

ISBN: 978-9910-684-54-8

**O`ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY TA'LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI**

O`ZBEKISTON DAVLAT JAHON TILLARI UNIVERSITETI

N.J.Isakulova, D.U.Djurayev

INKLYUZIV TA'LIM. GOSPITAL PEDAGOGIKA

DARSLIK

Toshkent – 2025

UOK 371.9
KBK 74.30
I-85

Annotatsiya. Mazkyp darslik 4 ta modulga ajratilgan. “Inklyuziv ta’limning metodologik va nazariy asoslari” deb nomlangan birinchi modulda inklyuziv ta’lim mazmuni va mohiyati, inklyuziv ta’limning uslubiy asoslari, inklyuziv ta’limning psixologik-pedagogik va tashkiliy shartlari o’rganilgan. “Inklyuziv ta’lim texnologiyalari” deb nomlangan ikkinchi modulda ta’limning universal dizayni va individual ta’limiy reja, ta’lim tashkilotlarida alohida yordamga muhtoj bolalarni ta’lim olishini qo’llab-quvvatlash texnologiyalari yoritilgan. “Alohida ehtiyojlarga ega o’quvchilar inklyuziv ta’limining xususiyatlari” deb nomlangan uchinchi modulda o’quvchilar va sinfdagi xilma-xillik, ta’limiy tashkilotda inklyuziv muhitni loyihalash, Individual ta’limiy marshrut: tuzish tamonlari, mutaxassisliklararo jamoa tahlil etilgan. “Gospital pedagogika asoslari” deb nomlangan to’rtinchi modulda gospital pedagogika – inklyuziyani ajralmas qismi sifatida, horijiy mamlakatlarda gospital pedagogika an’analari va xususiyatlari, tibbiyot muassasalari statsionarlarida uzoq muddatli davolanayotgan bolalar uchun ta’lim muhitini yaratish, tibbiyot shifoxonalarida uzoq muddatli davolanayotgan bolalarning ta’lim olish imkoniyatlarini pedagogik qo’llab-quvvatlash bayon etilgan.

Mazkur darslikdan professor-o’qituvchilar, malaka oshirish tinglovchilari, mustaqil izlanuvchilar, tayanch doktorantlar, doktorantlar va talabalar foydalanishi mumkin.

Mas’ul muharrir:

pedagogika fanlari doktori, professor Yu.G`.Maxmudov

Taqrizchilar:

psixologiya fanlari doktori, dotsent A.K.Shamshetova

pedagogika fanlari doktori, professor Sh.Sh.Olimov

O’zbekiston davlat jahon tillari universitetining 2024 yil 1-apreldagi 132-son buyrug’iga asosan nashr etishga ruxsat berilgan (ro’yxatga olish raqami 132/1).

ISBN: 978-9910-684-54-8

© “SARVARPRINT”

© N.J.ISAKULOVA, D.U.DJURAYEV

MUNDARIJA

KIRISH.....	4-8
--------------------	------------

I-MODUL. INKLYUZIV TA'LIMNING METODOLOGIK VA NAZARIY ASOSLARI.....	9-82
---	-------------

1.1. Inklyuziv ta'lim mazmuni va mohiyati.....	9-38
1.2. Inklyuziv ta'limning uslubiy asoslari.....	38-63
1.3. Inklyuziv ta'limning psixologik-pedagogik va tashkiliy shartlari.....	64-82

II-MODUL. INKLYUZIV TA'LIM TEXNOLOGIYALARI.....	83-125
2.1. Ta'limning universal dizayni va individual ta'limiy reja.....	83-100
2.2. Ta'lim tashkilotlarida alohida yordamga muhtoj bolalarni ta'lim olishini qo'llab-quvvatlash texnologiyalari.....	100-125

III-MODUL. ALOHIDA EHTIYOJLARGA EGA O'QUVCHILAR XILMA-XILLIGI.....	125-182
3.1. O'quvchilar va sinfdagi xilma-xillik.....	125-148
3.2. Ta'limiy tashkilotda inklyuziv muhitni loyihalash.....	149-167
3.3. Individual ta'limiy marshrut: tuzish tomonlari, mutaxassisliklararo jamoa.....	167-181

IV-MODUL GOSPITAL PEDAGOGIKA ASOSLARI.....	182-157
4.1. Gospital pedagogika – inklyuziyani ajralmas qismi sifatida.....	182-208
4.2. Horijiy mamlakatlarda gospital pedagogika an'analari va xususiyatlari.....	209-225
4.3. Tibbiyot muassasalari statsionarlarida uzoq muddatli davolanayotgan bolalar uchun ta'lim muhitini yaratish.....	226-244
4.4. Tibbiyot shifoxonalarida uzoq muddatli davolanayotgan bolalarning ta'lim olish imkoniyatlarini pedagogik qo'llab-quvvatlash.....	245-257

KIRISH

Inklyuziv ta'lim tizimiga umumiy o'rta va o'rta maxsus, professional ta'limi muassasalari kiradi. Uning maqsadi alohida ta'lim ehtiyojlari va individual imkoniyatlarning xilma-xilligini inobatga olgan holda bolalarni o'qitish va o'qitishda to'siqsiz muhit yaratishdir. Ushbu chora-tadbirlar majmuasi ta'lim muassasalarining texnik jihozlanishi hamda o'qituvchilar va boshqa talabalar uchun ularning nogironligi bo'lgan shaxslar bilan o'zaro munosabatlarini rivojlantirishga qaratilgan maxsus o'quv kurslarini ishlab chiqishni nazarda tutadi. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan 2021 yil 12-oktabrdagi «Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ta'lim berishga oid normativ-huquqiy hujjatlarni tasdiqlash to'g'risida»gi 638-son Qaror qabul qilindi. Mazkur hujjat 2020 yil 13-oktabrdagi «Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ta'lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi PQ-4860-son Qarorga muvofiq ishlab chiqilgan.

2020-2025 yillarda maktabgacha va maktab ta'limi tizimida inklyuziv ta'limni rivojlantirish konsepsiyasida alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ko'rsatiladigan ta'lim xizmatlari sifatini yaxshilash bo'yicha bir qator vazifalar belgilandi. Mazkur darslik konsepsiyani amaliyotga tatbiq etish yuzasidan 60111800-Xorijiy til va adabiyoti (ingliz tili) yo'nalishi talabalari uchun yaratildi. Mazkur darslik talabalarda imkoniyati cheklangan bolalarni inklyuziv ta'lim muhitida ta'lim-tarbiya berishning kasbiy kompetensiyalarini shakllantirishga yo'naltirilgan. Fanni o'qitish jarayonida talabalarda inklyuziv ta'lim ijtimoiy va ta'limiy siyosatning zamonaviy hodisasi sifatidagi nazariy g'oyalarni ishlab chiqish; inklyuziv ta'lim sharoitida alohida ehtiyojlarga ega bolalarni psixologik qo'llab-quvvatlashning ijobiy xorijiy tajribasini tahlil qilish; inklyuziya jarayonida alohida ehtiyojlarga ega bolalarni qulay ta'limiy muhitini tashkil etish, inklyuziv ta'lim sharoitida ta'limiy-tarbiyaviy va korreksion-rivojlantiruvchi ishlarni rejalashtirish va tashkil etish, inklyuziv ta'lim sharoitida ta'limiy-tarbiyaviy va korreksion-rivojlantiruvchi ishlarning yo'llari, usullari, vositalari va mazmunini tanlash va uni asoslash; inklyuziv ta'limning aniq pedagogik muammolarini hal qilishda pedagogik hodisani tavsiflash, izohlash, prognozlash

ko`nikmalarini rivojlantirish; talabalarda insonparvarlikka yo`naltirilgan professional dunyoqarashni, alohida ehtiyojlarga ega bolalar muammolarini tushunish va qabul qilishni shakllantirish; alohida ehtiyojlarga ega bolalar bilan ishlashga shaxsiy tayyorgarligini va ularga pedagogik yordami ko`rsatish uchun bilim olish istagini shakllantirishga yo`naltirilgan.

Darslik 4 ta modulga quyidagicha ajratilgan:

I-modul. Inklyuziv ta'limning metodologik va nazariy asoslari;

II-modul. Inklyuziv ta'lim texnologiyalari;

III-modul. Alohida ehtiyojlarga ega o`quvchilar xilma-xilligi;

IV-modul Gospital pedagogika asoslari.

“Inklyuziv ta'limning metodologik va nazariy asoslari” deb nomlangan birinchi modulda inklyuziv ta'lim mazmuni va mohiyati, inklyuziv ta'limning uslubiy asoslari, inklyuziv ta'limning psixologik-pedagogik va tashkiliy shartlari o`rganilgan.

“Inklyuziv ta'lim texnologiyalari” deb nomlangan ikkinchi modulda ta'limning universal dizayni, individual ta'limiy reja, ta'lim tashkilotlarida alohida yordamga muhtoj bolalarni ta'lim olishini qo`llab-quvvatlash texnologiyalari yoritilgan.

**“Alohida ehtiyojlarga ega o`quvchilar xilma-xilligi”** deb nomlangan uchinchi modulda o`quvchilar va sinfdagi xilma-xillik, ta'limiy tashkilotda inklyuziv muhitni loyihalash, individual ta'limiy marshrut: tuzish tamonlari, mutaxassisliklararo jamoa tahlil etilgan.

“Gospital pedagogika asoslari” deb nomlangan to`rtinchi modulda gospital pedagogika – inklyuziyani ajralmas qismi sifatida, horijiy mamlakatlarda gospital pedagogika an`analari va xususiyatlari, tibbiyot muassasalari statsionarlarida uzoq muddatli davolanayotgan bolalar uchun ta'lim muhitini yaratish, tibbiyot shifoxonalarida uzoq muddatli davolanayotgan bolalarning ta'lim olish imkoniyatlarini pedagogik qo`llab-quvvatlash bayon etilgan.

“Inklyuziv ta'lim mazmuni va mohiyati” nomli mavzuda inklyuziv ta'limni haqida umumiy ma'lumot, nogironlik ta'rifi, nogironlik modellari, nogironlikning tibbiy modeli, nogironlikning ijtimoiy modeli, inklyuziv ta'limda qiyinchiliklar va yondashuvlar, inklyuziv ta'limni rivojlantirishning shartlari, inklyuziv ta'limni

qo'llab-quvvatlash 7 ustuni, alohida ehtiyojlarga ega va bunday qiyinchiliklarga ega bo'lmagan bolalarning shaxs xususiyatlari va kognitiv rivojlanishi uchun integratsiya tizimining afzalliklari, inklyuziv ta'limni pedagogik amaliyotga joriy etishning dolzarbligi yoritilgan.

“Inklyuziv ta'limning uslubiy asoslari” nomli mavzuda inklyuziv ta'lim konsepsiyalari, ta'lim va tarbiya nazariyalari, inklyuziv ta'lim tamoyillari, tizimli, aksiologik, antropologik, sinergetik, shaxsga yo'naltirilgan, faoliyatga asoslangan, kompetentsiyaga asoslangan yondashuvlar – ijtimoiy va ta'limiy inklyuziyasining nazariy va uslubiy asoslari sifatida, inklyuziv ta'limni tashkil etish metodologiyasining fanlararo xususiyati o'rganilgan.

“Inklyuziv ta'limning psixologik-pedagogik va tashkiliy shartlari” nomli mavzuda inklyuziv ta'limning psixologik-pedagogik shartlari, inklyuziv ta'limning tashkiliy shartlari, differentsial ta'lim tushunchasi va mohiyati, inklyuziv va tabaqalashtirilgan ta'limning qiyosiy tavsiflari yoritilgan.

“Ta'limning universal dizayni va individual ta'limiy reja” nomli mavzuda ta'limning universal dizayni, ta'limning universal dizaynining asosiy tamoyillari, differensial ko'rsatmalar, individual ta'lim dasturi, individual ta'limiy marshrut tushunchasi, har bir alohida holat uchun individual ta'lim dasturlarini ishlab chiqish zarurati tahlil etilgan.

“Ta'lim tashkilotlarida alohida yordamga muhtoj bolalarni ta'lim olishini qo'llab-quvvatlash texnologiyalari” nomli mavzuda o'quv materialini moslashtirish va modifikasiyalash texnologiyasi, bosqichma-bosqich qo'shish texnologiyasi, maxsus ehtiyojlarga ega bolalarni ta'limiy muassasalarda psixologik-pedagogik qo'llab-quvvatlash texnologiyasi, maktabgacha ta'lim tashkilotlari, maktab, o'rta maxsus va oliy ta'limda inklyuziv ta'lim texnologiyalari, inklyuziv muhitda mashg'ulot/dars tuzilishi to'g'risida ma'lumotlar yoritilgan.

“O'quvchilar va sinfdagi xilma-xillik” nomli mavzuda o'quvchilar va ular tomonidan ta'limiy materialni o'zlashtirish usullari, rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalar toifalari, ta'limdagi qiyinchiliklar va ta'lim olish qobiliyatining buzilishi o'rtasidagi farqlash, ta'limdagi qiyinchiliklarning asosiy shakllari bayon etilgan.

“Ta’limiy tashkilotda inklyuziv muhitni loyihalash” nomli mavzuda alohida yordamga muhtoj bolalar uchun maktabgacha ta’lim tashkilotida korreksion dasturini ishlab chiqish algoritmi, inklyuziv talimiy muhitni yaratishda pedagoglar jamoasining faoliyat mazmuni, inklyuziv talimiy muhitni yaratishda ota-onaning ishtiroki, tarmoqli shakllar inklyuziv talimiy muhitni yaratish manbalari sifatida o`rganilgan.

“Individual ta’limiy marshrut: tuzish tamonlari, mutaxassisliklararo jamoa” nomli mavzuda individual ta’lim yo`nalishini ishlab chiqish tamoyillari: determinizm, onglilik, yetakchi faoliyatni inobatga olish, ta’limning ijtimoiy moslashuv yo`nalishi, diagnostika va korreksiyaning birligi; bolaning rivojlanishini muntazam bosqichma-bosqich diagnostika qilish; pedagogik, psixologik va reabilitatsiya texnologiyalarini individual tanlash; vazifalarni amalga oshirishda mutaxassislar jamoasining birligi; individual ta’limiy marshrutni tizimli kuzatish va o`zgartirishlar kiritish. individual ta’limiy marshrutni ishlab chiqish va amalga oshirish bosqichlari yoritilgan.

“Gospital pedagogika – inklyuziyani ajralmas qismi sifatida” nomli mavzuda gospital pedagogika tushunchasi, maqsadi va vazifalari, gospital pedagogikaning asosiy tushunchalari va tamoyillari, uzoq muddatli davolanish chora-tadbirlariga muhtoj bolalar va o`smirlarning huquqlari va ta’limga bo`lgan ehtiyojlari, gospital maktablar – shifoxona va maktab o`rtasidagi ko`prik sifatida tahlil etilgan.

“Horijiy mamlakatlarda gospital pedagogika an’analari va xususiyatlari” nomli mavzuda Buyuk Britaniya, AQSH, Finlyandiya, Germaniya va Gresiya milliy ta’lim tizimlari tarkibidagi gospital maktablar, ularda o`quvchi haqidagi tasavvurlar, ta’lim-tarbiyaning asosiy maqsad va vazifalari, yaratiluvchi infrastruktura hususiyatlari,. Evropa gospital pedagoglar uyushmasi (Hospital Organisation of Pedagogues in Europe (HOPE)) tashkil etilish tarihi va faoliyati qiyosiy yoritilgan.

“Tibbiyot muassasalari statsionarlarida uzoq muddatli davolanayotgan bolalar uchun ta’lim muhitini yaratish” nomli mavzuda tibbiyot muassasalarida uzoq muddat davolanishga muhtoj bolalarni o`qitishning asosiy ta’limiy omillari, tibbiyot muassasalari statsionarlarida uzoq muddatli davolanayotgan bolalar uchun ta’lim muhit komponentlari va ularni tashkil etish hususiyatlari, tibbiyot muassasalarida uzoq muddat davolanayotgan bolalarni o`qitishning o`ziga xos xususiyatlari, tibbiyot

muassasalari statsionarlarida uzoq muddatli davolanayotgan bolalar bilan ishlashda pedagogik faoliyatni individuallashtirish yo'llari o'rganilgan.

“Tibbiyot shifoxonalarida uzoq muddatli davolanayotgan bolalarning ta'lim olish imkoniyatlarini pedagogik qo'llab-quvvatlash” nomli mavzuda tibbiyot shifoxonalarida uzoq muddatli davolanayotgan bolalarning ta'lim olish imkoniyatlarini pedagogik qo'llab-quvvatlash shakllari va usullari. hospital maktabdagi tutor kasbiy faoliyati xususiyatlari, tibbiyot muassasalarida uzoq muddatli davolanayotgan bolalarning ota-onalarini bilan hamkorlik munosabatlarini o'rnatish va qo'llab quvvatlash masalalari yoritilgan.

Mazkur darslikdan professor-o'qituvchilar, malaka oshirish tinglovchilari, mustaqil izlanuvchilar, tayanch doktorantlar, doktorantlar va talabalar foydalanishi mumkin.

I-MODUL. INKLYUZIV TA'LIMNING METODOLOGIK VA NAZARIY ASOSLARI

§ 1.1. INKLYUZIV TA'LIM MAZMUNI VA MOHIYATI

Reja:

1. Inklyuziv ta'limni haqida umumiy ma'lumot.
2. Nogironlik ta'rifi. Nogironlik modellari. Nogironlikning tibbiy modeli. Nogironlikning ijtimoiy modeli.
3. Inklyuziv ta'limda qiyinchiliklar va yondashuvlar. Inklyuziv ta'limni rivojlantirishning shartlari. Inklyuziv ta'limni qo'llab-quvvatlash 7 ustuni.
4. Alohida ehtiyojlarga ega va bunday qiyinchiliklarga ega bo'lmagan bolalarning shaxs xususiyatlari va kognitiv rivojlanishi uchun integratsiya tizimining afzalliklari. Inklyuziv ta'limni pedagogik amaliyotga joriy etishning dolzarbligi.

Tayanch soʻz va iboralar: inklyuziv ta'lim, inklyuziv ta'limning asosiy tamoyillari, inklyuziv ta'limning asosiy komponentlari, nogironlik, nogironlik modellari, nogironlikning tibbiy modeli, nogironlikning ijtimoiy modeli, alohida ehtiyojlarga ega bolalar.

Inklyuziv ta'limni haqida umumiy ma'lumot

Inklyuziv ta'lim – bu har bir o'quvchining ehtiyojlari va imkoniyatlariga qarab ta'lim olish huquqini ta'minlashni maqsad qilgan ta'lim tizimi va yondashuvidir. Bunda barcha o'quvchilar, shu jumladan nogironligi bor yoki maxsus ta'limga muhtoj bolalar, birgalikda ta'lim oladilar. Inklyuziv ta'lim ta'limda tenglik va barcha o'quvchilarning huquqlarini hurmat qilishga asoslanadi.

Inklyuziv ta'limning asosiy tamoyillari quyidagilardan iborat:

1. *Barcha o'quvchilarni qamrab olish.* Inklyuziv ta'limda har bir o'quvchiga individual ehtiyojlari mos ta'lim sharoitlari taqdim etiladi, shuningdek, ular birgalikda ta'lim olish imkoniyatiga ega bo'lishadi.
2. *Teng imkoniyatlar yaratish.* Ta'lim jarayonida har bir o'quvchiga, uning ehtiyojlari qarab, sharoitlar yaratish va har biriga muvaffaqiyatga erishish imkoniyatlari taqdim etiladi.

3. *Ijtimoiy integratsiya.* Inklyuziv ta'lim o'quvchilarni nafaqat akademik, balki ijtimoiy va emosional jihatdan ham integratsiyalashga yordam beradi. Bu ta'limning asosiy vazifalaridan biri bo'lib, o'quvchilarni bir-birini tushunishga, hurmat qilishga va o'zaro yordam ko'rsatishga o'rgatadi.

4. *Differensial yondashuv.* O'quvchilarning turli ehtiyojlarini inobatga olgan holda ta'lim jarayonini moslashtiradi. Masalan, maxsus vositalar (audiokitoblar, qo'llab-quvvatlash texnologiyalari) yoki individual yordamchilarni jalb qiladi.

Inklyuziv ta'limning afzalliklarini quyidagilarda ko'rish mumkin:

Ko'proq tenglik. Barcha o'quvchilar uchun ta'limga teng kirish imkoniyatlarini yaratadi.

Ijtimoiy qobiliyatlar rivojlanishi. O'quvchilar bir-biridan o'rganish, yordam berish va birgalikda ishlashni o'rganadilar.

O'qituvchilar uchun yangi yondashuvlar. Inklyuziv ta'lim o'qituvchilarga turli ehtiyojlarga mos keladigan pedagogik yondashuvlarni ishlab chiqishga imkon yaratadi.

Nogironlikni kamaytirish. Har bir o'quvchining potensialini to'liq rivojlantirishga yordam beradi, shuningdek, jamiyatda nogironlik bilan bog'liq stereotiplarni kamaytiradi.

Inklyuziv ta'limning asosiy komponentlari quyidagilardan iborat:

1. *Maxsus ta'lim vositalari.* O'quvchilar uchun qo'llaniladigan maxsus texnologiyalar va usullar.

2. *Individual o'quv rejalar.* O'quvchilarning o'ziga xos ehtiyojlarini hisobga olgan holda tayyorlangan o'quv dasturlari.

3. *O'qituvchilar va yordamchilar.* O'quvchilarga yordam beradigan va o'qitish jarayonini moslashtirish uchun maxsus malakaga ega pedagogik xodimlar.

Inklyuziv ta'limning amalga oshirilishi jamiyatning har bir a'zosiga ta'lim olish imkoniyatini beradi va o'quvchilarning ijtimoiy va akademik rivojlanishiga hissa qo'shadi.

2020 yil 23 sentabr kuni qabul qilingan O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida" Qonunida ta'lim olish shakllarida inklyuziv ta'lim kiritildi [1]. Inklyuziv ta'lim alohida ta'lim ehtiyojlari va individual imkoniyatlarning xilma-xilligini hisobga

olgan holda barcha ta'lim oluvchilar uchun ta'lim tashkilotlarida ta'lim olishga bo'lgan teng imkoniyatlarni ta'minlashga qaratilgan bo'lib, jismoniy, aqliy, sensor (sezgi) yoki ruhiy nuqsonlari bo'lgan bolalar (shaxslar) uchun ta'lim tashkilotlarida inklyuziv ta'lim tashkil etilishidir.

Yoshlar tarbiyasida bir xil fikrlaydigan avlodni shakllantirishdan voz kechilib, o'rniga ma'naviy sifatlarning yetakchiligi, ko'ngil istaklari ustuvorligiga milliy an'analarga tayangan holda erishishga alohida diqqat qaratilmoqda. Prezidentimiz Shavkat Miromonovich Mirziyoyev "Biz yoshlarga doir davlat siyosatini hech og'ishmasdan, qat'iyat bilan davom ettiramiz. Nafaqat davom ettiramiz, balki bu siyosatni eng ustuvor vazifamiz sifatida bugun zamon talab qilayotgan yuksak intellektual va ma'naviy salohiyatga ega bo'lib, dunyo miqyosida o'z tengdoshlariga hech qaysi sohada bo'sh kelmaydigan insonlar bo'lib kamol topishi, baxtli bo'lishi uchun davlatimiz va jamiyatimizning bor kuch va imkoniyatlarini safarbar etamiz" [4] - deb ta'kidlab o'tganlar [20; 3-b.].

Xalqaro miqyosida ta'lim islohotini demokratiyalashtirish va diskriminatsiyaga qarshi kurashish natijasida jamiyatning dunyoqarashi o'zgarib, har xil toifadagi kishilar orasida yangicha yondashuv, o'zaro hurmat, ijobiy munosabat shakllandi. Maxsus ta'lim sohasini rivojlanishini qayta ko'rib chiqish siyosati amalga oshirila boshladi. Ko'pchilik mamlakatlar "Segregatsiya" ta'limidan voz kechib imkoniyati cheklangan bolalarni integratsiya jamiyatiga mansub bo'lgan integratsion ta'limni tadbiq qilishni lozim topdi. Keyinchalik inklyuziv ta'limga o'tila boshlandi. Bu o'rinda L.S.Vigotskiyning fikricha: "Maxsus maktablarimizning afzallik jihatlari bilan bir qatorda ayrim kamchiliklari bilan ham ajralib turadi, u o'z tarbiyachisini tor doiradagi maktab jamoasi bilan chegaralab: kar, ko'r yoki aqli zaif bolaning asosiy e'tiborini o'zida mavjud bo'lgan kamchiligiga qaratib barcha sharoitni shu nuqsoniga moslashtirib qo'yadi. Bularning barchasi bolaning haqiqiy hayotga kirib kelishiga to'sqinlik qiladi. Maxsus maktab bolani chegaralangan dunyodan chiqarish o'rniga odatda shunday ko'nikmalarni rivojlantiradiki, oqibatda uning separatizmligi kuchayib u o'z dunyosiga yanada chuqurroq sho'ng'ib ketadi". Sog'lom bolani alohida ta'limga

ehtiyoji bo'lgan bola bilan uyg'unlashtirilishi maxsus ta'limni keng doirada qayta ko'rishning boshlang'ich nuqtasi bo'lib xizmat qilishi kerak [20; 4-b.].

Inklyuziv ta'lim – bu asosiy maktablarda alohida ehtiyojli bolalarni o'qitish jarayonini tavsiflash uchun ishlatiladigan atama.

Inklyuziv (fransuzcha inklyuziv – shu jumladan, lot. inklude – men xulosa qilaman, shu jumladan) yoki inklyuziv ta'lim – bu maxsus ehtiyojga ega bolalarni umumiy ta'lim (ommaviy) maktablarida o'qitish jarayonini tavsiflash uchun ishlatiladigan atama.

Inklyuziv ta'lim bolalarga nisbatan har qanday kamsitishlarni istisno qiladigan, barcha odamlarga teng munosabatni ta'minlaydigan, ammo maxsus ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalar uchun alohida sharoit yaratadigan mafkuraga asoslanadi.

Inklyuziv ta'lim – bu barcha bolalarning turli xil ehtiyojlariga moslashish nuqtai nazaridan hamma uchun ta'lim mavjudligini nazarda tutadigan umumiy ta'limning rivojlanish jarayoni, bu alohida ehtiyojli bolalar uchun ta'lim olish imkoniyatini ta'minlaydi. Shuningdek, inklyuziv ta'limning tamoyillari quyida keltirilgan (1.1-rasmga qarang).

1.1-rasm. Inklyuziv ta'limning tamoyillari

Inklyuziv ta'lim tizimiga umumiy o'rta, o'rta maxsus, professional ta'limi muassasalari kiradi. Uning maqsadi alohida ta'lim ehtiyojlari va individual imkoniyatlarning xilma-xilligini inobatga olgan holda bolalarni o'qitish va o'qitishda

to'siqsiz muhit yaratishdir. Ushbu chora-tadbirlar majmuasi ta'lim muassasalarining texnik jihozlanishini hamda o'qituvchilar va boshqa talabalar uchun ularning nogironligi bo'lgan shaxslar bilan o'zaro munosabatlarini rivojlantirishga qaratilgan maxsus o'quv kurslarini ishlab chiqishni nazarda tutadi.

Inklyuziv ta'limning jahon amaliyotiga nazar soladigan bo'lsak 1970 yillardan boshlab, nogironligi bor bolalarning ta'lim olish imkoniyatlarini kengaytirish uchun normativ hujjatlar to'plami ishlab chiqildi va amalga oshirildi. Amerika Qo'shma Shtatlar va Yevropada zamonaviy ta'lim siyosatida ishtirokni kengaytirish, asosiy oqimga qo'shilish kabi bir nechta yondashuvlar ishlab chiqilgan. Ta'kidlash joizki, nogironligi bor o'quvchilar ta'lim kunlari, o'zlarining tengdoshlari bilan turli xil bo'sh vaqt dasturlarida muloqot qilishadi [26].

Nogironlik ta'rifi. Nogironlik modellari. Nogironlikning tibbiy modeli. Nogironlikning ijtimoiy modeli

Nogironlik, invalidlik – kasallik, shikastlanish, mayib-majruhlik, baxtsiz hodisalar tufayli butunlay yoki ma'lum muddat mehnat qobiliyatini yo'qotish hisoblanadi.

Nogironlik modellarining maqsadi nogironlikni qanday tushunish va uning jamiyatdagi o'rni haqida turli nuqtai nazarlarni ifodalashdir. Bu modellar nogironlikka nisbatan turli yondashuvlarni ko'rsatadi, ularning har biri nogironlarni jamiyatda qanday ko'rishimiz kerakligi va ularning hayot sifatini qanday yaxshilashimiz mumkinligini belgilaydi. Quyidagi asosiy nogironlik modellarini ko'rib chiqamiz (1.1-jadvalga qarang):

1.1-jadval.

Asosiy nogironlik modellari

Nogironlik modellari	Kritik nuqta	Yondashuv
Tibbiy model – nogironlikni faqat tibbiy nuqtai nazardan tushunadi. Ushbu modelga ko'ra, nogironlik – bu insonning fiziologik yoki psixologik xususiyatlarida bo'lgan muammo, ya'ni bu sog'liq bilan bog'liq kasallik yoki jismoniy nuqson sifatida ko'riladi	Nogironlikning asosiy sababi jismoniy yoki ruhiy nuqson bo'lib, uni davolash yoki tuzatish lozim	Nogironlikka qarshi kurashda asosiy rolni tibbiyot mutaxassislari o'ynaydi. Ushbu model nogironlikni davolanishi kerak bo'lgan holat deb hisoblaydi
Ijtimoiy model – nogironlikni insonning biologik yoki	Nogironlik jamiyatda mavjud bo'lgan tuzilmalar	Jamiyatni o'zgartirish, ya'ni jismoniy va ijtimoiy

psixologik holati bilan emas, balki jamiyatning nogironlarga nisbatan munosabatlari va tuzilmalari bilan bog`liq deb tushunadi. Bu model nogironlikni jamiyat tomonidan yaratilgan to`squinliklar va cheklovlar sifatida ko`radi	va ijtimoiy to`squinliklar sababli yuzaga keladi, bu esa nogironlarni jamiyatdan ajratib qo`yadi	to`squinliklarni bartaraf etish kerak. Bu o`zgartirishlar maxsus inshootlar, infrastruktura, ta'lim tizimi, transport va boshqalarda inklyuzivlikni ta'minlash orqali amalga oshiriladi
Biopsikososial model – nogironlikni tibbiy, psixologik va ijtimoiy omillarni birlashtirgan holda tushunadi. Ushbu modelda nogironlik faqat biologik yoki jismoniy nuqsondan iborat emas, balki uning rivojlanishi va ta'siri insonning psixologik holati va atrof-muhit, jamiyat bilan munosabati bilan ham bog`liq	Nogironlik jismoniy, ruhiy va ijtimoiy omillarning birlashmasi sifatida ko`riladi. Ularning har biri nogironlikning o`ziga xos xususiyatlari va ta'sirini shakllantiradi	Insonning sog`ligi, atrof-muhit va psixologik holatni hisobga olib, keng qamrovli yondashuvlarni ishlab chiqish. Bu modelda tibbiyot, psixologiya va ijtimoiy xizmatlar birgalikda ishlaydi
Sotsial model – ijtimoiy modelning rivojlangan shakli sifatida qaraladi. Sotsial model, jamiyatning nogironlarga qanday munosabatda bo`lishi va ular uchun qiyinchiliklar yaratadigan omillarni ko`rib chiqadi. Asosiy fikr shundaki, nogironlik jamiyatda mavjud cheklovlar va to`squinliklar tufayli yuzaga keladi, bu muammolarni hal qilish orqali nogironlarning ijtimoiy integratsiyasini ta'minlash mumkin	Nogironlikni jamiyatning tabiatiga qarshi sifatida emas, balki ijtimoiy tizimda mavjud to`squinliklar sifatida ko`rish kerak. Bu modelda nogironlar o`zlariga to`g`ri sharoit yaratgan jamiyatga qiziqish bildiradilar	Jamiyatda tenglik va imkoniyatlar yaratish, jamiyatni nogironlarni to`liq qamrab olishga moslashtirish
Inklyuziv model – nogironlikni jamiyatdagi barcha odamlarning teng huquqliligi asosida tushunadi. Bu modelda asosiy maqsad, nogironlar hamda nogiron bo`lmagan o`quvchilarni birga ta'lim olishlari va ijtimoiy hayotda bir-birini qo`llab-quvvatlash	Jamiyatda barcha o`quvchilar, nogironlarni teng sharoitlarda o`qitish va hayotda faol ishtirok etishga imkon berish	Inklyuziv ta'lim va boshqa inklyuziv xizmatlar orqali nogironlarning jamiyatga kirishish imkoniyatlarini oshirish
Iqtisodiy model – nogironlikni mehnat bozoridagi cheklovlar va iqtisodiy imkoniyatlar bilan bog`laydi. Ushbu modelda nogironlikni hal qilish, iqtisodiy tizimdagi imkoniyatlarni kengaytirish va nogironlarni mehnat bozoriga jalb etish orqali amalga oshiriladi	Nogironlarning iqtisodiy faolligini oshirish va mehnat bozorida teng imkoniyatlarni yaratish	Nogironlarni ishga joylashtirish va iqtisodiy faoliyatda ishtirok etishini ta'minlash, ijtimoiy yordam va xizmatlarni qo`llab-quvvatlash

Nogironlik modellarining har biri nogironlikni tushunishning o'ziga xos usulini taqdim etadi va ularning har biri nogironlarni jamiyatda qanday joylashtirishimiz, ularning huquqlarini qanday himoya qilishimiz va hayot sifatini qanday oshirishimiz mumkinligini ko'rsatadi. Bu modellarning barchasi nogironlarni jamiyatda to'liq va faol ishtirok etishga imkon yaratishning muhimligi haqida gapiradi.

Jismoniy yoki aqliy nuqsonlari borligi sababli ijtimoiy yordam va himoyaga muhtoj shaxs nogiron hisoblanadi. O'zbekistonda Nogironlik tibbiy mehnat ekspertiza komissiyasi (TMEK) tomonidan belgilanadi. Nogironlik mehnat qobiliyatini yo'qotish darajasiga qarab 3 guruhga bo'linib, vaqtincha (6-12 oy) yoki muddatsiz qilib tayinlanadi. 1-guruh nogironlikka mehnat qobiliyatini butunlay yo'qotgan va boshqalarning doimiy parvarishi, yordami, nazoratiga muhtoj bo'lgan shaxslar; 2-guruh nogironlikka mehnat qobiliyatini butunlay yo'qotgan, lekin boshqalarning doimiy parvarishiga muhtoj bo'lmagan, shuningdek, mehnat turidan qat'iy nazar, unda uzoq muddat ishlay olmaydigan shaxslar; 3-guruh nogironlikka mehnat qobiliyati sezilarli darajada pasaygan shaxslar kiradi. Nogironlar davlat nafaqasi bilan ta'minlanadi, zarur bo'lganda davolanadi, ularga protezlar beriladi, ishga, maxsus maktablarga joylashtirish uchun sharoit yaratiladi. Nogironlarni tibbiy, ijtimoiy va kasbiy reabilitatsiya qilish orqali faol hayotga, mehnatga jalb qilish dolzarb masala hisoblanadi. O'zR qonunchiligida nogironlikning (bu boradagi tartib-qidalar O'zR Vazirlar Mahkamasining 1994 yil 24 noyabrdagi 317-son Qarori bilan tasdiqlangan «Tibbiy-mehnat ekspertiza komissiyalari to'g'risida Nizom»da ko'rsatib o'tilgan) quyidagi sabablari nazarda tutiladi [60] (1.2-rasmga qarang):

1.2-rasm. Nogironlikning sabablari

Dunyoning rivojlangan va yetakchi davlatlarida so`nggi 30 yil davomida olib borilgan ilmiy ishlar va tadqiqotlar natijasida, zamonaviy jamiyatda nogironlik hamda nogironlar haqida asosan ikki xil qarash mavjud. Ushbu qarashlar “modellar” deb yuritiladi, ya’ni “nogironlikning tibbiy modeli” va “nogironlikning ijtimoiy modeli”. Bu modellarning g`oyaviy o`zagi bir-biridan tubdan farq qiladi, shuning uchun mazkur modellar tarafdorlari o`rtasida tushunmovchilik holatlari yuzaga kelib turadi.

Hozirgi kunda nogironlik masalalari xalqaro daraja va rivojlangan davlatlar miqyosida tez sur`atlar bilan “tibbiy model”dan “ijtimoiy model”ga o`zgarmoqda. Bunday harakatlar dastlab 1970-yillarning o`rtalarida AQShda nogironlar tashabbuslari bilan boshlangan.

“Ijtimoiy model” nogironlar tomonidan “tibbiy model”ga nisbatan tuzilgan. Bunda asosiy e’tibor nogironlarning jamiyatdagi to’laqonli ishtiroki va teng huquqliligiga qaratilgan. Hozirgi kunda faol nogironlar va ularning teng huquqli ishtirokini qo’llab-quvvatlovchilarning sa’y-harakatlari bilan “ijtimoiy model”ga asoslangan qarash va tushunchalar dunyoning rivojlanayotgan mamlakatlarida ham targ`ib etilmoqda.

“Nogironlikning tibbiy modeli”ning ta’rifi. Ushbu modelga ko`ra nogironlik – bu shaxsning kasalligi, organizmining shikastlanishi yoki jarohatlari va ruhiy holatining buzilishi tufayli duch keladigan muammolar deb tushuniladi. Bunday holatlar natijasida bu shaxslar jamiyatda to’liq ishtirok eta olmaydilar, boshqalar bilan teng ta’lim ololmaydilar, kasb-hunarga ega bo’lib ishga joylasha olmaydilar, o`zlarining kundalik shaxsiy ehtiyojlarini qondira olmaydilar, ko`chada erkin harakatlana olmaydilar, boshqalar bilan bemalol muloqot qila olmaydilar va oila qurish imkoniyatidan mahrum bo’ladilar, degan tushunchalar “tibbiy model” g`oyasiga asoslangan. Bu model shaxsning ushbu muammolarining yechimi sifatida, uning jarohatlarini davolash, organizm funksiyalarini qayta tiklash (reabilitatsiya), ruhiy holatini izga solish va jamiyatga moslashtirib uni “normal” qilishni ilgari suradi.

Nogironlarning jamiyatda duch keladigan muammolari faqat ularni o`zgartirish orqali yechish mumkin. Shuning uchun, “tibbiy model” mutaxassislar, masalan shifokorlar, maxsus o`qituvchilar, logopedlarning yo`l-yo`riqlari bilan nogironlik

muammolarini hal qilish mumkin degan tushunchaga asoslangan, bunda nogironlik muammosiga duch kelgan shaxs o'z hayotini yaxshilash yoki muammolarini hal qilishda passiv ishtirokchi sifatida qatnashadi, ya'ni o'z fikri va qaroriga deyarli ega bo'lmaydi. Nogironning bunday passiv ishtiroki uning shaxsiy qudratini pasayishiga, ya'ni o'ziga bo'lgan ishonchi, qaror qabul qilishi, o'z fikr va qaroriga tayanishi, o'zini himoya qilishi, boshqalar bilan munosabat o'rnatishi, faol va tashabbuskor bo'lishiga salbiy ta'sir ko'rsatib, uni boshqalarga tobe bo'lishiga olib keladi.

“Nogironlikning ijtimoiy modeli”ning ta'rif. Bu modelning “tibbiy model”dan g'oyaviy o'zagi mutlaqo farq qilgani tufayli va bu ikki model o'rtasidagi tafovutni tushuntirish uchun o'zbek tilida yangi atamalarni joriy etishga to'g'ri keladi. Bu atamalar shartli atamalar bo'lib, ular “ijtimoiy model”ni tushuntirish maqsadida vaqtincha qo'llaniladi.

“Ijtimoiy model”ni keng targ'ib qilish uchun kelajakda doimiy qo'llaniladigan atamalar ishlab chiqilishi lozim bo'ladi. Bu atamalar quyidagilar: sharoit cheklangan, sharoiti cheklangan, tana funksiyasi cheklangan va tana funksiyasi cheklangan shaxs. “Ijtimoiy model”ni tushunish uchun birinchi o'rinda shaxsning tanasi yoki ruhiyatini boshqalardan farq qilishini, ya'ni “tibbiy model”da nogironlik deb ta'riflangan holat, shaxsning ma'lum bir faoliyatni bajara olmasligidan ajratib olish kerak.

“Ijtimoiy model” g'oyasiga ko'ra tana funksiyasi cheklanganlik shaxsning jamiyat hayotida ishtirok eta olmasligi, faoliyat yuritmasligi, ta'lim ololmasligi, oila qura olmasligi, o'z oilasida yashamasligi va hokazo muammolarining sababchisi emas. Tana funksiyasi cheklangan shaxsning barcha bilan teng va jamiyatda to'laqonli ishtirok eta olmasligining sababi, bu jamiyatdagi mavjud jismoniy to'siqlar, salbiy munosabatlar, noto'g'ri tushuncha va qarashlar, o'rnatilgan tartib va tizimlardir. Yoki boshqa so'zlar bilan ifodalaganda, tana funksiyasi cheklangan shaxsning atrof muhit bilan bo'ladigan munosabati natijasida kelib chiqadigan muammo bu sharoit cheklanganlik (nogironlik) tushuniladi. Masalan, “ijtimoiy model”da ko'zi butunlay ojiz bo'lgan shaxsning holati “tana funksiyasi cheklanganlik” holati deyilsa, lekin shu shaxsning ma'lum bir faoliyatni bajara olmasligi, masalan kitobni mutoala qila olmasligi “sharoit cheklanganlik” deyiladi va natijada bu ko'zi ojiz shaxs “sharoiti

cheklangan shaxs” deyiladi. Yoki harakatlanish aravachasidan foydalanadigan shaxs binoga uning eshiklari yetarlicha keng bo`lmagani tufayli kira olmasa, bu holda uning sharoiti cheklangan bo`ladi. “Ijtimoiy model”ga ko`ra bu shaxsning binoga kira olmasligining sababi uning harakatlanish aravachasida yurganligida emas, aksincha buning sababi bino harakatlanish aravachasiga moslashtirilmaganida. “Tibbiy model”da bu ikki jihat ajratib ko`rsatilmaydi. “Ijtimoiy model”ga ko`ra barcha insonlar bir-biridan ma`lum bir jihatlar bilan farqlanadi.

Barcha insonlarning jamiyatdagi teng huquqli ishtiroki va faoliyatini ta`minlash uchun alohida shaxslarni o`zgartirish emas, balki jamiyatdagi to`siqlarga barham berish lozim. Ushbu model ikki yoqlama yondoshuvni tavsiya etadi. Birinchisi, to`siqlarni bartaraf etib jamiyatni barcha teng va erkin ishtirok etadigan qilish, ikkinchisi shaxslar salohiyati va shaxsiy qudratini oshirish, ya`ni bunga ma`lumotga ega bo`lish, qobiliyat va ko`nikmalarni rivojlantirish hamda tibbiy sog`lomashtirish ishlari kiradi.

Tibbiy sog`lomashtirish bilan “tibbiy model” tushunchalari bir xil tushunchalar emas. “Ijtimoiy model” shaxsning har tomonlama imkoniyatini oshirish uchun tibbiy sog`lomashtirish yondoshuvini ham faol ishtirokiga ta`sir ko`rsatuvchi omil sifatida tavsiya etadi. Ushbu modelning “tibbiy model”dan tubdan farq qiladigan xususiyatlaridan yana biri, bu barcha olib boriladigan sa`y-harakatlar va chora-tadbirlarning asosiy yetakchilari bu muammolarga duch kelayotgan sharoiti cheklangan shaxslarning o`zlari va ularning ongli ravishda qabul qilgan qarorlari hisoblanadi.

“Ijtimoiy model”ning pirovard maqsadi – jamiyatdagi mavjud to`siqlarni bartaraf etib, barcha insonlar teng imkoniyatlarga ega bo`ladigan inklyuziv jamiyat qurishga erishishdan iborat. Inklyuziv jamiyat har bir shaxs uchun jamiyat hayotining barcha jabhalarida teng va to`liq ishtirok etish imkoniyatini beradi. Ya`ni ko`zi ojiz shaxsni kitob mutoala qilishiga erishish uchun kitobni nafaqat odatiy nashrda, balki Brayl yozuvida chop etish yoki elektron shaklda ovozli kitoblar yaratish lozim. Har bir yaratiladigan mahsulot yoki ko`rsatiladigan xizmat barcha insonlarning ehtiyojlarini hisob olgan holda yaratilishi kerak. “Ijtimoiy model”da bunday

yondashuv “universal dizayn” deb ataladi, ya’ni mahsulotlar va xizmatlar nafaqat tana funksiyasi cheklangan shaxslar uchun, balki barcha insonlar uchun mo’ljallangan bo’lishi lozim [61].

Inklyuziv ta’limda qiyinchiliklar va yondashuvlar. Inklyuziv ta’limni rivojlantirishning shartlari. Inklyuziv ta’limni qo’llab-quvvatlash 7 ustuni

Bugungi kunda respublikamiz bo’yicha jismoniy yoki ruhiy rivojlanishida nuqsoni bo’lgan bolalar uchun jami 86 ta ixtisoslashtirilgan maktab va maktab-internatlarda 21,2 ming nafar, 21 ta sanatoriy turidagi maktab-internatlarda 6,1 ming nafar o’quvchilar ta’lim-tarbiya oladi. Shuningdek, uzoq muddat davolanishga muhtoj bo’lgan 13,3 ming nafar o’quvchilar uyda yakka tartibda o’qitiladi [7].

Inklyuziv ta’lim tizimida jahon miqyosida amaliyotga joriy qilish borasida bugungi kunga qadar ham juda ko’plab muammolar va to’siqlar mavjud. Ular jumlasiga quyidagilar kiradi:

salbiy munosabat;

hamjamiyatda ko’rinmaslik;

moddiy mablag` muammolari;

jismoniy moslashtirish;

sinfidagi o’quvchilar soni;

qaramlik;

jinsiy belgilarga qarab kamsitish;

favqulodda vaziyatlar, mojarolar va qochoqlar (1.2-jadvalga qarang):

1.2-jadval.

Inklyuziv ta’limni amaliyotga joriy qilish muammolari

№	Muammolar	Muammolarning mazmuni
1.	Salbiy munosabat	maxsus ehtiyojli bolalarning umumta’lim muassasalari tizimida ta’lim tarbiya olishlari uchun eng katta to’siq bo’lsa kerak. Salbiy munosabat muammosining mazmuni shundaki, ota-onalar, hamjamiyat a’zolari, o’qituvchilar, umumta’lim muassasalari hodimlari, boshqaruv organlaridagi hatto maxsus ehtiyojli bolalarning o’zlaridagi umumta’lim muassasalarida ta’lim tarbiya olishlariga nisbatan qashiliklari va buni istamasliklaridir. Bunga sabab nogironlarga nisbatan insonlardagi noto’g’ri fikr, ular to’g’risida ma’lumotlarning yetishmasligi, nogiron bolalarning chegaralangan muhitda o’sganligi va boshqalardir
2.	Hamjamiyatda ko’rinmaslik	muammosining mazmuni shundaki, ko’pincha ko’plab maxsus ehtiyojli bolalar ota-onalar tomonidan qattiq bekitiladi. Ularni uyga qamab hech kimga ko’rsatmaydilar, royxatga olish jarayonida nogiron

		bolasi to'g'risida hech bir ma'lumot berilmaydi. Natijada ko'plab nogiron bolalar hamjamiyatda ishtirok etishdan mahrum bo'ladilar. Ular to'g'risida hech bir ma'lumotni bo'lmasligi ta'lim-tarbiya muassasalariga qatnashliklariga olib keladi
3.	Moddiy mablag' muammolari	Jahon miqiyosida ko'pgina davlatlarda maxsus ehtiyojli bolalarni umumta'lim muassasalarida o'qitish juda qimmatga tushadi deb hisoblaydilar. Shuning uchun ham inklyuziv ta'lim tizimini joriy qilish masalasini hal qilmaydilar
4.	Jismoniy moslashtirish	masalasi har bir davlatda mavjud bo'lib, bu mammo asosida maxsus ehtiyojli bolalarni maktabga qatnashi masalasi yotadi. Maxsus ehtiyojli bola maktabga kelgandan so'ng u ko'pdlab muammolarga duch keladi, masalan, binoning ichkarisiga kirish, xonalar boylab harakatlanish, hojatxonaga borish va hokazolar. Inklyuziv ta'limda jismoniy xavsizlik va qulaylik muhimdir
5.	Sinfdagi o'quvchilar soni muammosi	Sinfdagi o'quvchilar sonining ko'pligi ko'plab davlatlarda maxsus ehtiyojli bolalar uchun inklyuzivlikka to'sqinlik qiladi. Rivojlangan davlatlarda har bir sinfdagi bolalar soni 30 tadan oshmaydi. Ammo rivojlanishdan orqada qolgan davlatlarda esa bir sinfdan 60-100 nafar bolaning o'qishi oddiy holdir
6.	Qaramlik muammosi	Ya'ni bunda maxsus ehtiyojli bolalarning ko'pchiligini doimiy ravishda boshqalar ko'magiga muhtojlini nazarda tutiladi
7.	Jinsiy belgilarga qarab kamsitish muammosi	oqibatida ta'limda o'g'il bolalar va qiz bolalarning teng munosabatda bo'lmasligidir
8.	Favqulodda vaziyatlar, mojarolar va qochoqlar	Favqulodda vaziyatlar, mojarolar va qochoqlar nafaqat nogironlik sababchisi, balki, maxsus ehtiyojli bolalarning zaifligini yanada chuqurlashtirishga sababa bo'ladigan omildir. Jahon miqiyosida esa hanuzgacha bu muammoning yechimlari topilganicha yo'q

Rivojlangan mamlakatlarda XX asrning 70 yillaridan boshlab inklyuziv ta'limni rivojlantirishga doir turli xil me'yoriy huquqiy hujjatlarni qabul qilish jarayoni boshlangan. Bu borada nogironlarni jamiyatga jalb qilish uchun AQSH va Yevropa mamlakatlarida asosan 3 ta yondashuv keng tarqalgan. Ya'ni Meynstriming, integratsiya hamda inklyuziv ta'lim. Meynstrimingga ko'ra nogironligi bo'lgan o'quvchilar nogironligi bo'lmagan o'quvchilar bilan turli xil tadbirlarda, bayramlarda uchrashishadi. Shu asosida ular bir-birining xususiyatlari, talablari bilish tanishish imkoniyatiga ega bo'lishadi. Integratsion yondashuvga ko'ra nogironligi bo'lgan bolalar umumta'lim maktablariga jalb qilinadi. Lekin, maktablardagi ta'lim tizimi va sharoitlar o'zgartirilmaydi. Inklyuziv yondashuvga ko'ra nafaqat nogironligi bor bolalar jalb qilinadi, balki ularni jalb qiladigan maktablar ham ularning talablariga qarab moslashtiriladi [29].

Inklyuziv ta'lim tizimini rivojlantirishning maqsadi ta'lim olish uchun teng imkoniyatni ta'minlash va barcha bolalarning individual xususiyatlari, oldingi ta'lim yutuqlari, tili, madaniyati, ota-onalarning ijtimoiy va iqtisodiy holatidan qat'iy nazar ta'limda muvaffaqiyatga erishishi uchun zarur shart-sharoitlarni yaratishdan iborat. Inklyuziv ta'lim tizimini rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlari quyidagilardir:

a) Inklyuziv ta'lim tizimi uchun pedagog kadrlarni tayyorlash, qayta tayyorlash va malakasini oshirish:

pedagogika yo'nalishidagi oliy ta'lim muassasalarida inklyuziv ta'lim dasturlarini joriy etish, inklyuziv ta'lim metodikasiga oid o'quv materiallarini takomillashtirish;

inklyuziv ta'lim berishning zamonaviy nazariyalarini o'zlashtirish, inklyuziv ta'lim tizimida faoliyat olib borayotgan pedagoglarni tayyorlash, qayta tayyorlash va malakasini oshirish markazlarini tashkil etish hamda ta'lim berishda shaxsga yo'naltirilgan yondashuvlar asoslarini egallashga sharoit yaratish;

o'qituvchi, o'quvchi, ota-ona, jamoat tashkilotlari mutaxassislari, keng jamoatchilik uchun inklyuziv ta'lim bo'yicha o'quv-uslubiy majmualar va ommabop nashrlar yaratish;

inklyuziv ta'lim tizimi joriy etilgan umumta'lim muassasalarida o'qituvchilarning sifat tarkibini, xususan, magistrlik darajasiga ega bo'lgan pedagoglar sonini bosqichma-bosqich oshirish;

inklyuziv ta'limni joriy etishda avvalo chekka hududlarda joylashgan, o'quvchilar soni kam bo'lgan umumta'lim maktablaridagi alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarni o'qitishga e'tibor qaratish;

inklyuziv ta'lim sifatini mustaqil baholash tizimini shakllantirish va alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalar uchun qo'shimcha pedagogik ta'lim xizmatlarini yo'lga qo'yish;

xalq ta'limi sohasida rahbar kadrlar tayyorlash bo'yicha standartlashtirilgan dastur ishlab chiqish, ularga inklyuziv ta'limni amalga oshirish mexanizmlarini ko'zda tutuvchi o'quv kurslarini kiritish;

masofaviy kurslarni yo`lga qo`ygan holda, inklyuziv ta`lim tizimi joriy qilingan umumta`lim muassasalarida faoliyat olib boruvchi pedagoglarning malakasini oshirish va qayta tayyorlash tizimi samaradorligini kuchaytirish va qamrovini kengaytirish;

pedagogika yo`nalishidagi oliy ta`lim muassasalarining “Maxsus pedagogika” ta`lim yo`nalishi bo`yicha qabul parametrlarini oshirish, Maktabgacha va maktab ta`limi vazirligi tavsiyasi asosida pedagog xodimlarga ehtiyoji katta bo`lgan chekka hududlardagi abituriyentlar uchun maqsadli qabul ko`rsatkichlarini belgilash mexanizmini joriy etish;

inklyuziv ta`lim tizimi joriy etilgan umumta`lim muassasalarida yosh o`qituvchilarni, xizmat mavqeyi o`shishini hisobga olgan holda, kasbiy qo`llab-quvvatlash va hamkorlikda ishlash mexanizmini takomillashtirish;

alohida ta`lim ehtiyojlari bo`lgan bolalarga inklyuziv ta`lim-tarbiya berishda innovatsion texnologiyalarni qo`llash yuzasidan pedagog xodimlar uchun metodik tavsiyalar ishlab chiqish va amaliyotga joriy qilish;

Abdulla Avloniy nomidagi pedagogik mahorat milliy instituti o`quv dasturlariga inklyuziv ta`lim-tarbiyaga oid maxsus o`quv dasturlari va mashg`ulotlarini nazarda tutuvchi o`zgartirishlar kiritish orqali ta`lim-tarbiya jarayoni samaradorligini oshirish.

b) Inklyuziv ta`limda o`qitish usullarini takomillashtirish, mazkur jarayonga individuallashtirish tamoyillarini bosqichma-bosqich tatbiq etish:

alohida ta`lim ehtiyojlari bo`lgan har bir bolaning inklyuziv ta`lim olishiga bo`lgan huquqini ta`minlashga qaratilgan chora-tadbirlar belgilash;

alohida ta`lim ehtiyojlari bo`lgan bolalarni kamsitish, ularga nisbatan shafqatsiz yoki inson qadr-qimmatini kamsituvchi muomalada bo`lishning oldini olishga qaratilgan mexanizmlarni ishlab chiqish va amaliyotga joriy qilish;

alohida ta`lim ehtiyojlari bo`lgan bolalarni erta aniqlash va qo`llab-quvvatlash tizimini takomillashtirish;

bolalarning ehtiyojlarini inobatga olgan holda sifatli ta`lim olishi uchun teng imkoniyatlarga ega bo`lishi hamda qulaylikni ta`minlash bo`yicha davlat kafolatlarining amalga oshirilishini ta`minlovchi tashkiliy-boshqaruv mexanizmlarini yaratish;

alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarni inklyuziv ta'lim tizimi joriy qilingan umumiy o'rta va professional ta'lim muassasalariga yuborish uchun asos bo'luvchi tibbiy ko'rsatmalar ro'yxatini ishlab chiqish va tasdiqlash;

hududlar imkoniyatlarini inobatga olgan holda inklyuziv ta'limni rivojlantirish holati va tendensiyalari monitoringini olib borish;

har bir bolaga o'zining shaxsiy tempiga mos ravishda rivojlanish huquqini ta'minlash;

alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ulardagi aqliy yoki jismoniy nuqsonlarning ifodalanganlik darajasidan kelib chiqqan holda umumta'lim maktabida tegishli bilimlarni olishiga sharoit yaratish;

inklyuziv ta'lim jarayonida o'quvchilarda o'qishga sog'lom, kuchli va ta'sirchan motivatsiyani shakllantirish hamda kasb tanlash, kasbiy o'sishini mustaqil rejalashtirish, zamonaviy kasblarni egallash qobiliyatini rivojlantirish;

inklyuziv ta'lim dasturlari asosida zamonaviy darsliklar, o'quv-uslubiy qo'llanmalar, axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etgan holda multimedia ilovalarini yaratish;

alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarni kasb-hunarga o'qitishni takomillashtirish va ushbu yo'nalishlarda qisqa muddatli kurslarni tashkil etish;

inklyuziv ta'limning rivojlanishini monitoring qilish hamda amalga oshirilayotgan ishlar natijalarini yoritib borish.

v) Inklyuziv ta'lim jarayonida o'quvchilarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalash, bolaning jismonan sog'lom va baquvvat shakllanishiga erishish:

inklyuziv ta'lim muassasalarida o'quvchilar uchun sog'lom ovqatlanish tamoyillarini ommalashtirish;

alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalar uchun sport to'garaklarini tashkil qilish;

fuqarolarning o'zini-o'zi boshqarish organlari tomonidan ota-onalar o'rtasida inklyuziv ta'lim tizimi to'g'risida tushuntirish ishlarini olib borish;

rivojlangan mamlakatlarning ilg'or tajribasini o'rgangan holda inklyuziv ta'lim tizimi joriy qilingan ta'lim muassasalarida o'quvchilar o'rtasida zo'ravonlik(bulling)ning oldini olishga qaratilgan dasturlarni joriy etish.

g) Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ko'rsatiladigan ta'lim xizmatlari sifatini yaxshilash:

alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalar ta'lim oladigan ta'lim muassasalari binolariga qo'yiladigan talablarni ishlab chiqish va tasdiqlash;

alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalar o'qitiladigan ta'lim muassasalarini zarur adabiyotlar, metodik qo'llanmalar, turli kasblarga o'qitishga mo'ljallangan uskuna va jihozlar bilan ta'minlashga qaratilgan chora-tadbirlarni amalga oshirish.

d) Inklyuziv ta'lim sohasiga zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va innovatsion loyihalarni joriy etish:

barcha inklyuziv ta'lim tizimi joriy qilingan ta'lim muassasalarini ma'lumotlarni uzatish bo'yicha yagona tarmoqqa birlashtirish;

ta'lim muassasalarini inklyuziv ta'limga jalb qilingan o'quvchilar uchun maxsus jihozlangan kompyuter texnikasi, interaktiv doska, eshitish moslamalari va boshqa jihozlar bilan ta'minlash;

davlat-xususiy sheriklik asosida inklyuziv ta'lim jarayonini avtomatlashtirish bo'yicha axborot tizimini joriy etish, alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalar uchun darslik va metodik materiallarning elektron shakllarini eduportal.uz portalida joylashtirish va muntazam yangilab borish;

inklyuziv ta'limga jalb qilingan bolalar uchun mavjud darslik va o'quv-uslubiy adabiyotlarni elektron shaklga o'tkazish;

inklyuziv ta'lim jarayoni uchun multimedia mahsulotlarini ishlab chiqish va ularni qo'llash jarayonini tizimli tashkil etish.

e) Inklyuziv ta'lim muassasalarining moddiy-texnik bazasini mustahkamlash va ularni budjetdan moliyalashtirish samaradorligini oshirish [6]:

ilg'or xalqaro tajribani hisobga olgan holda inklyuziv ta'lim joriy etilgan muassasalardagi qurilish, rekonstruksiya qilish va kapital ta'mirlash ishlarida ilg'or texnologiyalar va muhandislik yechimlariga tayanish;

xalqaro tajribalardan kelib chiqqan holda, "Zamonaviy maktab" davlat dasturi doirasida umumta'lim maktablari uchun inklyuziv ta'lim sharoitlarini hisobga olgan holda qurilish-ta'mirlash ishlarini amalga oshirish;

inklyuziv ta'lim tizimi joriy qilingan umumta'lim muassasalarining o'quv xonalari va laboratoriyalarini zamonaviy mebel, jihozlar, o'quv-uslubiy materiallar, kompyuter va multimedia texnikalari, videokuzatuv tizimlari bilan jihozlash;

davlat-xususiy sheriklik asosida inklyuziv ta'lim tarmog'ini rivojlantirish hisobiga inklyuziv ta'lim tizimida raqobat muhitini shakllantirish;

nodavlat umumta'lim maktablarida inklyuziv ta'lim tizimini joriy qilish amaliyotini kengaytirish.

j) Inklyuziv ta'limga jalb qilingan alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarning ta'lim-tarbiyasi uchun qo'shimcha sharoitlar yaratishga qaratilgan kompleks chora-tadbirlarni o'z ichiga olgan beshta tashabbusni amaliyotga tatbiq etish:

“Barkamol avlod” bolalar maktablari to'garaklarida inklyuziv ta'lim ishtirokchilarining qamrovini oshirish;

alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarni madaniyat va san'at muassasalariga keng jalb etish;

alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarni jismoniy tarbiya va sportga jalb etish;

alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalar o'rtasida kompyuter texnologiyalari va Internetdan samarali foydalanishni yo'lga qo'yish;

alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalar ma'naviyatini yuksaltirish, ular o'rtasida kitobxonlikni keng targ'ib qilish;

alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan o'quvchi-qizlarning kasbiy ko'nikmalarini rivojlantirish;

alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarning madaniyat, san'at, sport va boshqa yo'nalishlarda erishgan yutuqlari to'g'risida targ'ibot tadbirlarini o'tkazish [6].

Inklyuziv ta'limni qo'llab-quvvatlashning 7 ustuni o'quvchilarning turli ehtiyojlarini inobatga olib, ta'lim tizimida tenglik, adolat va inklyuzivlikni ta'minlashga qaratilgan bir qator muhim tamoyillarni anglatadi. Bu ustunlar inklyuziv ta'lim tizimini rivojlantirish va uning samarali amalga oshirilishini ta'minlash uchun zarur bo'lgan asosiy elementlarni tashkil etadi. Shuningdek, ular akademik jihatdan emas, balki ularning ijtimoiy va emotsional rivojlanishini ham inobatga olgan holda jamiyatda teng huquqli va faollikka erishishlarini ta'minlashga qaratilgan (1.3-jadvalga qarang):

Inklyuziv ta'limni qo'llab-quvvatlashning 7 ustuni

Inklyuziv ta'limni qo'llab-quvvatlashning 7 ustuni	Mazmuni	Amaliyoti
Barcha o'quvchilarga teng imkoniyatlar yaratish	Har bir o'quvchiga, uning ehtiyojlaridan qat'iy nazar ta'lim olishda teng imkoniyatlar yaratish. Bu nafaqat nogironlar, balki boshqa ijtimoiy guruhlardagi bolalar, shu jumladan, turli millat, madaniyat, din yoki jinsga mansub o'quvchilarni ham o'z ichiga oladi	O'quvchilarga sharoit yaratish, ta'lim dasturlarini barcha uchun qulay va moslashuvchan qilish
Individual ehtiyojlarga asoslangan yondashuv	Har bir o'quvchining o'rganish usuli va tezligini inobatga olish. O'quvchilar individual ravishda qo'llab-quvvatlanishi kerak	O'quvchilarning turli ehtiyojlariga javob beradigan o'quv rejalarini yaratish, masalan, maxsus yordam, qo'shimcha resurslar yoki moslashtirilgan materiallar taqdim etish
Tashkiliy va infrastruktura yondashuvlarining inklyuzivligi	Inklyuziv ta'limni amalga oshirish uchun barcha ta'lim muassasalari va inshootlari jismoniy, texnologik va ijtimoiy jihatdan barcha o'quvchilar uchun mos bo'lishi kerak	Maxsus ta'limni qo'llab-quvvatlaydigan infrastrukturani yaratish, masalan, nogironlar uchun moslashuvchan sinf xonalari, liftlar, maxsus dasturlar yoki texnologiyalarni taqdim etish
O'qituvchilarning malakasi va tayyorgarligi	O'qituvchilarga inklyuziv ta'limni qo'llab-quvvatlash uchun kerakli bilim va ko'nikmalarni o'rgatish, o'qituvchilarni turli ehtiyojlarga moslashuvchan va individual yondashuvlar bilan ta'minlash	O'qituvchilarga inklyuziv ta'lim bo'yicha treninglar va malaka oshirish kurslarini taklif etish, ular uchun o'quv material resurslari va yordamchi materiallarni taqdim etish
Ota-onalar va jamiyat bilan hamkorlik	Inklyuziv ta'limni qo'llab-quvvatlashda ota-onalar, jamiyat va boshqa manfaatdor tomonlar bilan samarali hamkorlik o'rnatish	Ota-onalar bilan muntazam uchrashuvlar, jamiyatdagi resurslarni inklyuziv ta'limga yo'naltirish va jamoat tomonidan qo'llab-quvvatlashni ta'minlash
Teng huquqlar va adolatni ta'minlash	Inklyuziv ta'lim tizimi barcha o'quvchilarga teng huquqlarni taqdim etadi va ularga jamiyatda faqat o'quvchi sifatida emas, balki teng huquqli fuqarolar sifatida ham yondashadi	Har bir o'quvchining o'ziga xos xususiyatlarini hurmat qilish, diskriminatsiya va ijtimoiy ta'qibga qarshi kurashish, teng huquqlarni himoya qilish
O'quvchilarning ijtimoiy va emotsional rivojlanishini qo'llab-quvvatlash	Inklyuziv ta'lim nafaqat akademik, balki ijtimoiy va emosional rivojlanishni ham qo'llab-quvvatlashni ta'minlaydi. O'quvchilarni ijtimoiy muhitda muvaffaqiyatli yashashga o'rgatish	O'quvchilarga o'zaro hurmat, hamkorlik, empatiya, tenglik va bag'rikenglik kabi ijtimoiy qadriyatlarini o'rgatish. Shuningdek, ularni psixologik yordam va qo'llab-quvvatlash bilan ta'minlash

Bu ustunlar inklyuziv ta'limni amalda muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun zarur bo'lgan asosiy tamoyillarni tashkil etadi.

Alohida ehtiyojlarga ega va bunday qiyinchiliklarga ega bo'lmagan bolalarning shaxs xususiyatlari va kognitiv rivojlanishi uchun integratsiya tizimining afzalliklari. Inklyuziv ta'limni pedagogik amaliyotga joriy etishning dolzarbligi

Alohida ehtiyojlarga ega bolalar va unday qiyinchiliklarga ega bo'lmagan bolalarning shaxs xususiyatlari va kognitiv rivojlanishi uchun integratsiya tizimining afzalliklari inklyuziv ta'limda hamkorlikda ta'lim olishning muhim tomonlarini tashkil etadi. Bunday tizimda har bir bola, uning ehtiyojlari va imkoniyatlaridan qat'iy nazar birgalikda ta'lim olish imkoniyatiga ega bo'ladi. Bu nafaqat alohida ehtiyojlarga ega bolalarning rivojlanishiga, balki unday qiyinchiliklarga ega bo'lmagan bolalarning ham ijtimoiy, emosional va kognitiv rivojlanishiga yordam beradi. Quyidagi afzalliklar integratsiya tizimi (inklyuziv ta'lim) orqali bolalar rivojlanishida namoyon bo'ladi (1.4-jadvalga qarang).

Integratsiya tizimi (inklyuziv ta'lim) alohida ehtiyojlarga ega bolalar va unday ehtiyojlarga ega bo'lmagan bolalar uchun birgalikda ta'lim olish jarayonida bir-birlariga yordam berish, o'zaro o'rganish va rivojlanish imkoniyatlarini yaratadi. Bu tizimda hamma bolalar teng imkoniyatlar, individual qo'llab-quvvatlash, ijtimoiy va kognitiv ko'nikmalarni rivojlantirish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Shunday qilib, inklyuziv ta'lim barcha o'quvchilarning o'z potensialini to'liq namoyon etishiga yordam beradi.

1.4-jadval.

Afzalliklar integratsiya tizimi (inklyuziv ta'lim) orqali bolalar rivojlanishida namoyon bo'lishi

Afzalliklar	Sog'lom bolalar uchun afzalliklar	Alohida ehtiyojlarga ega bolalar
Ijtimoiy va emosional ko'nikmalarni rivojlantirish	Birgalikda va turli ijtimoiy guruhlarda o'qish bolalarga o'zaro hurmat, empatiya, bag'rikenglik kabi ko'nikmalarni o'rgatadi. Alohida ehtiyojlarga ega bolalar jamiyatda ijtimoiy jihatdan integratsiyalashishga yordam beradigan ijtimoiy tajribalarni olishadi. Shuningdek, qiyinchiliklarga ega bo'lmagan bolalar boshqalar bilan o'zaro aloqalarni o'rnatishda ijtimoiy mas'uliyat va xayrixohlikni rivojlantiradilar	Ijtimoiy integratsiya orqali o'quvchilar bir-birlarini tushunish va yordam berish tajribalarini orttiradilar, bu esa o'zaro hurmat va hamjihatlikni kuchaytiradi

Kognitiv rivojlanish va o'zaro o'rganish	Alohida ehtiyojlarga ega bolalar bilan birgalikda o'qish sog'lom bolalar uchun ham foydalidir. Inklyuziv muhitda bolalar bir-birlaridan o'rganishadi: yordam berish, o'z tajribalarini baham ko'rish va bir-birining o'rganish usullarini ko'rish orqali kognitiv rivojlanish yaxshilanadi	Ular, o'z navbatida, ta'limni o'zgacha yondashuvlarda olishadi, chunki ularning ehtiyojlari va imkoniyatlari individual tarzda inobatga olinadi. Bunday bolalar o'zlarining o'rganish usullarini rivojlantiradilar, masalan, vizual materiallar, ovozli yordamlar yoki maxsus texnologiyalar orqali
Ijtimoiy integratsiya va tenglikni rivojlantirish	Ijtimoiy integratsiya barcha o'quvchilar uchun teng imkoniyatlar yaratadi. Bu integratsiya yordamida bolalar bir-birlarining farqlari, o'zgacha ehtiyojlarini tushunish va qadrlashga o'rganadilar. Bu esa kelajakda jamiyatda tenglik va adolatga erishishda katta ahamiyatga ega	Ular jamiyatda o'z o'rnini topish, ijtimoiy faollikka erishish va teng huquqli a'zo bo'lish imkoniyatini oladilar. Integratsiya tizimi ularga o'z imkoniyatlarini eng yaxshi tarzda rivojlantirishga yordam beradi
Bolalar o'rtasidagi o'zaro yordam va qo'llab-quvvatlash	Inklyuziv ta'lim tizimida bolalar bir-birlariga yordam berishadi. Masalan, qiyinchiliklarga ega bo'lmagan bolalar o'qish jarayonida yordam ko'rsatishi mumkin, shuningdek, ular o'z yordamlarini boshqalarga taqdim etishda rahbarlik qilishadi	Bu tizimda alohida ehtiyojlarga ega bolalar o'zlarining imkoniyatlari va qobiliyatlarini boshqalarga ko'rsatishlari mumkin, bu esa ularning o'ziga bo'lgan ishonchini oshiradi va ijtimoiy jihatdan yanada mustahkamlanishiga yordam beradi
Differensial ta'lim yondashuvini qo'llab-quvvatlash	Integratsiya tizimi barcha o'quvchilarga moslashtirilgan ta'lim imkoniyatlari yaratadi. Bu o'quvchilar uchun individual yondashuvni ta'minlaydi, har bir bola o'zining rivojlanishiga mos tarzda ta'lim olish imkoniyatiga ega bo'ladi	Maxsus qo'llab-quvvatlash, shuningdek, texnologik va pedagogik yordam ularga o'quv jarayonini yanada samarali tarzda o'tkazishga yordam beradi
Kreativ va muammoli yechimlarni ishlab chiqish	Inklyuziv tizimda o'qish bolalarni birgalikda kreativ va muammolarni yechishga o'rgatadi. O'quvchilar-ning o'zaro muloqotlari va fikr almashishlari natijasida yangi g'oyalar va yechimlar ishlab chiqiladi	Bu tizimda alohida ehtiyojlarga ega bolalar o'zlarining maxsus ko'nikmalarini rivojlantiradilar, shuningdek, boshqa bolalar bilan birgalikda ijtimoiy va kognitiv masalalarni hal qilishda ishtirok etadilar

Xalqaro tajribalarga ko'ra, alohida yordamga muhtoj bolalarni ta'lim bilan qamrab olish darajalari quyidagicha ko'rinishlarda amalga oshiriladi (1.5-jadvalga qarang) [27]:

1.5-jadval.

Alohida yordamga muhtoj bolalarni ta'lim bilan qamrab olish darajalar

Nº	Darajalar	Darajalar mohiyati
1.	Eksklyuziya	ta'lim bilan qamrab olinmagan, ya'ni ta'limdan tashqarida nogironligi bor bolalar. Bunday bolalar ta'limga jalb etilmaydi va o'z-o'zidan ularning ta'lim olish huquqlari ta'minlanmaydi
2.	Segregatsiya	alohida yordamga muhtoj bolalarni umumiy ta'limdan alohidalash va ularga maxsus maktab va internatlarda ta'lim berish

3.	Integratsiya	alohida yordamga muhtoj bolalar uchun umumta'lim maktablarida alohida sinflarni tashkil etish
4.	Inklyuziya	alohida yordamga muhtoj bolalar boshqa bolalar bilan umumta'lim maktablarida bir sinfda tahsil olishi

O`zR Vazirlar Mahkamasi tomonidan 2021 yil 12-oktabrdagi «Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ta'lim berishga oid normativ-huquqiy hujjatlarni tasdiqlash to'g'risida»gi 638-son Qaror qabul qilindi. Hujjat 2020 yil 13-oktabrdagi «Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ta'lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi PQ-4860-son Qarorga muvofiq ishlab chiqilgan.

2020-2025 yillarda maktabgacha va maktab ta'limi tizimida inklyuziv ta'limni rivojlantirish konsepsiyasida alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ko'rsatiladigan ta'lim xizmatlari sifatini yaxshilash bo'yicha quyidagi vazifalar belgilandi:

alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalar ta'lim oladigan ta'lim muassasalari binolariga qo'yiladigan talablarni ishlab chiqish va tasdiqlash;

alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalar o'qitiladigan ta'lim muassasalarini zarur adabiyotlar, metodik qo'llanmalar, turli kasblarga o'qitish uchun uskuna va jihozlar bilan ta'minlashga qaratilgan chora-tadbirlarni amalga oshirish;

alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarni o'qitish uchun inklyuziv ta'lim tizimini tashkil etish, umumta'lim muassasalarini maxsus moslamalar (ko'tarish qurilmasi, pandus, tutqich va boshqalar), shuningdek, tegishli kadrlar (maxsus pedagog, bolalarni ruhiy-pedagogik kuzatish bo'yicha mutaxassislar) bilan ta'minlash;

alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarning moslashishi va integratsiyasi uchun maktab-internatlarni bosqichma-bosqich maxsus jihozlar bilan ta'minlash va boshqalar.

Qaror bilan umumiy o'rta ta'lim tashkilotlarida alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga inklyuziv ta'limni tashkil etish tartibi to'g'risidagi Nizom tasdiqlandi. Unda quyidagilar belgilandi:

inklyuziv ta'limning maqsadi va vazifalari;

alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalar uchun maktablarda inklyuziv ta'lim va boshlang'ich tayanch korreksion sinflar faoliyatini yo'lga qo'yish hamda o'quv-tarbiya jarayonini tashkil etish tartibi;

o'quvchilarni inklyuziv ta'lim sinflari va boshlang'ich tayanch korreksion sinflarga qabul qilish tartibi;

inklyuziv ta'lim sinflari va boshlang'ich tayanch korreksion sinflarda ta'lim sifatini nazorat qilish va boshqarish chora-tadbirlari.

Shuningdek quyidagilar tasdiqlandi:

jismoniy, aqliy, sensor yoki ruhiy nuqsonlari bo'lgan bolalar uchun davlat ixtisoslashtirilgan ta'lim muassasalari to'g'risidagi Nizom;

sanatoriy turidagi ixtisoslashtirilgan davlat ta'lim muassasalari to'g'risidagi Nizom;

jismoniy, aqliy, sensor yoki ruhiy nuqsonlari bo'lgan, shuningdek, uzoq vaqt davolanishga muhtoj bo'lgan bolalarga uyda yakka tartibda ta'lim berish tartibi to'g'risidagi Nizom.

Bundan tashqari qaror bilan alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalar uchun ixtisoslashtirilgan ta'lim muassasalarida kasbga o'qitish kurslarini tashkil etish chora-tadbirlari belgilandi [47].

Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarni o'qitish uchun inklyuziv ta'lim tizimini tashkil etish, ularning ta'lim olishga bo'lgan teng huquqlarini ta'minlash borasida ayrim bo'shliq va kamchiliklar mavjud (1.6-jadvalga qarang) [7]:

1.6-jadval.

Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarni o'qitish uchun inklyuziv ta'lim tizimini tashkil etish bilan bog'liq kamchiliklar

№	Kamchiliklar	Soha kamchiliklari
1.	inklyuziv ta'limni tashkil etish sohasida	alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalar o'qitiladigan ayrim ta'lim muassasalarida ular uchun to'liqsiz muhit va imkoniyatlar yaratilmagan; alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalar o'qitiladigan ta'lim muassasalari zarur adabiyotlar, metodik qo'llanmalar, turli kasblarga o'qitishga mo'ljallangan uskuna va jihozlar bilan to'liq ta'minlanmagan; alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarning bilim olish huquqi, inklyuziv ta'lim tizimining mazmun-mohiyati haqida jamoatchilik o'rtasida tushuntirish ishlarini olib borish yo'lga qo'yilmaganligi natijasida ota-onalar alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan farzandlarini umumta'lim muassasalarida o'qitishi mumkinligi haqida yetarli ma'lumotga ega emas;

		alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalar ta'lim-tarbiyasi uchun qo'shimcha sharoitlar yaratishga qaratilgan kompleks chora-tadbirlarni o'z ichiga olgan beshta tashabbus amaliyotga tatbiq etilmagan; alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarni inklyuziv ta'limga jalb qilish bilan bog'liq muammolarni hal etish masalalariga mahalliy ijroi hokimiyati organlari tomonidan yetarli e'tibor qaratilmayapti; alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarni ta'lim muassasalariga o'qishga qabul qilish jarayonining murakkabligi va shaffof emasligi turli shakldagi korrupsiya holatlariga sabab bo'lmoqda
2.	kadrlarni tayyorlash sohasida	umumta'lim muassasalarida inklyuziv ta'lim tizimi mazmunini sifat jihatidan yangilash talab etilmoqda; pedagogik kadrlarning kasbiy tayyorgarligi hamda kasbiy malaka darajasi inklyuziv ta'lim uchun yetarli emasligi natijasida alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ta'lim berishda qator muammolar yuzaga kelmoqda; pedagogika yo'nalishidagi oliy ta'lim muassasalari o'quv dasturlariga inklyuziv ta'lim berish metodikasiga oid fanlar kiritilmagan; pedagogika va metodika fanlariga oid darsliklarda inklyuziv ta'lim dasturlari kiritilmaganligi, shuningdek, bo'lajak pedagoglarning alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalar jalb qilingan ta'lim muassasalarida amaliyot o'tamayotganligi ularning kasbiy tayyorgarlik sifatiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda; umumta'lim muassasalarining rahbar va pedagog kadrlari inklyuziv ta'lim haqida yetarli ma'lumotlarga ega emasligi inklyuziv ta'limni joriy etishning samarasizligiga olib kelmoqda; malaka oshirish va qayta tayyorlash ta'lim muassasalarida alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalar ta'limi bo'yicha malaka oshirish kurslari tashkil etilmagan, ular faoliyatiga inklyuziv ta'lim bo'yicha zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari joriy qilinmagan
3.	o'quv jarayonini tashkil etish sohasida	umumta'lim muassasalarida alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga inklyuziv ta'lim berish metodikasi ishlab chiqilmagan; alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga inklyuziv ta'lim berishning sifati va samaradorligini aniqlash mezonlari ishlab chiqilmagan; alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalar ta'lim oladigan ta'lim muassasalari zarur maxsus o'quv adabiyotlari va metodik qo'llanmalar bilan yetarli darajada ta'minlanmagan
4.	inklyuziv ta'lim tizimini moliyalashtirish sohasida	inklyuziv ta'limni rivojlantirish uchun yetarli mablag'larni samarali va shaffof tizim asosida taqsimlash va foydalanish talab etilmoqda; alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalar uchun o'quv jihozlari va materiallarini yangilash, maktab binolarida inklyuziv ta'limni joriy etishga qaratilgan sharoitlar yaratish uchun davlat byudjetidan ta'lim muassasalariga yetarli mablag'lar yo'naltirilmayapti

Maxsus ehtiyojli bolalarning maxsus ta'lim tizimda o'qitilishi ularning maktabni tugatgach ijtimoiy jamiyatga moslashib ketishlarini qiyinlashtiradi. Shuningdek, ularning o'z oilasidan uzoqda bo'lishlariga majbur qiladi. Bu toifa bolalar boqimandalikka o'rganib qoladilar, o'z-o'ziga xizmat qilishlarida qiyinchiliklarga duch keladilar. Bundan tashqari juda ko'plab maxsus ehtiyojli bolalar ta'limdan chetda qolib ketmoqdalar. Hozirgi kunda respublikamizda alohida yordamga muhtoj bolalarni

rivojlanish darajasi, imkoniyati nuqson xususiyatlari va qobiliyatlariga ko`ra maxsus yoki umumta`lim tizimida ta`lim olishini amalga oshirish maqsadida inklyuziv ta`lim siyosati amalga oshirilmoqda.

Biroq inklyuziv ta`limning mazmun-mohiyati to`g`risidagi bilim va ma`lumotlar hali jamiyatda yetarli emas. «Inklyuziv» va «integrasiyalashgan» atamaları ko`pincha bir xil ma`noda ishlatiladi. Shunga qaramasdan falsafada ushbu tushunchalar orasida juda katta farq bor.

Nogiron bolani oddiy sharoitga joylashtirish integrasiyaga qarab qo`yilgan birinchi qadamdir.

Integrasiyalashgan ta`lim bu – diqqat markazida bolaning aynan maktabga kelib ketish muammosi turgan, maxsus ehtiyojli bolaning maktabga qatnash jarayonidir.

Integrasiyalashgan ta`limda bolaga muammo sifatida qaraladi. Bu ta`lim tizimining quyidagicha shakllari mavjud:

a) jismoniy integrasiya. Integrasiyaning bu shakli nogiron va nogiron bulmagan bolalar urtasidagi jismoniy farkni kamaytirishga qaratilgan. Oddiy maktab bilan yonma-yon joyda nogiron bolalar uchun maxsus bo`lim yoki sinf tashkil qilish mumkin;

b) funksional integrasiya. Bu shakl nogiron va nogiron bo`lmagan bolalar o`rtasidagi funksional muammolarni kamaytirishga qaratilgan;

c) ijtimoiy integrasiya. Integrasiyaning bu shakli ijtimoiy muammolarni kamaytirishga qaratilgan va u nogiron hamda nogiron bo`lmagan bolalar o`rtasidagi o`zaro aloqani qo`llab-quvvatlaydi;

d) jamiyatga integrasiya qilish kabilar [19].

Integratsiyalashgan ta`lim tizimining bir qator quyidagicha chegaralangan tomonlari mavjud:

1. Umumta`lim muassasalarda kompleks tibbiy-pedagogik yordam olish imkoniyati bo`lmaydi. Umumta`lim maktab pedagogi maxsus metodikani bilmaganligi sababli imkoniyati cheklangan bolalarning maxsus ehtiyojlarini qondirmaydi.

2. Umumta`lim maktablarida tiflo, surdotexnik vositalar, maxsus tibbiyot uskunalari bo`lmaydi.

3. Sinfda o`quvchilar soni 25 tadan 35 gacha yetadi va oqibatda ularning barchasiga ko`p vaqt ajrata olmaydi. Umumta`lim maktablarda o`quvchilarda maxsus malaka va ko`nikmalarni shakllantirish uchun mutaxassislar bo`lmaganligi sababli, imkoniyat topish qiyin.

4. Umumta`lim maktablarda alohida dastur va darsliklardan foydalanish imkoniyati bo`lmaydi. Inklyuziv ta`lim tizimi integrasiyalashgan ta`lim tizimidan o`zinig mazmun-mohiyati, maqsadi, vazifalari va harakat dasturi bilan farqlanadi.

Inklyuziv ta`lim bu – davlat siyosati bo`lib, nogron va sog`lom bolalar o`rtasidagi to`siqlarni bartaraf etish, maxsus ta`limga muhtoj bolalar (ayrim sabablarga ko`ra nogiron bo`lgan), o`smirlar rivojlanishda uchraydigan nuqsonlar yoki iqtisodiy qiyinchiliklardan qat`iy nazar ijtimoiy hayotga moslashtirishga yo`naltirilgan umumta`lim jarayoniga qo`shishni ifodalovchi ta`lim tizimidir.

Inklyuziv ta`lim alohida yordamga muhtoj bolalarni normal rivojlanishdagi bolalar bilan teng huquqlilik asosida ta`lim-tarbiya olishlarini ta`minlaydi. Shuning uchun ham ahamiyatlidir. Oliy ta`lim tizimiga kiritilgan «Inklyuziv ta`lim tizimida rivojlanishda kamchiligi bo`lgan bolalarga ta`lim berish xususiyatlari» kursi inklyuziv ta`lim tiziminig mohiyati, mazmuni, maqsadi va jabhalarini ochib beradi va bu haqidagi nazariy ma`lumotlar bilan talabalarni qurollantiradi. Bu kurs o`zinig mazkur predmetiga asoslangan holda maqsad qo`yadi. Mavjud maqsadlari shundan iboratki, bu kurs inklyuziv ta`limnig mazmun-mohiyatini ochib berish bilan bir qatorda kerakli tavsiyalar ham ishlab chiqadi. Tavsiyalarda barcha bolalarning ta`lim olish muhitini o`rganib, maxsus ehtiyojli bolalarning ta`limiy ehtiyojlariga umumiy baho beriladi. Asosiy ma`no shundaki, sog`lig`ining yomonlashuvi yoki rivojlanishining orqada qolishi sababli alohida ehtiyojga ega bo`lgan bolalarni ham umumiy ta`lim jarayoniga qo`shish mumkin. Inklyuziv ta`lim berishning diqqat markazida bola turadi. Ushbu yondashuvlar bolalar har xil sharoitda o`qiydi, rivojlanadi, ma`lumotni har xil tezlikda qabul qiladi degan e`tirofga asoslanadi. Ular har bir bolaning shu qatorda maxsus ehtiyojli bolalarning ham ehtiyojlarini qondiradigan ta`lim muhitini yaratib berishga qaratilgan:

1) maxsus yordamga muhtoj bo'lgan bolalar ta'lim-tarbiyasi ularni o'qish va yozishga o'rgatish muammolarini ijtimoiy hayotga moslashtirishga ko'mak berish, bu ishlarni samarali amalga oshirish, maxsus soha xodimlari hamda nogiron bolalar ota-onalariga amaliy yordam berish kabi mas'uliyatli ishlar jumlasiga kiradi;

2) maxsus yordamga muhtoj bolalar asosiy muamolarini ular o'zlari yashab turgan muhitdan, oiladan uzoqda ta'lim-tarbiya berish bilan hal qilib bo'lmaydi. Jamiyat o'z a'zolariga javobgarlikni o'z bo'yniga olmas ekan, cheklab qo'yilgan huquq va imkoniyatlar qaytarib berilmas ijtimoiy integrasiyaga erishish qiyin;

3) maxsus ehtiyojli bolalarni ta'lim-tarbiyasida teng huquqlilik muammosini hal etish bugungi kunning dolzarb muammolaridan biridir. Ammo bugungi kunda ham juda ko'plab bolalar turli xildagi sabablarga ko'ra ta'limdan chetda qolib ketmoqdalar.

Inklyuziv ta'limga jalb qilishning tashkiliy, ilmiy-uslubiy choralari ko'rib chiqish, ya'ni mutaxassislarini tayyorlash, malakasini oshirishga oid tadbirlarni ishlab chiqish lozim. Alohida yordamga muhtoj bolalarni umumta'lim muassasalariga jalb qilishning ikki asosiy omili bor. Birinchidan, alohida ehtiyojga ega bo'lgan bolalar ham sog'lom bolalar bilan birgalikda o'zaro faoliyat ko'rsatishlari mumkin. Inklyuziv ta'lim maqsadga muvofiq tarzda tashkil etilsa, maxsus ehtiyojli bolalar ijtimoiy tomondan himoyalanaдилar, sog'lom bolalar esa ijtimoiy adolat va tenglikning tan olinishi buyukligini nogiron bolalarga nisbatan yanada mehribon va e'tibor bilan munosabatda bo'lishni his etadilar. Ikkinchidan, nogiron bolalar ham sog'lom tengdoshlari bilan yonma-yon o'qish, tarbiyalanish huquqiga ega.

Bu ishlarni muvaffaqiyati har bir davlatning qonunlarida aks etilishi zarur. Chunki, qonunlar, ularni kerakli moddiy va ma'naviy resurslar bilan ta'minlanishini amalga oshirishni kafolatlaydi. Imkoniyati cheklangan bolalar-o'quvchilarga ta'lim berishda ota-onalar, mahallalar, pedagoglar, mutaxassislar hamkorligida faoliyat ko'rsatishlarini talab qilinadi va majburiy shart hisoblanadi.

Alohida ehtiyojli bolalar ham sog'lom tengdoshlari bilan birgalikda o'z qobiliyat darajasida faoliyat ko'rsatish, ta'lim olishi, kasb-hunar o'rganishi va rivojlanishi mumkin. Inklyuziv ta'lim maqsadga muvofiq tarzda tashkil etilsa, maxsus yordamga

muhtoj bolalar ijtimoiy tomondan himoyalandilar, ijtimoiy hayotda teng huquqliligini, o'z tengdoshlari bilan birga bilim olishlari mumkinligini his etadilar.

Alohida ehtiyojli bolalar uchun tashkil etilgan segregatsion-maxsus, yopiq turdagi muassasalarda bolalardagi mavjud nuqsonlar ancha-muncha yuqori darajada korreksiyalansa-da, ammo bolalarning maktab jamoasidagi tor doiraga tushib qolishlari natijasida ijtimoiy jamiyatga moslashishi, kelajakda normal rivojlanishdagi bolalar qatori faoliyat yuritishlarida juda katta qiyinchiliklarga duch keladilar. Maxsus maktablar mana shu jihatlari bilan juda katta kamchiliklarga ega. Bundan tashqari maxsus ehtiyojli bolalarni barcha qatori keng jamoatchilik davrasidan ajratgan holda yashashlari ham demokratiya nuqtai nazariga to'g'ri kelmaydi. Chunki maxsus ehtiyojli bolalar ham barcha qatori haq-huquqlarga ega. Shuning uchun ham 1990 yilda Djonpikeen (Tailand)da juda muhim konferensiya o'tkazildi. Bu konferensiya "Ta'lim hamma uchun" maqsadini shakllantirishga qaratilgan bo'lib, unga 155 ta davlat vakillari va 150 dan ortiq nodavlat tashkilotlari qo'shildilar. Tahlil shuni ko'rsatadiki, taxminan 10-15% bolalar maxsus ta'limga muhtoj ekanligi aniqlandi.

Shuningdek, "Bolalar huquqlari to'g'risida"gi Konvensiyaning 23-bandida maxsus ehtiyojli bolalarning ta'limi xususida quyidagicha ta'kidlangan "Nogiron bolani maxsus ehtiyojlarini aniqlab, uni ijtimoiy hayotga qo'shishi va shaxs sifatida rivojlana olishiga yetaklovchi vosita hisoblanadigan ta'lim olishga har tomonlama yordam berishi lozim.

Ishtirokchi davlatlar aqliy va jismoniy jihatdan yaxshi rivojlanmagan bola o'zining qadr-qimmatini ta'minlaydigan, o'ziga ishonch tug'diradigan va uning jamiyat hayotidagi faol ishtirokini yengillashtiradigan sharoitlarda yashashlarini ta'minlaydilar".

Nogiron odamlarning hayoti asosan yakkalab qo'yishlar bilan bog'liq. Ko'plab davlatlarda nogiron odamlarga past nazar bilan qaralib, ular hamjamiyatdan chetlashtirilmoqda. Buning oqibatida nogiron bolalarning ta'lim olish imkoniyatlari yanada chegaralanib qolmoqda. Millatning etnopsixologik xususiyatlaridan biri bo'lmish nogiron farzandini boshqalardan berkitish hollari esa nogiron bolalar kelajak hayoti uchun juda fojiali holatdir. Mana shunday salbiy oqibatlarni oldini olish

maqsadida aholi o`rtasida targ`ibot-tashviqot ishlarini olib borish lozim. Oilaga, ya`ni asosan ota-onalarga nogiron bola ham maktab ta`lim-tarbiyasini olishi shart ekanligini to`g`ri tushintirib bera olish kerak. Shunday usullar bilan ta`limdan chetda qolib ketgan nogiron bolalarni izlab topish imkoni yaratiladi. Ro`yxatga olingan bolalar o`z yaqin atrofidagi umumta`lim maktablariga jalb etiladi [19].

Nazorat va muhokama savollari:

1. Inklyuziv ta`lim deganda nimani tushunasiz?
2. Nogironlik deganda nimani tushunasiz?
3. Nogironlikning qanday modellari mavjud?
4. Nogironlikning tibbiy modeli deganda nimani tushunasiz?
5. Nogironlikning ijtimoiy modeli deganda nimani tushunasiz?
6. Inklyuziv ta`limda qanday qiyinchiliklar va yondashuvlar mavjud?
7. Inklyuziv ta`limni rivojlantirishning qanday shartlari mavjud?
8. Inklyuziv ta`limni qo`llab-quvvatlash nechta ustuni bor?
9. Alohida ehtiyojlarga ega va bunday qiyinchiliklarga ega bo`lmagan bolalarning shaxs xususiyatlari va kognitiv rivojlanishi uchun integratsiya tizimining afzalliklari nimada deb o`ylaysiz?
10. Inklyuziv ta`lim pedagogik amaliyotga qanday joriy etiladi?

Mustaqil ta'lim topshiriqlari:

1. Inklyuziv ta'limning asosiy tamoyillarini “Toifalash jadvali” metodi asosida loyihalashtiring:

Barcha o`quvchilarni qamrab olish	Teng imkoniyatlar yaratish	Ijtimoiy integratsiya	Differensial yondashuv

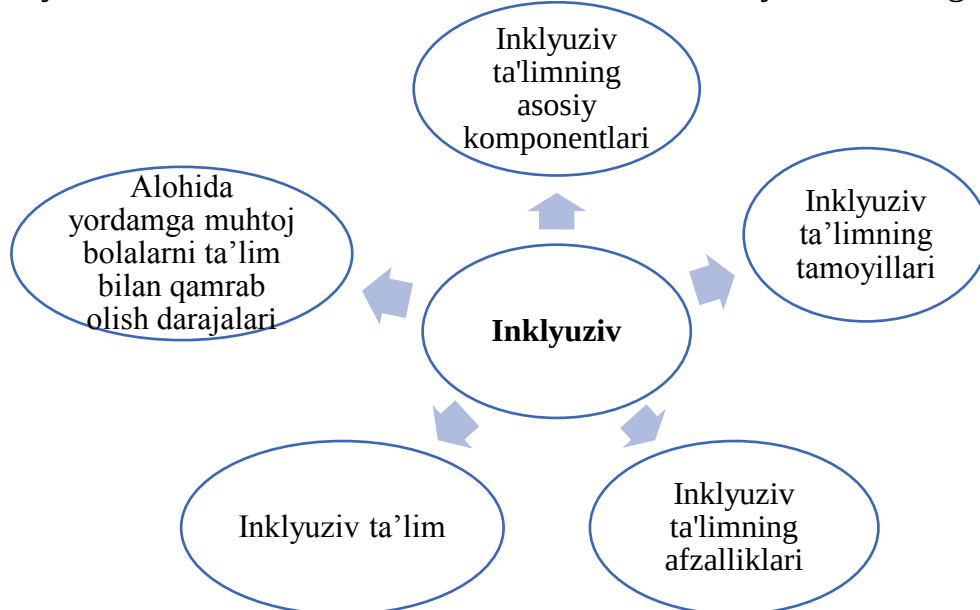
2. Inklyuziv ta'limning afzalliklarini “Tushunchalar tahlili” metodi asosida loyihalashtiring:

Tushunchalar	Tushunchalar mazmuni
Ko`proq tenglik	
Ijtimoiy qobiliyatlar rivojlanishi	
O`qituvchilar uchun yangi yondashuvlar	
Nogironlikni kamaytirish	

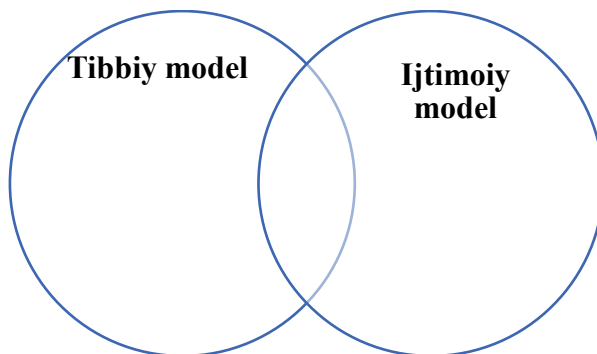
3. “Nogironlik modellari” tushunchasiga tadqiqotchilarning fikrlarini “Toifalash jadvali” metodi asosida loyihalashtiring:

Tibbiy model	Ijtimoiy model	Biopsikososial model	Sosial model
Inklyuziv model		Iqtisodiy model	

4. Inklyuziv tushunchasini “Klaster” metodi asosida loyihalashtiring:

5. Tibbiy va ijtimoiy modellarni “Venna diagrammasi” metodi asosida loyihalashtiring:

6. Inklyuziv ta'limni amaliyotga joriy qilish muammolari bo'yicha kichik esse yozing.

7. Inklyuziv ta'limni qo'llab-quvvatlashning 7 ustunini "Tushunchalar tahlili" metodi asosida loyihalashtiring:

Tushunchalar	Tushunchalar mazmuni
Barcha o'quvchilarga teng imkoniyatlar yaratish	
Individual ehtiyojlarga asoslangan yondashuv	
Tashkiliy va infrastruktura yondashuvlarining inklyuzivligi	
O'qituvchilarning malakasi va tayyorgarligi	
Ota-onalar va jamiyat bilan hamkorlik	
Teng huquqlar va adolatni ta'minlash	
O'quvchilarning ijtimoiy va emotsional rivojlanishini qo'llab-quvvatlash	

§ 1.2. INKLYUZIV TA'LIMNING USLUBIY ASOSLARI

Reja:

1. Inklyuziv ta'lim konsepsiyalari, ta'lim va tarbiya nazariyalari, inklyuziv ta'lim tamoyillari.

2. Tizimli, aksiologik, antropologik, sinergetik, shaxsga yo'naltirilgan, faoliyatga asoslangan, kompetentsiyaga asoslangan yondashuvlar – ijtimoiy va ta'limiy inklyuziyasining nazariy va uslubiy asoslari sifatida.

3. Inklyuziv ta'limni tashkil etish metodologiyasining fanlararo xususiyati.

Tayanch soʻz va iboralar: inklyuziv ta'lim, inklyuziv ta'lim konsepsiyalari, tizimli yondashuv, aksiologik yondashuv, antropologik yondashuv, sinergetik yondashuv, shaxsga yo'naltirilgan yondashuv, faoliyatga asoslangan yondashuv, kompetentsiyaga asoslangan yondashuv, inklyuziv ta'limni tashkil etish metodologiyasining fanlararo xususiyati.

Inklyuziv ta'lim konsepsiyalari, ta'lim va tarbiya nazariyalari, inklyuziv ta'lim tamoyillari

Inklyuziv ta'limda konsepsiyalar (yoki strategiyalar) ta'lim tizimining inklyuzivligini ta'minlash uchun qo'llaniladigan yondashuvlar, usullar va tashkil etish

shakllarini ifodalaydi. Inklyuziv ta'limning muvaffaqiyatli amalga oshirilishi uchun turli konsepsiyalar yoki strategiyalarni amalga oshirish kerak, ular turli ehtiyojlarga ega bo'lgan o'quvchilarni to'liq qo'llab-quvvatlashga qaratilgan.

Inklyuziv ta'limda konsepsiyalar ta'lim tizimining inklyuzivligini oshirishga yordam beradi. Bu yondashuvlar va strategiyalar o'quvchilarning turli ehtiyojlariga mos keladigan imkoniyatlarni yaratish, ta'limni teng va adolatli qilish uchun zarur. Har bir o'quvchi o'ziga mos yordam va resurslar bilan ta'minlanishi kerak, bu esa ularning o'rganish jarayonini samarali va muvaffaqiyatli o'tishini ta'minlaydi. Quyida inklyuziv ta'limda qo'llaniladigan asosiy konsepsiyalar tasnifini keltiramiz (1.7-jadvalga qarang):

1.7-jadval.

Inklyuziv ta'limda qo'llaniladigan asosiy konsepsiyalar tasnifi

Asosiy konsepsiyalar	Asosiy konsepsiyalar mazmuni	Asosiy konsepsiyalar amaliyoti
Ta'limda farqlash (Differentsatsiya)	Bu konsepsiya o'quvchilarning ehtiyojlariga qarab ta'limni moslashtirishni anglatadi. O'quvchilar turli qobiliyatlar, qiziqishlar va ehtiyojlarga ega bo'lganligi sababli, ta'lim jarayoni har bir o'quvchiga mos bo'lishi kerak	O'qituvchi darsni o'qish usullari, materiallar yoki mashqlarni o'quvchining individual ehtiyojlariga qarab farqlash imkoniyatiga ega bo'ladi. Masalan, ba'zi o'quvchilarga qo'shimcha vaqt berish, boshqalariga esa qo'shimcha resurslar yoki yordam taqdim etish
Yordamchi texnologiyalarni qo'llash	Alohida ehtiyojlarga ega bo'lgan o'quvchilarga yordam berish uchun turli texnologik vositalarni qo'llash. Bu vositalar o'quvchilarning o'rganish jarayonini yengillash-tirish va samarali qilishga yordam beradi	O'quvchilarga maxsus dasturlar, elektron kitoblar, ovozli yordamlar, ekranli ko'rsatuvlar yoki boshqa interaktiv texnologiyalar yordami-da ta'lim berish
Yangi pedagogik yondashuvlar	Inklyuziv ta'limda, o'qituvchilar turli pedagogik yondashuvlar orqali o'quvchilarning o'rganish jarayoni-ni moslashtiradilar. Bu yondashuvlar o'quvchilarning mustaqil o'rganishini va o'zini-o'zi rivojlantirishini rag'batlantiradi	O'qituvchi turli ta'lim uslublaridan foydalanadi (masalan, vizual, auditiv yoki kinestetik yonda-shuvlar) va o'quvchilarga turli shakllarda ma'lumot taqdim etadi
Hamkorlikda o'qish	O'quvchilar bir-biri bilan guruh bo'lib ishlashlari, bir-birlariga yordam berishlari, o'zaro muloqot qilishlari va bilib olishlari kerak. Kooperativ ta'lim orqali o'quvchilar o'zaro o'rganish jarayonida bir-biriga yordam beradi va ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantiradi	O'quvchilar guruhlar yoki juftliklarda ishlashadi, bunday yondashuvda alohida ehtiyojlarga ega bo'lgan o'quvchilar ham o'zgarishlarni osonroq qabul qilishadi va boshqalar bilan o'rganish imkoniyatiga ega bo'lishadi

Shaxsga yo`naltirilgan yondashuv	Har bir o`quvchining o`ziga xos ehtiyojlari va imkoniyatlarini inobatga olib, o`qituvchi shaxsiy yondashuvni ishlab chiqadi. Bu yondashuv har bir o`quvchiga o`rganish jarayonida o`ziga mos yo`lni tanlash imkoniyatini beradi	O`qituvchilar o`quvchilarning individual qobiliyatlari va ehtiyojlarini tahlil qilib, har biriga mos o`quv rejalarini taqdim etishadi. Bunda o`quvchilarga qo`shimcha yordamlar yoki indivi-dual topshiriqlar berilishi mumkin
Tayyorlov va malaka oshirish dasturlari	O`qituvchilar va boshqa ta'lim muassasasi xodimlarini inklyuziv ta'limga tayyorlash va ularni malaka oshirishga qaratilgan dasturlar. Bu dasturlar o`qituvchilarga inklyuziv yondashuvlarni amalga oshirishda yordam beradi	O`qituvchilar uchun inklyuziv ta'lim bo'yicha maxsus treninglar, seminarlar va malaka oshirish kurslarini tashkil qilish
Ijtimoiy qo`llab-quvvatlash tizimlari	Inklyuziv ta'limda o`quvchilarni ijtimoiy va emotsional qo`llab-quvvatlash tizimlari muhim ahamiyatga ega. Bu tizimlar o`quvchilarning ta'lim jarayonida yuzaga keladigan ijtimoiy yoki emotsional qiyinchiliklarni bartaraf etishga yordam beradi	Psixologik yordam, ijtimoiy xizmatlar, maslahatlar va o`quvchilar uchun qo`llab-quvvatlash xizmatlari orqali ular o`zlarini ishonchli his qilishlari va ta'limda muvaffaqiyat qozonishlari ta'minlanadi
Ishlab chiqilgan o`quv materiallari va dasturlar	Inklyuziv ta'lim uchun o`quv materiallari va dasturlarni moslashtirish. Bu materiallar turli ehtiyojlarga ega o`quvchilarni hisobga olib, ta'limning samaradorligini oshirishga yordam beradi	O`quv materiallarini (kitoblar, elektron resurslar) yoki ta'lim dasturlarini turli formatlarda (braille, audiokitoblar, interaktiv dasturlar) taqdim etish

Inklyuziv rivojlanish konsepsiyasi Chikago professori R.Koz tomonidan ishlab chiqilgan ijtimoiy innovatsiyalarni klassik bo'lmagan iqtisodiyot vositalari bilan birlashtiradigan institutsional rivojlanish siyosati gipotezasining asosidir. Inklyuziv rivojlanish kontsepsiyasi Shimoliy Amerikalik iqtisodchi D.Asemoglu va Britaniyalik siyosatshunos J.A.Robinsonning dunyo tengsizligi va gullab-yashnashi hodisalari haqidagi fikrlaridan kelib chiqqan holda inklyuziv institutlar nazariyasiga asoslanadi. Rivojlanish jarayonlarining ikkala darajasini tahlil qilib, mualliflar inklyuziv rivojlanish shaklida markazlashuv (davlat) va institutsional plyuralizm (jamiyatdagi har bir guruh manfaatlarini samarali namoyish etish) afzalligi to'g'risida tezis tuzadilar.

Inklyuziv o'sish va rivojlanish konsepsiyasi zamonaviy iqtisodiy rivojlanish nazariyalarini o'z ichiga oladi, bu iqtisodiy rivojlanish va o'sishning zamonaviy

jarayonlarida davlatning rolini qayta ko'rib chiqish bilan belgilanadi. Bunday tadqiqotlar natijalari uchta tamoyil bo'yicha umumlashtiriladi:

“Samarali davlatsiz barqaror rivojlanish imkonsiz, samarali davlat minimal omil emas”. Davlat va bozor funksiyalari bir-birini to'ldiradi, lekin bir-birini o'rnini bosmaydi;

«Yaxshi iqtisodiy siyosat (shu jumladan makroiqtisodiy barqarorlikni ta'minlash), rivojlangan inson kapitali va global iqtisodiyotga ochiqlik, barqaror o'sish va qashshoqlikni kamaytirish uchun» zarur;

Davlatning samaradorligini oshirish uchun bozor, hukumat va fuqarolik jamiyatining birgalikdagi harakatlarining ahamiyati.

Inklyuziv rivojlanish konsepsiyasi, Garvard professori A.Senning inson erkinliklarini rivojlanishi, shu jumladan, shaxsiy daromadlarining o'sishiga yordam beradigan jarayon sifatida ko'rib chiqadi. U rivojlanish erkinligini besh toifaga ajratadi: siyosiy erkinlik, shaffoflik, xavfsizlik, iqtisodiy imkoniyatlar, ijtimoiy imkoniyatlar [57]. Ta'lim tizimini joriy etish har doim ma'lum bir qonun qoidalarga, tamoyillarga asoslanishni talab etadi. Inklyuziv ta'lim tizimini joriy qilishda esa quyidagi tamoyillarga asoslaniladi (1.3-rasmga qarang):

1.3-rasm. Inklyuziv ta'lim tizimini joriy qilish tamoyillari

Inklyuziv ta'limning e'tirof etilishi tamoyili. Bu tamoyilning mazmuni shundaki, 1990 yildan buyon maxsus ehtiyojli bolalarni umumta'lim muassasalari tizimida o'qitish borasida bir qancha jahon miqiyosida deklarasiyalar va qarorlar qabul qilindi. Ularni jahonning ko'plab davlatlari e'tirof etdilar. Ammo bugungi kunga qadar ularni hayotga joriy qilish borasida ko'plab muammolar mavjud. Ba'zi davlatlarda esa

umumiy ta'lim borasida qonun yoki qarorlar qabul qilinganda nogiron bolalarning ta'lim masalasi unga kiritilmaydi. Ammo inklyuziv ta'limni tan olish faqatgina qonun chiqarish bilangina bog'liq bo'lmaydi. Diskriminasiya (odamlarni ajratish) va ijtimoiy noto'g'ri fikrlashga qarshi kurashish eng muhim narsadir. Ya'ni, inklyuziv ta'limni e'tirof etgan holda aholi o'rtasida targ'ibat-tashviqot ishlarini olib borish eng birinchi galdagi masaladir [31; 30-b.].

Inklyuziv ta'limning barcha uchun ochiq bo'lishi tamoyili. O'tgan yigirma yil davomida maxsus ehtiyojli bolalarni umumta'lim muassasalari tizimida o'qitish borasida sezilarli ishlar amalga oshirildi. Ammo inklyuziv ta'limi tizimini joriy qilish asosan shaharlar miqiyosida bo'lib qishloqlardagi hududlarda hali ham maxsus ehtiyojli bolalar ta'limdan chetda qolib ketmoqda yoki qishloqlardagi ota-onalar nogiron farzandini shaharlardagi maxsus muassasalarga qatnashlarini ta'minlash uchun qiyinchiliklarga duch kelmoqdalar. Shuning uchun ham maxsus ehtiyojli bolalarni inklyuziv ta'limga jalb etish barcha hududlarda barcha maxsus ehtiyojli bolalarni qamrab olgan bo'lishi ta'minlanishi lozim [31; 30-31-b.].

Bog'lanishning mavjud bo'lishi tamoyili. "Bog'lanish"-bu so'zning zaminida-ommaviy binolarning sifati, ayniqsa nogiron bolalar uchun maktablarga kirishning oson bo'lishi kabilar yotadi. Bola maktab binosiga (zinapoyalar aravachada yurishga moslashtirilmaganligi sababli) kira olmaganmi yoki maktab xojatxonasi aravachada harakatlanuvchilarga moslashtirilmaganligi uchun oddiy maktabdan chiqarib tashlamasligi kerak. Bu kabi qulayliklarni yaratish unchalik katta mablag' talab qilmaydi. Yangi maktab binosi nogiron bolalarning ehtiyojlarini e'tiborga olgan holda rejalashtirilgan paytdan boshlab qurilishi kerak. Alatta nogiron bolalar uchun yaxshi bo'lgan qulayliklar normal rivojlanishdagi bolalar uchun hech bir muammo keltirib chiqarmaydi. Jismonan bog'lanishlarni yaratish inklyuziv ta'limning asosiy muammolarini hal etishga xizmat qiladi [31-b.].

Markazlashtirilmagan bo'lishi tamoyili. Bu tamoyilning mazmuni quyidagi ikkita aspekt yordamida ifodalanadi:

a) inklyuziv ta'lim xizmatlari umumiy ta'lim tizimining integrasiya qilingan qismi bo'lishi kerak;

b) inklyuziv ta'lim tizimidgi vazifalar mahalliy ta'lim organlariga javobgarlik va boshqaruvni yuklash uchun markazlashmagan holda olib borilishi kerak va imkoniyatlar mahalliy sharoitlarga moslashtirilishi lozim.

Optimal integrasiyaga erishish uchun markazlashtirilmagan bo'lish muhimdir. Bu ayniqsa qishloq sharoitlarida ayni muddao bo'ladi. Inklyuziv ta'limning vazifalari nogiron bolalarga o'z ota-onalari bilan birga bo'lish, ularga xuddi tengdoshlari kabi o'zlariga yaqin bo'lgan maktablarda ta'lim olish imkonini beradi. Bu ularning shaxsiy sifatilarining shakllanishida muhim ahamiyatga ega. Nogiron bolaning normal rivojlanishiga halaqit berish, nogironlikdan ham og'irroq holatlarga olib kelishi mumkin [31; 31-32-b.].

Inklyuziv ta'limda kompleks yondashishi tamoyili. Nogiron bolalarga ularga nogiron deb faqatgina nuqson jihatdan yondashishi emas, balki bu bolalarga har tomonlama yondashish lozim. Bu esa maxsus ehtiyojli bolalar uchun ta'lim masalasini rejalashtirayotgan uning butun hayoti davomida yuzaga kelishi mumkin bo'lgan ehtiyojini hisobga olgan holda tuzishni talab etadi. Bundan tashqari inklyuziv ta'limda nogiron boladagi mavjud nuqonlarni bartaraf etish, korreksiyalash, kompensasiya qilish bilan bir qatorda bilim ko'nikmalarga ega qilish, kasb-hunarga o'rgatish ishlarini parallel ravishda olib borish talab etiladi. Bu tamoyilning mohiyatida maxsus ehtiyojli bolalarga ilk yosh davrida erta yondashish ham yotadi. Maxsus ehtiyojli bolalar ta'limi boshlang'ich va o'rta-maxsus ta'limni olishlari bilan yakunlanmasligi kerak. Nogiron bolalarning kasb-hunar ta'limi va oliy ta'limi ham amalga oshirilishi ta'lab etadi. Chunki inklyuziv ta'lim tizimining vazifalaridan biri maxsus ehtiyojli bolalarni har tomonlama rivojlantirish, ularning barcha huquqlarini ta'minlashdan iboratdir [32-b.].

Inklyuziv ta'limda moslashuvchanlik tamoyili. Bu tamoyilning mazmuni shundaki, o'quv reja, dastur va darsiliklar maxsus ehtiyojli bolalarning imkoniyatlariga moslashuvchan bo'lishi kerak. Bolaning maxsus ta'limga bo'lgan ehtiyojlari har qanday integrasiya faoliyatining asosini tashkil etishi kerak. Shaxs ehtiyojlarining darajalari va turlari har xil bo'lganligi tufayli bunday faoliyatlar moslashuvchan o'zgaruvchan bo'lishi talab etiladi [31; 32-b.].

Malakaviylik tamoyili. Maxsus ehtiyojli bolalar inklyuziv tarzda o`qitilayotgan sinflarda yuqori malakali o`qituvchilarning dars berishi talab etiladi. Bundan tashqari inklyuziv sinf o`qituvchisi defektlogiya sohasi bo`yicha ham malaka oshirgan bo`lishi kerak.

1) Izlab topish va jalb qilish bosqichi. Nogiron odamlarning hayoti asosan yakkalab qo`yishlar bilan bog`liq. Ko`plab davlatlarda nogiron odamlarga past nazar bilan qaralib, ular hamjamiyatdan chetlashtirilmoqda. Buning oqibatida nogiron bolalarning ta`lim olish imkoniyatlari yanada chegaralanib qolmoqda. Millatning etnopsixologik xususiyatlaridan biri bo`lmish nogiron farzandini boshqalardan berkitish hollari esa nogiron bolalar kelajak hayoti uchun juda fojeali holatdir. Mana shunday salbiy oqibatlarni oldini olish maqsadida aholi o`rtasida targ`ibot-tashviqot ishlarini olib borish lozim. Oilaga, ya`ni asosan ota-onalarga nogiron bola ham maktab ta`lim-tarbiyasini olishi shart ekanligini to`g`ri tushintirib bera olish kerak. Shunday usullar bilan ta`limdan chetda qolib ketgan nogiron bolalarni izlab topish imkoni yaratiladi. Ro`yxatga olingan bolalar o`z yaqin arofidagi umumta`lim maktablariga jalb etiladi.

2) Maxsus ehtiyojli bolalar bilan shug`llanish bosqichi. Bu bosqichda umumta`lim muassasalari tizimiga kiritilgan maxsus ehtiyojli bolalar bilan olib boriladigan o`quv-tarbiyaviy, korreksion-rivojlantiruvchi vazifalar rejasi tuzib chiqiladi.

3) Reabilitasiya bosqichi. Bu bosqichda bolalarning nogironligi tufayli bajara olmaydigan faoliyatlarini bajarish qobiliyatlari va ularning imkoniyatlari darajasini kengaytirish ishlari amalga oshiriladi. Shu sababali bu bosqichda nogiron odamlar nafaqat ta`lim tarbiya, balki ularning ishlab chiqarish faoliyatlarini oshiruvchi treninglar ham olib boriladi. Ular “obyekt” emas, balki “subyekt” vazifasini o`taydi. Natijada nogiron bolalarning nima qila olmasligi emas, balki ular nimalar qilisha qodir ekanligi diqqat markazda turadi.

4) Intergasiya bosqichi. Bu bosqich inklyuziv tarzida o`qitilgan, reabilitasiya jarayoni amalga oshirilgan nogiron bolalarni ijtimoiy jamiyatga to`la kiritish bosqichidir. Integratsiya bosqichida nogiron bolalar to`laligicha ijtimoiy jamiyatga

kiritiladi. Ya'ni bu bosqichda nogiron bolalarning ham o'zlarining teng imkoniyatlari va huquqlaridan foydalangan holda kasb va ishlash joyini mustaqil tanlash imkoniyati beriladi [31; 32-33-b.].

Tizimli, aksiologik, antropologik, sinergetik, shaxsga yo'naltirilgan, faoliyatga asoslangan, kompetensiyaga asoslangan yondashuvlar – ijtimoiy va ta'limiy inklyuziyasining nazariy va uslubiy asoslari sifatida

Ijtimoiy va ta'limiy inklyuziyani amalga oshirishda turli nazariy va uslubiy asoslar mavjud bo'lib, ular o'quvchilarning turli ehtiyojlarini inobatga olish, jamiyatda adolat va tenglikni ta'minlashga qaratilgan. Bu yondashuvlar inklyuziv ta'lim tizimini samarali amalga oshirishda asosiy yo'nalishlarni belgilab beradi. Inklyuziya hodisasini tavsiflovchi asosiy tushunchalarning mohiyatini tahlil qilganda tizimli, aksiologik, antropologik, sinergetik, shaxsga yo'naltirilgan, faoliyatga asoslangan, kompetensiyaga asoslangan yondashuvlarni o'rganishimiz kerakligi aniq bo'ldi. Quyida ijtimoiy va ta'limiy inklyuziyaning nazariy va uslubiy asoslari sifatida ishlatiladigan tizimli, aksiologik, antropologik, sinergetik, shaxsga yo'naltirilgan, faoliyatga asoslangan va kompetensiyaga asoslangan yondashuvlarni keltirib o'tamiz (1.4-rasmga qarang):

1.4-rasm. Tizimli, aksiologik, antropologik, sinergetik, shaxsga yo'naltirilgan, faoliyatga asoslangan va kompetensiyaga asoslangan yondashuvlar

1. *Tizimli yondashuv.* Tizimli yondashuv inklyuziv ta'lim tizimining barcha tarkibiy qismlarini (o'quvchilar, o'qituvchilar, ta'lim materiallari, infratuzilma va boshqalar) bir butun sifatida ko'rib chiqadi. Har bir elementning o'zaro aloqasi va tizim ichidagi o'zgarishlar ta'limning samaradorligini oshiradi. Ta'lim tizimining barcha jihatlarini muvofiqlashtirish va integratsiyalashgan yondashuvlarni amalga oshiriladi.

O`quvchilarning ehtiyojlarini hisobga olish uchun tizimli rejalashtirish, hamkorlikda ishlash va o`qitish metodlarini rivojlantirish.

Zamonaviy ma`nodagi tushuncha shaklida tizimli yondashuv rivoji ikki yo`nalishda – nazariy va amaliy shaklda parallel ravishda olib borilmoqda.

Nazariy yo`nalishda turli konsepsiyalar izchillik bilan jiddiy o`rganiladigan tizimga birlashib, mustaqil ilmiy soha – tizim nazariyasi paydo bo`ladi. Tizim nazariyasi to`g`risidagi mumtoz asarlar sirasiga avstriyalik biolog Lyudvig Fon Bertalanfi (1901-1972) va uning izdoshlari asarlarini kiritish mumkin. Ushbu sohaning eng ko`zga ko`ringan vakillari sifatida A.Puankare, A.Bagdanov, A.Kolmogorov, V.Arnold, I.Prigojina, R.Akoff, E.Laslioni kiritish mumkin. Aniq fanlarda tizimli model asosida murakkab hodisalarni tahlil etish va prognoz qilish zaruriy matematik apparatning, jumladan nochiziqli boshqaruv rivojlanishi bilan cheklanadi. Garchi tizim nazariyasi tizimli tahlil uchun ilmiy baza bo`lsada, shu sohaga oid ko`plab zamonaviy nazariy va amaliy kashfiyotlar haligacha bevosita amaliyotda qo`llash uchun moslashtirilmay, hayotda kamdan-kam ishlatiladi. Tizim nazariyasining asosiy obyektlari tabiiy va sun`iy, jonli va jonsiz, real va mavhum, ularning paydo bo`lish va rivojlanish qonuniyatlaridan iborat. Ushbu nazariya tarafdorlari nuqtai nazaricha, dunyoda barcha narsa tizimdan iborat. Boshqacha qilib aytganda, har qanday hodisa va obyektни bir tizim sifatida tasavvur qilish mumkin [72; 2-b.].

Tizim nazariyasi ikkinchi yo`nalishi – amaliyotning ilmiy bazasi va umumiy paradigmasidir. Tizimli tahlil o`zida murakkab muammolarni o`rganish va hal etish metodologiyasini kasb etadi. Bugungi kunda bu metodologiya amerikalik tadqiqotchilar va institutlar tomonidan keng o`rganilgan. AQShda amaliy tizimli tahlil 1960 yillardayoq e`tirof etilgan edi. Bunga Amerikaning yetakchi «fikir trest»laridan biri RAND korporatsiyasining faoliyati sabab bo`ldi. RAND ushbu metodologiyadan foydalanishning samaradorligini va istiqbollari avval harbiy sohada – bevosita qurol-yarog` ishlab chiqarish tizimini yaratishda, so`ngra davlat boshqaruvining va sanoatning boshqa sohalarida ham isbotlab berdi. Har qanday faoliyatda tizimli tahlil nazariy ta`limot bilan amaliyot o`rtasidagi tafovut muammolarini o`rganish va samarali qarorlar qabul qilish funksiyasini amalga oshiradi [72].

Tizimli tahlilning eng asosiy tushunchalaridan biri bu tizim tushunchasidir. Tizim tushunchasiga juda ko'plab ta'riflar berib o'tilgan. L.Fon Bertalanfi tizimni “atrof-muhit va bir-birlari bilan ma'lum munosabatlarda bo'lgan qismlar kompleksi” deb qaraydi. Keyinchalik, tizim ta'rifiga maqsad tushunchasi kirib keladi. Masalan, F.E.Temnikov “tizim – tashkil etilgan to'plam” (ya'ni, qandaydir maqsadga bo'ysundirilgan to'plam)dir deb qaraydi. Va nihoyat, maqsadni aniq bildiruvchi tizim: “ma'lum bir vaqt oralig'ida aniq bir maqsad doirasida atrof-muhitdan ajratib olingan chekli funksional elementlar va ular orasidagi munosabatlar to'plami” sifatida izohlandi.

Tizim – bu elementlardan tashkil topgan obyekt yoki obyektlar yig'indisi.

Tizim – bu o'zaro bog'liq va tartiblashtirilgan elementlardan tashkil topgan, yagona maqsad sari intiluvchi obyekt yoki obyektlar yig'indisi.

Tizim – har biri alohida vazifalarni bajaruvchi, yagona maqsadga yo'naltirilgan, o'zaro bog'langan, boshqariluvchi elementlarning muayyan tuzilmaga ega bo'lgan majmuasi. Bu ta'rif murakkab tizimlarga xos ta'rifdir. Bizga aynan mana shu ta'rif ko'proq mos keladi va jamiyatda o'rganishni talab qiladigan obyektlar aynan murakkab tizimlardir. Misol, institut – bu murakkab tizimdir, chunki u o'zaro bog'liq va o'zaro tuzilmalashtirilgan elementlardan tashkil topadi: rektor, prorektor, fakultetlar, kafedralar, talabalar va h.k. Bu elementlar o'zaro iyerarxik tartibda birlashgan va yagona maqsad sari intiladi.

Fanda, tizimli yondashuv turli fan sohalarining vakillari tomonidan shakllantirilgan. Tizimli yondashuv, bu o'zaro aloqador bo'lgan jihatlarni qamrab olgan majmua bo'lib, tahlilni amalga oshirishda metodologiya vazifasini bajara oladi [72] (1.8-jadvalga qarang):

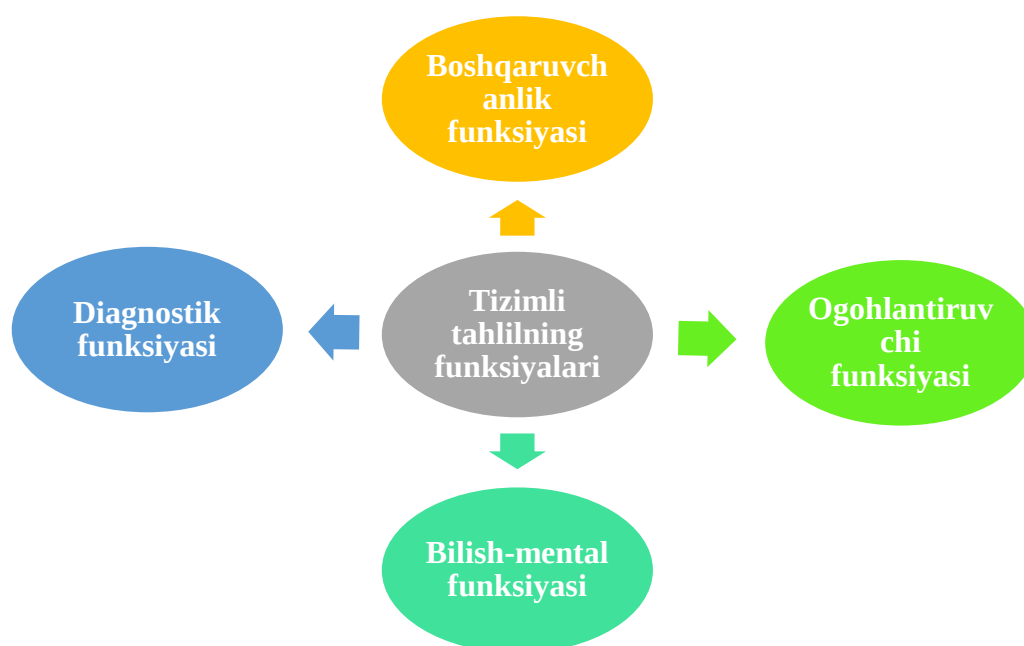
1.8-jadval.

Tizimli yondashuv – tahlilni amalga oshirishda metodologik asos

	Tizimli tahlil turlari	Tizimli tahlil turlarining mazmun-mohiyati
1.	tizimli-xossaviy (elementli)	tizim nimalardan tarkib topgan? degan savolga javob topish uchun xizmat qiladi
2.	tizimli-strukturaviy	tizimni ichki tuzulishini, uning tarkiblarini ta'minlashuvini belgilash uchun xizmat qiladi
3.	tizimli-funksional	tizim va uni vujudga keltiruvchi qanday vazifalarni bajarishini ajratib berish uchun xizmat qiladi

4.	tizimli-kommunikativ	tizimning boshqa tizimlar bilan gorizontal va vertikal aloqadorliklarni mohiyatini belgilash uchun xizmat qiladi
5.	tizimli-integrativ	tizimni saqlanish mexanizmi, saqlanish omillari va takomillashuvi belgilash uchun xizmat qiladi
6.	tizimli-tarixiy	“tizim qanday shakllangan?”, “rivojlanish davomida qanday bosqichlardan oʻtgan?”, “tizimni istiqboli qanday?” degan savollarga javob berish uchun xizmat qiladi

Koʻrinib turibdiki, tizimli yondashuv, bu tizimli tahlilni amalga oshirish yoʻlini belgilab berish uchun xizmat qiladigan majmua hisoblanadi. Tizimli tahlilning bir qator funksiyalari (vazifalari) mavjud boʻlib, ular haqida aniq tushunchaga ega boʻlish, tahliliy faoliyatni mazmundorligini taʼminlash uchun xizmat qiladi [72]. Ularning muhimlarini keltirib oʻtamiz (1.5-rasmga qarang).

1.5-rasm. Tizimli tahlilning funksiyalari

Tizimli tahlilning boshqaruvchanlik funksiyasi boshqaruv jarayonini turli bosqichlarida qaror qabul qilishga tayyorgarlik koʻrish, qaror qabul qilish, qarorni joriy etish va qaror ijrosini nazoratini amalga oshirish uchun axborot bilan taʼminlaydi. Tizimli tahlilning diagnostik funksiyasi jarayonni kechishi yoki faoliyat davomida yuzaga kelgan holat (vaziyat), yaʼni joriy holat haqida obyektiv tasavvur(manzara)ni shakllantiradi (tasvirlaydi). Tizimli tahlilning ogohlantiruvchi funksiyasi jarayonni kechishi davomida vujudga kelishi mumkin boʻlgan ehtimoliy muammo, turli shakl va koʻrinishdagi xavf (X vizitlar) va nizolar haqida ogohlik berib, ularni bartaraf etish uchun (ularga konstruktiv tus berish uchun) xizmat qiladi. Tizimli tahlilning bilish-

mental funksiyasi, faoliyat davomida yuzaga kelgan holatning mohiyatini anglash uchun, boshqaruvni amalga oshirishda qo'llanilayotgan usullarni, yondashuvlarni, qadriyatlarni, bir soʻz bilan aytganda boshqaruv mentalligini oʻzgartirish uchun xizmat qiladi.

Tahlil, nafaqat pedagogik jarayonni rejalashtirish va boshqarishni amalga oshirishda, balki maishiy hayotni turli davrida har bir inson tomonidan turli manfaatdorlik ehtiyojidan kelib chiqqan holda amalga oshiriladi. Umuman olganda tizimli tahlil resurslar bilan chambarchas bogʻliqdir, chunki har qanday masala yechimi resurslarni talab qiladi.

Tizimli yondashuv “inklyuziv maktab – kasbiy ta’lim muassasasi - inklyuziv hayot faoliyati” ketma-ket, oʻzaro bogʻlangan zanjirini nazarda tutadi. Belgilangan komponentlarning har biri, tabiiyki, sinergetik qonunlar va tamoyillarga boʻysunadigan murakkab tizim boʻlib koʻrinadi. Binobarin, sinergetik yondashuv tizimli yondashuvni qoʻshish, davom ettirish va rivojlantirish uchun umumiy ilmiy asos sifatida ham qoʻllaniladi.

2. *Aksiologik yondashuv.* Aksiologik yondashuv ta’lim jarayonining asosini insoniy qadriyatlar va axloqiy prinsiplar tashkil etishini ta’kidlaydi. Inklyuziv ta’limda bu yondashuv adolat, tenglik, hurmat va bagʻrikenglik kabi qadriyatlarni rivojlantirishga xizmat qiladi. Ta’limda tenglik, bagʻrikenglik, ijtimoiy adolatni ta’minlash, barcha oʻquvchilarga inson huquqlari va asosiy qadriyatlar asosida yondashiladi. Masalan, oʻqituvchilar oʻquvchilarning farqlarini hurmat qilish va ularning oʻziga xos xususiyatlarini qadrlashga oʻrgatiladi.

Aksiologiya – bu qadriyatlarni oʻrganish boʻlib, aynan ta’lim sohasi shaxs shakllanadigan keng soha hisoblanadi. Madaniy faoliyat inson oʻzini yaratish va oʻzgartirishni, maqsad va vazifalarni, ustuvorlik va qadriyatlar koʻlamini shakllantirishni nazarda tutadi, unga muvofiq u oʻzini atrofidagi dunyoda namoyon qiladi. Aksiologiya inson hayoti, faoliyati va muayyan harakatlarining y oʻnalishi va motivatsiyasini belgilaydigan, inson mavjudligining mazmunini shakllantiruvchi asoslar sifatida qadriyatlarni oʻrganish bilan shugʻullanadi. Aksiologiyaning asosiy vazifasi borliq tuzilmasida qadriyat qanday oʻrin egallashini va uning voqelik faktlari

bilan qanday aloqasi borligini ko'rsatishdan iborat. Aksiologik g'oyalar ekzistensializm g'oyalari bilan chambarchas kesishadi. Ekzistensializm – inson mavjudligining mazmuni, mohiyatini izlash tushuniladi. Ma'noni izlash inklyuziya jarayonida ishtirok etuvchi barcha subyektlar uchun muhimdir. V.A.Slastenin va G.I.Chijakovalarning o'zaro bog'langan, o'zaro ta'sir qiluvchi dunyo tushunchasi aksiologik fikrlash markazida ekanligini dalolat qiladi. Uning ta'kidlashicha, bizning dunyomiz ajralmas shaxs dunyosi, shuning uchun nafaqat insoniyatni birlashtiradigan umumiy narsalarni, balki har bir shaxsga xos bo'lgan boshqa, turli xil narsalarni ham qabul qilishni o'rganish muhimdir [52]. Binobarin, inklyuziyaning falsafiy asosini umumiy, xususiy va maxsusning birligi g'oyasi bilan birlashtirilgan integratsiya g'oyasi tashkil etadi.

Aksiologik yondashuv inklyuziya va umuman ijtimoiy integratsiyaning asosidir. Pedagogik aksiologiya, o'z navbatida, fanlararo bilim sohasi b o'lib, ta'lim, tarbiya, o'qitish faoliyatini asosiy insoniy qadriyatlar deb hisoblaydi. Bu bizga ta'limni asosiy g'oyalarda ifodalangan ijtimoiy-madaniy hodisa sifatida k o'rib chiqishga imkon beradi: insonparvarlik qadriyatlarining universalligi va fundamentalligi, maqsad va vositalarning birligi, erkinlik g'oyasining ustuvorligi. Eng muhim qadriyat – har bir shaxsning o'ziga xos xususiyatlarini hurmat qilish va qabul qilish huquqini tan olish – nogironlarning umumiy ta'lim muassasalarida o'qish uchun real imkoniyatida o'z ifodasini topgan.

XX asr insoniyat tarixida birinchi marta nogironlar va nogironlarning maqomi sog'lom insonlar maqomiga tenglashtirildi. Erkinlik qadri, teng huquqlilik, inson qadriyatini e'tirof etish haqidagi g'oyalar inklyuziv ta'lim nazariyasi va amaliyotining aksiologik asoslari hisoblanadi. Inklyuziv ta'lim tamoyillari o'z mazmuniga ta'lim hamjamiyatiga rahbarlik qilishi kerak bo'lgan asosiy qadriyatlarni o'z ichiga oladi: har bir kishining o'ziga xosligi; his qilish va fikrlash qobiliyati; muloqot qilish huquqi; haqiqiy munosabatlar; tengdoshlarni qo'llab-quvvatlash va do'stlik; taraqqiyotga erishish, xilma-xillik.

Inson hayotiy va ijtimoiy bergilarni hisobga oladigan, yengib o'tadigan, shuning uchun erkin, dunyoga ochiq, rivojlanish imkoniyatlari, o'z da'vatini topa oladigan,

uning mavjudligini anglay oladigan, o'z taqdirini o'zi belgilashga qodir bo'lgan ruhiy mavjudot sifatidagi falsafiy antropologiya g'oyalari(individual tanlov), o'z- o'zini anglash bugungi kunda inklyuziv pedagogikaning uslubiy asosi sifatida qabul qilinadi [58]. Falsafiy harakat sifatida ijtimoiy konstruktivizmning elementlari (inklyuzivlikning ijtimoiy modelida yoki "inklyuziv jamiyat" modelida) jamiyatni tanqid qilish, uni yo'nalishda o'zgartirish, hurmat qilish manfaatlari va yo'nalishi bo'yicha ijtimoiy davlat siyosatiga faol ta'sir ko'rsatish imkonini beradi.

3. Antropologik yondashuv. Antropologik yondashuv insonning madaniy, tarixiy va biologik xususiyatlarini hisobga olib, ta'lim jarayonini shaxsning umumiy rivojlanishiga moslashtiradi. Bu yondashuvda o'quvchilarni butun shaxs sifatida ko'rish va ular bilan yondashishda madaniy va ijtimoiy kontekstni hisobga olish muhimdir. Ta'lim tizimining har bir o'quvchi uchun individual rivojlanish imkoniyatlari yaratish, o'quvchilarning ijtimoiy va madaniy kontekstlarini inobatga olish lozim. Bu yondashuv orqali o'quvchilarning o'ziga xos ehtiyojlari va xususiyatlariga asoslangan ta'limni tashkil etiladi.

Antropologiya – odamning kelib chiqishi va evolyutsiyasi, odamzod irqalarining paydo bo'lishi, odamning tana tuzilishidagi normal farq-tafvut, o'zgaruvchanlik haqidagi fan. Antropologiya ijtimoiy fanlarga juda yaqin turadigan biologiya sohasidir. Antropologiyaga doir fikrlar bundan bir necha ming yil ilgari paydo bo'lganiga qaramay, u fan sifatida faqat XX asrning 2-yarmidan shakllana boshladi. Antropologiyaning muhim sohasi odam organizmining tuzilishi va rivojlanishiga ta'sir qiladigan fiziologik, biokimyoviy va genetik omillarni o'rganadigan bo'limi – „Odam biologiyasi“ degan umumiy nom bilan XX asr o'rtalaridan boshlab rivojlandi. Odamning paydo bo'lishida faqat tabiat olamining qonuniyatlarigina emas, balki ijtimoiy omillar ham muhim rol o'ynagan. Odam paydo bo'lgandan hozirgi holatigacha uning butun hayoti ijtimoiy jamiyatning rivojlanish qonuniyati bilan chambarchas bog'langan. Antropologiyaning fan bo'lib rivojlanishida tabiat va jamiyat to'g'risidagi fanlar ijobiy rol o'ynadi. Zamonaviy fan nuqtai nazaridan aytganda, antropologiya quyidagi uchta katta bo'limdan iborat:

- 1) odam morfologiyasi;

2) antropogenez;

3) irqshunoslik (etnik antropologiya).

Morfologiya odamning jismoniy tuzilishidagi belgilarning yosh, jins, kasb va tashqi sharoitga qarab o'zgarishini tushuntirib beradi. Irqshunoslik odamzod irqklarining kelib chiqish davri va sabablarini, ularning Yer yuziga tarqalishini izohlab, etnogenez muammolarini yechishga ham o'z hissasini qo'shadi. Antropologiya o'zining turlicha tekshirish usullariga (antropometriya, osteometriya, kraniometriya) va ko'p xil asboblarga ega.

Antropologiya biologiya fanining faqat nazariy sohasi bo'libgina qolmay, amaliy ahamiyatga ega bo'lgan sohasi ham hisoblanadi. Uning dalillaridan ko'p sohalarda, jumladan tibbiyotning har xil sohalarida (masalan, odamning jismoniy o'sishini o'rganishda), shuningdek sud ekspertizasida foydalaniladi.

Turkiston o'zining geografik o'rniga ko'ra uzoq o'tmishda murakkab irqiy va etnik jarayonlarni boshidan kechirgan, shuningdek, qo'shni xalqlarning ham tarixiy taqdirларini belgilab berishda katta rol o'ynagan. Bu o'lka, xususan, O'zbekiston xalqlarini antropologik jihatdan o'rganish 1920-yillarda rivojlandi. Bu ishda O'rta Osiyo davlat universiteti antropologiya kafedrası asoschisi va doimiy rahbari L.V.Oshaninning xizmati katta bo'ldi. Uning rahbarligida Turkiston bo'ylab 29 antropologik ekspedisiyalar uyushtirildi. L.V.Oshanin va uning shogirdlari (V.Ya.Zezenkova, Q.N.Najimov) ning sa'y-harakatlari natijasida Turkiston antropologik jihatidan 3 viloyatga ajratildi. Amudaryo va Sirdaryo oralig'ida yashovchi o'zbeklar va tojiklar yer yuzidagi mavjud uch irqning (yevropoid, negroid va mongoloid) biri – yevropoid irqining “O'rta Osiyo ikki daryo oralig'i tipi”ga mansub deb topildi.

Moskvalik antropolog A.I.Yarxo bu irqni “Pomir-Farg'ona tipi” deb atadi. Farg'ona vodiysidagi Selung'ur va Surxondaryodagi Teshiktosh g'orlaridan topilgan qadimgi ajdodlarimiz qoldiqlari tufayli O'zbekiston Afrika va Old Osiyo hududlari bilan bir qatorda, hozirgi zamon odamlarining paydo bo'lishi jarayoni yuz bergan hududlar tarkibiga kiritildi.

O‘zbek xalqiga xos “O‘rta Osiyo ikki daryo oralig‘i tipi”ning shakllanish davri, makoni va tarixi masalalarida fanda yaqingacha yagona fikr yo‘q edi. Bir guruh olimlar bu irqiy tip bundan 6-8 ming yil ilgari shakllandi desa, boshqa bir guruh mutaxassislar bu voqea bundan 3 ming yil ilgari sodir bo‘ldi deyishdi.

Uchinchi guruh olimlari esa uni XVI asrda shakllandi deb hisoblar edilar. O‘zbek antropologlari(T.Xo‘jayov)ning uzoq yillik izlanishlari natijasida, juda boy antropologik materiallar asosida bu tip bundan 2200-2300-yil ilgari shakllana boshlaganligini isbotladilar [21].

Aksariyat fanlar singari bu fanning nomi ham hammasini o‘zi aytib turadi. “Antropologiya” nomi ikki yunoncha so‘z - “antropos” (odam) va “logos” (fan) so‘zlaridan kelib chiqqan bo‘lib, “odam haqidagi fan” degan ma‘noni anglatadi. Umuman olganda, antropologiya insonning jismoniy tuzilishi, urf-odatlari, tili, san‘ati va dini, sivilizatsiyasini o‘rganadi. Bu “Anatomiya”, “Fiziologiya”, “Psixologiya”, “Etika”, “Sotsiologiya” kabi fanlar antropologiya bilan chambarchas bog‘liq ekanini anglatadi.

Amalda antropologiya insonni o‘rganishning tor doirasi bilan cheklangan. Amaliy nuqtayi nazardan antropologiya uchta yo‘nalishdan iborat.

Birinchisi, insonning tabiatdagi o‘rnini o‘rganadi. Odam hayvonlardan nimasi bilan ajralib turadi? Tana tuzilishining qaysi xususiyatlari uni maymun va boshqa hayvonlardan ajratib turadi? Uning bosh suyagi shimpanzenikiga o‘xshashmi? Bunday tadqiqotning maqsadi inson jismoniy xususiyatlarining uning taraqqiy etishi va madaniyatga erishishi bilan bog‘liqlikni kuzatishdir.

Antropologiyaaning ikkinchi yo‘nalishi insonning turli xil irqi va ularning tasniflarini o‘rganish bilan bog‘liq. Bu yo‘nalish etnologiya deb ataladi va turli irq va o‘rtasidagi jismoniy farqlarni o‘rganadi. U ibtidoiy va zamonaviy odamlarning skelet va bosh suyaklarini taqqoslaydi, shuningdek, turli qabila va xalqlarning urf-odat va dinlarini ularning farq va taraqqiy etish xususiyatlarini aniqlash maqsadida o‘rganadi.

Antropologiyaaning antropometriya deb nomlangan uchinchi yo‘nalishi ham mavjud. U insonning jismoniy o‘lchovlari – turli irq vakillarining bo‘yi va vazni, suyaklarining kattaligi va boshqalarni o‘rganish bilan shug‘ullanadi. Masalan, aynan

shu fan bugungi kunda odamning o'rtacha bo'yi 1 m 65 sm ekanini aniqlab bergan [22].

Antropologik yondashuv nogiron kishining ta'limga ko'proq muhtoj ekanligi haqidagi pozitsiyaga asoslanadi, bu unga o'zini-o'zi rivojlantirish, jismoniy va ma'naviy rivojlanish nuqtai nazaridan o'zini-o'zi anglash uchun turtki beradi. Inklyuzivlik muloqot va hayot davomida ijtimoiy-madaniy muhit bilan faol o'zaro ta'sir qilish orqali o'quvchining ijtimoiylashuviga yordam beradi.

4. *Sinergetik yondashuv*. Sinergetik yondashuv tizimlarning o'zgaruvchan va dinamik xususiyatlarini inobatga oladi. Bu yondashuv inklyuziv ta'limni amalga oshirishda hamkorlik, o'zaro yordam va o'zaro ta'sirlarni ta'kidlaydi, chunki o'quvchilar, o'qituvchilar va boshqa ishtirokchilar o'zaro aloqada bo'lishadi. O'quvchilarning o'rganish jarayonida o'zaro yordam ko'rsatishi, guruhda ishlashi va jamoaviy muhitda rivojlanishi kuzatiladi. Bu orqali o'quvchilar bir-birlariga yordam berishadi, yangi bilimlar olishadi va o'rganish jarayonini samarali qilishadi.

So'nggi o'n yillikda tarixiy tadqiqotlarning metodologik jihatlariga bag'ishlangan munozaralarda sinergetika tushunchalari va u bilan chambarchas bog'liq bo'lgan xos nazariyasi tobora ko'proq e'tiborni tortmoqda. Sinergetikaning asosiy tushunchalarining paydo bo'lishi ko'p jihatdan kimyoviy fizika bo'yicha Nobel mukofoti sovrindori, rus kelib chiqishi taniqli Belgiya olimi Ilya Prigojinning ilmiy faoliyati bilan bog'liq. Nomuvozanatli sistemalar fizikasini o'rganar ekan, I.Prigojin yangi effektlarni kashf etdi, ular mashhur "Betartiblikdan tartib" kitobining sarlavhasida lo'nda aks ettirilgan. Sinergetika ko'pincha beqarorlik davrida holatlar keskin o'zgarib turadigan murakkab dinamik tizimlar evolyutsiyasining universal qonuniyatlari, o'z-o'zini tashkil etish to'g'risidagi ta'limot haqidagi fan deb ataladi.

Sinergetikaning asoschilaridan biri, nemis fizigi G.Xaken uni nafaqat o'z-o'zini tashkil etish haqidagi fan sifatida, balki "ko'plab quyi tizimlarning birgalikdagi ta'siri, natijada tuzilish nazariyasi sifatida ta'riflagan va tegishli faoliyat makroskopik arajada yuzaga keladi". "Taxminan 25 yil oldin, - deb yozadi Xaken, - men savol berdim: "O'z-o'zini tashkil etishning umumiy qonunlari bormi?" va bu masalani men sinergetika deb atagan yangi fan doirasida o'rganishni taklif qildim. Unda umumiy qonunlar yoki

tamoyillar bormi degan savol biroz hayratlanarli tuyuldi. 1980-yillarda oʻz-oʻzini tashkil etish haqidagi yagona fan Germaniyada sinergetika (G.Xaken), fransuz tilida soʻzlashuvchi mamlakatlarda dissipativ tuzilmalar nazariyasi (I.Prigojin), AQSHda dinamik xaos nazariyasi (M.Feygenbaum) deb atalgan. Mahalliy adabiyotda birinchi atama asosan qabul qilingan, eng ixcham va sigʻimli hisoblanadi. Koʻpincha oʻz-oʻzini tashkil etish fanining oʻsib borayotgan daraxtining barcha “novdalari” “Murakkablik fani” (“Kompleks haqidagi fan”) deb ataladi. Uning vaqtinchalik tomonlarini taʼkidlab, evolyutsion-sinergetik paradigma zamonaviy fanning oldingi safiga oʻtayotgani tez-tez taʼkidlanadi. Ushbu paradigmaga muvofiq, rivojlanish deganda tizimning barqaror holatiga mos keladigan uzoq davrlar ketma-ketligi tushuniladi, ular xatti-harakatlarning qisqa davrlari bilan toʻxtatiladi, shundan soʻng keyingi barqaror holatga oʻtish sodir boʻladi.

Akademik V.S.Stepinning taʼkidlashicha, oʻz-oʻzini rivojlantiruvchi tizimlar sinergetik effektlar, jarayonlarning tubdan qaytmasligi bilan ajralib turadi. Insonning ular bilan oʻzaro taʼsiri "inson harakatining oʻzi tashqi narsa emas, balki har safar uning mumkin boʻlgan holatlar maydonini oʻzgartirib, tizimga kiritilgan" tarzda davom etadi.

XX-asr oxirida umumiy ilmiy paradigma sifatida sinergetika tushunchalarining keng qoʻllanilishi nafaqat ijtimoiy va gumanitar fanlarning toifaviy apparatini kengaytirish, balki ushbu fanlar doirasida ishlab chiqilgan yetarlicha universal matematik modellardan foydalanish masalasini ham koʻtardi. Sinergetika jarayonlar va muvozanat holatlari rivojlanishining chiziqli tabiati haqiqatda hech qanday hukmronlik qilmasligidan kelib chiqadi.

Oʻrganilayotgan tizimlarning beqaror rivojlanish davrida, bifurkatsiya nuqtalarida xatti-harakatlarining oldindan aytib boʻlmaydiganligiga koʻproq eʼtibor qaratish lozim, bunda kichik tasodifiy tebranishlar jarayon traektoriyasiga kuchli taʼsir koʻrsatishi mumkin. Odatda anʼanaviy fan tomonidan koʻrib chiqiladi, katta tebranishlar jarayonning borishiga kam taʼsir qiladi. Bifurkatsiya nuqtasi yaqinida yuzaga keladigan “tartibsizlik” tartib yoʻqoladi degani emas; jarayonning dinamikasi boʻlishini bildiradi ichki va tashqi sabablarga koʻra emas oldindan aytib boʻlmaydi. Bu borada tarixchilar tomonidan muhokama qilinadigan markaziy masala – bu

o`rganilayotgan jarayon rivojlanishining umumiy xususiyatiga oldindan aytish va bashorat qilish mutlaqo mumkin bo`lmagan baxtsiz hodisalarning ta'siri hisoblanadi. Bu masala bilan bog`liq bo`lib, bifurkatsiya nuqtalarida paydo bo`ladigan ijtimoiy rivojlanishga alternatalarni o`rganishga yangi yondashuvlar mavjud [35].

Atrofdagi ma'naviy, ijtimoiy va tabiiy olamning murakkablashishi natijasida yuzaga kelgan ta'limning psixologik, didaktik, madaniy va dunyoqarash muammolarini hal qilish uchun mo`ljallangan ta'limni modernizatsiya qilishda yangi uslubiy yondashuv sifatida sinergetikani keltirishimiz mumkin. Muvozanatsiz tabiiy tizimlarni o`rganish sohasida paydo bo`lgan sinergetika (o`zini o`zi tashkil qilish nazariyasi) murakkab tizimlarga, masalan, ta'limga yangicha qarash imkonini beradi. Sinergetika umuman ta'limning asosiy tamoyillari va qonuniyatlarini rad etmaydi. O`z-o`zini tashkil etish nazariyasi bugungi kunda barcha fanlar uchun yangi metodologiya vazifasini bajaradi, u yangi dunyoqarashni, atrofimizdagi voqelikni tushunishga yangi ilmiy yondashuvni shakllantiradi. Sinergetika nuqtai nazaridan ta'limning maqsadi faol, konstruktiv, madaniyatli-ijodkor, bag`rikeng, axloqiy va mustaqil shaxsni rivojlantirish va tarbiyalash, o`zini-o`zi anglash va tarbiyalash, keng, har tamonlama fikrlaydigan yosh-avlodni shakllantirish hisoblanadi. Sinergetik ta'lim o`z-o`zini tashkil etish nazariyasi asoslarini o`rgatish orqali yoshlar o`rtasida sinergetik qadriyatlarni ham shakllantirishga qaratilgan. Sinergetika asoslarini o`rgatish tinglovchilarning teran, har tamonlama rivojlanishiga yordam beradi [70].

Sinergetik yondashuvning ma'nosi shundaki, rivojlanishning asosi sifatida qarama-qarshiliklar olib tashlash yo`li bilan emas, balki bir-birini to`ldirish, murosaga kelish, oldingi qarama-qarshiliklarning xususiyatlarini birlashtirish yo`li bilan yo`q qilinadi. Masalan, inklyuziv dialog, o`zaro ta'sir, sheriklik, rivojlanayotgan shaxsning haqiqiy erkinligiga y o`naltirilganligini anglatadi. Sinergetikada rivojlanish deganda tashqaridan tartib o`rnatish emas, balki tizimning mavjud potensial imkoniyatlarini o`z- o`zidan amalga oshirish tushuniladi. Shuningdek, inklyuziya vazifasi shaxsning ichki salohiyatini faollashtirishda ko`rinadi.

5. *Shaxsga yo`naltirilgan yondashuv.* Shaxsga yo`naltirilgan yondashuv har bir o`quvchining individual ehtiyojlari, qobiliyatlari va qiziqishlarini hisobga olib, ta'limni

o`zlashtirishda shaxsning o`ziga xos xususiyatlariga yo`naltiriladi. Bu yondashuv o`quvchining o`zini rivojlantirishga yordam beradi. Har bir o`quvchiga individual qo`llab-quvvatlash va yordam ko`rsatish, shaxsiy o`quv rejalari va dasturlari ishlab chiqiladi. Masalan, o`quvchilarga o`z qobiliyatlariga mos o`quv materiallari va faoliyatlar taqdim etiladi.

6. *Faoliyatga asoslangan yondashuv.* Faoliyatga asoslangan yondashuv ta'limni faqatgina passiv o`rganish emas, balki faol ishtirok etishni ta'minlashga qaratilgan. O`quvchilar o`z bilimlari va ko`nikmalarini amalda qo`llashlari kerak. O`quvchilarga faol ishtirok etishni rag`batlantirish, amaliy mashqlar, loyihalar, tadbirlar va guruh ishlarini tashkil etish lozim. Bu yondashuv o`quvchilarning o`rganish jarayoniga mustaqil ravishda va jamoaviy ravishda yondashishlariga imkon beradi.

7. *Kompetensiyaga asoslangan yondashuv.* Kompetensiyaga asoslangan yondashuv o`quvchilarning bilimi, ko`nikmalari va qobiliyatlarini shakllantirishga yo`naltirilgan. Bu yondashuv o`quvchilarning ijtimoiy va akademik faoliyatlarda muvaffaqiyat qozonishlari uchun zarur bo`lgan kompetensiyalarni rivojlantirishga yordam beradi. O`quvchilarga aniq maqsadlar va kompetensiyalar asosida ta'lim dasturlarini ishlab chiqish. Masalan, o`quvchilarga aniq ko`nikmalarni o`rgatish, ularning o`zlashtirgan bilimlarini real hayotda qo`llashlari uchun imkoniyat yaratiladi.

Ijtimoiy va ta'limiy inklyuziya amalga oshirilayotganda, yuqoridagi yondashuvlar o`quvchilarni yanada adolatli va teng ta'lim olishlari uchun zarur asoslarni yaratadi. Bu yondashuvlar inklyuziv ta'lim tizimini o`quvchilarning individual ehtiyojlari va shaxsiy imkoniyatlarini inobatga olib samarali tashkil etishda yordam beradi. Bunday yondashuvlar yordamida o`quvchilarning turli ijtimoiy, madaniy va kognitiv xususiyatlari hisobga olinadi, jamiyatda tenglik, hurmat va bag`rikenglikni rivojlantirishga hissa qo`shiladi.

Inklyuziv ta'limni tashkil etish metodologiyasining fanlararo xususiyati

Inklyuziv ta'lim makonida yuzaga keladigan pedagogik hodisalar va jarayonlarni o`rganish ilmiy tadqiqot metodologiyasiga muvofiq amalga oshiriladi. Tadqiqot faoliyati metodologiyasi – bu ilmiy tadqiqotlarni shakllantirish usullari, tamoyillari t o`plami tushiniladi. Tadqiqot faoliyati metodologiyasining umumfalsafiy, umumilmiy

va aniq ilmiy darajalari mavjud. Inklyuziya ta'lim modellarini o'rganish inklyuziv ta'lim tashkilotlarida har bir tadqiqot falsafaning y o'nalishlaridan biriga, u yoki bu ilmiy pozitsiyalar, tushunchalar va nazariyalar sohalariga tayanadi.

Umumfalsafiy daraja ilm-fan universal xarakterga ega bo'lgan bilimning barcha sohalariga tegishli bo'lgan prinsiplar, operatsiyalar, texnikalar bilan ifodalanadi. Tizimli-tarkibiy yondashuvning umumfalsafiy prinsipi inklyuziv ta'limni ma'lum xususiyatlar va fazilatlarga ega bo'lgan yaxlit tizim sifatida o'rganadi. Tarixiy prinsip psixofizik rivojlanishida nuqsoni bo'lgan shaxslar ta'limining rivojlanish dialektikasini ko'rish, rivojlanish jarayonining mohiyatini, uning sabablarini tushunishga harakat qiladi.

Umumilmiy tadqiqot usullari rasmiy va dialektik mantiqni o'z ichiga oladi. Rasmiy mantiq qonunlari va operatsiyalaridan foydalanish tushunchalarning tuzilishini, ular o'rtasidagi munosabatlarni o'rganishga imkon beradi. Jamiyatdagi nogironlar bilan munosabatlarni qayta ko'rib chiqish, ularni o'qitishning yangi modelini shakllantirish va rivojlantirishda aks etgan. Bugungi kunda nogironligi bo'lgan talabalarning belgilari uchun “nogiron bolalar”, “g'ayritabiiy bolalar”, “nuqsonli bolalar” qo'llanilgan atamalar noto'g'ri deb hisoblanadi. Rasmiy mantiq esa “nogiron o'quvchilar” atamasining mazmunini ajratib ko'rsatishga imkon beradi. Dialektik mantiq ushbu tushuncha va rasmiy manbalarda ilgari ishlatilgan tushunchalar o'rtasidagi umumiy va farqli jihatlarini o'rganadi. Jamiyat rivojlanishining dialektikasi ishlatilgan belgilarning o'zgarishini oldindan belgilaydi.

Metodologiyaning aniq ilmiy darajasi faqat ma'lum bir fanda qo'llaniladigan usullar va prinsiplarga murojaat qiladi. Pedagogik tadqiqotlarda "shaxs ta'limning asosiy maqsadi" kabi shaxsiy yondashuv hamda “shaxs rivojlanishi uning ijtimoiy muhit bilan o'zaro munosabatida harakatni amalga oshirish” kabi tadqiqotda faoliyatga asoslangan yondashuvdan fiydalaniladi [46; 17-18-b.].

Ta'riflovchi usul inklyuziv ta'limning xorijiy modellarining o'ziga xos xususiyatlarini tavsiflashga imkon beradi. Qiyosiy pedagogikada qo'llaniladigan *statistik usul* tahlili ta'lim tizimini rivojlantirishning miqdoriy ko'rsatkichlarini o'rganadi. Statistik ma'lumotlar nogiron talabalar, umumiy dasturlarni o'zlashtirish

yoki professional ta'limi, mamlakatning turli mintaqalarida inklyuziv tipdagi ta'lim tashkilotlari soni va h. *Qiyosiy usul* dunyoning turli mamlakatlarida ushbu mamlakatlar qonunchiligida inklyuziv ta'limni rivojlantirishning umumiy va o'ziga xos xususiyatlarni ajratib ko'rsatishga imkon beradi [46; 19-20-b.].

Inklyuziv ta'limni tashkil etish metodologiyasining fanlararo xususiyatlari quyidagi jihatlarni o'z ichiga oladi (1.6-rasmga qarang):

1.6-rasm. Inklyuziv ta'limni tashkil etish metodologiyasining fanlararo xususiyatlari

Inklyuziv ta'limni tashkil etish metodologiyasining fanlararo xususiyatlari ta'lim tizimining o'zaro bog'liq va integratsiyalashgan qirralarini aks ettiradi. Inklyuziv ta'limda o'quvchilarning turli ehtiyojlari va xususiyatlarini inobatga olish zarur bo'lgani sababli, turli fanlararo yondashuvlar, metodologik usullar va fanlar o'rtasida integratsiya amalga oshiriladi. Bu integratsiya, bir tomondan, ta'limni samarali qilishni, ikkinchi tomondan, o'quvchilarning individual imkoniyatlari va ehtiyojlarini hisobga olishni ta'minlaydi.

1. *Fanlararo integratsiya.* Inklyuziv ta'limda turli fanlar o'rtasida integratsiya o'quvchilarning bilimlari va ko'nikmalarini yaxshilashga yordam beradi. Integratsiya qilish orqali o'quvchilar o'rgangan bilimlarni turli kontekstlarda qo'llash, ularni bir-biriga bog'lash va mustahkamlashni o'rganadilar. Ta'lim jarayonida o'qituvchilar o'quvchilarga bilimlarni nafaqat alohida fanlar bo'yicha, balki ularning o'zaro aloqalari va integratsiyalashgan shakllarda taqdim etishadi. Misol uchun, matematikadagi masalalarni tabiatshunoslik, iqtisodiyot yoki san'at bilan bog'lab, o'quvchilarga har bir fanni o'zaro aloqada o'rganishga imkoniyat yaratiladi.

2. *Kognitiv va psixologik integratsiya.* O`quvchilarni inklyuziv ta'limda birlashtirishda, ularning kognitiv va psixologik xususiyatlarini hisobga olish muhimdir. Bunda turli fanlar bo'yicha o`quvchilarning o`rganish uslublari, qobiliyatlari va psixologik xususiyatlari o`rganiladi, fanlararo metodologiyalarda yodda saqlanadi. Inklyuziv ta'limda o`quvchilarning individual ehtiyojlari va psixologik xususiyatlarini inobatga olish orqali, fanlararo metodlar yordamida o`quvchilarga optimallashtirilgan yordam ko`rsatiladi. Masalan, o`quvchilarning vizual, auditiv yoki kinestetik o`rganish uslublari mos ravishda fanlararo ta'lim metodlarini qo`llaniladi.

3. *Ijtimoiy va madaniy integratsiya.* Ijtimoiy va madaniy jihatlarni inobatga olish inklyuziv ta'limda muhim ahamiyatga ega. Bu yondashuvda fanlararo metodlar o`quvchilarning madaniy o`ziga xosliklari va ijtimoiy kontekstlarini inobatga olib, ular uchun eng samarali ta'lim metodlarini ishlab chiqish muhimdir. Fanlararo integratsiya ijtimoiy va madaniy jihatlar bilan bog`liq bo`lishi kerak. Masalan, turli madaniyatlarga oid bilimlarni o`rganishda, o`quvchilarga madaniyatlararo tushunishni rivojlantirish uchun integratsiyalashgan fanlar o`quv dasturlari yaratiladi. Bu metodologiya o`quvchilarning jamoada ishlash, boshqa madaniyatlarni hurmat qilish va o`z fikrini bildirish qobiliyatlarini rivojlantiradi.

4. *Shaxsga yo`naltirilgan yondashuv integratsiyasi.* Inklyuziv ta'limning yana bir fənlararo xususiyati shaxsga yo`naltirilgan yondashuvni qo`llashdir. Bu metodologiya o`quvchilarni o`z shaxsiy ehtiyojlariga mos tarzda qo`llab-quvvatlashga qaratilgan. O`quvchilarni rivojlantirishda fanlararo yondashuvlar, ular uchun individual imkoniyatlar yaratishga xizmat qiladi. O`quvchilarning individual ehtiyojlarini hisobga olish orqali ularni har bir fanni shaxsiy qiziqishlari, imkoniyatlari va ehtiyojlariga mos ravishda o`rgatiladi. Misol uchun shaxsga yo`naltirilgan ta'lim orqali o`quvchilarga individual ishlash imkoniyatlari yaratiladi.

5. *Faoliyatga asoslangan o`rganish integratsiyasi.* Inklyuziv ta'limda o`quvchilarni faol o`rganishga undash juda muhim. Bu metodologiya o`quvchilarning amaliy faoliyatlari orqali o`rganishlarini ta'minlaydi, bu esa ularni fanlararo integratsiyalashgan ishlar bilan shug`ullanishga olib keladi. Ta'lim jarayonida

o`quvchilarga faol ishtirok etishni rag`batlantiruvchi fanlararo faoliyatlar tashkil etiladi. O`quvchilar bilimlarni nafaqat passiv ravishda qabul qilishadi, balki turli fanlarni birlashtirib, o`quv jarayonida faol ishtirok etishadi.

6. *Texnologiyalardan foydalanish integratsiyasi.* Inklyuziv ta'limda texnologiyalarni qo`llash ham fanlararo yondashuvni osonlashtiradi. Bu metodologiya o`quvchilarning turli ehtiyojlariga mos ravishda o`qitish jarayonini qo`llab-quvvatlash uchun zamonaviy texnologiyalardan foydalanishni o`z ichiga oladi. O`quvchilarga elektron materiallar, dasturlar, interaktiv vositalar orqali fanlararo integratsiya qilish imkoniyati yaratiladi. Masalan, onlayn platformalar, virtual laboratoriyalar yoki ko`p funksiyali texnologiyalar yordamida o`quvchilar bir nechta fanlarni bir vaqtning o`zida o`rganish imkoniga ega bo`ladilar.

Inklyuziv ta'limni tashkil etish metodologiyasining fənlararo xususiyatlari ta'lim tizimining bir butunligini ta'minlashga xizmat qiladi. Turli fanlar o`rtasidagi integratsiya, o`quvchilarning individual ehtiyojlari va imkoniyatlarini inobatga olish, ijtimoiy va madaniy farqlarni hurmat qilish, shaxsga yo`naltirilgan yondashuv va faoliyatga asoslangan o`rganish inklyuziv ta'limning samaradorligini oshiradi. Bu yondashuvlar inklyuziv ta'limni amaliyotda muvaffaqiyatli tashkil etish uchun zarur bo`lgan metodologik asoslarni tashkil etadi.

Nazorat va muhokama savollari:

1. Inklyuziv ta'limning qanday konsepsiyalari mavjud?
2. Ta'lim va tarbiya nazariyalari deganda nimani tushunasiz?
3. Inklyuziv ta'lim tizimini joriy qilishning qanday tamoyillari mavjud?
4. Tizimli yondashuv ijtimoiy va ta'limiy inklyuziyasining nazariy va uslubiy asoslari sifatida qanday amalga oshiriladi?
5. Aksiologik yondashuv ijtimoiy va ta'limiy inklyuziyasining nazariy va uslubiy asoslari sifatida qanday amalga oshiriladi?
6. Antropologik yondashuv ijtimoiy va ta'limiy inklyuziyasining nazariy va uslubiy asoslari sifatida qanday amalga oshiriladi?
7. Sinergetik yondashuv ijtimoiy va ta'limiy inklyuziyasining nazariy va uslubiy asoslari sifatida qanday amalga oshiriladi?

8. Shaxsga yo`naltirilgan yondashuv ijtimoiy va ta'limiy inklyuziyasining nazariy va uslubiy asoslari sifatida qanday amalga oshiriladi?

9. Faoliyatga asoslangan yondashuv ijtimoiy va ta'limiy inklyuziyasining nazariy va uslubiy asoslari sifatida qanday amalga oshiriladi?

10. Kompetentsiyaga asoslangan yondashuv ijtimoiy va ta'limiy inklyuziyasining nazariy va uslubiy asoslari sifatida qanday amalga oshiriladi?

11. Inklyuziv ta'limni tashkil etish metodologiyasining qanday fanlararo xususiyatlari mavjud?

Mustaqil ta'lim topshiriqlari:

1. Inklyuziv ta'limda qo'llaniladigan asosiy konsepsiyalarini "Toifalash jadvali" metodi asosida loyihalashtiring:

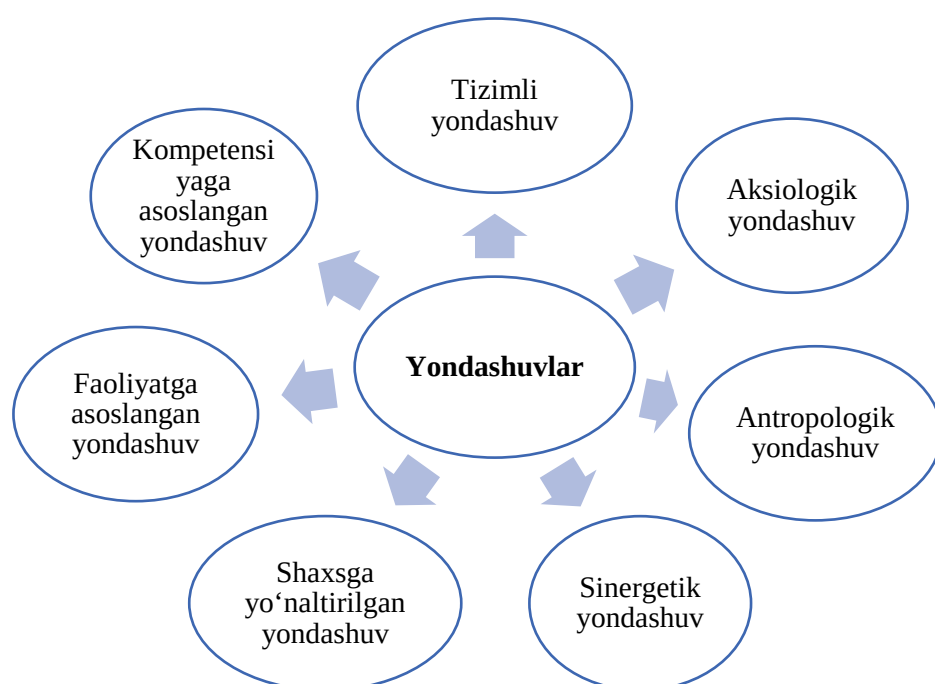
Inklyuziv ta'limda qo'llaniladigan asosiy konsepsiyalar	Inklyuziv ta'limda qo'llaniladigan asosiy konsepsiyalarning mazmuni
Ta'limda farqlash (Differentsatsiya)	
Yordamchi texnologiyalarni qo'llash	
Yangi pedagogik yondashuvlar	
Hamkorlikda o`qish	
Shaxsga yo`naltirilgan yondashuv	
Tayyorlov va malaka oshirish dasturlari	
Ijtimoiy qo'llab-quvvatlash tizimlari	
Ishlab chiqilgan o`quv materiallari va dasturlari	

2. Inklyuziv ta'lim tizimini joriy qilish tamoyillarini "Tushunchalar tahlili" metodi asosida loyihalashtiring:

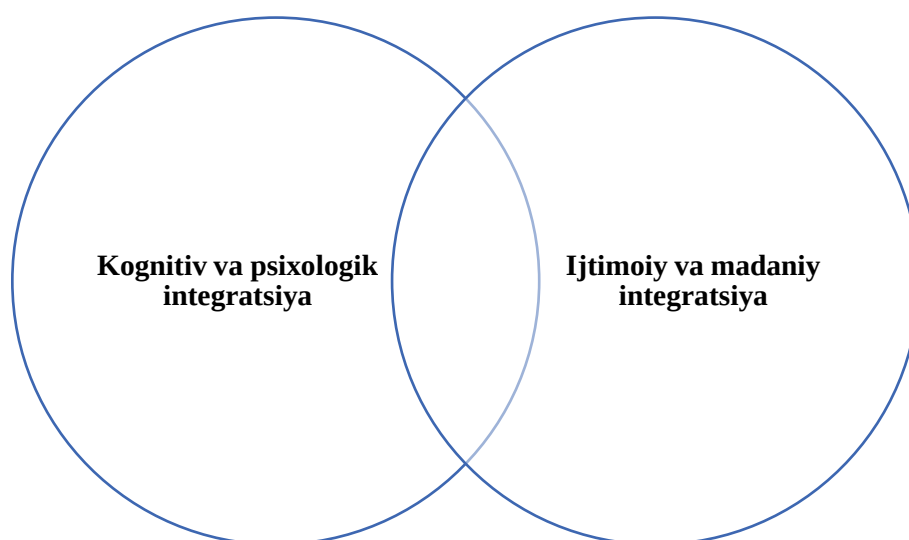
Tushunchalar	Tushunchalar mazmuni
Inklyuziv ta'limning e'tirof etilishi	
Inklyuziv ta'limning barcha uchun ochiq bo'lishi tamoyili	
Bog'lanishning mavjud bo'lishi tamoyili	

Markazlashtirilmagan bo`lishi tamoyili	
Inklyuziv ta'limda kompleks yondashish tamoyili	
Inklyuziv ta'limda moslashuvchanlik tamoyili	
Malakaviylik tamoyili	

3. Ijtimoiy va ta'limiy inklyuziyaning nazariy va uslubiy asoslari sifatida ishlatiladigan yondashuvlarni “Klaster” metodi asosida loyihalashtiring:

4. Inklyuziv ta'limni tashkil etish metodologiyasining fanlararo xususiyatlari “Venna diagrammasi” metodi asosida loyihalashtiring:

§ 1.3. INKLYUZIV TA'LIMNING PSIXOLOGIK-PEDAGOGIK VA TASHKILIY SHARTLARI

Reja:

1. Inklyuziv ta'limning psixologik-pedagogik shartlari. Inklyuziv ta'limning tashkiliy shartlari.
2. Differentsial ta'lim tushunchasi va mohiyati.
3. Inklyuziv va tabaqalashtirilgan ta'limning qiyosiy tavsiflari.

Tayanch soʻz va iboralar: inklyuziv ta'lim, oʻquvchilarning individual ehtiyojlariga moslashish, ta'lim jarayonida ijtimoiy-emosional qoʻllab-quvvatlash, differensiyatsiyalangan oʻqitish usullari, pedagoglarning maxsus tayyorgarligi, inklyuziv maktab muhitini yaratish, maxsus texnologiyalar va resurslardan foydalanish, boshqa mutaxassislar bilan hamkorlik, jamoat va ota-onalar bilan hamkorlik, maktablarning inklyuziv ta'limga tayyorligi, pedagogik kadrlar tayyorlash, oʻquv rejalari va dasturlarni moslashtirish, sinflarda ijtimoiy integratsiya va guruh ishlari, ota-onalar va jamoa bilan hamkorlik, maxsus yordam va qoʻllab-quvvatlash tizimi, monitoring va baholash tizimi, ijtimoiy izolyatsiya, ijtimoiy birdamlik, differensiyal ta'lim, individual yondashuv, ta'lim metodlari va vositalarini moslashtirish, oʻquvchilarni oʻzlarining ehtiyojlariga qarab guruhlarga ajratish, bilim va koʻnikmalarni mustahkamlash, ta'limda oʻquvchilarning qiziqishlari va ijtimoiy jihatlarini inobatga olish, oʻqituvchining roli, oʻqish va baholashni moslashtirish, ta'limda innovatsion yondashuvlar.

Inklyuziv ta'limning psixologik-pedagogik shartlari. Inklyuziv ta'limning tashkiliy shartlari

Inklyuziv ta'lim – bu barcha bolalarning, shu jumladan, maxsus ehtiyojlarga ega boʻlgan bolalarning ham ta'lim olish huquqini ta'minlashga qaratilgan ta'lim tizimi. Bu tizimda bolalar oʻzlarining ijtimoiy, psixologik, jismoniy yoki intellektual xususiyatlariga qarab ajratilmaydilar, balki barcha oʻquvchilar uchun bir xil ta'lim sharoitlari yaratishga intiladi. Inklyuziv ta'limning muvaffaqiyatli boʻlishi uchun psixologik-pedagogik shartlarni yaratish juda muhimdir. Inklyuziv ta'limning psixologik-pedagogik shartlari quyidagilardan iborat:

1. *O`quvchilarning individual ehtiyojlariga moslashish.* Inklyuziv ta'limning eng muhim jihatlaridan biri – bu o`quvchilarning individual ehtiyojlari inobatga olinadi. Har bir bola o`ziga xos qobiliyatlar va qiyinchiliklarga ega, shuning uchun pedagoglar ta'limni shaxsga yo`nalatirish kerak. Bu o`z ichiga quyidagilarni oladi:

o`quvchilarning akademik qobiliyatlari, nutq va motor rivojlanishi;

psixologik, jismoniy yoki ijtimoiy ehtiyojlari;

har bir bolaning o`ziga xos o`rganish uslub va usullari.

2. *Ta'lim jarayonida ijtimoiy-emosional qo'llab-quvvatlash.* Ijtimoiy va emosional rivojlanish inklyuziv ta'limda muhim o`rin tutadi. O`quvchilarga o`zaro hurmat va qadr-qimmatni oshirish, o`zaro muloqot, jamoaviy ishlashni o`rgatish kerak. O`qituvchilar o`quvchilarning ijtimoiy-emotsional rivojlanishiga yordam berish uchun maxsus mashg`ulotlar, muammolarni hal qilish, o`z-o`zini boshqarish va qaror qabul qilish kabi ko`nikmalarni rivojlantirishlari lozim. Psixologik yordam va konsultatsiyalar bolalarning hissiy holatini yaxshilashda yordam beradi. Maxsus ehtiyojlarga ega bolalar uchun individual yordam va qo'llab-quvvatlash usullari qo'llaniladi.

3. *Differensiyatsiyalangan o`qitish usullari.* Inklyuziv ta'limda o`qitish usullari differensiyalangan bo`lishi kerak, ya'ni o`quvchilarning turli ehtiyojlari va qobiliyatlariga qarab darslar turli shakllarda tashkil etiladi. Bu yondashuv quyidagilarga imkon beradi:

o`quvchilarga turli darajadagi vazifalarni taklif etish, shunda har bir bola o`z imkoniyatlariga mos ravishda o`rganish jarayonida muvaffaqiyat qozonadi;

o`qituvchi bolalar uchun individual yoki kichik guruhlarda darslar o`tkazadi;

o`quvchilarga o`quv materiallari va vazifalar turli shakllarda (matn, grafik, audiovizual resurslar) taqdim etiladi.

4. *Pedagoglarning maxsus tayyorgarligi.* Inklyuziv ta'lim tizimining muvaffaqiyatli amalga oshirilishi uchun pedagoglar maxsus tayyorlangan bo`lishi zarur. Pedagoglar maxsus ehtiyojlari bo`lgan bolalar bilan ishlash uchun quyidagicha tayyorgarlikka ega bo`lishlari kerak:

maxsus pedagogik bilimlar – pedagoglar bolalarning turli ehtiyojlarini tushunish va ularga mos ta'lim metodlarini qo'llash uchun maxsus ta'lim olishi kerak;

ijtimoiy-emosional yordam ko'rsatish – pedagoglar bolalarning psixologik holatini, hissiy va ijtimoiy holatlarini tushunish va ularga yordam berish uchun maxsus ko'nikmalarga ega bo'lishlari zarur;

pedagogik yondashuvlarni adaptatsiya qilish – pedagoglar inklyuziv ta'limni o'zlashtirish uchun turli metodlarni o'zlarining amaliyotlariga moslashtirishi kerak.

Inklyuziv maktab muhiti yaratish. Inklyuziv ta'limning samarali bo'lishi uchun inklyuziv maktab muhiti yaratish zarur. Bu, barcha o'quvchilar uchun o'qish va rivojlanish uchun imkoniyatlar yaratish deganidir. Keng tushuncha bo'yicha maktab muhiti:

o'quvchilarning ehtiyojlariga moslashgan bo'lishi kerak, ya'ni jismoniy makon va o'quv materiallari ham shunday tashkil etilishi zarurki, barcha bolalar unga kirish imkoniyatiga ega bo'lsin;

maktabda ijtimoiy integratsiya va o'quvchilar o'rtasida hurmatga asoslangan muhit yaratish.

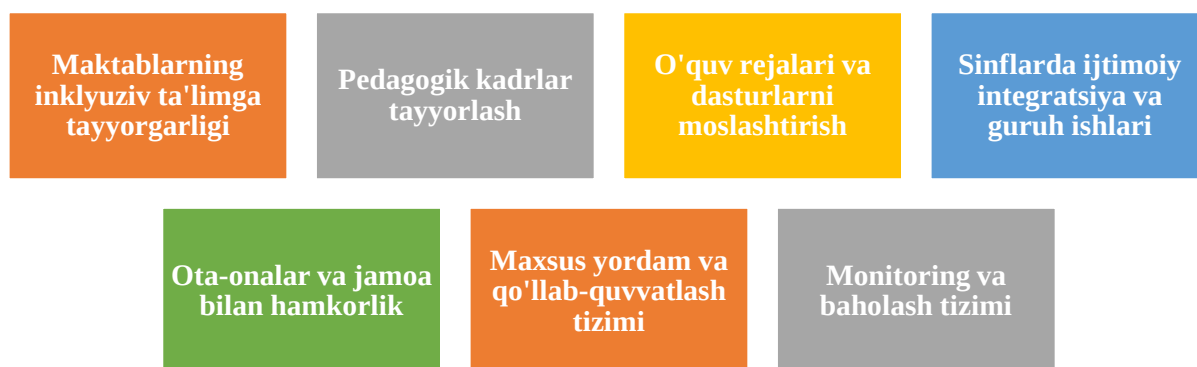
5. *Maxsus texnologiyalar va resurslardan foydalanish.* Inklyuziv ta'limda maxsus texnologiyalar va qo'llaniladigan resurslar, masalan, audiovizual materiallari, kompyuter dasturlari, o'quv materiallarini moslashtirish uchun maxsus texnik vositalar (braill, ekranli o'qish tizimlari va boshqalar) o'quvchilarning o'rganish jarayonini yengillashtiradi. Elektron ta'lim resurslari va o'quv materiallari maxsus ehtiyojli bolalar uchun tayyorlanadi. O'quvchilarning ko'rish yoki eshitish kabi jismoniy cheklovlariga yordam beruvchi texnologiyalari qo'llaniladi.

6. *Boshqa mutaxassislar bilan hamkorlik.* Inklyuziv ta'lim tizimida psixologlar, sotsial pedagoglar, nutq terapevtlari, logopedlar va boshqa mutaxassislar bilan hamkorlik qilish muhim ahamiyatga ega. Bular o'qituvchilar bilan birgalikda bolalarga individual yondashuvni taqdim etishda yordam berishadi va o'qituvchilarga bolalar bilan ishlashda zarur ko'nikmalarni o'rgatishadi. Mutaxassislar ta'lim jarayonida bolalarning ijtimoiy va psixologik ehtiyojlarini qondirishga yordam beradilar.

7. *Jamoat va ota-onalar bilan hamkorlik.* Inklyuziv ta'limda ota-onalar va jamoat bilan hamkorlikni mustahkamlash zarur. Ota-onalar bolalarining ta'lim jarayoniga faol qatnashishlari kerak. Bu, o'quvchilarning ta'lim muhitini yaxshilash va bolalar uchun

qo'shimcha yordam ko'rsatish imkonini yaratadi. Ota-onalar va jamoat tashkilotlari o'rtasida muntazam muloqot o'rnatish, bolalarning ta'limiga ko'proq qiziqish uyg'otadi va ularni qo'llab-quvvatlashga yordam beradi.

Inklyuziv ta'limning psixologik-pedagogik shartlari bolaning individual ehtiyojlarini inobatga olgan holda ta'lim berishni ta'minlashni o'z ichiga oladi. Bu o'qituvchilarni maxsus tayyorlash, ta'lim jarayonida individual va differensiyalangan yondashuvlarni qo'llash, o'quvchilarni ijtimoiy-emotsional qo'llab-quvvatlash, hamkorlikni rivojlantirish va maxsus texnologiyalardan foydalanishni taqozo etadi. Inklyuziv ta'lim, barcha o'quvchilarning ta'lim olish huquqini ta'minlashga qaratilgan bo'lib, har bir bolaning rivojlanishi uchun teng imkoniyatlar yaratishga intiladi. Inklyuziv ta'limning quyidagi tashkiliy shartlari mavjud (1.7-rasmga qarang):

1.7-rasm. Inklyuziv ta'limning tashkiliy shartlari

1. Maktablarning inklyuziv ta'limga tayyorgarligi. Inklyuziv ta'limni tashkil etish uchun maktabda barcha o'quvchilar uchun moslashtirilgan infratuzilma yaratish zarur. Bu, o'quvchilarning jismoniy imkoniyatlari va ehtiyojlariga qarab o'quv binolari, sinflar, yoritish tizimi, liftlar, nogironlar uchun moslashtirilgan yo'llar va boshqa infratuzilmalarning mavjudligini anglatadi. Sinf xonalari maxsus ehtiyojlarga ega bolalar uchun moslashtirilgan bo'lishi kerak. Misol uchun zaif ko'ruvchilar uchun brail yozuvi, eshitish qobiliyati cheklanganlar uchun eshitish texnologiyalari va boshqa ko'plab maxsus ta'lim vositalari. Maxsus ta'lim materiallari (audiovizual vositalar, maxsus dasturlar va kompyuterlar) hamda ta'limni qo'llab-quvvatlashga mo'ljallangan texnologik vositalarni taqdim etish zarur.

2. Pedagogik kadrlar tayyorlash. Inklyuziv ta'limni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun o'qituvchilarni maxsus tayyorlash zarur. O'qituvchilar maxsus

ehtiyojlarga ega bolalar bilan ishlash uchun zarur pedagogik va psixologik bilimlarga ega bo'lishlari kerak. O'qituvchilarni shu sohada malaka oshirish dasturlaridan o'tkazish muhimdir. Maktabda psixologlar, nutq terapevtlari, logopedlar, ijtimoiy pedagoglar va boshqa mutaxassislar bilan doimiy hamkorlik o'rnatish zarur. Bu o'qituvchilarga maxsus ehtiyojlarga ega bolalar bilan samarali ishlashda yordam beradi.

3. *O'quv rejalari va dasturlari moslashtirish.* Inklyuziv ta'limda barcha o'quvchilar uchun bir xil o'quv dasturi ishlab chiqilmaydi, balki o'quvchilarning individual ehtiyojlariga moslashtirilgan o'quv rejalari tashkil qilish kerak. Differensiyalashgan yondashuv ta'lim jarayonida barcha bolalar uchun muvaffaqiyatga erishish imkoniyatini yaratadi. O'quv materiallari va uslublari har bir bolaning qobiliyatiga qarab moslashtirilishi lozim. Masalan, o'qish uchun maxsus ko'rgazmalar, audiovizual materiallar, braille alifbosi, interaktiv resurslar va boshqalar.

4. *Sinflarda ijtimoiy integratsiya va guruh ishlari.* Inklyuziv ta'limning asosiy tamoyillaridan biri bu bolalar o'rtasidagi ijtimoiy integratsiyani rivojlantirishdir. Sinfda barcha o'quvchilar birgalikda ishlashlari, bir-birlariga yordam berishlari kerak. Shuningdek, o'qituvchi sinfda guruh ishlari va hamkorlikni rag'batlantirishi lozim. Bolalar o'rtasida o'zaro yordamni rivojlantirish, mas'uliyatni taqsimlash va birgalikda ishlashni o'rgatish uchun turli jamoaviy faoliyatlarni tashkil qilish kerak.

5. *Ota-onalar va jamoa bilan hamkorlik.* Inklyuziv ta'lim tizimida ota-onalar bilan samarali hamkorlik qilish juda muhim. Ota-onalar ta'lim jarayonida faollashishlari, bolalarining ehtiyojlarini ta'lim jarayoniga moslashtirishga yordam berishlari kerak. Shuningdek, ota-onalar va o'qituvchilar o'rtasida doimiy muloqot va fikr almashish amalga oshirilishi lozim. Jamiyatda inklyuziv ta'limni qo'llab-quvvatlash uchun ham jamoatni jalb qilish zarur. Jamoat tashkilotlari, ijtimoiy guruhlar va davlat tashkilotlari o'qituvchilar, ota-onalar va boshqalarni inklyuziv ta'limni qo'llab-quvvatlashga rag'batlantirishi kerak.

6. *Maxsus yordam va qo'llab-quvvatlash tizimi.* Maxsus ehtiyojlarga ega bolalar uchun individual yordam ko'rsatish tizimi yaratilishi lozim. Bunda psixologik yordam, sog'liqni saqlash mutaxassislari, nutq terapevtlari va boshqa yordamchilar bolalarga

ta'lim jarayonida yordam berishlari zarur. O'quvchilarga ta'limni moslashtirishda maxsus yordam ko'rsatuvchi xodimlar (logopedlar, psixologlar, reabilitatsiya mutaxassislari) va o'qituvchilar o'rtasidagi yaqin hamkorlik muhimdir. Bu yordam jarayoni individual yondashuvni amalga oshirishga imkon beradi.

7. Monitoring va baholash tizimi. Inklyuziv ta'limda o'quvchilarning bilim darajasini baholash uchun maxsus usullar va vositalar ishlab chiqilishi lozim. Bular o'quvchilarning individual yutuqlarini aniqlashga va ta'lim jarayonini samarali boshqarishga yordam beradi. O'quvchilarning rivojlanishini doimiy ravishda kuzatish va baholash inklyuziv ta'lim tizimining samaradorligini oshiradi. Bu orqali o'qituvchilar bolalar uchun zarur qo'llab-quvvatlashni vaqtida taqdim etishlari mumkin.

Inklyuziv ta'limning tashkiliy shartlari ta'lim tizimining barcha jihatlarini o'z ichiga oladi, bu o'z ichiga maktablarning infratuzilmasi, o'qituvchilarning tayyorgarligi, o'quv dasturlarining moslashtirilishi, ijtimoiy integratsiya, ota-onalar va jamoa bilan hamkorlik, maxsus yordam va monitoring tizimlarini o'z ichiga oladi. Inklyuziv ta'limni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun maktab tizimida bu shartlarning to'liq va samarali bajarilishi juda muhimdir.

Nogironlik fenomeni bugungi kunda tibbiy masala emas, balki barcha insonlarda bo'lgan umume'tirof etilgan va tan olingan inson huquqlari normasi sifatida qonunga kiritildi. Nogironligi bo'lgan bolalar va yoshlar uchun barcha to'siqlardan xoli bo'lgan inklyuziv muhitni barpo etish orqali ularning to'liq va sifatli ta'lim olishini ta'minlash masalasi Yangi O'zbekistonda qurilayotgan «Ijtimoiy davlat» tamoyillarini ijtimoiy hayotning barcha jabhalarida qo'llash demakdir. O'zbekiston Respublikasi Prezidentning Qarori bilan 2020-2025-yillarda xalq ta'limi tizimida inklyuziv ta'limni rivojlantirish konsepsiyasi va uni 2020-2021-yillarda amalga oshirish bo'yicha "yo'l xaritasi" tasdiqlandi [7]. Qarorga muvofiq, 2021/2022 o'quv yilida tajriba-sinov tariqasida shaharlar va Toshkent shahrining tumanlarida joylashgan bittadan maktablarda inklyuziv ta'lim joriy qilinishi, Qoraqalpog'iston Respublikasi, viloyatlar va Toshkent shahrida joylashgan bittadan maktabda alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalar uchun boshlang'ich tayanch korreksion sinflar ochilishi, Qashqadaryo,

Fargʻona va Xorazm viloyatlarida joylashgan bittadan kasb-hunar maktabida ixtisoslashtirilgan taʼlim muassasalarining 9-sinf bitiruvchilari hamda alohida taʼlim ehtiyojlari boʻlgan bolalar uchun ixtisoslashtirilgan guruhlar, maktablarda inklyuziv taʼlim uchun shart-sharoitlar yaratishga qaratilgan “Inklyuziv taʼlim laboratoriyasi” tashkil etilishi belgilandi.

Psixologik yordamni tashkillashtirish va amalga oshirishda asosiy urgʻuni kadr xodimlarning u yoki bu sohaga ixtisosligi boʻyicha tashkil etish juda muhim hisoblanadi. Bundan tashqari psixolog xodim:

oʻqituvchi oʻquvchilarning turli toifada ekanligiga qaramay barcha bolalarning huquqini himoya va hurmat qilishi;

hamkorlikni yoʻlga qoʻyish. chunki oʻqituvchilar uchun hamkorlik va oʻzaro fikr almashish;

oʻqituvchi oʻz faoliyatini tizimli baholab borishi, muntazam malakasini oshirishi, alohida taʼlim ehtiyojlari bor bolalarning intizomli va muassasalararo guruhlar bilan samarali ishlashi uchun liderlik hamda boshqaruv malakalarini qoʻllash, muammolarni birgalikda hal qilish, keng qamrovli maktab hamkorligini yoʻlga qoʻyishni tashkillashtirishda pedagog va psixolog xodimlarning amaliy va nazariy malakalarini rivojlantirish;

inklyuziv taʼlimda maxsus taʼlim ehtiyojidagi bolalar barcha bolalar bilan birga maʼlum maqsadda turli qobiliyatlarga muvofiq guruhlashtirish;

maxsus taʼlim oʻqitishning maxsus va alternativ dasturlari orqali oʻqitilsa, inklyuziv taʼlim bolaga yoʻnaltirilgan va moslashtirilgan, yoʻriqnomali, barchaga moʻljallangan oʻquv dasturi asosida oʻqitish;

dunyoning baʼzi bir mamlakatlarida malakali va tor ixtisoslikka ega mutaxassis psixologdan ish-faoliyati bilan uzviy ravishda bogʻliq boʻlgan, natija samaradorligini koʻrsata oladigan professionalizm va nostandart yechim izlashda deduktiv qobiliyat yuqori koʻrsatkichi avvalo eng muhim xislati hisoblanadi.

Xususan bunga prinsipal qaraydigan boʻlsak, har bir pedagog-psixolog xodim inklyuziv taʼlimning konseptual apparatini aniqlashtirish zarur, sababi ular falsafaga, konseptual asoslarga asoslanadi. Quyidagi prinsiplarga rioya qilinadi:

insonning qadr-qimmati nafaqat uning qobiliyati va yutuqlariga bog'liq. Chunki har bir inson noyobdir;

har bir inson his qilishga va fikrlashga qodir;

har bir inson muloqot qilish huquqiga ega;

haqiqiy ta'lim faqat kontekstda amalga oshirilishi mumkin;

hamma odamlar bir-biriga, barcha odamlarga muhtoj tengdoshlar va murabbiylarning yordami va d o'stligiga muhtoj;

xilma-xillik inson hayotining barcha jabhalarini oshiradi. Bular nafaqat ta'lim jabhasi balki hayotiy qadriyatlar hisoblanadi [25].

Inklyuziv jamiyatning asosiy belgilari va tashkil etuvchi tarkibiy elementlari batafsil tushunish uchun bir qator ilmiy iboralarning mazmun-mohiyatini tahlil qilish lozim bo'ladi.

Jumladan, ijtimoiy integratsiya. *Ijtimoiy integratsiya* o'zlarining to'liq hayotiy potensialini amalga oshirishlari uchun, ularning kelib chiqishidan qat'iy nazar barcha uchun teng imkoniyatlarni ta'minlashga qaratilgan sa'y-harakatlar jarayoni sifatida tushuniladi. Bu jamiyatning barcha jabhalarida, shu jumladan fuqarolik, ijtimoiy, iqtisodiy va siyosiy faoliyatda, shuningdek qaror qabul qilish jarayonlarida to'liq va faol ishtirokini ta'minlaydigan shart-sharoitlarni yaratishga qaratilgan ko'p qirrali jarayondir. Ijtimoiy integratsiya jamiyatning qashshoqlik va ijtimoiy chetlanishga qarshi kurash jarayoni sifatida tushuniladi.

Ijtimoiy izolyatsiya. Ijtimoiy tashxis ijtimoiy integratsiyaga to'sqinlik qiluvchi shart (to'siq va jarayon) sifatida tushuniladi. Ijtimoiy tashxis – shaxs yoki guruhlarining o'z ijtimoiy o'ziga xosligi asosida yashayotgan jamiyatning barcha jabhalarida, ya'ni yoshi, jinsi, irqi, millati, madaniyati yoki tili hamda/yoki jismoniy, iqtisodiy, ijtimoiy nuqsonlari asosida to'liq ishtirok etishdan butunlay yoki qisman chetga chiqish jarayonidir. Ijtimoiy izolyatsiya ovoz huquqlarining yo'qligi, tan olinmasligi yoki faol ishtirok etish imkoniyatining yo'qligini anglatishi mumkin. Bu, shuningdek, yaxshi ish, mulk, imkoniyatlar, ijtimoiy xizmatlardan foydalanish va / yoki siyosiy vakillikdan mahrum bo'lishni anglatishi mumkin.

Ijtimoiy birdamlik. Ijtimoiy birdamlik jamiyatdagi insonlarni birlashtiradigan va bir joyda saqlaydigan elementlarni anglatadi. Ijtimoiy jihatdan bir-biriga mos jamiyatda barcha shaxs va guruhlariga mansublik, ishtirok etish, qo'shilish, tan olish hissi mavjud. Ijtimoiy jihatdan bir-biriga mos jamiyatlari ham demografik jihatdan bir xil emas. Aksincha, xilma-xillikni hurmat qilish orqali ular o'zlarining ijtimoiy xilma-xilligiga (g'oyalar, fikrlar, ko'nikmalar va boshqalar nuqtayi nazaridan) ega bo'lish mumkin. Shuning uchun ular turli manfaatlar to'qnashganda tenglik va ziddiyatning halokatli shakllariga kamroq moyil bo'ladi.

Ijtimoiy ishtirok etish. Ijtimoiy ishtirok jamiyat faoliyatidagi ishtirok aksiyasi deb tushuniladi. Qarorlarga ta'sir ko'rsatish va qaror qabul qilish jarayonlariga ega bo'lish qobiliyatini anglatadi. Ijtimoiy ishtirok kishilar o'rtasida o'zaro ishonchni vujudga keltiradi, bu esa jamiyat va jamiyat oldidagi umumiy mas'uliyatning asosini tashkil etadi.

Inklyuziv ta'limni joriy qilishda O'zbekiston ham o'zining siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy imkoniyatlaridan kelib chiqib, ta'lim tizimi va mazmunini yangilash, takomillashtirish jarayonida esa xalqimizning milliy qadriyatlari, madaniyati, urf-odatlarini va an'alarini bolalar ongiga singdirish va ulardagi xususiy farqlarni, ya'ni rivojlanishdagi ayrim nuqson darajalarini e'tiborga olgan holda nogironligi bor yoshlarni ta'lim tizimiga to'liq qamrab olishga imkon yaratadi. Inklyuziv ta'lim tizimini joriy etish bo'yicha ilg'or tajribaga ega bo'lgan davlatlar bilan tajriba almashish va ta'lim tizimimizga qulay bo'lgan uslublarni qo'llash talab etadi. Rivojlanishida nuqsoni bo'lgan yoshlarni maktablar va oliy ta'lim tashkilotlarida ta'lim olish ehtiyojini qondirishga oid me'yoriy hujjatlarni takomillashtirish jarayonida ota-onalar va jamoat tashkilotlari hamda nogironligi bo'lgan yoshlarning o'zlarini ham ishtirokini kengaytirish maqsadga muvofiqdir [3; 11-b.].

Konsepsiyaning mazmuni inklyuziv ta'limdagi muloqotni uning salohiyati nuqtayi nazaridan (qamrab oluvchi) va ushbu faoliyat shaklining ishlashi kontekstida (boshqa fanlarga ham joriy qilish) ko'rib chiqishni nazarda tutadi. Ushbu talqin insonni o'z ta'limida faol ishtirok etadigan subyekt deb hisoblaydigan antropologik yondashuvga asoslangan tadqiqotlarni amalga oshirish lozim.

Tadqiqotning nazariy va pedagogik konteksti birgalikdagi faoliyat talaba, o'qituvchi, fan muhitining ma'lum bir uyushgan aloqasi sifatida tushunilgan qo'shma faoliyat o'qituvchining kasbiy harakatlari subyekti sifatida konsepsiya doirasida harakat qiladi. Ushbu sa'y-harakatlar tufayli birgalikdagi faoliyat ishtirokchilarining rivojlanishi amalga oshiriladigan "Ta'lim haqiqati" yetarli ta'lim holati yaratiladi. Bunday ta'lim haqiqati an'anaviy ta'limning "antropologik kamchiliklarini" bartaraf etishga imkon beradi, chunki birgalikdagi faoliyat ishtirokchilari o'z ta'lim subyektlari sifatida mavjud bo'ladi [38].

Differential ta'lim tushunchasi va mohiyati

Differensial ta'lim – bu o'quvchilarning individual xususiyatlari, ehtiyojlari, qobiliyatlari va qiziqishlarini inobatga olgan holda ta'lim jarayonini moslashtirish va o'quvchilarga shaxsiy yondashuvni taqdim etish tamoyiliga asoslangan ta'lim tizimidir. Boshqacha qilib aytganda, bu o'qitish usuli va metodlarini har bir bolaning o'ziga xos xususiyatlariga moslashtirishga qaratilgan yondashuvdir. Differensial ta'limning asosiy maqsadi o'quvchilarga o'zlarining individual imkoniyatlariga mos keladigan ta'limni taqdim etish, shuningdek, barcha o'quvchilarga muvaffaqiyatga erishish uchun teng imkoniyatlar yaratishdir. Differensial ta'limning mohiyati quyidagilarda namoyon bo'ladi (1.8-rasmga qarang):

1.8-rasm. Differensial ta'limning mohiyati

1. *Individual yondashuv.* Differensial ta'limning asosiy mohiyati – bu har bir o'quvchiga individual yondashuvni ta'minlashdir. Har bir bola o'ziga xos qobiliyatlari, qiziqishlari va o'rganish uslublariga ega, shuning uchun umumiy o'quv dasturini barcha o'quvchilarga moslashtirish lozim. Bu yondashuv o'qituvchilardan o'quvchilarning

individual ehtiyojlarini tushunish va ularni ta'lim jarayonida qo'llab-quvvatlashni talab qiladi.

2. *Ta'lim metodlari va vositalarini moslashtirish.* Differensiya ta'limda ta'lim metodlari, uslublari va vositalari o'quvchilarning individual xususiyatlariga mos ravishda tanlanadi. Masalan, ba'zi o'quvchilar vizual materiallarni yaxshi o'zlashtirsa, boshqalari eshitish orqali yaxshiroq o'rganadilar. Shunday qilib, o'qituvchi o'quvchilarning o'rganish uslublari mos ravishda turli xil o'quv vositalaridan, masalan, grafik, video, audiovizual materiallar, interaktiv ta'lim dasturlaridan foydalanadi.

3. *O'quvchilarni o'zlarining ehtiyojlariga qarab guruhlariga ajratish.* Differensiya ta'limda o'quvchilar o'zlarining bilim darajasi, rivojlanish sur'ati yoki o'rganish qobiliyatiga qarab guruhlariga bo'linishi mumkin. Bu o'quvchilarga o'z darajalariga mos keladigan materiallar va vazifalar taklif qilishga imkon beradi. Misol uchun ba'zi o'quvchilar uchun ko'proq vaqt talab qilinadigan topshiriqlar, boshqalari uchun esa yanada murakkab masalalar berilishi mumkin.

4. *Bilim va ko'nikmalarni mustahkamlash.* Differensiya ta'limda bilimlar va ko'nikmalarni mustahkamlashda ham o'quvchilarning ehtiyojlariga qarab yondashuv qo'llaniladi. Misol uchun ba'zi o'quvchilarga yangi mavzuni yaxshiroq o'zlashtirish uchun qo'shimcha mashq yoki yordam taklif etilishi mumkin, boshqalari uchun esa darslarni qiyinlashtirish kerak bo'lishi mumkin.

5. *Ta'limda o'quvchilarning qiziqishlari va ijtimoiy jihatlarini inobatga olish.* Differensiya ta'lim nafaqat akademik qobiliyatlar, balki o'quvchilarning qiziqishlari, ijtimoiy ehtiyojlari va hissiy holatini ham hisobga oladi. Bu yondashuv bolalarning o'zini ifoda etish va ijtimoiy integratsiya qilishlariga yordam beradi. Masalan, o'quvchilarni qiziqtirgan mavzular bo'yicha loyihalar va guruh ishlari tashkil etish, ular orasida ijtimoiy aloqalarni mustahkamlashga yordam beradi.

6. *O'qituvchining roli.* Differensiya ta'limda o'qituvchining roli yo'lboshchi va maslahatchi sifatida ko'riladi. O'qituvchi o'quvchilarning ehtiyojlariga mos ravishda ta'limni tashkil etadi, individual yordam ko'rsatadi va har bir o'quvchining o'z imkoniyatlaridan maksimal darajada foydalanishga yordam beradi. Shuningdek

o`qituvchi o`quvchilarning yutuqlarini kuzatib boradi va ularni rivojlantirish uchun zarur bo`lgan qo`shimcha yordamni taqdim etadi.

7. *O`qish va baholashni moslashtirish.* Differensiyal ta'limda o`quvchilarni baholash ham ularning individual xususiyatlariga moslashtiriladi. Har bir bola uchun o`ziga xos baholash usuli ishlab chiqilishi mumkin. Masalan, ba'zi o`quvchilar uchun yozma testlar, boshqalari uchun esa og`zaki yoki amaliy baholashlar yaxshi natija beradi. Bu baholash jarayonida o`quvchilarning individual imkoniyatlari va o`rganish uslublari inobatga olinadi.

8. *Ta'limda innovatsion yondashuvlar.* Differensiyal ta'limda innovatsion ta'lim texnologiyalari ham muhim rol o`ynaydi. O`qituvchilar turli xil onlayn platformalar, interaktiv dasturlar, ta'lim texnologiyalaridan foydalanib, o`quvchilarning individual ehtiyojlariga mos ravishda ta'limni boshqaradilar. Bu usullar o`quvchilarning o`rganish jarayonini yengillashtirish va ularning ta'limga qiziqishini oshirishga yordam beradi.

Differensiyal ta'limning asosiy maqsadlari quyidagilardan iborat:

1. O`quvchilarga muvaffaqiyatga erishish uchun teng imkoniyatlar yaratish.
2. O`quvchilarning individual ehtiyojlarini inobatga olib, o`quv jarayonini moslashtirish.
3. Har bir o`quvchining o`ziga xos rivojlanish darajasiga mos ta'limni taqdim etish.
4. O`quvchilarni o`z imkoniyatlarini amalga oshirishga rag`batlantirish.
5. O`qitish jarayonida o`quvchilarning qobiliyatlari va qiziqishlarini rivojlantirish.

Differensiyal ta'lim – bu barcha o`quvchilarga, turli ehtiyojlarga ega bo`lgan bolalarga, o`zlarining individual xususiyatlariga mos ta'limni taqdim etishga qaratilgan yondashuvdir. Bu ta'lim tizimi o`quvchilarning o`rganish uslublari, ehtiyojlari va qobiliyatlarini inobatga olib, ta'lim jarayonini moslashtirishga imkon beradi. Bunday yondashuv o`quvchilarning muvaffaqiyatga erishishiga yordam beradi va ularning o`z imkoniyatlarini maksimal darajada amalga oshirishiga ko`maklashadi.

Inklyuziv ta'lim joriy qilingan maktablarda ta'lim jarayonini tashkil etish tamoyillari quyidagilardan iborat :

korreksion yo`naltirilganligi;

nuqsonini aniqlash, ta'lim berishda kompleks (klinik-genetik, neyrofiziologik, psixologo pedagogik) yondashish;

nuqsonli funksiyani erta aniqlab, tibbiy-psixologik jixatdan korreksiyalash;

umumiy o`rta ma'lumot berish, kasbga yo`naltirish va ijtimoiy hayotga tayyorlashga moslashtirish;

differensial tabaqalashtirish va alohida yondashish;

ta'limning uzliksizligini ta'minlash.

Tabaqalashtirilgan ta'limning maqsadi shaxsning individual xususiyatlarini hisobga olgan holda o`quv jarayonini tashkil etish, uning imkoniyatlari va qobiliyatlari darajasida, bu har bir o`quvchiga o`z qobiliyatlari b o`yicha maksimal bilimlarni olish va shaxsiy salohiyatini r o`yobga chiqarish imkoniyatini beradi. Ushbu texnologiya o`quv jarayonini yanada samarali qilish imkonini beradi. Asosiy vazifasi talabanning individualligini ko`rish, uni saqlab qolish, bolaga o`z kuchiga ishonishiga yordam berish, uning maksimal rivojlanishini ta'minlash hisoblanadi.

Tabaqalashtirilgan ta'lim – umumiy o`rta ta'lim maktablari yuqori sinf o`quvchilarining qobiliyatlarini hisobga olgan holda alohida o`quv rejasi va dasturlar asosida olib boriladigan ta'lim turi. Tabaqalashtirilgan ta'limning mehnat ta'limi bilan aloqasi o`quv-tarbiyaviy ishlarning muhim asosi hisoblanadi. Tabaqalashtirilgan ta'lim jarayonida yuqori sinf o`quvchilarining kasbiy tayyorgarliklariga alohida e'tibor beriladi. Shu sababli ayrim maktablar bilim asoslarini chuqurlashtirishga, o`quvchilarni muayyan kasbga yo`naltirishga mo`ljallangan bo`ladi. Tabaqalashtirilgan ta'limda umumiy o`rta ta'lim tizimidagi asosiy o`quv predmetlari mazmunini chuqur o`zlashtirish, bevosita kerakli o`quv materiallarini o`rganish nazarda tutiladi. Tabaqalashtirilgan ta'limning muhim jihati uning ma'lum sohaga yo`naltirilganligi va bu ta'lim jarayonida o`ziga xos predmetlar tizimining o`qitilishidir. Tabaqalashtirilgan ta'limni tashkil etishda maktablardagi imkoniyatlar puxta o`rganiladi. Tabaqalashtirilgan ta'limda ma'lum miqdorda qo`shimcha dars mashg`ulotlari o`tkazish yoki o`quv rejasidagi ayrim predmetlarni tanlab olib, ularni chuqurroq o`zlashtirish rejalashtiriladi. Uning u yoki bu shaklini tanlashda maktab va

o`quvchilarning imkoniyatlaridan kelib chiqiladi. Tabaqalashtirilgan ta'limda o`quvchilar o`z qiziqishlari asosida yo`nalishlar bo'yicha guruhlariga bo`linib, ta'lim ma'lum kasbga yo`naltirilgan tarzda amalga oshiriladi. Tabaqalashtirilgan ta'lim kasbga yo`naltirishning muhim asosi hisoblanadi hamda biror mutaxassislik sohasidagi bilim va ko`nikmalarni egallash bilan bog`liq bilimlar asosida amalga oshiriladi. Tabaqalashtirilgan ta'limda o`quvchilar kasbga yo`naltirish va qiziqishidan qat'iy nazar barcha o`quv predmetlari bo'yicha to`liq o`rta ma'lumotga ega bo`lishadi. Tabaqalashtirilgan ta'lim o`quvchining qaysi bo`lim yoki qaysi predmetni chuqur o`rgangan bo`lishiga qaramay, oliy o`quv yurtiga kirish uchun belgilangan imtihonlarda qatnashish imkonini beradi va unga tayyorgarlik bosqichi vazifasini o`taydi [39].

Tabaqalashtirilgan ta'limning asosiy tamoyillari quyidagilardan iborat:

shaxsni qabul qilish prinsipi;

talabaning kuchli tomonlariga e'tibor qaratish prinsipi;

har bir inson uchun muvaffaqiyat holatini yaratish prinsipi;

talabalar uchun mavjud bo`lgan bilim, tajriba va his-tuyg`ularga tayanish prinsipi;

o`quv guruhining birligi prinsipi;

shaxsiy ahamiyatga ega vazifalar va munosabatlar prinsipi;

vazifalarning ko`p darajali prinsipi [63].

Inklyuziv va tabaqalashtirilgan ta'limning qiyosiy tavsiflari

Inklyuziv ta'limni rivojlantirishning jahon amaliyotida bir nechta tendensiyalarni ajratish mumkin:

aksariyat Yevropa mamlakatlari va AQShda inklyuziv ta'limni joriy etish bosqichma-bosqich va demokratik xususiyatga ega;

yeterli mablag` inklyuziya talablarining bajarilishi va huquqiy qoidalarga rioya qilish jamoatchilikning inklyuziv jarayonlarga ijobiy munosabatini shakllantirishni ta'minladi;

nogiron bolalarni o`qitish uchun muassasani tanlashda ustuvorlik ota-onalarga tegishli;

inklyuziv ta'limning ko'p o'zgaruvchanligi qo'llab-quvvatlanadi, bunda o'quvchilarning aksariyati rivojlanishida jiddiy nuqsonlari bo'lmagan bolalardir;

yoshligidan bolalarga tuzatish va kompensatsiya yordami tashkil etilgan va kengaytirilmoqda;

inklyuziv ta'lim nogiron bolalarning ma'lum bir qismi uchun ta'lim berish uchun mo'ljallangan ta'lim tizimining faqat bir qismi ekanligini anglatadi;

inklyuziv ta'limning cheksiz kengayishi tendensiyasi tanqid qilinmoqda, bunda Amerika rivojlanish nogironligi bo'lgan shaxslar assotsiatsiyasi maxsus ta'lim ehtiyojlari bo'lgan barcha bolalarni inklyuziv ta'lim bilan qamrab olishni, ommaviy maktabda bolalarga ixtisoslashtirilgan yordamdan voz kechishni va asta-sekin maxsus ta'limni bekor qilishni talab qiladi [65].

Inklyuziv ta'lim va tabaqalashgan ta'lim (differensiyal ta'lim) o'rtasida ba'zi asosiy farqlar mavjud, chunki ularning maqsadlari, uslublari va pedagogik yondashuvlari turlicha hisoblanadi. Ikkala ta'lim tizimi ham o'quvchilarning ehtiyojlari va qobiliyatlarini hisobga oladi, lekin ularni amalga oshirishda turli yo'nalishlar mavjud. Quyida inklyuziv va tabaqalashgan ta'limning qiyosiy tavsiflari keltirilgan (1.9-jadvalga qarang):

1.9-jadval.

Inklyuziv va tabaqalashgan ta'limning qiyosiy tavsiflari

Qiyosiy tavsiflar	Inklyuziv ta'lim	Tabaqalashgan ta'lim
Ta'limga yondashuv	Inklyuziv ta'limning asosiy maqsadi barcha o'quvchilarni, maxsus ehtiyojlarga ega bolalarni birgalikda ta'lim olish imkoniyatini yaratishdir. Bu tizimda ta'lim jismoniy va psixologik cheklovlari bo'lgan o'quvchilarni ham qamrab oladi, ularning ehtiyojlariga moslashtirilgan o'qitish usullari va vositalari ishlatiladi	Tabaqalashgan ta'limda o'quvchilarni ularning individual qobiliyatlari, bilim darajasi yoki o'rganish tezligi asosida guruhlariga ajratish tavsiya etiladi. Bu tizimda o'quvchilar uchun qiyinlashtirilgan yoki yengillashtirilgan materiallar taqdim etiladi, maqsad har bir o'quvchining o'z darajasida muvaffaqiyatga erishishidir
Ta'lim tizimining maqsadi	Ta'lim jarayonining maqsadi barcha o'quvchilarning teng huquqliligini ta'minlashdir. Inklyuziv ta'limda ijtimoiy adolatni oshirish, o'quvchilarning farqliliklarini hurmat qilish va ularni birga o'qitish asosiy maqsad hisoblanadi	Tabaqalashgan ta'limda har bir o'quvchining individual ehtiyojlarini hisobga olib, ta'lim jarayonini optimallashtirish va o'quvchilarni o'z darajasida muvaffaqiyatga erishishga yo'naltirishga qaratilgan
O'quvchilarni	O'quvchilarni ajratmasdan, barcha o'quvchilar birgalikda o'qitiladi.	O'quvchilarni ularning individual ehtiyojlari va o'rganish tezligiga qarab

guruhlarga ajratish	Maxsus ehtiyojlarga ega o`quvchilar o`z jismoniy yoki psixologik cheklovlariga qaramay umumiy sinfda ta'lim olishadi	guruhlarga ajratishadi. Masalan, ba'zi o`quvchilar uchun maxsus yordam ko`rsatilishi mumkin, boshqalariga esa yanada murakkab materiallar taqdim etiladi
Pedagogik yondashuv	O`qituvchilar barcha o`quvchilarning ehtiyojlarini inobatga olgan holda, ta'limni individualizatsiya qilishga harakat qiladilar. Bu, maxsus ehtiyojlarga ega bo`lgan bolalar uchun qo`shimcha yordam va moslashtirilgan usullarni taqdim etishni talab etadi	Ta'lim jarayonida o`qituvchilar o`quvchilarni turli darajalarga ajratib, ularga moslashtirilgan materiallarni taklif qilishadi. O`qitish metodlari o`quvchilarning individual bilim darajalariga qarab farq qiladi
Ehtiyojlar-ni qondirish usuli	Barcha o`quvchilarning ehtiyojlari bir xil tarzda qondirilmaydi. Har bir o`quvchining ehtiyojiga moslashtirilgan individual yordam (masalan, nutq terapevti, psixologik yordam, maxsus didaktik materiallar) taqdim etiladi. Bunda o`quvchilarning farqlari hurmat qilinadi va ular birgalikda o`qiydilar	Bu tizimda o`quvchilarning o`zgaruvchan ehtiyojlariga moslashtirilgan o`quv materiallari va usullari taqdim etiladi. Masalan, bilim darajasiga qarab o`quvchilar uchun murakkab yoki yengilroq topshiriqlar va testlar tayyorlanadi
Ijtimoiy jihatlar	Inklyuziv ta'lim tizimi ijtimoiy tenglikni targ`ib qiladi, barcha o`quvchilarni birgalikda o`qitish orqali jamiyatda ijtimoiy integratsiyani rivojlantiradi. Bu yondashuv ijtimoiy ko`nikmalar, hamdardlik va bag`rikenglikni rivojlantiradi	Tabaqalashgan ta'lim ijtimoiy tenglikni ta'minlashga qaratilmagan. O`quvchilar o`z darajalari bo`yicha guruhlarga ajratiladi, bu esa ba'zi hollarda tenglikni ta'minlashga xalaqit berishi mumkin
Baholash usullari	Inklyuziv ta'limda baholash o`quvchining individual ehtiyojlari va imkoniyatlariga qarab farq qiladi. Baholash jarayoni o`quvchining shaxsiy rivojlanishiga asoslangan bo`lishi kerak, bu esa o`quvchini rag`batlantiruvchi va qo`llab-quvvatlovchi yondashuvni ta'minlaydi	Baholashda o`quvchilarning bilim darajasiga moslashtirilgan testlar yoki topshiriqlar ishlatiladi. Har bir guruh o`z darajasida baholanadi va natijalar o`quvchining o`z darajasiga mos keladigan yutuqlarini ko`rsatadi
Moslashuv darajasi	Ta'lim jarayoni individual ehtiyojlarga moslashtiriladi va o`quvchilarni teng imkoniyatlar bilan ta'minlashga qaratilgan. Bu tizimda o`qituvchilar barcha o`quvchilarning farqlarini hisobga oladi	Bu tizimda o`quvchilarni yuksaltirish yoki pastga tushirish darajasi mavjud, ya'ni o`quvchilarni bilim darajasiga qarab guruhlarga ajratish amalga oshiriladi

Har ikkala tizim ham o`quvchilarning individual ehtiyojlarini inobatga olishga qaratilgan bo`lsa-da, inklyuziv ta'lim ko`proq ijtimoiy integratsiya va tenglikni ta'minlashga qaratilgan, tabaqalashgan ta'lim esa har bir o`quvchining maxsus ehtiyojlari va imkoniyatlariga moslashtirilgan bilim olishni ko`zlaydi.

“Inklyuzivlik” va “inklyuziv ta'lim” tushunchalari mazmunidagi farqlarni yaxshiroq tushunish uchun keling, pedagogikada mazmuni allaqachon ishlab chiqilgan

“differensiatsiya” va “differensiallashgan ta'lim” tushunchalari bilan o'xshashlikni keltiramiz [32] (1.10-jadvalga qarang):

1.10-jadval.

“Inklyuzivlik” va “differensiatsiya” tushunchalari mazmunidagi farqlar va o'xshashlik

Differensiya	Analogiya uslubiy, ko'proq nazariy, mafkuraviy tushuncha, pozitsiya, ko'p qirrali pedagogik hodisani aks ettiradi	Inklyuziv
Differensiallashgan yondashuv	Yondashuv uslubiy kategoriya, o'qituvchining (o'qituvchi yoki tashkilot rahbarining) uslubiy yo'nalishi, o'zaro bog'liq g'oyalar, tushunchalar va pedagogik faoliyat usullarining ma'lum bir xarakterli to'plamidan foydalanishni rag'batlantirish (G.K.Selevko). Pedagogik jarayonda qo'llaniladigan va texnologiya bilan belgilanadigan faoliyatning maqsadlari, mazmuni, usullari, vositalari va usullari to'plamiga ma'lum bir urg'u (I.M.Osmolovskaya)	Inklyuziv yondashuv
Differensiallashgan ta'lim	G'oyalarning amaliyotga tatbiq etilishi	Differensiallashgan ta'lim
Differensiallashgan ta'lim		Differensiallashgan ta'lim

Differensial va inklyuziv ta'lim ko'rsatkichlari quyidagilardan iborat:

1. O'qish davomiyligi.
2. Sinfni to'ldirish.
3. Pedagogik tarkibi.
4. Talabalarning o'qituvchilar va o'qituvchilar bilan o'zaro munosabatlari vaqti.
5. Bolalarning ota-onalari bilan o'zaro munosabatlari vaqti.
6. Shaxsiy o'zaro ta'sir koeffitsiyenti.
7. Ta'lim muhitining turi.
8. Ta'lim muhitidagi munosabatlar turi (1.11-jadvalga qarang):

1.11-jadval.

Differensial va inklyuziv ta'lim k o'rsatkichlari

№	Differensial va inklyuziv ta'lim ko'rsatkichlari	Tabaqlashtirilgan ta'lim (IV turdagi maktab)	Inklyuziv ta'lim (ommaviy maktab)
1.	O'qish davomiyligi	12 yil	11 yil
2.	Sinfni to'ldirish	12 o'quvchi	25 o'quvchi +3 k o'zi o'jiz

3.	Pedagogik tarkibi	Tiflopedagoglar, o'qituvchilar, logopedlar, surdopedagoglar	O'qituvchilar
4.	Talabalarning o'qituvchilar bilan o'zaro munosabatlari vaqti	Kuniga 12 soat	Kuniga 5 soat
5.	Bolalarning ota-onalari bilan o'zaro munosabatlari vaqti	y o'q	Kunning ikkinchi yarmi
6.	Shaxsiy o'zaro ta'sir ko'effitsiyenti	$\kappa=2$ soat: 12 o'quvchi $\kappa=1$	$\kappa=5$ soat: 28 o'quvchi $\kappa=0.18$
7.	Ta'lim muhitining turi	Tuzatish. Maxsus jihozlangan. texnik vositalar	Ta'lim
8.	Ta'lim muhitidagi munosabatlar turi	Insonparvar, pedotsentrik, bag'rikeng	Raqobatbardosh. Muvaffaqiyat va shaxsiy yutuqlarga y o'naltirilgan

Xulosa qilib aytganda, inklyuziv ta'lim barcha o'quvchilarga, maxsus ehtiyojlarga ega bo'lganlarga teng imkoniyatlar yaratish maqsadida ta'limni birgalikda va individual ehtiyojlarga moslashtirilgan holda amalga oshiradi. Tabaqalashgan ta'lim esa o'quvchilarning bilim darajasi va o'rganish tezligiga qarab guruhlarni ajratib, ta'limni moslashtirishga qaratilgan yondashuvni qo'llaydi.

Nazorat va muhokama savollari:

1. Inklyuziv ta'limning qanday psixologik-pedagogik shartlari mavjud?
2. Inklyuziv ta'limning qanday tashkiliy shartlari mavjud?
3. Differensial ta'lim tushunchasi deganda nimani tushunasiz?
4. Inklyuziv va tabaqalashtirilgan ta'limning qanday qiyosiy tavsiflari mavjud?

Mustaqil ta'lim topshiriqlari:

1. Inklyuziv ta'limning tashkiliy shartlarini "Tushunchalar tahlili" metodi asosida loyihalashtiring:

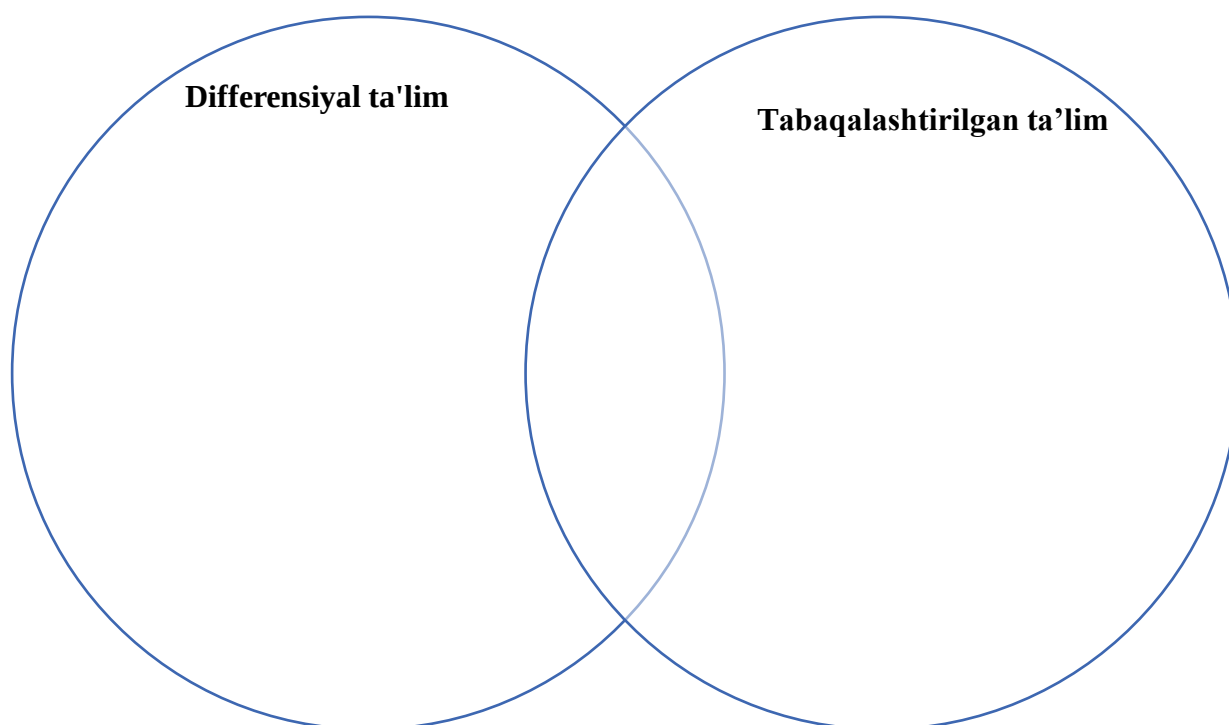
Tushunchalar	Tushunchalar mazmuni
Maktablarning inklyuziv ta'limga tayyorligi	
Pedagogik kadrlar tayyorlash	
O'quv rejalarini va dasturlarni moslashtirish	
Sinflarda ijtimoiy integratsiya va guruh ishlari	
Ota-onalar va jamoa bilan hamkorlik	
Maxsus yordam va qo'llab-quvvatlash tizimi	

Monitoring va baholash tizimi	
-------------------------------	--

2. Inklyuziv ta'limning psixologik-pedagogik shartlarini “Toifalash jadvali” metodi asosida loyihalashtiring:

O`quvchilarning individual ehtiyojlariga moslashish	Ta'lim jarayonida ijtimoiy-emosional qo`llab-quvvatlash	Differensialangan o`qitish usullari	Pedagoglarning maxsus tayyorgarligi
Inklyuziv maktab muhiti yaratish	Maxsus texnologiyalar va resurslardan foydalanish	Boshqa mutaxassislar bilan hamkorlik	Jamoat va ot-onalar bilan hamkorlik

3. Differensiyal ta'lim va tabaqalashtirilgan ta'limni “Venna diagrammasi” metodi asosida loyihalashtiring:

II-MODUL. INKYUZIV TA'LIM TEXNOLOGIYALARI

§ 2.1. TA'LIMNING UNIVERSAL DIZAYNI VA INDIVIDUAL TA'LIMY REJA

Reja:

1. Ta'limning universal dizayni. Ta'limning universal dizaynining asosiy tamoyillari.
 2. Differensial ko'rsatmalar tushunchasi.
 3. Individual ta'lim dasturi tushunchasi. Individual ta'limiy marshrut tushunchasi.
- Har bir alohida holat uchun individual ta'lim dasturlarini ishlab chiqish zarurati.

Tayanch so'z va iboralar: inklyuziv ta'lim, ta'limning universal dizayni, ta'limning universal dizayni tamoyili, o'quvchilarni rag'batlantirish tamoyili, ma'lumotlarni taqdim etishning turli usullari, o'quvchilarni o'rganishga moslashtirish tamoyili, barchaga moslashuvchan ta'lim, resurslarni moslashtirish, baholashning moslashuvi, texnologiyalardan foydalanish, moslashtirilgan o'quv muhitlarini yaratish, differensial ko'rsatmalar, individual ta'lim dasturi, individual ta'limiy marshrut, chiziqli, konsentrik, logaritmik spiral, individual ta'limiy marshrut, o'quvchining individual ehtiyojlari, shaxsga yo'naltirilgan o'quv yo'li, o'qish tezligi va yondashuvlari, maxsus qo'llab-quvvatlash, natijalarni baholash va qayta sozlash.

Ta'limning universal dizayni. Ta'limning universal dizaynining asosiy tamoyillari

Ta'limning universal dizayni (Universal Design for Learning, UDL) – bu ta'limni barcha o'quvchilarga, shu jumladan, turli ehtiyojlari, qobiliyatlari va o'rganish uslublariga ega bo'lgan bolalarga moslashtirishga qaratilgan yondashuvdir. U o'quvchilarning farqliliklarini inobatga olgan holda ta'lim jarayonini kengaytirish, o'qish va o'rganish imkoniyatlarini barcha uchun teng taqdim etishga yordam beradi. Ta'limning universal dizayni uchta asosiy tamoyilga asoslanadi. Bu tamoyillar o'quvchilarning o'rganish ehtiyojlarini qondirishga yordam beradigan harakatlar va metodlarni taqdim etadi:

O'quvchilarni rag'batlantirish (Providing Multiple Means of Engagement). Bu tamoyil o'quvchilarning motivatsiyasini oshirishga qaratilgan. O'quvchilarni o'qish va

o`rganishga jalb qilish uchun turli xil metodlar, resurslar va faoliyatlardan foydalanish kerak. Misol uchun:

o`quvchilarning qiziqishlari, ehtiyojlari va maqsadlarini inobatga olgan holda ta'lim materiallarini moslashtirish;

o`quvchilarni faol ishtirok etishga rag`batlantirish uchun turli xil o`yinlar, guruh ishlari yoki kreativ faoliyatlardan foydalanish;

stress va noaniqlikdan saqlanish uchun o`quvchilarga erkinlik va ijtimoiy qo`llab-quvvatlash taqdim etish.

Ma'lumotlarni taqdim etishning turli usullari (Providing Multiple Means of Representation). Bu tamoyil o`quvchilarga ma'lumotlarni turli shakllarda taqdim etish orqali ularning tushunishini osonlashtirishga qaratilgan. O`quvchilar har xil uslubda o`rganadilar, shuning uchun ma'lumotlarni bir necha turdagi shakllarda taqdim etish zarur. Misollar:

matn, tasvirlar, grafikalar, videolar va audiolar orqali ma'lumotlarni taqdim etish;

o`quvchilarga interaktiv materiallar yoki elektron vositalar yordamida o`qish va izlanish imkoniyatlarini berish;

ma'lumotlarning turli xil kontekstlar va amaliy misollarda taqdim etilishi.

O`quvchilarni o`rganishga moslashtirish (Providing Multiple Means of Action and Expression). Bu tamoyil o`quvchilarga o`z o`rganishlarini qanday ifodalashlarini tanlash imkoniyatini beradi. O`quvchilarni o`zlarini ifodalash uslublarini tanlashga rag`batlantirish, shuningdek, ularni rivojlantirishga yordam berish uchun qo`llab-quvvatlash kerak. Misollar:

o`quvchilarga o`z bilimlarini turli shakllarda (masalan, yozma, og`zaki, vizual) ifodalash imkoniyatini berish;

o`quvchilarga texnologiyalar yordamida o`z fikrlarini ifodalash imkoniyatini yaratish, masalan, interaktiv dasturlar yoki audio va video yozuvlari;

o`quvchilarga o`zlarining o`rganish jarayonini boshqarish, vaqtni rejalashtirish va resurslardan samarali foydalanish imkoniyatini berish.

Ta'limning universal dizaynining afzalliklari quyidagilardan iborat:

Barchaga moslashuvchan ta'lim. UDL tizimi barcha o`quvchilarni hisobga olgan holda ta'lim jarayonini rejalashtirishga imkon beradi. Bu o`quvchilarning turli ehtiyojlari va imkoniyatlariga mos keladigan ta'lim resurslarini ishlab chiqishni ta'minlaydi.

1. *O`quvchilarning motivatsiyasini oshirish.* O`quvchilarni rag`batlantirish uchun qiziqarli va turli xil faoliyatlar, vazifalar va metodlar taqdim etiladi. Bu o`quvchilarning o`rganishga bo`lgan qiziqishini oshiradi.

2. *Individual yondashuv.* UDL tizimi o`quvchilarning individual ehtiyojlari, qobiliyatlari va o`rganish uslublariga moslashishga yordam beradi. Bu ta'limni har bir o`quvchiga moslashtirishga imkon beradi va har bir o`quvchining muvaffaqiyatga erishishini ta'minlaydi.

3. *Tezkor baholash va qo`llab-quvvatlash.* O`quvchilarga o`z o`qishlarini qanday amalga oshirishlari va ifodalashlarini tanlash imkoniyati beriladi. Bu esa o`quvchilarning o`zlariga bo`lgan ishonchlarini oshiradi va samarali baholashni ta'minlaydi.

4. *Yuqori darajadagi ijtimoiy va madaniy moslashuv.* UDL o`quvchilarga bir-birlarini tushunish, turli ijtimoiy va madaniy jihatlarni o`rganish imkoniyatini yaratadi. Ta'lim jarayonida farqliliklarni hurmat qilish va ijtimoiy o`zaro aloqalarni rivojlantirishga yordam beradi.

Ta'limning universal dizaynining amaliy qo`llanilishi quyidagicha bo`ladi:

1. *Resurslarni moslashtirish.* UDLning birinchi qadamlaridan biri – bu o`quv materiallari va resurslarini moslashtirishdir. Masalan, ba'zi o`quvchilarga audiovizual materiallar, boshqalarga esa matnli yoki interaktiv materiallar taqdim etiladi.

2. *Baholashning moslashuvi.* O`quvchilarning bilim va ko`nikmalarini baholashda UDL turli xil baholash metodlarini qo`llaydi. Bu o`quvchining yondashuviga qarab, testlar, og`zaki imtihonlar, loyihalar yoki amaliy ishlar bo`lishi mumkin.

3. *Texnologiyalardan foydalanish.* Ta'limning universal dizayni texnologiyalardan keng foydalanishni o`z ichiga oladi. Masalan, maxsus ehtiyojlarga

ega o`quvchilar uchun dasturiy ta'minot, o`quvchilarni o`rganishga rag`batlantirish uchun mobil ilovalar va interaktiv materiallardan foydalanish mumkin.

4. *Moslashtirilgan o`quv muhitlari yaratish.* O`qituvchilar o`quv muhitini o`quvchilarning ehtiyojlariga moslashtirish uchun dizayn va o`quv jarayonini sozlashadi. Bu o`quvchilarning diqqatini saqlashga, o`quv jarayonini samarali o`tkazishga yordam beradi.

Ta'limning universal dizayni (UDL) – bu o`quvchilarning har xil ehtiyojlari va imkoniyatlarini inobatga olgan holda ta'limni barcha uchun moslashtirishga qaratilgan yondashuvdir. U ta'limni optimallashtirish va barcha o`quvchilar uchun teng imkoniyatlar yaratish maqsadida turli xil metodlar va resurslarni birlashtiradi. Bu tizim o`quvchilarning individual farqlarini hurmat qiladi va ularning o`qish va o`rganish jarayonlarini qo`llab-quvvatlaydi.

O`zbekistonda imkoniyati cheklangan bolalar ta'limini qo`llab-quvvatlash maqsadida ko`plab islohotlar amalga oshirilmoqda. Biroq ta'lim tizimida inklyuziv ta'lim, ya'ni umumta'lim maktablarida sog'lom va imkoniyati cheklangan bolalarning birgalikdagi ta'limi ta'minlansa xalqaro inson huquqlari me'yorlariga mos bo'ladi.

O'zbekistonda inklyuziv ta'limga bosqichma-bosqich o'tishga tayyorgarlik ko'rish maqsadida UNICEF ekspertlari ishtirokida ta'limning universal dizaynini yaratish, uning asosiy tamoyillarini tushuntirish, Ta'limning universal dizaynini(TUD) differensial ta'limdan farqlay olish maqsadida fanlar kesimida seminar-treninglar o`tkazildi.

Xo'sh, ta'limning universal dizayni o'zi nima? UNICEF bu haqida qanday yangi ma'lumotlar berdi? TUD – har xil o`quvchilarning ehtiyojlarini qondirish uchun mo'ljallangan, barcha o`quvchilarga moslashuvchan yondashuvlar, ta'limdan kutilayotgan natijalar va ularga erishish vositalarini farqlash orqali ta'lim olish uchun teng imkoniyatlarini beradigan, puxta o`ylangan o`quv tizimi.

TUD faqatgina “o`rtacha” yoki “qoloq” o`quvchilar uchun emas, har bir o`quvchi uchun mo'ljallangan, maqsadli va rejalashtirilgan. O'quvchilar orasida xilma-xillilik kutiladigan va avvaldan unga tayyorgarlik ko`riladigan, o`quv dasturlari yoki

darzlarni tuzishda ularning ehtiyojlari hisobga olinadigan ta'lim shaklidir. Bu faoliyat quyidagilarni o'z ichiga oladi [40] (2.1-jadvalga qarang):

2.1-jadval.

Ta'limning universal dizayni

O'quvchilar	Natijalar	Faoliyat	Baholash
Bu bosqichda o'qituvchi o'quvchilar mavzu haqida nimalarni bilishlari kerakligini aniqlashi; o'quvchilarning motivatsiyasi, rivojlanishi, kognitiv va jismoniy qobiliyatlari to'g'risida xabardor bo'lishlari kerak	Dars oxirida o'quvchilar qanday bilim va amaliy ko'nikmalarga ega bo'lishi kerakligini aniq belgilash; kutilayotgan natijalarni: bilim, ko'nikmalarni ifodalovchi oddiy va aniq harakat fe'llarini qo'llash; o'rganadigan ta'limiy natijalarini qayd etish zarur	Barcha o'quvchilarga tanlash imkoniyatini beradigan tadbirlarni ishlab chiqish; barcha o'quvchilarning ehtiyojlarini qondirish uchun bolaga yo'naltirilgan ta'limdan foydalanish kerak	Baholashning alternativ usullarini ko'rib chiqish; o'quvchilar o'rgananlarini turli yo'llar bilan ifoda etib berganlarida ularni rag'batlantirish; ular o'zlari uchun qulay bo'lgan va tushunganlarini yaxshiroq ifoda etishlariga imkon beruvchi muhitni yaratish shart

Ta'limning universal dizayni quyidagilarni ta'minlaydi:

o'quvchilarga o'quv materiallarini taqdim etishning k o'plab va xilma-xil shakllari;

talabalar tomonidan o'rganilgan materialni taqdim etishning k o'p va xilma-xil shakllari;

o'quvchilarni qiziqishlari, vazifalarning murakkabligi darajasini va motivatsiya usullarini hisobga olgan holda o'quv jarayoniga jalb qilishning k o'plab va xilma-xil shakllari.

Shuningdek, ta'limning universal dizaynining asosiy tamoyillari quyidagilarda o'z ifodasini topgan (2.2-jadvalga qarang) [40]:

2.2-jadval.

Ta'limning universal dizaynining asosiy tamoyillari

Asosiy tamoyillar	Asosiy tamoyillar mazmuni	Tamoyil xususiyatlari
Idrok variantlarini ishlab chiqish tamoyili	O'rganishdagi to'siqlarni kamaytirish uchun asosiy ma'lumotlar barcha talabalar tomonidan bir xil tarzda qabul qilinishini ta'minlash muhimdir	axborot displeyini sozlashning muqobil usullari; eshitish ma'lumotlari uchun muqobil takliflar; vizual ma'lumot uchun muqobil takliflar
Til taqdimoti, matematik iboralar va belgilarning	Muhim o'quv strategiyasi barcha talabalar uchun aniqlik	ishlatilgan belgilar va so'zlarni tushuntirish; sintaksis va tuzilmani takomillashtirish;

ravshanligini ta'minlash tamoyili	va tushunarli bo'lishini ta'minlashdir	matematik yozuvlar va belgilarni tushunishni ta'minlash; turli tillarda tushunishni ta'minlash; multimedia orqali rasm
Tushunish uchun variantlarni taqdim etish tamoyili	Ma'lumotlarning to'g'ri dizayni va taqdimoti – har qanday o'quv rejasi yoki o'qitish metodologiyasining javobgarligi - barcha o'quvchilarning bilimga ega bo'lishini ta'minlash uchun zarur bo'lgan bazani ta'minlashi mumkin	asosiy bilimlarni faollashtirish yoki taqdim etish; barcha asosiy fikrlar va ularning o'zaro bog'liqligini ta'kidlash; axborotni qayta ishlash, manipulyatsiya va vizualizatsiya qilish; bilimlarni umumlashtirish va turli vaziyatlarga o'tkazish
Jismoniy harakatlar variantlarini ishlab chiqish tamoyili	To'g'ri ishlab chiqilgan o'quv materiallari umumiy yordamchi texnologiyalar bilan uzluksiz interfeysni ta'minlaydi, bu orqali harakat buzilishi bo'lgan odamlar navigatsiya qilish va bilganlarini ifoda etishlari mumkin – ovozli faollashtirilgan kalitlar, kengaytirilgan klaviaturalar va boshqalar orqali navigatsiya yoki bitta kalit bilan o'zaro aloqa qilish imkonini beradi	javob berish va navigatsiya qilishning turli usullaridan foydalanish; asboblari va yordamchi texnologiyalarga kirishni optimallashtirish
Ifoda va aloqa imkoniyatlarini taqdim etish tamoyili	Talabalarning o'yin maydonchasi darajasi uchun ham, o'quvchi ta'lim muhitida bilim, g'oya va tushunchalarni (yoki osonlik bilan) ifodalashi uchun ham muqobil ifoda usullarini taqdim etish muhimdir	muloqot uchun mediadan foydalanish; qurilish va kompozitsiya uchun bir nechta vositalardan foydalanish; amaliyot va ishlashni bosqichma-bosqich qo'llab-quvvatlash bilan to'yinganlikni yaratish
Ijro funksiyalari uchun variantlarni taqdim etish tamoyili	UDL doirasi odatda ijro etuvchi salohiyatni ikki yo'l bilan kengaytirishga qaratilgan sa'y-harakatlarni o'z ichiga oladi: quyi darajadagi ko'nikmalarni yaratish orqali ular kamroq ijro etuvchi ishlov berishni talab qiladi; ijro mahorati va strategiyasini yanada samarali va rivojlangan holda yuqori darajaga ko'taradi	maqsadli maqsadlarni aniqlash; rejalashtirish va strategiyani ishlab chiqishni qo'llab-quvvatlash; axborot va resurslarni boshqarishni rivojlantirish; taraqqiyotni kuzatish imkoniyatlarini kengaytirish
Manfaatlarni aniqlash uchun	O'quvchilarning qiziqishini jalb qilishning muqobil usullari, o'quvchilar	shaxsiy tanlov va avtonomiyani ta'minlash; har qanday stimulni minimallashtirish;

variantlarni ishlab chiqish tamoyili	o`rtasidagi muhim va ichki - individual farqlarni aks ettiruvchi usullarga ega bo`lish muhimdir	talabalarga olingan bilimlarning asosiligi va qiymati to`g`risida tushuncha berish
Harakat va qat'iyatlilikni saqlash variantlarini ishlab chiqish tamoyili	Tashqi muhit boshlang`ich motivatsiyasi, o`zini-o`zi boshqarish qobiliyatlari va boshqalar bilan ajralib turadigan talabalarni q o`llab-quvvatlash orqali mavjudlikni tenglashtiradigan variantlarni taqdim etishi kerak.	maqsadlar va allaqachon bajarilgan vazifalarni ta'kidlash; ularni amalga oshirish uchun turli xil talablar va resurslarni taqdim etish; hamkorlik va muloqotni rivojlantirish; hunarmandchilikka e'tiborni oshirish
O'z- o`zini boshqarish variantlarini ishlab chiqish tamoyili	Muvaffaqiyatli yondashuv o`z ishtirokini samarali boshqarish va ta'sir o`tkazish uchun juda xilma-xil qobiliyat va tajribaga ega talabalarni q o`llab-quvvatlash uchun yetarli alternatalarni taqdim etishni talab qiladi	motivatsiyani optimallashtiradigan taxminlar va e'tiqodlarni targ`ib qilish; shaxsiy engish qobiliyatlari va strategiyalarini targ`ib qilish; o`z-o`zini baholash va tahlil qilish usullarini ishlab chiqish

Differensial ko`rsatmalar tushunchasi

Differensial ko`rsatmalar (Differential Instructions) – bu ta'lim jarayonida o`quvchilarning individual ehtiyojlari, qobiliyatlari, o`rganish sur'atlarini inobatga olgan holda turli xil ko`rsatmalar yoki yondashuvlarni taqdim etishdir. Bu yondashuv o`quvchilarning turli darajalarda bilim olishlarini ta'minlash uchun maxsus ravishda sozlangan o`quv metodlari va materiallarini ishlatishni anglatadi. Differensial ko`rsatmalar o`quvchilarga o`z qobiliyatlariga mos ravishda turli darajalar va usullarda ta'lim olish imkoniyatini beradi.

Differensial ko`rsatmalarining asosiy maqsadi har bir o`quvchining individual ehtiyojlari, o`rganish tezligi va qobiliyatlarini hisobga olishdir. Bu metod:

o`quvchilarning bilim darajasi va imkoniyatlariga qarab turli xil materiallar va metodlarni taqdim etish;

o`quvchilarga moslashtirilgan topshiriqlarni yaratish;

har bir o`quvchining o`ziga xos ehtiyojlari va uslublariga mos yondashuvlarni ishlab chiqish;

o`quvchilarning muvaffaqiyatiga erishish uchun qo`shimcha yordam va qo`llab-quvvatlashni ta'minlashni nazarda tutadi.

Differensial ko'rsatmalarni amalga oshirish usullari quyidagilardan iborat:

Materiallar va vositalarni moslashtirish. O'quvchilarning o'ziga xos ehtiyojlariga mos ravishda ta'lim materiallari o'zgartiriladi. Masalan, ba'zi o'quvchilarga yengilroq yoki murakkab materiallar beriladi, grafikalar, audiovizual materiallar yoki interaktiv texnologiyalar yordamida ta'lim qo'llab-quvvatlanadi.

Vazifalar va topshiriqlarni turli darajalarga bo'lish. O'quvchilarga moslashtirilgan topshiriqlarni taqdim etish. Masalan, ba'zi o'quvchilarga asosiy vazifalar beriladi, boshqalarga esa murakkabroq vazifalar yoki qo'shimcha materiallar taqdim etiladi.

Vaqt va o'quv jarayonini sozlash. O'quvchilarning o'rganish sur'atlariga qarab vaqt moslashtiriladi. Ba'zi o'quvchilarga ko'proq vaqt, boshqalarga esa qisqaroq muddatda topshiriqlarni bajarish imkoniyati beriladi.

Interaktiv va qo'llab-quvvatlovchi faoliyatlar. Differensial ko'rsatmalarni amalga oshirishda o'qituvchi o'quvchilarni guruhga ajratib, bir-birlariga yordam beradigan faoliyatlar tashkil qiladi. Bu o'quvchilar o'rtasidagi hamkorlikni kuchaytiradi va bilim almashishni ta'minlaydi.

Baholash usullarini moslashtirish. O'quvchilarning yutuqlarini baholashda turli usullar qo'llaniladi. Ba'zi o'quvchilarga yozma testlar, boshqalarga esa og'zaki yoki amaliy baholash usullari taqdim etiladi.

Differensial ko'rsatmalar inklyuziv ta'lim tamoyillari bilan ham mos keladi, chunki u barcha o'quvchilarning o'z ehtiyojlarini inobatga olgan holda ta'limni individualizatsiya qilishga qaratilgan. Bu ta'lim modeli o'quvchilarni tenglashtirish va har birining rivojlanishiga moslashish maqsadida amalga oshiriladi. Inklyuziv ta'limda har bir o'quvchining individual farqlari (masalan, til o'rganish, diqqatni jamlashda qiyinchilik, o'rganish tezligi) hisobga olinadi va ta'lim jarayoni shunga mos ravishda olib boriladi. Differensial ko'rsatmalarning afzalliklari quyidagilardan iborat:

1) individual ehtiyojlarga moslashuv. Bu yondashuv har bir o'quvchining qobiliyatlari va ehtiyojlariga mos keladigan o'qitish metodlarini qo'llashga imkon beradi, natijada o'quvchilarning muvaffaqiyat darajasi ortadi;

2) *o`quvchilarni rag`batlantirish*. Differensial ko`rsatmalar o`quvchilarga o`z imkoniyatlari darajasida bilim olish imkoniyatini beradi, bu esa o`quvchilarning motivatsiyasini oshiradi;

3) *ta'lim jarayonini optimallashtirish*. O`quvchilarni yengil yoki murakkab materiallarga yo`naltirish orqali o`qituvchilar o`quvchilarning o`qish jarayonini eng samarali tarzda tashkil etishlari mumkin;

4) *o`qituvchining qo`llab-quvvatlashi*. Differensial ko`rsatmalar yordamida o`qituvchi har bir o`quvchining individual ehtiyojlari va qobiliyatlarini inobatga olib, ularni qo`llab-quvvatlaydi va rag`batlantiradi.

Differensial ko`rsatmalarni qo`llashdagi quyidagi qiyinchiliklar mavjud: *resurslarning yetishmasligi*. Ba'zi maktablar va o`qituvchilar uchun individual yondashuvlarni qo`llash uchun zarur bo`lgan qo`shimcha materiallar yoki texnologik vositalar yetishmasligi mumkin;

*o`qituvchining tayyorgarligi*. O`qituvchilar har bir o`quvchining ehtiyojlarini to`liq hisobga olish uchun maxsus metod va materiallardan foydalanishni o`rganishlari kerak;

vaqtni boshqarish. Differensial ko`rsatmalarni amalga oshirish ko`proq vaqt talab qilishi mumkin, chunki o`qituvchilar har bir o`quvchi uchun maxsus topshiriqlarni tayyorlashlari va ular bilan ishlashlari kerak.

Differensial ko`rsatmalar ta'lim jarayonida o`quvchilarning individual ehtiyojlari va qobiliyatlarini inobatga olish orqali ta'limni samarali va moslashtirilgan tarzda olib borish imkonini beradi. Bu yondashuv ta'lim jarayonini optimallashtiradi, o`quvchilarga o`z imkoniyatlari darajasida muvaffaqiyatga erishish imkoniyatini yaratadi va ularning motivatsiyasini oshiradi. Shuningdek, bu metod inklyuziv ta'lim va o`qitishning individualizatsiyalashgan yondashuvlari bilan uyg`unlashadi.

Maktablar o`quvchilarni yosh bo`yicha sinflarga ajratishga o`tgan sari, tabaqalashtirilgan ta'lim ozmi-ko`pmi to`xtab qoldi. O`qituvchilar o`z sinfidagi barcha o`quvchilarga bir xil tarzda dars berishdi va bir xil natijalarni kutishdi. Ajablanarlisi yo`q, ba'zi o`quvchilar o`quv materialini boshqalardan ko`ra tezroq o`zlashtirib olishsa, ba'zilar zerikib qolishgan. Inklyuzivlik bu qarama-qarshiliklarni yanada

kuchaytirdi va ba'zilar ta'limga yangi yondashuvlar kerakligini tushuna boshladilar. 1990-yillarda Kerol Enn Tomlinson differentsiatsiya tushunchasini kiritdi va u tezda o'z kuchiga ega bo'ldi. U o'qituvchilar o'z sinflarida sozlashi mumkin bo'lgan o'rta elementni (tarkib, jarayon, mahsulot va o'quv muhiti) aniqladi. Differentsiya sinfnig ko'rinishlari quyidagicha aniqlangan (2.1-rasmga qarang) [24]:

2.1-rasm. 50 ta strategiyalar

Differentsial ta'lim o'qitishni barcha talabalar qobiliyatidan qat'iy nazar sinf materialini o'rganishi uchun moslashtirishni anglatadi.

Individual ta'lim dasturi tushunchasi. Individual ta'limiy marshrut tushunchasi. Har bir alohida holat uchun individual ta'lim dasturlarini ishlab chiqish zarurati

2003 yilda respublikamizda "Ta'lim hamma uchun" Milliy dasturi ishlab chiqildi. "Ta'lim hamma uchun" dasturining Milliy rejasi YUNESKOning maslahatlari va moddiy ko'magi bilan 2000 yilgi Dakar shartnomalariga mos bo'lib, siyosatchilar, ta'lim tizimi, vazirlik va idoralar rahbarlari, pedagoglar, jamoat arboblari, O'zbekiston Respublikasi ta'lim tizimini rivojlantirish muammolari bilan qiziquvchi barcha shaxslar uchun mo'ljallangan. *Individual ta'lim dasturiga* quyidagilar kiradi:

asosiy tushunchalarni o'zlashtirishga qaratilgan vazifalar;
imloni mashq qilishga qaratilgan qisqartirilgan testlar;
modellashtrish;

rasm chizish;

vazifalarni aniq tushuntirish;

katta hajmdagi yozma topshiriqlarga alternativlarini berish (masalan, kichik insho, ushbu mavzu bo'yicha og'zaki xabar);

vazifalarni ketma-ket bajarish uchun bosqichma-bosqich tushuntirish, shuningdek talabalarga topshiriqni bajarish bo'yicha ko'rsatmalarni takrorlash;

audio-vizual texnik o'quv vositalarini taqdim etish;

allaqachon bajarilgan vazifani namoyish qilish;

faoliyat turlarining o'zgarishini ta'minlash;

vazifani bajarish uchun qo'shimcha vaqt ajratish;

nogiron bolaga butun sinf oldida javob berish qiyin bo'lsa, unda unga bajarilgan vazifani kichik guruhda taqdim etish imkoniyati beriladi [62].

Individual ta'limiy marshrut – bu maqsadli ravishda ishlab chiqilgan tabaqalashtirilgan ta'lim dasturi bo'lib, u o'quvchiga o'qituvchilar tomonidan o'z taqdirini o'zi belgilash va o'zini-o'zi anglashni pedagogik qo'llab-quvvatlashda ta'lim dasturini tanlash, ishlab chiqish va amalga oshirish subyektining pozitsiyasini ta'minlaydi [75].

Individual ta'limiy marshrut tushunchasini aniqlashtirish uchun “Individual”, “Individuallik”, “Individualizatsiya”, “Ta'lim”, “Marshrut” tushunchalarini tahlil qilishni talab qiladi.

Individual – ma'lum bir, alohida mavjud bo'lgan shaxsga xos, shaxsga tegishli, yakka.

Individuallik – bir shaxsni boshqalardan ajratib turadigan xarakter va aqliy omborning xususiyatlari; individual shaxs noyob aqliy populyatsiyaning egasi sifatida xususiyatlari.

Individualizatsiya – bu o'z-o'zini anglash jarayoni, natijada shaxs individuallikni topishga intiladi; o'quv jarayonida talabalarning individual xususiyatlarini hisobga olinadi.

Ta'lim – bu ta'limni birlashtiradigan yagona, maqsadli jarayon, ta'lim va rivojlanish. Bolalarning zamonaviy qo'shimcha ta'limining mazmuni shaxsiy rivojlanish omili sifatida ta'lim, uning individualligi g'oyasiga asoslanadi.

Marshrut – y o'l, bolaning shaxsiy o'sishi (tarbiyasi, rivojlanishi, ta'limi) [48; 5-6-b.].

Individual ta'limiy marshrut – bu ma'lum bir talaba uchun m o'ljallangan va belgilangan muddatlarda amalga oshirilishi kerak b o'lgan aniq maqsadlarga ega bo'lgan individual dastur. Boshqacha qilib aytganda, individual ta'limiy marshrut (ITM) – bu bolaning shaxsiy salohiyatini ro'yobga chiqarish, uning qobiliyatlarini individual rejaga muvofiq rivojlantirish usuli.

Individual ta'limiy marshrutining ahamiyati shundaki, u har kimga tezkor tartibga solinadigan o'z-o'zini hurmat qilish, takomillashtirishga faol intilish asosida ijodiy individuallikni aniqlash va shakllantirishni, qadriyatli yo'nalishlari, o'z qarashlari va e'tiqodlarini shakllantirish va rivojlantirishni, faoliyatning noyob texnologiyasini ta'minlashga imkon beradi. ITM shaxsning ijtimoiy o'zini- o'zi anglashi va talabalar tomonidan kasbiy tayyorgarlikdan oldingi tajribani shakllantirish uchun dars va darsdan tashqari faoliyatning kombinatsiyasini o'z ichiga oladi. ITM yordamida ta'lim faoliyatini amalga oshirishning asosiy shartlari quyidagilardan iborat:

majburiy o'quv natijalarining ochiqqligi;

talabalarning qiyinchilik darajasini tanlash qobiliyati;

o'quv faoliyatini tashkil etishning turli shakllarini birlashtirishning maqsadga muvofiqligi;

o'qituvchi tomonidan tabaqalashtirilgan yordamni tashkil etish;

trening asosan talabalarning faol mustaqil faoliyatiga aylanishi;

talabaning psixologik qulayligini yaratish, uning individual xususiyatlarini hisobga olish.

ITMning tuzilishi quyidagi tarkibiy qismlarni o'z ichiga oladi:

maqsadli (davlat ta'lim standarti, o'quvchining ta'lim olish motivlari va ehtiyojlari asosida shakllantirilgan ta'lim maqsadlarini belgilash);

mazmunli (o`quv predmetlarining tuzilishini asoslash va mazmunini tanlash, ularni tizimlashtirish va guruhlash, kurslararo, fanlararo va fan ichidagi aloqalarni o`rnatish);

texnologik (ishlatilgan pedagogik texnologiyalar, usullar, o`qitish va ta'lim tizimlarini aniqlash);

diagnostik (diagnostik qo`llab-quvvatlash tizimini aniqlash);

tashkiliy va pedagogik (pedagogik maqsadlarga erishish shartlari va usullari).

Endi maktabda ITM metodologiyasi boshqa quyidagi maqsadlarda ham qo`llaniladi:

ortda qolgan talabalar uchun ma'lum bir mavzu bo'yicha bilimlardagi bo'shliqlarni to'ldirish;

sog'lig'i yomon bo'lgan bolalarni o`qitishda yordam berish (charchoq, ishlashning pasayishi);

kam natijalarga erishganlar uchun ITMlar motivatsiyasi past bo'lgan bolalar uchun, o`qishga qiziqishi bo'lmaganlar uchun, o`quv faoliyatini to'g'ri shakllantira olmaydiganlar uchun va boshqalar);

xarakterning individual xususiyatlariga ega iqtidorli talabalar uchun (giperaktivlik, hissiyotning kuchayishi, muloqotda qiyinchiliklar va boshqalar);

rivojlanishdan oldingi bolalar uchun [75].

ITM ikki xil tartibda ishlab chiqilmoqda:

1. Kam natijalarga erishgan talabalar uchun individual ta'limiy marshrut
2. Motivatsiyalangan talabalar uchun individual ta'lim marshruti

ITMining quyidagi tuzilmalari mavjud (2.3-jadvalga qarang):

2.3-jadval.

ITMining tuzilmalari

№	Tuzilmalar	Tuzilmalar mazmuni
1.	Chiziqli	oddiydan murakkabgacha ishlab chiqiladi. Bu tizimlilik va izchillikni amalga oshirishga imkon beradi, shuning uchun ta'lim dasturlarining aksariyati shakllantiriladi. Shunday qilib, iqtidorni rivojlantirishga qaratilgan dasturni yaratish juda qiyin, chunki iqtidorli bolalar k o`pincha ijodiy ishlarga moyil. Ushbu vazifalarning o`ziga xos xususiyati shundaki, ular k o`plab t o`g`ri javoblar va faoliyat sohalariga imkon beradi
2.	Konsentrik	o`quv materialini bir nechta konsentrik doiralar turiga qarab tuziladi. Bunday dasturning tuzilishi odatda bir nechta kichik dasturlarni o`z ichiga oladi (ular

		nisbatan avtonom bo'lishi mumkin). Birinchi davradan o'tib, talaba ikkinchisini, keyin uchinchisini o'zlashtiradi
3.	Logaritmik spiral	bu strukturaning eng samarali turi, chunki bir xil faoliyat turi sinfda vaqti-vaqti bilan, k o'p marta ishlab chiqiladi va har bir harakatni chuqur o'rganish tarkibiy qismlari bilan boyitish tufayli tarkib asta-sekin murakkablashadi. Materialni tuzishning ushbu usuli bilan talabalarning tadqiqot faoliyati uchun katta imkoniyatlar ochiladi. ITMning ushbu turdagi tuzilishi biz tomonidan k o'p qirrali qiziqishlarga ega iqtidorli maktab o'quvchilari bilan ishlashda allaqachon q o'llanilmoqda

Individual ta'limiy marshrut – bu o'quvchining o'quv jarayonidagi ehtiyojlari, qobiliyatlari, qiziqishlari va maqsadlariga mos ravishda ishlab chiqilgan, o'ziga xos o'quv yo'lidir. Bu yondashuv, o'quvchining rivojlanishini maksimal darajada qo'llab-quvvatlash va unga mos keladigan ta'limni taqdim etish maqsadida individualizatsiya qilingan ta'lim jarayonini anglatadi. Individual ta'limiy marshrut, o'quvchining o'rganish sur'ati, uslubi, oldingi bilimlari, qobiliyatlari va ehtiyojlarini hisobga olgan holda rejalashtiriladi. Individual ta'limiy marshrutning asosiy jihatlari quyidagilardan iborat:

o'quvchining individual ehtiyojlari. O'quvchining o'ziga xos ehtiyojlari, qobiliyatlari va maqsadlari asosida ta'lim jarayoni tashkil etiladi. Bu, o'quvchining tez o'rganish yoki qiyinchiliklarga duch kelishi bilan bog'liq holatlar uchun turli xil usullarni qo'llashni o'z ichiga oladi;

shaxsga yo'naltirilgan o'quv yo'li. Individual ta'limiy marshrut o'quvchining shaxsiy qiziqishlari va maqsadlariga mos ravishda ishlab chiqiladi. Misol uchun, o'quvchining ilmiy yoki san'atga qiziqishlari, yoki professional soha bilan bog'liq maqsadlari asosida ta'lim yo'nalishi tanlanadi;

o'qish tezligi va yondashuvlari. O'quvchining o'rganish sur'ati, uning ta'limga bo'lgan yondashuvi va uslublari (vizual, audial, amaliy va boshqalar) inobatga olinadi. Agar o'quvchi ma'lum bir mavzuni tez o'zlashtirsa, unga keyingi qiyinroq mavzularni taklif qilish mumkin;

maxsus qo'llab-quvvatlash. O'quvchiga kerakli qo'llab-quvvatlash, masalan, maxsus o'qituvchilar, qo'shimcha materiallar, texnologik vositalar yoki psixologik yordam taqdim etilishi mumkin. Bu yordam o'quvchining ta'lim jarayonida muvaffaqiyatga erishishiga yordam beradi;

natijalarni baholash va qayta sozlash. Individual ta'limiy marshrutda o`quvchining rivojlanishi muntazam baholanadi. O`quvchining bilim darajasi va jarayonini tahlil qilish orqali, agar kerak bo`lsa, ta'lim yo`li yoki metodlari o`zgartiriladi.

Individual ta'limiy marshrutning qiyidagicha afzalliklari mavjud:

*o`quvchining motivatsiyasini oshiradi.* O`quvchining qiziqishlari va ehtiyojlariga moslashtirilgan ta'lim jarayoni, uni o`rganishga yanada motivatsiya qiladi. O`quvchi o`zining qobiliyatlariga mos materiallar va vazifalarni olganda, o`zini muvaffaqiyatliroq his qiladi;

*o`rganishning samaradorligini oshiradi.* O`quvchining individual ehtiyojlari inobatga olingan holda o`qitish jarayoni samaraliroq bo`ladi. Har bir o`quvchi o`z sur'atida o`rganadi, ta'limni yanada samarali qiladi;

individual rivojlanish imkoniyatlari yaratadi. Har bir o`quvchining o`ziga xos xususiyatlari, qobiliyatlari va qiziqishlarini hisobga olish, uning rivojlanishiga yaxshi yordam beradi. O`quvchi o`zining kuchli tomonlarini yanada rivojlantirish imkoniyatiga ega bo`ladi;

*maxsus yordam va qo`llab-quvvatlash.* Ta'lim jarayonida o`quvchilarga individual yordam taqdim etish, ularning muammolarini hal qilishga yordam beradi. O`qituvchi o`quvchining kuchli va zaif tomonlarini bilib, unga to`g`ri yordam beradi.

Individual ta'limiy marshrut quyidagicha amalda qo`llaniladi:

*o`quvchilarning o`z-o`zini boshqarishi.* O`quvchilarga o`z ta'lim yo`llarini boshqarish imkoniyati beriladi. Masalan, ular o`zlari uchun qaysi mavzularni o`rganish yoki qanday metodlarni qo`llashni tanlashi mumkin. Bu ularga ta'lim jarayonida yanada mustaqil bo`lish imkonini beradi;

*turli metod va texnologiyalarni qo`llash.* O`quvchilarga individual ta'lim berishda turli metodlardan, masalan, o`quv resurslarining turli shakllaridan (grafik, video, audiovizual materiallar) foydalanish mumkin. Shuningdek, zamonaviy texnologiyalar, masalan, interaktiv dasturlar va onlayn kurslar, ta'lim jarayonini qo`llab-quvvatlash uchun ishlatilishi mumkin;

*qo`shimcha yordam.* Agar o`quvchi ma'lum bir sohada qiyinchilikka duch kelsa, unga qo`shimcha o`qituvchilar, psixologik yordam, maxsus texnologik vositalar yoki konsultatsiyalar taqdim etilishi mumkin. Bu yordam o`quvchining ta'limga bo`lgan munosabatini ijobiylashtiradi;

*o`qish va baholashni moslashtirish.* O`quvchining ehtiyojlari qarab, uning bilim va ko`nikmalarini baholashda moslashtirilgan metodlar qo`llaniladi. O`quvchi uchun maxsus testlar, amaliyotlar yoki loyiha ishlari ishlab chiqilishi mumkin.

Individual ta'limiy marshrut o`quvchining ehtiyojlari va qobiliyatlariga moslashtirilgan ta'lim yondashuvini anglatadi. Bu yondashuv ta'lim jarayonining samaradorligini oshiradi, o`quvchining motivatsiyasini kuchaytiradi va uning shaxsiy rivojlanishiga yordam beradi. Individual ta'limiy marshrut o`quvchining muvaffaqiyatiga erishish uchun zarur bo`lgan har tomonlama qo`llab-quvvatlashni ta'minlaydi.

Nazorat va muhokama savollari:

1. Ta'limning universal dizayni deganda nimani tushunasiz?
2. Ta'limning universal dizaynining qanday asosiy tamoyillari mavjud?
3. Differensial ko`rsatmalar deganda nimani tushunasiz?
4. Individual ta'lim dasturi deganda nimani tushunasiz?
5. Individual ta'limiy marshrut deganda nimani tushunasiz?
6. Har bir alohida holat uchun individual ta'lim dasturlari qanday ishlab chiqiladi?

Mustaqil ta'lim topshiriqlari:

1. Ta'limning universal dizayning tamoyillarini "Toifalash jadvali" metodi asosida loyihalashtiring:

Ta'limning universal dizayning tamoyillari	Misollar
O`quvchilarni rag`batlantirish	
Ma'lumotlarni taqdim etishning turli usullari	
O`quvchilarni o`rganishga moslashtirish	

2. Ta'limning universal dizayning tamoyillarini “Toifalash jadvali” metodi asosida loyihalashtiring:

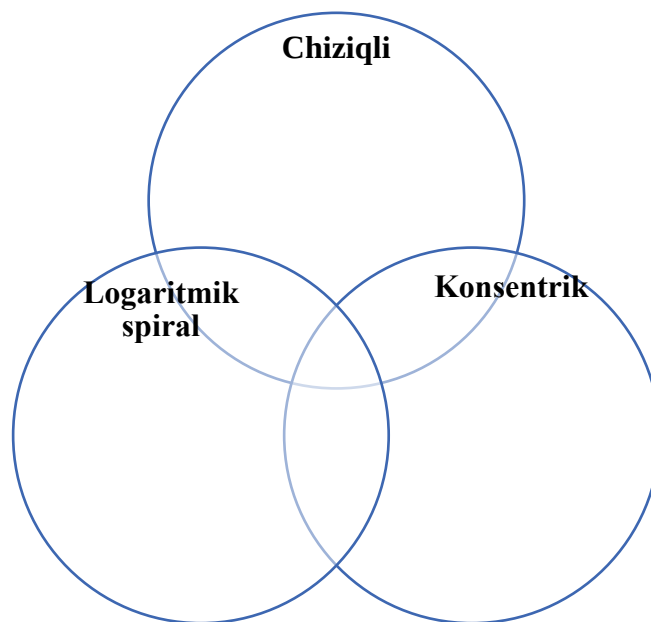
O`quvchilar	Natijalar	Faoliyat	Baholash

3. Differensial ko`rsatmalarni amalga oshirish usullarini “Tushunchalar tahlili” metodi asosida loyihalashtiring:

Tushunchalar	Tushunchalar mazmuni
Materiallar va vositalarni moslashtirish	
Vazifalar va topshiriqlarni turli darajalarga bo`lish	
Vaqt va o`quv jarayonini sozlash	
Interaktiv va qo`llab-quvvatlovchi faoliyatlar	
Baholash usullarini moslashtirish	

4. Ta'limning universal dizayning afzalliklari bo`yicha kichik esse yozing: o`quvchilarning motivatsiyasini oshirish, individual yondashuv, tezkor baholash va qo`llab-quvvatlash, yuqori darajadagi ijtimoiy va madaniy moslashuv.

5. ITMining tuzilmalarini “Venna diagrammasi” metodi asosida loyihalshtiring:

§ 2.2. TA'LIM TASHKILOTLARIDA ALOHIDA YORDAMGA MUHTOJ BOLALARNI TA'LIM OLISHINI QO'LLAB-QUVVATLASH TEXNOLOGIYALARI

Reja:

1. O`quv materialini moslashtirish va modifikasiyalash texnologiyasi. Bosqichma-bosqich qo`shish texnologiyasi.
2. Maxsus ehtiyojlarga ega bolalarni ta'limiy muassasalarda psixologik-pedagogik qo`llab-quvvatlash texnologiyasi.
3. Maktabgacha, umumiy o`rta va o`rta maxsus, professional va oliy ta'limda inklyuziv ta'lim texnologiyalari.
4. Inklyuziv muhitda mashg`ulot/dars tuzilishi.

**Tayanch so`z va iboralar:** o`quv materialini moslashtirish va modifikasiyalash texnologiyasi, bosqichma-bosqich qo`shish texnologiyasi, maxsus ehtiyojlarga ega bolalarni ta'limiy muassasalarda psixologik-pedagogik qo`llab-quvvatlash texnologiyasi, maktabgacha ta'limda inklyuziv ta'lim texnologiyalari, umumiy o`rta va o`rta maxsus ta'limda inklyuziv ta'lim texnologiyalari, professional ta'limda inklyuziv ta'lim texnologiyalari, oliy ta'limda inklyuziv ta'lim texnologiyalari, inklyuziv muhitda mashg`ulot/dars tuzilishi, o`quv materialini moslashtirish va modifikatsiyalashning asosiy tamoyillari, o`quv materialini moslashtirish va

modifikatsiyalash usullari, bosqichma-bo'sqich qo'shish texnologiyasining asosiy tamoyillari, psixologik xizmat faoliyati, psixologik ma'rifat va tashviqot, psixologik-pedagogik tashxis, psixologik profilaktika, psixologik korreksiya, psixologik maslahat, kasb-hunarga yo'naltirish, psixologik xizmat faoliyatining asosiy yo'nalishlari, umumiy turdagi maktabgacha ta'lim tashkiloti, ko'p tarmoqli ixtisoslashtirilgan maktabgacha ta'lim tashkiloti, inklyuziv guruhlariga ega maktabgacha ta'lim tashkiloti, qo'shma turdagi maktabgacha ta'lim tashkiloti, nogironligi bo'lgan shaxslar, ota-ona qaramog'isiz qolgan bolalar, ijtimoiy himoyaga muhtoj xotin-qizlar.

O'quv materialini moslashtirish va modifikatsiyalash texnologiyasi. Bosqichma-bosqich qo'shish texnologiyasi

O'quv materialini moslashtirish va modifikatsiyalash texnologiyasi – bu ta'lim jarayonida o'quvchilarning individual ehtiyojlari, qobiliyatlari, qiziqishlari, o'qish uslublari va rivojlanish darajalariga mos ravishda o'quv materiallarini o'zgartirish yoki yengillashtirish jarayonini anglatadi. Bu texnologiya o'quvchilarning o'rganish samaradorligini oshirish va ularning muvaffaqiyatga erishishini ta'minlashga yordam beradi (2.4-jadvalga qarang):

2.4-jadval.

O'quv materialini moslashtirish va modifikatsiyalash texnologiyasi

O'quv materialini moslashtirish va modifikatsiyalashning asosiy tamoyillari		O'quv materialini moslashtirish va modifikatsiyalash usullari	
Individuallikni hisobga olish	O'quvchilarning individual xususiyatlari, masalan, o'qish sur'ati, kognitiv imkoniyatlari, til bilish darajasi, psixologik holati va o'rganish uslublari (vizual, audial, amaliy va boshqalar) asosida materiallar moslashtiriladi	Matnni moslashtirish va o'zgartirish	<i>Yengil matnlar:</i> Matnning murakkabligini pasaytirish, ko'proq tushunarli va oddiy so'zlarni ishlatish. Matnning uzunligini qisqartirish va asosiy g'oyalarni ajratib ko'rsatish. <i>Yordamchi matnlar:</i> Matnni izohlash, qo'shimcha tushuntirishlar, qaysi so'zlarning yoki tushunchalarning eng ko'p ishlatilishini ko'rsatish. Bu o'quvchilarga tushunishni osonlashtiradi
O'quvchilarning ehtiyojlariga javob berish	O'quvchilar o'z ehtiyojlariga mos ravishda o'quv materiallarini olishlari kerak. Masalan, ayrim o'quvchilar uchun maxsus qo'llanmalar, illyustratsiyalar, diagrammalar, video va audio materiallar yoki interaktiv resurslar taqdim etilishi mumkin	Vizual materiallarni qo'llash	<i>Illyustratsiyalar va diagrammalar:</i> Matnni yaxshiroq tushunish uchun diagrammalar, chizmalar yoki tasvirlar qo'llaniladi. <i>Rasm va grafiklar:</i> Qiyin tushunchalarni aniqroq ifodalash uchun rasmlar yoki infografikalar qo'llanadi

Murakkablikni yengillashtirish	O`quv materiallarining murakkabligini o`quvchilarning bilim darajasiga moslashtirish. Masalan, yuqori darajadagi o`quvchilar uchun murakkabroq savollar, vazifalar va qo`shimcha materiallar, boshqalariga esa yengil va tushunarli materiallar beriladi	Audio va video materiallari	<i>Tinglash uchun materiallar:</i> O`quvchilarga materiallarni tinglash imkoniyatini taqdim etish, audio fayllar yoki videolar yordamida ko`proq ma'lumot olish. <i>Interaktiv video:</i> O`quvchilarga ko`rsatilgan materiallar ustida savollar berish yoki muammolarni hal qilish imkoniyatini yaratish
Turli shakl va formatlarda taqdimot	O`quv materiallarini turli shakllarda taqdim etish. Bular: matn, rasm, video, audio, interaktiv dasturlar yoki elektron vositalar yordamida amalga oshiriladi	Matnlarni qisqartirish yoki o`zgartirish	Matnlarni oddiy va qisqa shaklda taqdim etish, jumladan, matnning uzunligini qisqartirish va asosan muhim ma'lumotlarni ajratib ko`rsatish
O`quv materialini modifikatsiyalashning foydalari		Matematik va ilmiy materiallarni yengillashtirish	Murakkab ilmiy va matematik masalalar, formulalar va diagrammalarni o`quvchining imkoniyatlariga mos ravishda yengillashtirish. Masalan, oddiy misollar yoki tushuntirishlar berish
O`quvchilarning ehtiyojlariga moslashuv	O`quvchilarning individual ehtiyojlari inobatga olinadi, shuning uchun har bir o`quvchi o`z qobiliyatiga mos materiallar bilan ta'minlanadi. Bu o`quvchining o`rganish jarayonida muvaffaqiyatga erishish imkoniyatlarini oshiradi		
O`rganish samaradorligini oshirish	O`quvchilarga tushunarli va o`rganishga yengil materiallar berish orqali ularning o`rganish samaradorligini oshiradi. Modifikatsiyalangan materiallar o`quvchilarning ilgari o`rganilgan bilimlarini mustahkamlashga yordam beradi	Interaktiv vositalar va texnologiyalarni qo`llash	<i>Kompyuter dasturlari:</i> O`quvchilarga o`z bilimlarini mustahkamlash uchun turli xil onlayn platformalar va o`quv dasturlarini taqdim etish. <i>Mobil ilovalar:</i> Mobil ilovalar orqali o`quvchilarga o`qish, o`rganish va mustahkamlash materiallarini taqdim etish
Motivatsiyani oshirish	O`quvchilarga o`zlarining ehtiyojlariga mos keladigan, qiziqarli va turli shakllarda taqdim etilgan materiallar orqali motivatsiya oshadi. Bu o`quvchilarning o`rganishga bo`lgan qiziqishini saqlab qolishga yordam beradi	Tahlil va baholashning moslashtirilgan usullari	O`quvchilarning bilim darajasini aniqlashda turli usullarni qo`llash: og`zaki, yozma, amaliy yoki vizual baholashlar. O`quvchilarning natijalarini baholashda o`ziga xos yondashuvlar qo`llaniladi, masalan, ixtiyoriy testlar, guruh faoliyatlari yoki mustaqil ishlashni ta'minlovchi baholash metodlari
Noaniqliklarni kamaytirish	Modifikatsiyalangan materiallar yordamida o`quvchilarga tushunish oson bo`lgan qo`shimcha materiallar berilishi mumkin, bu esa o`quvchilarni noaniqliklardan xalos etadi va o`rganishni ancha yengillashtiradi		

O`quv materialini moslashtirish va modifikatsiyalash texnologiyasi ta`limda o`quvchilarning individual ehtiyojlari, qobiliyatlari va o`rganish uslublarini hisobga olish orqali ta`lim jarayonini samarali qilishga imkon beradi. Bu texnologiya o`quvchilarga yengil, tushunarli, qiziqarli materiallar taqdim etish orqali ularning muvaffaqiyatga erishish imkoniyatlarini oshiradi. O`quvchilarning motivatsiyasini oshirish va o`rganish samaradorligini yaxshilashda muhim rol o`ynaydi.

Umumta'lim maktabida nogiron bolalarning ta'limini moslashtirish bo'yicha tavsiyalar quyidagilardan iborat:

mazmuni o`xshash, ammo o`qish oson bo`lgan muqobil darsliklar bilan ta'minlang (tuzatish maktablari uchun);

darslik matnining audio yozuvini taqdim eting, shunda bola filmni tinglashi va matnni kuzatishi mumkin;

o`qish materiallari bola uchun qulay bo`lishi kerak;

o`qituvchi bolani tarkib bilan tanishtirish uchun matnning alohida qismlarini marker bilan ajratib ko`rsatishi mumkin. Kartalardan foydalanish mumkin;

o`qish uchun matnlarda tushunarsiz so`zlar va iboralar, metaforalar bo`lmasligi kerak. Rasmlar bilan matn kerak. Matnni o`qishdan oldin, bolani keyingi topshirig`i bilan tanishtiring. Matnni kichik semantik qismlarga ajrating;

matn bo'yicha savollar va topshiriqlar aniq, haqiqiy ma'lumotlarni tushunish uchun bo`lishi kerak;

nogiron bola uchun vazifalarni soddalashtirish;

yozma topshiriqlarni muqobil topshiriqlar bilan almashtiring. Tarkibni, bajarish shaklini tanlash uchun vazifalarni taklif qiling;

juftlikda, guruhlarda ishlashni ta'minlash;

ishlash uchun aniq algoritmlarni taklif qiling;

vazifalarni bajarishda, harakatlarni rejalashtirishda bolani y o`naltirish uchun belgi belgilaridan foydalaning;

dars davomida talabalar faoliyatining o`zgarishini, dam olish bilan faol ishlarning o`zgarishini ta'minlash;

vizual vositalardan majburiy foydalanish. Sinf va bolaning stolida uni ishdan chalgʻitadigan narsalar boʻlmasligi kerak;

insholar va taqdimotlar oʻrniga oʻqituvchi tomonidan yozilgan savollarga javoblarni yozishni taklif qiling;

doskada yozilgan vazifa bola uchun bosma nashrda takrorlanishi kerak. Qayta yozish vazifasini berishdan saqlaning;

kalkulyatordan foydalanishni oʻrgatish va undan matematika darslarida foydalaning;

ogʻzaki va yozma ravishda vazifalarni shakllantirish kerak. Vazifa qisqa, aniq, bitta feʼl boʻlishi kerak. Farzandingizdan topshiriqni takrorlashni soʻrang. Vazifani bir necha bosqichda shakllantirish mumkin. Vazifani shakllantirishda bolaning yonida turing. Bolaga boshlangan vazifani tugatish imkoniyatini bering;

bolaning yomon xulq-atvorini baholash emas, balki yaxshi xulq-atvorini qayd etishga harakat qiling. Bolaning xatti-harakati dori-darmonlarni qabul qilish bilan bogʻliq boʻlishi mumkinligiga tayyor boʻling. Siz aytganingizdan soʻng, bola toʻgʻri ish qilmayotganini tushunadigan “maxsus” soʻzni oʻylab koʻring. Taraqqiyotni aks ettirish uchun oraliq baholashdan foydalaning [62].

Ta'limning asosiy maqsadi barcha talabalar tomonidan ma'lum bir ijtimoiy maqomga erishish va ularning ijtimoiy ahamiyatini tasdiqlashdir. Inklyuziv ta'limning vazifasi nogiron bolalarga (ham aqliy, ham fiziologik rejada) oʻz qobiliyatlariga ishonch berish, shu bilan ularni boshqa talabalar, ehtimol ularning doʻstlari va qoʻshnilari bilan birga maktabda oʻqishga undashdir. Nogiron yoki alohida ehtiyojli har bir bolani ta'lim muhitiga kiritish va ta'lim yondashuvlarida moslashuvchanlik inklyuziv ta'limning asosiy maqsad va vazifalaridir. Zamonaviy umumiy ta'lim dasturi inklyuziv ta'limni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun zarur boʻlgan oʻzgarishlar va shartlarni oʻz ichiga olishi kerak, ya'ni har bir oʻquvchining individualligini qabul qilish va har bir bolaning alohida ehtiyojlarini qondirish.

Inklyuziv ta'lim metodik yordam turi, turli xil shakllarda boʻlib, ular quyidagilarni oʻz ichiga oladi:

sinf oʻqituvchisiga maslahat va yordam berish;

maxsus o`qitish qo`llanmalari va yordamchi materiallar bilan ta`minlash;

ota-onalar, ko`ngillilar yoki katta o`qituvchilar tomonidan mavjud bo`lgan yordamlarni ta`minlash;

o`quv reja, dars jadvali, baholash mezonlariga moslashtirish va o`zgarishlar bilan tanishtirish;

o`qituvchilar bilim va malakalarini oshirish uchun sharoit yaratish;

faol qo`llab-quvvatlovchi rahbar ijobiy maktab muhitini tashkil etish va ta`lim jarayonida do`stona munosabatni shakllantirishi;

ma`muriyatga bolalarning aniqlash va baholashda yordam ko`rsatish;

ijtimoiy psixologik va sog`liqni saqlash xizmatlarini muvofiqlashtirish kabi ishlarni amalga oshirishdan iborat.

Inklyuziv ta`limda alohida ehtiyojli bolalarga ta`lim-tarbiya berish bolaning nuqson turiga ko`ra sinf va dars jarayonini moslashtirishni talab etadi. Inklyuziv sinf o`qituvchilariga sinfda dars jarayonini samaradorligini oshirishga oid tavsiyalar ishlab chiqdik. Ushbu tavsiyalar har bir nuqson turi bo`yicha alohida tuzilgan. Inklyuziv ta`lim tizimida o`quv-tarbiya jarayonining tashkil etilishi barcha umumta`lim maktablarda imkoniyati cheklangan bolalar va o`smirlarga nisbatan do`stona munosabat shakllanadi.

Inklyuziv ta`limni amalga oshirayotgan umumta`lim maktablarida davlat ta`lim standartlariga ilova sifatida imkoniyati cheklangan bolalar va o`smirlar uchun korreksion dasturlar ham inobatga olinadi, maxsus korreksion ishlarni amalga oshirish uchun shart-sharoitlar yaratiladi (maxsus jihozlangan korreksion xona, maxsus texnik vositalar). Inklyuziv ta`limni amalga oshirayotgan umumta`lim maktablarida tayyorlov guruhi va birinchi sinflarda 35 daqiqa, yuqori sinflarda 45 daqiqadan darslar olib boriladi. Imkoniyati cheklangan bolalar va o`smirlarning bilimlari ularning shaxsiy xususiyatlari va qobiliyatlariga asoslangan holda belgilangan tartibda baholanadi.

Ta`lim jarayonida umumdidaktik tamoyillar bilan bir qatorda maxsus tamoyillar ham e`tiborga olinadi. Korreksion ta`lim o`quvchilarning ehtiyojlariga ko`ra tabaqalashtirilgan holda tashkil etiladi. Inklyuziv ta`lim amalga oshirayotgan umumta`lim maktabiga o`quvchilar ota-onalarning arizasi hamda «psixologo-

pedagogik komissiya»lar xulosalari asosida qabul qilinadi va ta'lim muassasalarining rahbarlarining buyruqlari bilan tasdiqlanadi. Inklyuziv ta'lim amalga oshirayotgan umumta'lim maktabdagi sinflarda integratsiya qilingan o'quvchilar soni 3-4 nafardan oshirilmaydi hamda o'quvchilarning umumiy soni 25 nafargacha deb belgilanadi [42].

Bosqichma-bo'sqich qo'shish texnologiyasi – bu ta'lim jarayonida o'quvchilarning bilimlarini bosqichma-bosqich rivojlantirishga asoslangan yondashuvdir. Ushbu texnologiya murakkab vazifalarni o'quvchilarga osonroq tushunarli qilish uchun ularni kichik, tushunarli bosqichlarga bo'lishni nazarda tutadi. Bu texnologiya o'quvchilarga o'rganish jarayonida yangi bilimlarni asta-sekin va izchil ravishda o'rganishga yordam beradi, har bir bosqichda yengil, oddiy va tushunarli materiallar taqdim etiladi (2.5-jadvalga qarang):

2.5-jadval.

Bosqichma-bo'sqich qo'shish texnologiyasi

Bosqichma-bo'sqich qo'shish texnologiyasining asosiy tamoyillari		Bosqichma-bo'sqich qo'shish texnologiyasining asosiy jarayonlari	
Bosqichma-bosqich yondashuv	Ta'lim jarayoni har bir o'quvchining mavjud bilim darajasidan boshlanadi va o'rganiladigan mavzular asta-sekin murakkablashadi. Dastlabki bosqichlar-da asosiy tushunchalar va ko'nikmalar o'rgatiladi, keyinchalik ularni rivojlantirish uchun murakkab materiallar kiritiladi	Bosqichlarni aniqlash va rejalashtirish	O'rganish jarayonidagi har bir bosqichni aniq belgilash va ular orasida mantiqiy bog'lanish yaratiladi. Har bir bosqichda o'quvchilarga o'rgatiladigan yangi bilimlar, ko'nikmalar va malakalar taqdim etiladi
Tushunishni ta'minlash	Har bir yangi bosqich o'quvchi tomonidan yaxshi tushunilishi kerak. Shuning uchun materiallar va ko'nikmalar o'quvchiga tushunarli tarzda va ularning tayyorgarlik darajasiga mos ravishda taqdim etiladi	Materiallarni kichik qismlarga bo'lish	Har bir mavzu yoki o'quv materiali kichik va tushunarli qismlarga bo'linadi. Bu o'quv-chilarga o'rganilgan materialni yaxshi o'zlashtirishga yordam beradi va qiyinchilikni kamaytiradi
Aktiv o'rganish	O'quvchilar har bir bosqichda faol ishtirok etishlari kerak. Bu yondashuv o'quvchilarning mustaqil fikrlash, tahlil qilish va muammolarni hal qilish ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi	O'rganishni bosqichma-bosqich rivojlantirish	Bosqichma-bosqich qo'shish texnologiyasi har bir yangi bosqichda o'rganilgan bilimlarni yanada rivojlantirishga imkon beradi. O'quvchilar avvalgi bosqichlarda o'rganilgan materiallar asosida yangi bilimlarni o'zlashtirishadi

O`rganishni bosqichma-bosqich kuzatish	Har bir bosqichda o`quvchining o`zlashtirgan materiallari va ko`nikma-lari baholanadi. Bu baholash orqali o`quvchining qaysi sohalarida yordamga muhtojligi aniqlanadi va keyingi bosqichga o`tish uchun kerakli tayyorgarlik amalga oshiriladi	O`quvchilarga yordam va qo`llab-quvvatlash	Har bir bosqichda o`quvchilarga kerakli yordam va qo`llab-quvvatlash taqdim etiladi. Bu, o`quvchilarning murakkab materiallarni o`zlashtirishda yordam beradi va ularning muvaffaqiyatga erishishiga yordam beradi
Bosqichma-bosqich qo`shish texnologiyasining afzalliklari		Qayta ko`rib chiqish va mustahkamlash	O`quvchilarning har bir bosqichda o`zlashtirgan bilimlari va ko`nikmalarini mustahkam-lash uchun qayta ko`rib chiqish va qo`shimcha mashqlar bajari-ladi
O`quvchining individual ehtiyojlariga moslashtirilgan yondashuv	Har bir o`quvchining o`rganish sur'ati va darajasi boshqacha bo`lishi mumkin. Bosqichma-bosqich qo`shish texnologiyasi o`quvchilarni o`z sur'atlarida o`rganishga imkon beradi, bu esa ular uchun o`rganishni yanada samarali qiladi	Bosqichma-bosqich qo`shish texnologiyasining amaliy qo`llanilishi	
		Matematik va ilmiy fanlarda	Matematik va ilmiy fanlar bo'yicha o`quvchilarga murakkab formulalar, hisoblashlar yoki tajribalarni o`rganishdan avval asosiy tushunchalar va amaliy ko`nikmalarni taqdim etish. Masalan, algebra yoki geometriya mavzularini o`rganishda, o`quvchilar dastlab oddiy misollarni yechishadi, so`ngra murakkablashtirilgan vazifalarni hal qiladilar
Tushunish va ko`nikmalarni mustahkamlash	O`quvchilar har bir bosqichda o`rganilgan materialni yaxshilab o`zlashtiradilar. Bu yondashuv o`quvchilarga murakkabroq tushunchalarni tushunishga yordam beradi va mustahkam bilimlar yaratadi	Yozma va og`zaki nutqni rivojlantirish	O`quvchilarga yozma va og`zaki nutqlarni rivojlantirishda, dastlab oddiy matnlarni yozish va o`qish, so`ngra murakkabroq matnlar bilan ishlash taklif qilinadi. Bu jarayon o`quvchilarning o`z fikrlarini aniq va to`g`ri ifodalashga yordam beradi
Motivatsiyani oshiradi	Har bir bosqichni muvaffaqiyatli o`zlashtirish o`quvchiga qo`shimcha motivatsiya beradi. Bu o`quvchini yangi bilimlarni o`rganishga va keyingi bosqichlarga o`tishga undaydi	Ko`nikmalarni rivojlantirish	Masalan, qo`llanilayotgan bosqichma-bosqich qo`shish texnologiyasida o`quvchilarga biror ko`nikmani rivojlantirish uchun ular dastlab oddiy ko`nikmalarni o`rganadi, so`ngra murakkab va ko`p qadamli vazifalar bilan ishlashni boshlaydilar
O`rganishning izchil jarayoni	O`quvchilarga o`rganish jarayonini izchil ravishda amalga oshirish imkoniyati beriladi. Bu, bilimlarni mustahkamlash va uzviy bog`lashga yordam beradi		

Bosqichma-bosqich qo`shish texnologiyasi o`quvchilarga bilimlarni murakkablashmagan, lekin izchil ravishda o`rganish imkoniyatini beradi. Har bir yangi bosqichda o`quvchi oldingi materialni o`zlashtirib, keyingi bosqichga tayyorlanadi. Bu yondashuv o`quvchilarning bilim va ko`nikmalarini mustahkamlashga yordam beradi, o`rganishni samarali va qiziqarli qiladi.

Maxsus ehtiyojlarga ega bolalarni ta'limiy muassasalarda psixologik-pedagogik qo'llab quvvatlash texnologiyasi

Turli noqulay sharoitlar ta'sirida hozirgi vaqtda bolalarda rivojlanish muammolari mavjud, jismoniy va aqliy rivojlanishda turli og`ishlar, jiddiy xatti-harakatlar buzilishlari mavjud. Ijtimoiy vaziyat ta'lim muassasalariga salbiy ta'sir ko`rsatmoqda. Maktablarga yangi vazifa – ta'lim va tarbiya jarayoniga gumanistik yondashish, ta'limning innovatsion shakllarini barpo etish vazifasi qo'yildi. Bunday tamoyillarni amaliyotga tatbiq etish jarayonida bolaning hissiy va kognitiv rivojlanishida jiddiy nomutanosiblik mavjud. Qarama-qarshiliklar bolalar ta'limida jiddiy muammolarni keltirib chiqardi, maktabda noto`g`ri ishlash paydo bo`ldi. Uni bartaraf etish uchun ko`plab mutaxassislarning birgalikdagi faoliyati, ijtimoiy, tibbiy, psixologik texnikalar majmuasidan foydalanish zarur. To`liq psixologik va pedagogik yordam beradi, aniqlangan muammolarni hal qilish, bolalarga o`z vaqtida zarur yordam ko`rsatiladi [36].

O`zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan 2019 yil 12 iyuldagi 577-son Qaroriga asosan tasdiqlangan “Umumiy o`rta va o`rta maxsus davlat ta'lim muassasalarida psixologik xizmat faoliyatini tashkil etish to`g`risida” Nizom umumiy o`rta va o`rta maxsus davlat ta'lim muassasalarida (keyingi o`rinlarda ta'lim muassasalari deb ataladi) psixologik xizmat faoliyatini tashkil etish tartibini belgilaydi. Psixologik xizmat faoliyatining asosiy yo`nalishlari quyidagilar hisoblanadi:

- psixologik ma'rifat va tashviqot;
- psixologik-pedagogik tashxis;
- psixologik profilaktika;
- psixologik korreksiya;
- psixologik maslahat;

kasb-hunarga yo`naltirish (2.6-jadvalga qarang):

2.6-jadval.

Psixologik xizmat faoliyatining asosiy yo`nalishlari

Psixologik xizmat faoliyatining asosiy yo`nalishlari	Psixologik xizmat faoliyatining asosiy yo`nalishlarining mazmun-mohiyati
psixologik ma`rifat va tashviqot yo`nalishida	pedagogik jamoa, sinf rahbarlari va ota-onalarning psixologik savodxonligi va kompetentligini oshirishda dastlabki psixologik-pedagogik bilim va tushunchalar, har bir o`quvchiga individual yondashuv orqali oilaviy munosabatlar, shaxsiy gigiyena va sog`lom turmush bo`yicha tavsiyalar berish; o`quvchilar, pedagog xodimlar, ota-onalar bilan yakka va jamoaviy shakldagi suhbatlar, maslahatlar, seminar-treninglar tashkil etish, turli xil yig`ilishlarda ma`ruzalar bilan chiqishlar, shuningdek, ommaviy axborot vositalari orqali psixologik bilimlarni berib borish
psixologik-pedagogik tashxis yo`nalishida	o`quvchilarning ta`lim-tarbiya jarayonidagi ishtiroki, ularning har bir holat, voqea va hodisaga munosabatini psixologik-pedagogik tashxisga oid yangi metodikalar asosida o`rganish, tahlil etish va zarur ko`rsatmalar berish; o`quvchilarning qiziqishlari, moyilliklari, iste`dodi va iqtidoridagi asosiy yo`nalishlarni aniqlash;</p> <p>ta`lim muassasasiga qabul qilingan o`quvchilarning psixologik moslashuvi va rivojlanish dinamikasini, o`quvchilarning o`qishga tayyorgarlik holatlari, o`zlashtirishi va rivojlanishiga to`sqinlik qilayotgan omillarni aniqlash, o`rganish, tahlil qilish va tavsiyalar ishlab chiqish; ta`lim muassasasining keyingi bosqichlariga o`tgan o`quvchilarning yangi ijtimoiy muhitga moslashuvi, o`quv faoliyati, bilim, ko`nikma va malakalarni egallash dinamikasi, shaxs sifatleri, shaxslararo munosabatlar shakllanishini kuzatib borish, tahlil etish, korreksion mashg`ulotlarni tashkil etish; psixologik-pedagogik tashxislar, so`rovnomalar, suhbatlar orqali o`quvchilarning kasbiy qobiliyatlari, qiziqishlari va fanni o`zlashtirishga bo`lgan moyilliklarini aniqlash, ularning ongli ravishda kasb-hunar tanlashlariga ko`maklashish, ta`limning keyingi bosqichlarida o`qishni davom ettirish uchun o`quvchilar va ota-onalarga tavsiyalar berish va yo`naltirish;</p> <p>ijtimoiy-psixologik muammolari mavjud hamda fanlarni o`zlashtirishi past bo`lgan o`quvchilar bilan psixologik-pedagogik tashxislar, so`rovnomalar, suhbatlar o`tkazish orqali muammo turini aniqlash, guruhlash va ular bilan korreksion ishlarni olib borish
psixologik profilaktika yo`nalishida	o`quvchilardagi barcha salbiy holatlar va moyilliklarning oldini olish bo`yicha pedagog xodimlar va ota-onalar uchun tavsiyalar ishlab chiqish; o`quvchilarning tengdoshlari va kattalar bilan o`zaro munosabatlarida psixologik shikast yetkazuvchi omillarni bartaraf etishda yordam ko`rsatish;</p> <p>o`quvchilar o`rtasidagi huquqbuzarlik va jinoyatchilikning oldini olish bo`yicha olib boriladigan profilaktika ishlarida ishtirok etish; o`quvchilar xulq-atvoridagi salbiy holatlarning oldini olish, ruhiy zarba, nizo, salbiy emotsional kechinmalar holatlari yuzaga kelishining oldini olish;</p> <p>salomatligi jihatidan imkoniyati cheklangan o`quvchilarni psixologik qo`llab-quvvatlash;</p> <p>mahalliy davlat hokimiyati organlari, sog`liqni saqlash, fuqarolarning o`zini o`zi boshqarish va huquqni muhofaza qiluvchi organlar xodimlari, ota-onalar

	bilan uchrashuvlar, suhbatlar, seminar-treninglar, munozaralar va ochiq muloqotlar tashkil etish, taqdimotlar va videofilmlar namoyishlarini o'tkazish
psixologik korreksiya yo'nalishida	ta'lim olish va kasb-hunar tanlashda qiynalayotgan o'quvchilar, shaxsning motivatsion doirasi bilan bog'liq muammolarni hal etish borasida individual va jamoaviy korreksiya ishlarini olib borish; yetim va ota-ona qaramog'idan mahrum bo'lgan bolalarning psixologik reabilitatsiyasini ta'minlash; mutaxassis sifatida o'quvchining psixologik holatiga oid ma'lumotlarga munosabat bildirish, tarbiyasida salbiy holatlar mavjud bo'lgan o'quvchilar bilan korreksion ishlarni amalga oshirish; ta'lim olish jarayonida o'quvchilarning bilish faolligi hamda qiziqishlarini rivojlantirish, ularning intellektual passivligini korrektsiyalash; individual yoki jamoaviy tartibda ota-onalar va pedagog xodimlarni jalb etgan holda o'yin, muloqot, suhbat, trening, mashq va mashg'ulotlar shaklida tadbirlar tashkil etish
psixologik maslahat yo'nalishida	o'quvchilarning individual rivojlanishidagi muammolarni hal etish bo'yicha barcha ta'lim jarayoni qatnashchilariga maslahatlar berish; o'quvchilarga ta'lim olish, kelajagini aniqlash, tengdoshlari va yoshi kattalar bilan munosabatlaridagi muammoli holatlar yuzasidan maslahatlar berish; o'quvchilarning psixik rivojlanish xususiyatlari, shaxs sifatida shakllanishi, shaxslararo munosabat maqomi, ularning yosh, jins, individual-tipologik xususiyatlari muammosi bo'yicha amaliy maslahatlar tashkil etish
kasb-hunarga yo'naltirish yo'nalishida	o'quvchilarga turli kasblar, ixtisosliklar, mansab lavozimlari, tanlangan kasbni, ixtisoslikni egallash mumkin bo'lgan ta'lim muassasalari hamda kasbning insonga, uning jismoniy, psixologik va shaxsiy sifatlariga, salomatligiga qo'yadigan talablari haqida ma'lumotlar berish; o'quvchilarning bilish (o'quv predmetlariga, fanga) va kasbiy (kasblarga, mutaxassisliklarga) qiziqishlarini, kasb tanlash motivlari va kasbiy rejalarini aniqlash hamda baholash; o'quvchilarga ularning individual xususiyatlari va mehnat bozori talablarini, ta'lim olish hamda kelgusida ishga joylashish imkoniyatlarini hisobga olgan holda kasb va ta'lim muassasasini tanlashga ko'maklashish; o'quvchilarda mehnat ko'nikmalarini, kasblarga qiziqish, mehnatsevarlik, ishchanlik va mas'uliyatni shakllantirish hamda rivojlantirish

Maktabning pedagogik jamoasi tomonidan alohida ta'limga ehtiyoji bo'lgan bolalarni psixologik qo'llab-quvvatlashning zarur shart-sharoitlariga quyidagilar kiradi:

tengdoshlari tomonidan qo'llab-quvvatlash va do'stona munosabatlar;

ijobiy psixologik iqlimni o'rnatish, atrof-muhitni insonparvarlashtirish va bolalarning anomaliyalariga nisbatan bag'rikenglikni oshirish, ushbu bolalarga nisbatan qadriyat va insoniy munosabatlarni shakllantirish;

har bir o'quvchini qaysi darajadagi yordamga muhtojligini aniqlash va ularning ehtiyojlaridan kelib chiqqan holda muntazam ravishda profilaktik ishlarni amalga oshirish;

o`quvchilar bilan yakka tartibda ishlash, individual rejalaridan kelib chiqqan holda ularni kuzatish, o`quv dasturiga moslashishiga yordam berish, o`qitish va baholash;

inklyuziv sinf o`qituvchilariga o`quvchilarning maxsus ehtiyojlari va qobiliyatlari to`g`risida ma`lumotlarni berish;

muntazam ravishda o`quvchilarning erishayotgan muvaffaqiyotlarini muhokama qilish va baholash;

maktab jamoasining boshqaruv xodimlari va ota-onalar bilan hamkorlikda ishlash;

o`quvchilarni imkoniyatlaridan kelib chiqib seminar va tadbirlarda ishtirok etishini ta`minlash;

o`qituvchilar hamda o`quvchilar bilan individual ravishda olib boriladigan faoliyatlarni qayd etib borish;

mavjud barcha resurslar (o`quv adabiyotlar, o`qitish qurilmalari va boshqa asboblari) bilan ta`minlash [20; 29-b.].

Maktabgacha, umumiy o`rta va o`rta maxsus, professional va oliy ta`limda inklyuziv ta`lim texnologiyalari

O`zbekiston Respublikasining “Maktabgacha ta`lim va tarbiya to`g`risida”gi qonunning 17-moddasida maktabgacha ta`lim tashkilotlarining turlari berilgan. Maktabgacha ta`lim tashkilotlari quyidagi turlar bo`yicha tashkil etiladi:

umumiy turdagi maktabgacha ta`lim tashkiloti;

ko`p tarmoqli ixtisoslashtirilgan maktabgacha ta`lim tashkiloti;

inklyuziv guruhlariga ega maktabgacha ta`lim tashkiloti;

qo`shma turdagi maktabgacha ta`lim tashkiloti (2.7-jadvalga qarang):

2.7-jadval.

Maktabgacha ta`lim tashkilotlarining turlari

№	Maktabgacha ta`lim tashkilotlarining turlari	Maktabgacha ta`lim tashkilotlarining turlari faoliyati
1.	umumiy turdagi maktabgacha ta`lim tashkiloti	umumiy rivojlantirish yo`nalishidagi guruhlarida maktabgacha ta`lim va tarbiyaning davlat ta`lim dasturi amalga oshirilishi ta`minlanadi
2.	ko`p tarmoqli ixtisoslashtirilgan	rivojlanishida jismoniy yoki ruhiy nuqsonlari bo`lgan bolalar uchun maktabgacha ta`lim va tarbiyaning davlat ta`lim dasturi amalga oshirilishi ta`minlanadi

	maktabgacha ta'lim tashkiloti	
3.	inklyuziv guruhlariga ega maktabgacha ta'lim tashkiloti	bolalarning alohida ta'lim olish ehtiyojlari va individual imkoniyatlarini hisobga olgan holda, ularni sog'lom muhitga uyg'unlashtirish orqali ta'lim va tarbiya olishi uchun teng imkoniyatlar ta'minlanadi
4.	qo'shma turdagi maktabgacha ta'lim tashkiloti	rivojlanishida jismoniy yoki ruhiy nuqsonlari bo'lgan bolalarning va rivojlanishida nuqsonlari bo'lmagan bolalarning bitta tashkilotda alohida guruhlarda, shuningdek, inklyuziv guruhlarda birgalikda o'qishini hamda tarbiyalanishini tashkil etishga qaratilgan maktabgacha ta'lim va tarbiyaning davlat ta'lim dasturi amalga oshirilishi ta'minlanadi

Vazirlar Mahkamasining “Reabilitatsiya markaziga ega bo'lgan davlat ixtisoslashtirilgan ko'p tarmoqli maktabgacha ta'lim tashkilotlari faoliyatini takomillashtirishga qaratilgan O'zbekiston Respublikasi hukumatining ayrim qarorlariga o'zgartirish va qo'shimchalar kiritish to'g'risida”gi Qarori qabul qilindi. Xususan, “Umumiy turdagi davlat va nodavlat maktabgacha ta'lim tashkilotlari to'g'risida”gi Nizom quyidagilar bilan to'ldirildi [10]:

rivojlanishida jismoniy yoki psixik nuqsonlari bo'lgan tarbiyalanuvchilar bilan ishlash texnologiyalari, usullari va shakllari ularning psixofizik rivojlanish xususiyatlari, o'ziga xos imkoniyatlari va sog'lig'i holatidan kelib chiqqan holda, pedagog va tibbiy xodimlar tomonidan belgilanadi hamda maktabgacha ta'lim tashkilotining Pedagogik kengashi bilan kelishiladi;

har bir yosh guruhidagi mashg'ulotlar, o'yinlarning har yilgi soni, davom etadigan davri va izchilligi MTTning o'quv rejasida belgilanadi;

MTTdagi inklyuziv guruhlariga qabul qilish uchun rivojlanishida jismoniy yoki psixik nuqsonlari bo'lgan bolalar qo'shimcha ravishda tibbiy-psixologik-pedagogik komissiya bilan belgilangan tartibda berilgan xulosasi taqdim etiladi;

joriy o'quv yili davomida 7 yoshga to'lgan tarbiyalanuvchilar mazkur o'quv yilining so'ngigiga qadar MTTda qoladi.

Bundan tashqari, Nizom MTTda defektolog faoliyatini tashkil etish to'g'risidagi yangi bob bilan to'ldirildi. Umumiy turdagi maktabgacha ta'lim tashkilotida rivojlanishida jismoniy yoki psixik nuqsonlari bo'lgan, shu jumladan nutqida nuqsoni bo'lgan tarbiyalanuvchilar bilan korreksion-pedagogik mashg'ulotlarni o'tkazish uchun defektolog shtat birligi kiritiladi. Shu bilan bir qatorda, 12-bob “Bolalarni

maktabgacha ta'lim tashkilotida parvarishlash, ovqatlantirish va ularga qarab turish uchun ota-onalar to'lovi"ga o'zgartirishlar kiritildi. Endi to'lov ota-onalar va MTT o'rtasida tuzilgan shartnomaga asosan amalga oshiriladi [28].

Maktabgacha ta'lim tashkilotida defektolog faoliyatini tashkil etish. Umumiy turdagi maktabgacha ta'lim tashkilotida rivojlanishida jismoniy yoki psixik nuqsonlari bo'lgan, shu jumladan, nutqida nuqsoni bo'lgan tarbiyalanuvchilar bilan korreksion-pedagogik mashg'ulotlarni o'tkazish uchun defektolog shtat birligi kiritiladi. Mashg'ulotlar maxsus pedagogika sohasida oliy ma'lumotga yoki pedagogika bo'yicha oliy ma'lumotga ega bo'lgan va maxsus pedagogika sohasida kasbiy qayta tayyorlovdan o'tgan defektolog tomonidan o'tkaziladi. Defektolog bilan mashg'ulotlarga maktabgacha ta'lim tashkilotining quyidagi tarbiyalanuvchilari jalb qilinadi [9]:

3-7 yoshdagi inklyuziv guruhlardagi rivojlanishida jismoniy yoki psixik nuqsonlari bo'lgan tarbiyalanuvchilar;

5-7 yoshdagi nutqning fonetik-fonematik rivojlanmaganligi, dislaliya (oddiy, murakkab) bo'lgan tarbiyalanuvchilar.

Inklyuziv guruhlardagi rivojlanishida jismoniy yoki psixik nuqsonlari bo'lgan 3-7 yoshdagi tarbiyalanuvchilar hududiy tibbiy-psixologik-pedagogik komissiya xulosasi asosida defektolog bilan mashg'ulotlarga jalb qilinadi. Nutqida nuqsonlari bo'lgan 5-7 yoshdagi tarbiyalanuvchilar yashash joyi bo'yicha davolash-profilaktika muassasasi logopedining korreksion-pedagogik ishlarni o'tkazish tavsiya qilinayotgan muddat belgilangan holda, ushbu davolash-profilaktika muassasasi muhri bilan tasdiqlangan va tuman (shahar) maktabgacha ta'lim bo'limi tomonidan ro'yxatga olingan xulosasi asosida defektolog bilan bo'lgan mashg'ulotlariga jalb qilinadi. Defektolog bilan mashg'ulotlarning zaruratini aniqlash uchun tarbiyalanuvchilar rivojlanishi va nutqini dastlabki tekshirish bola maktabgacha ta'lim tashkilotiga qabul qilingan vaqtdan boshlab 2 hafta ichida o'tkaziladi.

Maktabgacha ta'lim tashkilotida chuqurlashtirilgan tibbiy ko'rik o'tkazilganda va unda tarbiyalanuvchilarda tibbiy-psixologik-pedagogik komissiya xulosasini berish uchun asos bo'ladigan tibbiy ko'rsatmalar ro'yxatida ko'rsatilgan rivojlanishida

jismoniy yoki psixik nuqsonlari aniqlanganda, tarbiyalanuvchi hududiy tibbiy-psixologik-pedagogik komissiyasidan o`rnatilgan tartibda o`tish uchun yuboriladi.

Maktabgacha ta'lim tashkilotida chuqurlashtirilgan tibbiy ko`rik o`tkazilganda va unda 5-7 yoshdagi tarbiyalanuvchilar orasida nutqida nuqsonlari bo`lgan tarbiyalanuvchilar aniqlanganda, maktabgacha ta'lim tashkilotiga hududiy biriktirilgan davolash-profilaktika muassasasi logopedining ushbu muassasa muhri bilan tasdiqlangan va tuman (shahar) maktabgacha ta'lim bo`limi tomonidan ro`yxatga olingan xulosasi rasmiylashtiriladi. Maktabgacha ta'lim tashkilotining defektolog tomonidan 3-7 yoshdagi tarbiyalanuvchilar rivojlanishida jismoniy yoki psixik nuqsonlari va 5-7 yoshdagi tarbiyalanuvchilar nutqida nuqsonlari aniqlanganda, ushbu tarbiyalanuvchilar maktabgacha ta'lim tashkilotiga hududiy biriktirilgan davolash-profilaktika muassasasiga chuqurlashtirilgan tibbiy ko`rikdan o`tish uchun yuboriladi.

Rivojlanishida jismoniy yoki psixik nuqsonlari tasdiqlanganda hududiy tibbiy-psixologik-pedagogik komissiyasidan o`rnatilgan tartibda o`tish uchun yuboriladi. Nutqida nuqsonlari tasdiqlanganda logopedning davolash-profilaktika muassasa muhri bilan tasdiqlangan va tuman (shahar) maktabgacha ta'lim bo`limi tomonidan ro`yxatga olingan xulosasi rasmiylashtiriladi. Umumiy turdagi maktabgacha ta'lim tashkilotida defektolog faoliyatini tashkil etishdan maqsad rivojlanishida jismoniy yoki psixik nuqsonlari, shu jumladan, nutqida nuqsonlari bo`lgan tarbiyalanuvchilarga korreksion-pedagogik yordam ko`rsatishdir. Defektolog faoliyatining vazifalari quyidagilardan iborat:

nuqsonlarni aniqlashtirish maqsadida va yakka tartibdagi korreksion-pedagogik ish rejasini tuzish uchun kompleks psixologik-pedagogik tekshiruvni tashkil etish;

rivojlanishida jismoniy yoki psixik nuqsonlarni, shuningdek, xotira, tafakkur, diqqat-e'tiborni imkon qadar korreksiya qilishga qaratilgan ishlarni amalga oshirish;

tarbiyalanuvchining imkoniyatlari va ehtiyojlariga muvofiq korreksion-pedagogik usullarni tanlash;

rivojlanishida jismoniy yoki psixik nuqsonlari bo`lgan tarbiyalanuvchilarga ta'lim-tarbiya berish, ularni ijtimoiy moslashuvi, shuningdek, rivojlanishidagi nuqsonlarni korreksiya qilish uchun qulay shart-sharoitlar, shu jumladan, inklyuziv

ta'lim muhitini yaratish yuzasidan pedagoglar bilan hamkorlikda ishlash va ushbu faoliyatlarni muvofiqlashtirish [9].

Defektolog ilk va maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishiga qo'yiladigan davlat talablariga muvofiq, shuningdek ular asosida ishlab chiqilgan ta'lim-tarbiya va korreksion faoliyatni tashkil etish dasturlariga muvofiq tarbiyalanuvchilarga ta'lim-tarbiya va korreksion-pedagogik yordam ko'rsatilishini ta'minlaydi. Umumrivojlantiruvchi va korreksion dasturlar bo'yicha o'tkaziladigan yakka tartibdagi, kichik guruhdagi yoki frontal mashg'ulotlar korreksion-pedagogik ishlarni tashkil etishning asosiy shakli hisoblanadi. Defektolog maktabgacha ta'lim tashkilotining pedagoglari, boshqa mutaxassisleri bilan yaqin hamkorlikda ish olib boradi, mashg'ulotlarni borib ko'radi, pedagog xodimlari va bolaning qonuniy vakillarga nuqsonlari bo'lgan tarbiyalanuvchilarga yordam ko'rsatishning maxsus usullar va uslublarini qo'llash yuzasidan maslahat beradi.

Inklyuziv guruhlardagi rivojlanishida jismoniy yoki psixik nuqsonlari bo'lgan tarbiyalanuvchilar bilan korreksion-pedagogik ishlar tibbiy-psixologik-pedagogik komissiya xulosasida belgilangan muddatgacha o'tkaziladi. Nutqida nuqsonlari bo'lgan 5-7 yoshdagi tarbiyalanuvchilar maktabgacha ta'lim tashkilotida korreksion-pedagogik ishlar 6 oy o'tkazilganidan keyin maktabgacha ta'lim tashkilotiga hududiy birlashtirilgan davolash-profilaktika muassasasining logopedi tomonidan tekshiriladi. Agar tarbiyalanuvchida nutqida nuqsonlari bo'lsa, maktabgacha ta'lim tashkilotida tarbiyalanuvchiga korreksion-pedagogik yordam ko'rsatilishini davom ettirish tavsiya etilganligi to'g'risidagi logopedning xulosasi beriladi. Xulosada ko'rsatilgan muddat tugashigacha nuqsonlar bartaraf etilsa, defektolog tomonidan o'tkaziladigan mashg'ulotlar to'xtatiladi. Defektolog faoliyatiga bevosita rahbarlik qilish va uni nazorat qilish maktabgacha ta'lim tashkiloti direktori tomonidan amalga oshiriladi [9].

"Zamonaviy maktab"larni qurishda ushbu maktablarda alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarni o'qitish uchun zarur shart-sharoitlarni yaratish, ular uchun maxsus infratuzilma bo'lishi va jihozlanishini ta'minlash maqsadida inklyuziv ta'limni tashkil etish bo'yicha "Zamonaviy maktab"ga qo'yiladigan meyoriy talablar loyihasi ishlab chiqildi. Kelgusida "Zamonaviy maktab"larni ushbu talablar asosida qurish va

rekonstruksiya qilish rejalashtirilgan. Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarni sog'lom bolalar qatorida umumta'lim maktablarida o'qitish amaliyotini rivojlantirish maqsadida ixtisoslashtirilgan ta'lim muassasalarida ta'lim olayotgan o'quvchilarning umumta'lim maktablariga integratsiyalashuvi (uyg'unlashtirgan holda ta'lim-tarbiya berish) tajribasi qo'llanilishi natijasida so'ngi yillarda 500 nafarga yaqin alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan o'quvchilar umumiy o'rta ta'lim maktablariga qaytarildi. Hozirgi kunda 3,2 mingdan ortiq umumiy o'rta ta'lim maktablarida 13 ming nafarga yaqin o'quvchilar inklyuziv ta'lim bilan qamrab olingan [7].

Zamonaviy maktabda inklyuziv ta'limni tashkil etish muammolari birinchi navbatda maktabning ichki madaniyati va standartlari bilan bog'liq bo'lishi lozim. Inklyuziv ta'lim joriy qilingan maktablarda avvalombor o'qituvchilarning o'zlarini psixologik tayyorgarliklarini ta'minlash muhim ahamiyat kasb etadi.

O'qituvchining inklyuziv ta'limni amalga oshirishga qaratilgan psixologik tayyorligi ostida ta'limdagi yondashuvni, biz yaxlit, shaxsiy ta'limni tushunamiz. Ijtimoiy, axloqiy, psixologik umumiylikni ifodalovchi va yuqori malakaga ega bo'lishga imkon beradigan professional fazilatlar va qobiliyatlar, samarali faoliyatni amalga oshirish imkoniyatini ta'minlaydigan, alohida ta'limga ehtiyojlari bo'lgan bolani ta'lim jarayonining boshqa ishtirokchilari bilan o'zaro munosabatlarga jalb qilish bo'yicha samaradorlik darajasida imkon berish kerak.

O'qituvchining kasbiy ishonchi, hissiy va motivatsion inklyuziv muhitda ishlashga tayyorgarlik ko'p jihatdan maktabni inklyuziv jarayonni amalga oshirishga tayyorlash bo'yicha to'g'ri tuzilgan ishlarga bog'liq. Ta'limga inklyuzivlikni rivojlantirish sharoitida o'qituvchi ba'zan psixologik qo'llab-quvvatlash tizimini tashkil etishi kerak, ba'zan esa psixologik yordam va nazorat, ya'ni kasbiy tajribani professional darajada birgalikda tahlil qilishda, aniq holat, salbiy his-tuyg'ularni yengish lozim. Bunday yordamni ko'rsatish uchun maktab psixologi o'z ishiga mas'uliyat bilan professional tarzda yondashishi muhimdir.

O'qituvchi va o'quvchilar bilan muloqot qilish va ularning psixologik holati va xususiyatlarini o'rganishi, o'z maslahatlari bilan konsultatsiya berishi hamda o'qituvchining kasbiy faoliyatini tahlil qilish usullarini bilishi lozim. Shu bilan birga,

o`qituvchining ishonchi uslubiy yordamga ega professionalni shakllantirish uchun muhimdir. Rivojlanish talab etiladigan umumiy pedagogik texnologiyalar, rivojlanayotgan dars modellari, qo`llab-quvvatlash va bolalarning hamkorligi, ota-onalarni pedagogikaga jalb qilish ta`lim sifatini oshishiga omil hisoblanadi [20].

O`qituvchining o`quvchilarga moslashuvchanligi, o`quvchini darslarga bo`lgan qiziqishini oshirish va boshqa tomondan ta`lim jarayoni doirasini saqlash, bolaning imkoniyatlarini ko`ra olish, ularni iqtidorlarini namoyish qilishga yordam berib ijodiy salohiyatini oshirish, o`quvchini erishgan yutuqlarini rag`batlantirish ularni qo`llab-quvvatlash borasida ishlar amalga oshiriladi. Bizga ma`lumki, boshlang`ich sinf o`qituvchisi, maktab ostonasiga qadam qo`ygan bolalarda ilk taassurotni “Mehribon ona” qiyofasida gavdalandiradi. Aksariyat bolalar maktab tomon ko`kka qanot qoqib parvoz etayotgan qushdek uchib keladi. Bu jarayonda alohida ta`lim ehtiyoji bo`lgan bolalarni maktabga qabul qilish unga e`tibor berish esa yanada mas`uliyatlidir. Avvalo inklyuziv ta`limga jalb etilgan bola o`qituvchida o`z onasidek mehribonlik, shirinso`zlik xislatlarini ko`rishi kerak. Buning uchun esa, o`qituvchi bolaning oilasi bilan yaqindan tanishib oladi.

O`qituvchi bu borada ota-onalarga sinfdagi bolalar soni, ushbu bolalar ta`lim ehtiyoji bo`yicha qay darajada, odatda, bolalar sinfda va tanaffus vaqtlarida nima bilan shug`ullanadilar, sinfda o`zini tutish qoidalari, o`qituvchi darsda va darsdan tashqari qanday usullarni qo`llaydi, sinfdagi bolalarning munosabatlari, qanday uy vazifalari berilishi haqidagi dastlabki ma`lumotni beradi. Birinchi navbatda alohida ta`limga ehtiyoji bo`lgan bolada o`ziga bo`lgan ishonchni shakllantiruvchi mashg`ulotlarni olib boriladi. O`qituvchi bola uchun samarali o`quv materiallari va usullarini tanlab olishi maqsadga muvofiqdir. Shuningdek rasmlar, raqamli, tarmoq resurslari, o`quv filmlari, audio yozuvlardan ham foydalanishi mumkin [20].

Mashg`ulotlarga materiallarni tayyorlashda bolaning qiziqishlari, bajara olish imkoniyatlari hisobga olinadi. Mashg`ulotlar davomida alohida ta`limga ehtiyoji bo`lgan boladan vazifalarni sinfdagi boshqa bolalardan qabul qilingani kabi qabul qilinadi va ruhlantiriladi. Yutuqlari va kamchiliklarini ham o`z o`rnida tushuntiriladi. Bunday jarayon alohida ta`limga ehtiyoji bo`lgan bolada o`ziga bo`lgan ishonch

tuyg`usini shakllanishida muhim o`rin tutadi. Bolaning boshqa bolalardan kam emasligi, uning ham o`ziga yarasha qobiliyati va iste`dodi bor ekanligini yuzaga chiqaruvchi ta`limiy va tarbiyaviy usullardan foydalanish juda muhim. Agar inklyuziv ta`lim jarayonida o`zaro ko`ngilli muhit yuzaga kelsa va unda bolalar faol ishtirok etsalar, bunday ta`lim barcha bolalar uchun foydali va yaxshi naf keltiradi.

Hamkorlik umumiy maqsadlarga erishish uchun birgalikda ishlashni anglatadi. Birgalikda ta`lim olish dars o`tish jarayoning faol shakli bo`lib, unda bolalar kichik guruhlarda muayyan topshiriqni bajarish uchun birgalikda ishlaydilar. O`zaro guruhlarda ko`proq bellashuvlar, viktorinalar, taqdimotlar o`tkazish natijasida alohida ta`limga ehtiyoji bo`lgan bolalarda faollik oshadi. Shuningdek, mustaqil va erkin fikrlash jarayonlari ham oshadi. Shuni alohida ta`kidlab o`tish kerak-ki, o`qituvchi boladagi iste`dodni ko`ra bilishi kerak. Uning kamchiliklarini bartaraf etish uchun o`quvchidagi qobiliyat, imkoniyatdan samarali va oqilona foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi.

O`qish va o`qitishning samarali usullaridan foydalanishda alohida ta`lim ehtiyoji bo`lgan bolaning bilim darajasi va imkoniyatlarini e`tiborga olinadi. Bunday yondashuvlar alohida ta`lim ehtiyoji bo`lgan boladagi qo`rqish, tortinchoqlik kabi xislatlarni bartaraf etishga yordam beradi. Ayniqsa, tortinchoqlikni sinfda do`stona muhitni yaratish orqali bartaraf etiladi. Sinfdoshlari unga nisbatan achinish bilan qaramasliklarini oldini olish, o`qituvchidan kattagina pedagogik mahorat talab etadi [20; 11-13-b.].

2020-2021 o`quv yilidan Konsepsiya doirasida quyidagi vazifalar bajarilgan:

shaharlar hamda Toshkent shahrining tumanlarida joylashgan bittadan umumta`lim maktablarida inklyuziv ta`lim tizimini joriy qilish;

Qoraqalpog`iston Respublikasi, viloyatlar va Toshkent shahrida joylashgan bittadan umumta`lim maktabida alohida ta`lim ehtiyojlari bo`lgan bolalar uchun boshlang`ich tayanch korreksion sinflarni ochish;

Qashqadaryo, Farg`ona va Xorazm viloyatlarida joylashgan bittadan kasb-hunar maktabida ixtisoslashtirilgan ta`lim muassasalarining 9-sinf bitiruvchilari hamda

alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalar uchun ixtisoslashtirilgan guruhlarini tashkil etish [7].

Davlat ta'lim komissiyasining 2022 yil 29-dekabrda 10-son majlis bayonida 41 ta imtiyoz quyidagicha belgilandi [64]:

imtihonsiz qo'shimcha davlat granti – 15;

imtihonsiz bazaviy to'lov-kontrakt – 4;

tegishli fan bo'yicha imtihondan ozod etilib, ma'lum miqdorda ball berish – 5;

to'plangan ballga nisbatan qo'shimcha ball – 2;

qo'shimcha kvota doirasida tanlovda ishtirok etish – 12;

qo'shimcha imtiyozlar – 3.

Qo'shimcha kvota doirasida tanlovda quyidagilar ishtirok etishi belgilangan:

nogironligi bo'lgan shaxslar;

ota-ona qaramog'isiz qolgan bolalar;

ijtimoiy himoyaga muhtoj xotin-qizlar.

Qo'shimcha kvota doirasida tanlovda ishtirok etish uchun asos bo'luvchi imtiyozlar (2.8-jadvalga qarang):

2.8-jadval.

Qo'shimcha kvota doirasida tanlovda ishtirok etish uchun asos bo'luvchi imtiyozlar

Huquqiy asosi	Qo'llanishi	Mas'ul
O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Navoiy viloyatining olis cho'l tumanlarida aholining turmush darajasini yanada oshirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida" 2017-yil 25-apreldagi PQ-2925-son Qarori	Navoiy, Buxoro, Samarqand viloyatlaridagi oliy ta'lim muassasalariga o'qishga qabul qilishda test sinovlari natijalari bo'yicha 68 va undan yuqori ballga ega bo'lgan Navoiy viloyatining olis cho'l tumanlari (Konimex, Tomdi, Uchquduq) da kamida uch yildan buyon istiqomat qilayotgan abituriyentlar keyinchalik mutaxassisligi bo'yicha ushbu hududlardagi budjet tashkilotlarida tegishli viloyat hokimligi va oliy ta'lim muassasasi o'rtasida tuziladigan shartnoma asosida kamida 4 yil ishlab berish sharti bilan qo'shimcha davlat granti asosida imtiyozli o'qishga qabul qilinadi. Bunda abituriyent oliy ta'lim muassasalarining bakalavriat ta'lim yo'nalishlariga ro'yxatdan o'tishda tanlagan birinchi oliy ta'lim muassasasiga (Navoiy, Buxoro, Samarqand viloyatlaridagi oliy ta'lim muassasalaridan biri bo'lsa) talabalikka tavsiya etiladi	@dtmzb vakolatli davlat organi: Navoiy viloyati hokimligi
Nogironligi bo'lgan shaxslar		

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Nogironligi bo'lgan shaxslarni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida" 2017-yil 1-dekabrda PF-5270-son Farmoni. 2. Vazirlar Mahkamasining 2018-yil 2-iyundagi 417-son Qarori bilan tasdiqlangan "Oliy ta'lim muassasalariga nogironligi bo'lgan shaxslarni qo'shimcha davlat granti kvotalari asosida o'qishga qabul qilish tartibi to'g'risida" Nizom. 3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Oliy ta'lim muassasalariga test sinovlari orqali qabul qilish tizimini takomillashtirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida" 2019-yil 14-maydagi PQ-4319-son Qarori	Oliy ta'lim muassasalarining bakalavriat ta'lim yo'nalishlariga kirish imtihonlarida to'plash mumkin bo'lgan eng yuqori ballning 30 foizidan kam bo'lmagan ball to'plagan nogironligi (I va II guruh) bo'lgan shaxslarga qo'shimcha ikki foiz davlat granti asosida qabul kvotalari ajratiladi. Nogironligi bo'lgan shaxslar uchun qo'shimcha kvotalar oliy ta'lim muassasalari va ta'lim shakllari kesimida taqsimlanadi va abituriyent o'zi tanlagan barcha oliy ta'lim muassasalarida (abituriyent tanlagan ta'lim shakli doirasida OTMga nogironligi bo'lgan shaxslar uchun qo'shimcha kvota ajratilgan bo'lsa) imtiyoz doirasida tanlovda ishtirok etadi. Shuningdek, ular test sinovlarida ishtirok etish uchun undiriladigan to'lovdan ozod etiladi	Sog'liqni saqlash vazirligi (Respublika tibbiy-ijtimoiy ekspertiza inspeksiyasi)
Ota-ona qaramog'isiz qolgan bolalar		
1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Bola huquqlari kafolatlarini yanada kuchaytirishga oid qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida" 2019-yil 22-apreldagi PQ-4296-son Qarori. 2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Oliy ta'lim muassasalariga test sinovlari orqali qabul qilish tizimini takomillashtirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida" 2019-yil 14-maydagi PQ-4319-son Qarori. 3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Yetim bolalar va ota-ona qaramog'idan mahrum bo'lgan bolalarni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlashning yangi tizimini joriy etish chora-tadbirlari to'g'risida" 2021-yil 9-avgustdagi PQ-5216-son Qaror	"Mehribonlik" uyi va Bolalar shaharchasining bitiruvchilari bo'lgan chin yetimlar, SOS – bolalar mahallalari va oilaviy bolalar uylari bitiruvchilari, shuningdek, yigirma besh yoshgacha bo'lgan vasiylikka, homiylikka yoki oilaga tarbiyaga olingan (patronat) yetim bolalarga oliy ta'lim muassasalariga o'qishga kirish uchun qo'shimcha ravishda bir foizgacha davlat granti asosida qabul kvotalari ajratiladi. Qo'shimcha kvotalar oliy ta'lim muassasalari va ta'lim shakllari kesimida taqsimlanadi va abituriyent o'zi tanlagan barcha oliy ta'lim muassasalarida (abituriyent tanlagan ta'lim shakli doirasida OTMga chin yetimlar uchun qo'shimcha kvota ajratilgan bo'lsa) imtiyoz doirasida tanlovda ishtirok etadi. Shuningdek, to'liq davlat ta'minotidagi shaxslar test sinovlarida ishtirok etish uchun undiriladigan to'lovdan ozod etiladi	Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligi, Milliy gvardiya
Ijtimoiy himoyaga muhtoj xotin-qizlar		

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Xotin-qizlarni qo'llab-quvvatlash, ularning jamiyat hayotidagi faol ishtirokini ta'minlash tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida" 2021-yil 5-martdagi PQ-5020-son Qarori. 2. Vazirlar Mahkamasining "Oliy ta'lim muassasalariga qo'shimcha davlat granti asosidagi qabul ko'rsatkichlari doirasida xotin-qizlarga tanlovda ishtirok etish uchun tavsiyanoma berish va ularni o'qishga qabul qilishni tashkil etish tartibi to'g'risidagi nizomni tasdiqlash haqida" 2020-yil 23-iyundagi 402-son Qarori	Oila va xotin-qizlar davlat qo'mitasi tomonidan beriladigan tavsiyanomaga ega bo'lgan ehtiyojmand oilalardagi xotin-qizlarga oliy ta'lim muassasalariga o'qishga kirish uchun qo'shimcha to'rt foiz davlat granti asosida qabul kvotalari ajratiladi va ular mazkur kvotalar doirasida tanlovda ishtirok etadi. Xotin-qizlar uchun qo'shimcha kvotalar kunduzgi ta'lim shakli uchun hududlar kesimida taqsimlanadi va kvota doirasida eng yuqori ball to'plagan abituriyentlar o'zlari tanlagan birinchi oliy ta'lim muassasasiga talabalikka tavsiya etiladi. Bunda tavsiyanomaga ega xotin-qizlar qaysi hududdagi davlat oliy ta'lim muassasasiga topshirishidan qat'iy nazar o'zining doimiy yashash hududi uchun ajratilgan kvotalar doirasida tanlovda ishtirok etadi	Oila va xotin-qizlar davlat qo'mitasi
--	---	--

Jahon miqyosida ["Сурдосервер 2.0 → Сурдо → Слово "А" \(surdoserver.ru\)](http://surdoserver.ru) - Ваш помощник в изучении языка жестов», «Австрийский ЖЯ (Austrian Sign Language): [ÖGS](#)», «Американский ЖЯ (American Sign Language): [ASL](#)», «Арабский ЖЯ (Arabic Sign language): [Arabic](#)», «Британский ЖЯ (British Sign Language): [BSL](#)», «Венгерский ЖЯ (Hungarian Sign Language) [HSL](#)», «Германский ЖЯ (German Sign Language): [DGS](#)», «Греческий ЖЯ (Greek Sign Language) [NOHMA](#)», «Испанский ЖЯ (Spanish Sign Language) [Señas](#)», «Латвийский ЖЯ (Latvian Sign Language): [Latvian](#)», «Нидерландский ЖЯ (Dutch Sign Language) [Nederlands Gebarencentrum](#)», «Турецкий ЖЯ (Turkish Sign Language): [Turkish](#)», «Хорватский ЖЯ (Croatian Sign Language): [Croatian](#)» va boshqalarning imo-ishorasi yaratilgan. Brayl alifbosi tillariga moslashtirilgan. Birlashtirilgan Brayl shrifti Hindiston, Afrika, Arab, Vetnam, ibroniy, rus, arman, lotin grafikasi, xitoy, yapon va koreys tillariga qo'llaniladi.

Inklyuziv muhitda mashg'ulot/dars tuzilishi

Har qanday darsning sifati asosan o'qituvchini unga tayyorlashning puxtaligi bilan belgilanadi. Darsning samaradorligi k o'p jihatdan aniq maqsad va vazifalarni belgilashga bog'liq. Inklyuziv sinf o'qituvchilari, shuningdek, umumiy ta'lim sinflari

uchta vazifani q o'yadilar: ta'limiy, tarbiyaviy va korrektsion-rivojlantiruvchi. Farqi shundaki, tuzatish va rivojlantirish vazifasiga k o'proq e'tibor beriladi.

Ta'limiy vazifa o'quv dasturlarini o'zlashtirish, bolalarning ma'lum o'quv bilimlari, ko'nikmalarini o'zlashtirish vazifalarini belgilashi kerak. So'z dars mazmunini aks ettiradi. *Tarbiyaviy vazifa* yuqori qadriyatlarni shakllantirish, xulq-atvor modellarini takomillashtirish, bolalarning kommunikativ ko'nikmalarini o'zlashtirish, ijtimoiy faollikni rivojlantirish va boshqalarni belgilashi kerak. *Korreksion-rivojlantiruvchi vazifa* o'qituvchini aqliy jarayonlarni, bolaning hissiy-ixtiyoriy sohasini rivojlantirishga, mavjud kamchiliklarni maxsus pedagogik va psixologik usullar bilan tuzatish va qoplashga aniq y o'naltirishi kerak. Ushbu vazifa juda aniq bo'lishi va darsda maksimal darajada ishtirok etadigan aqliy funksiyalarni faollashtirishga qaratilgan bo'lishi kerak. Korrektsion-rivojlantiruvchi vazifani amalga oshirish yuqori aqliy funksiyalarni, hissiy-irodaviy, kognitiv sohalar va boshqalarni takomillashtirish uchun darsga maxsus tuzatish va rivojlantirish mashqlarini kiritish, bir nechta analizatorlarga asoslangan vazifalarni kiritish va boshqalarni o'z ichiga oladi [67] (2.9-jadvalga qarang):

2.9-jadval.

Inklyuziv sinfdagi darsning ta'limiy, tarbiyaviy va korrektsion-rivojlantiruvchi vazifalari

Ta'limiy vazifa	Tarbiyaviy vazifa	Korreksion-rivojlantiruvchi vazifa
talabalarda g'oyalarni shakllantirish; aniqlash; tanishtirish, tanishtirishni davom ettirish; kengaytirish; umumlashtirish; tizimlashtirish; farqlash; amalda qo'llashni o'rganish; foydalanishni o'rganish; mashq qilish; tekshirish	kuzatuvchanlikni tarbiyalash; mustaqillikni tarbiyalash; qat'iylik va sabr-toqatni tarbiyalash; axloqiy fazilatlarni tarbiyalash (sevgi, hurmat, mehnatsevarlik, hamdardlik qobiliyati va boshqalar)	izchil og'zaki nutqni tuzatish va rivojlantirish (tartibga solish funksiyasi, rejalashtirish funksiyasi, tahlil qilish funksiyasi, orfoepik jihatdan t o'g'ri talaffuz qilish, passiv va faol so'z boyligini t o'ldirish va boyitish, dialogik va monologik nutq) amalga oshirish orqali; izchil yozma nutqni tuzatish va rivojlantirish (deformatsiyalangan matnlar, kompozitsiya, taqdimot, ijodiy diktant ustida ishlashda); xotirani tuzatish va rivojlantirish (qisqa muddatli, uzoq muddatli); vizual in'ikoslarni tuzatish va rivojlantirish; eshitish qobiliyatini rivojlantirish; qo'llarning nozik motorli ko'nikmalarini tuzatish va rivojlantirish (qo'lda mahoratni shakllantirish, ritmni rivojlantirish, harakatlarning ravonligi, harakatlarning mutanosibligi); aqliy faoliyatni tuzatish va rivojlantirish (tahlil va sintez operatsiyalari, asosiy fikrni aniqlash, mantiqiy va sabab-oqibat munosabatlarini

		o`rnatish, fikrlashning rejalashtirish funksiyasi); talabalarning shaxsiy fazilatlarini, hissiy va ixtiyoriy sohani tuzatish va rivojlantirish (o`zini tuta bilish, qat'iyatlilik va chidamlilik qobiliyatlari, his-tuyg`ularini ifoda etish qobiliyati)
--	--	--

Inklyuziv sinfda dars rejimini tashkil qilishda o`qituvchi quyidagi talablarga rioya qilishi kerak:

1. Dars aniq algoritmgaga ega bo`lishi kerak. Muayyan algoritmgaga o`rganib qolgan bolalar yanada tartibli bo`lishadi.

2. “Maxsus” bolalarga taqdim etiladigan har bir vazifa ham muayyan harakatlar algoritmgaga javob berishi kerak.

Og`zaki vazifalar quyidagi algoritmgaga muvofiq amalga oshiriladi:

o`qituvchi topshiriqni o`zi aytadi (siz qo`llab-quvvatlovchi so`zlar, jumlar bilan kartalardan foydalanishingiz mumkin);

o`qituvchi vazifani qanday bajarishimizni aytadi: avval nima, keyin nima, natijada nima bo`ladi;

vazifani bosqichma-bosqich bajarishni bolalar bajaradilar, o`qituvchi bilan tekshiradilar va hokazo;

topshiriqning bajarilishini yakuniy tekshirish, xatolarni hisobga olish (o`qituvchi aytadi, keyin bolalar).

Yozma topshiriqlar:

o`qituvchi topshiriqni o`zi aytadi (ya'ni biz nima qilamiz) – bolalar o`qituvchidan keyin topshiriqni talaffuz qilishadi; siz qo`llab-quvvatlovchi so`zlar yoki qo`llab-quvvatlovchi jumlar bilan kartalardan foydalanishingiz mumkin;

bolalarga o`z-o`zini bajarish uchun topshiriq berilgan kartalar beriladi (harakatlar algoritmi kartaning o`zida yoki doskada yoziladi, sinfdagi stendlarda bunday vazifalarni bajarish algoritmi bo`lgan jadvallar, diagrammalar mavjud);

o`qituvchi har bir bolaga yaqinlashganda yoki oldingi tekshiruvdan foydalanib, topshiriqni alohida tekshirishi mumkin;

3. Nogiron bolalar bo`lgan inklyuziv sinfdagi dars materialni idrok etishni soddalashtirish uchun ko`p sonli ko`rinishdan foydalanishni o`z ichiga olishi kerak.

Vizual material rasmlar yoki narsalarni passiv ravishda k o`rib chiqish emas, balki bilimga hissa q o`shishi kerak.

4. Darsning asosiy talablaridan biri nogiron bolalarning zaif e'tiborini, ularning charchashi va monoton faoliyat bilan to`yinganligini hisobga olishdir. Shuning uchun, darsda o`qituvchi turli xil faoliyat turlarini o`zgartirishi kerak:

- a) darsni xotirani, e'tiborni o`rgatadigan vazifalar bilan boshlash yaxshiroqdir;
- b) murakkab intellektual topshiriqlardan faqat darsning o`rtasida foydalanish;
- v) o`qitish bilan bog`liq vazifalarni va faqat tuzatish yo`nalishiga ega bo`lgan vazifalarni almashtirish (vizual gimnastika, nozik vosita k o`nikmalarini rivojlantirish, idrok va fikrlashni rivojlantirish uchun vazifalardan foydalanish);
- d) kutilmagan, o`yin lahzalari, raqobat lahzalari, fitnalar, rolli o`yinlar, mini-spektakllardan foydalaning (ya'ni bolalarning his-tuyg`ulariga ta'sir qiladigan va bilimlarni hayot bilan bog`laydigan barcha tadbirlar) [62].

Nazorat va muhokama savollari:

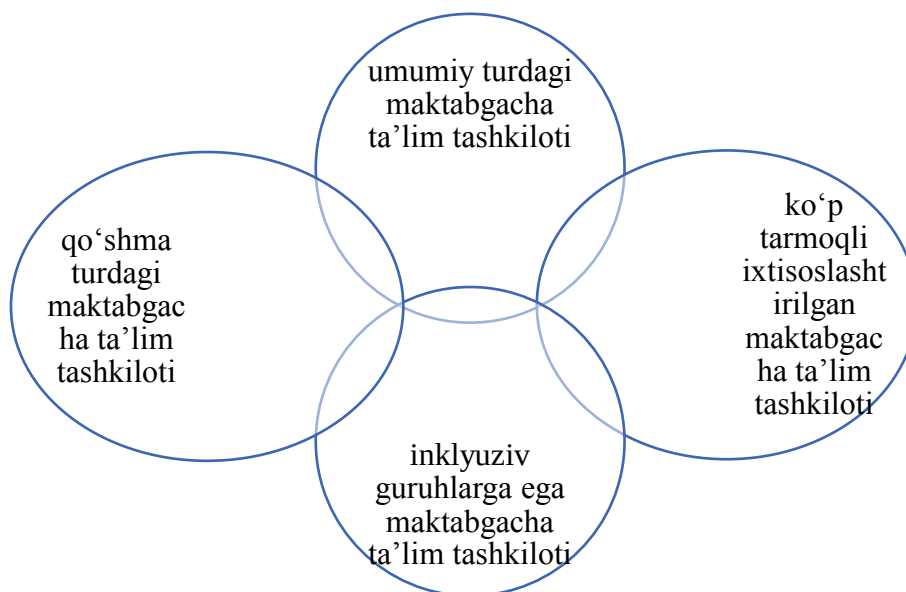
1. O`quv materialini moslashtirish va modifikatsiyalash texnologiyasi deganda nimani tushunasiz?
2. Bosqichma-bosqich qo`shish texnologiyasi deganda nimani tushunasiz?
3. Maxsus ehtiyojlarga ega bolalarni ta'limiy muassasalarda psixologik-pedagogik qo`llab-quvvatlash texnologiyasi deganda nimani tushunasiz?
4. Maktabgacha ta'limda inkyuziv ta'lim texnologiyalari deganda nimani tushunasiz?
5. Umumiy o`rta va o`rta maxsus ta'limda inkyuziv ta'lim texnologiyalari deganda nimani tushunasiz?
6. Professional ta'limda inkyuziv ta'lim texnologiyalari deganda nimani tushunasiz?
7. Oliy ta'limda inkyuziv ta'lim texnologiyalari deganda nimani tushunasiz?
8. Inkyuziv muhitda mashg`ulot/dars qanday ishlab chiqiladi?

Mustaqil ta'lim topshiriqlari:

1. O`quv materialini moslashtirish va modifikatsiyalash texnologiyasini "Toifalash jadvali" metodi asosida loyihalashtiring:

O`quv materialini moslashtirish va modifikatsiyalashning asosiy tamoyillari	O`quv materialini moslashtirish va modifikatsiyalash usullari
O`quv materialini modifikatsiyalashning foydalari	

2. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarini "Venna diagrammasi" metodi asosida loyihalashtiring:

3. Bosqichma-bo'sqich qo'shish texnologiyasining asosiy tamoyillarini "Tushunchalar tahlili" metodi asosida loyihalashtiring:

Tushunchalar	Tushunchalar mazmuni
Bosqichma-bosqich yondashuv	
Tushunishni ta'minlash	
Aktiv o`rganish	
O`rganishni bosqichma-bosqich kuzatish	

III-MODUL. ALOHIDA EHTIYOJLARGA EGA O`QUVCHILAR XILMA-XILLIGI

§ 3.1. O`QUVCHILAR VA SINFDAGI XILMA-XILLIK

Reja:

1. O`quvchilar tomonidan ta`limiy materialni o`zlashtirish usullari.
2. Rivojlanishida nuqsoni bo`lgan bolalar toifalari.
3. Ta`limdagi qiyinchiliklar va ta`lim olish qobiliyatining buzilishi o`rtasidagi farqlash.
4. Ta`limdagi qiyinchiliklarning asosiy shakllari.

**Tayanch so`z va iboralar:** o`quvchilar tomonidan ta`limiy materialni o`zlashtirish usullari, rivojlanishida nuqsoni bo`lgan bolalar toifalari, ta`limdagi qiyinchiliklar, kognitiv metodlar, amaliy metodlar, vizual va tasviriy metodlar, kognitiv va hissiy metodlar, kommunikativ metodlar, aqliy rivojlanish nuqsonlari, autizm spektri buzilishlari, diqqat yetishmovchiligi va giperaktivlik buzilishlari, o`z-o`zini parvarish qilish va motorik rivojlanish nuqsonlari, tilini rivojlanish nuqsonlari, emotsional va hissiy rivojlanish nuqsonlari, sog`liq bilan bog`liq nuqsonlari, eshitish qobiliyati cheklangan bolalar, ko`zi ojiz bolalar, nutqida nuqsoni bo`lgan og`ir bolalar, mushak-skelet tizimi buzilgan bolalar, ruhiy rivojlanishi sustlashgan bolalar, intellekti buzilgan bolalar, hissiy-irodaviy sohasi buzilgan erta bolalik autizmi, bir nechta rivojlanishdagi buzilishlar, o`rganishdagi sekinlik, dastlabki ta`limda qiyinchiliklar, motivatsiya va diqqatni jamlashdagi muammolar, atrof-muhit ta`siri, ko`nikmalarni rivojlantirishda qiyinchiliklar, qisqa muddatli sog`liq muammolari, maxsus o`rganish buzilishlari, qobiliyat va iqtidorga bog`liq bo`lmagan muammolar, psixologik va hissiy rivojlanish buzilishlari, genetik yoki biologik sabablar, nevrologik yoki psixologik omillar, atrof-muhit yoki tarbiya, disleksiya, disartriya, autizm, ADHD, diqqat va konsentratsiya bilan bog`liq qiyinchiliklar, motivatsiya yetishmovchiligi, o`rganish tezligining pastligi, til va kommunikatsiya qiyinchiliklari, aqliy rivojlanishdagi cheklovlar, jismoniy va motorik rivojlanish qiyinchiliklari, emotsional va hissiy qiyinchiliklar, ijtimoiy va atrof-muhit omillari, alohida yordamga muhtoj bolalar uchun maktabgacha ta`lim tashkilotida korreksiya dasturini ishlab chiqish algoritmi.

O`quvchilar tomonidan ta'limiy materialni o`zlashtirish usullari

Inklyuziv ta'limda turfa xillik (diversifikatsiya) barcha bolalarning teng huquqli ta'lim olishi uchun qaratilgan yondashuv bo`lib, o`quvchilarning individual farqlarini hurmat qilish va qo`llab-quvvatlashga asoslangan. Bu o`quv muhitining turli imkoniyat, qobiliyat, millat, til, madaniyat, jins va ijtimoiy maqomga ega o`quvchilarni o`z ichiga olishini ta'minlaydi (3.1-jadvalga qarang):

3.1-jadval.

Turfa xillikning asosiy jihatlari

Turfa xillik	Turfa xillikning asosiy jihatlari
Jismoniy imkoniyatlar turfa xilligi	jismoniy cheklovlari bo`lgan o`quvchilar (eshitish, ko`rish, harakatlanish muammolari); tibbiy holati tufayli maxsus ehtiyojlari bor o`quvchilar
Ruhiy va intellektual qobiliyatlar	intellektual cheklovlar yoki rivojlanishning ortiqcha darajasiga ega bolalar; ruhiy sog`liq bilan bog`liq qiyinchiliklari bo`lgan o`quvchilar
Madaniy va til turfa xilligi	milliy yoki etnik ozchilikka mansub bolalar ona tilisi boshqa bo`lgan bolalar
Ijtimoiy va iqtisodiy turfa xillik	kam ta'minlangan yoki ijtimoiy himoyaga muhtoj bolalar; turli ijtimoiy muhitlarda o`sgan o`quvchilar
Gender va shaxsiy identifikatsiya	qizlar va o`g`il bolalarning o`quv muhitida teng huquqliligi; shaxsiy identifikatsiyaga asoslangan ehtiyojlarni hurmat qilish

Turfa xillikning afzalliklarini quyidagilarda ko`rish mumkin:

barcha bolalarni jamiyatning teng huquqli a`zosi sifatida rivojlantirish;

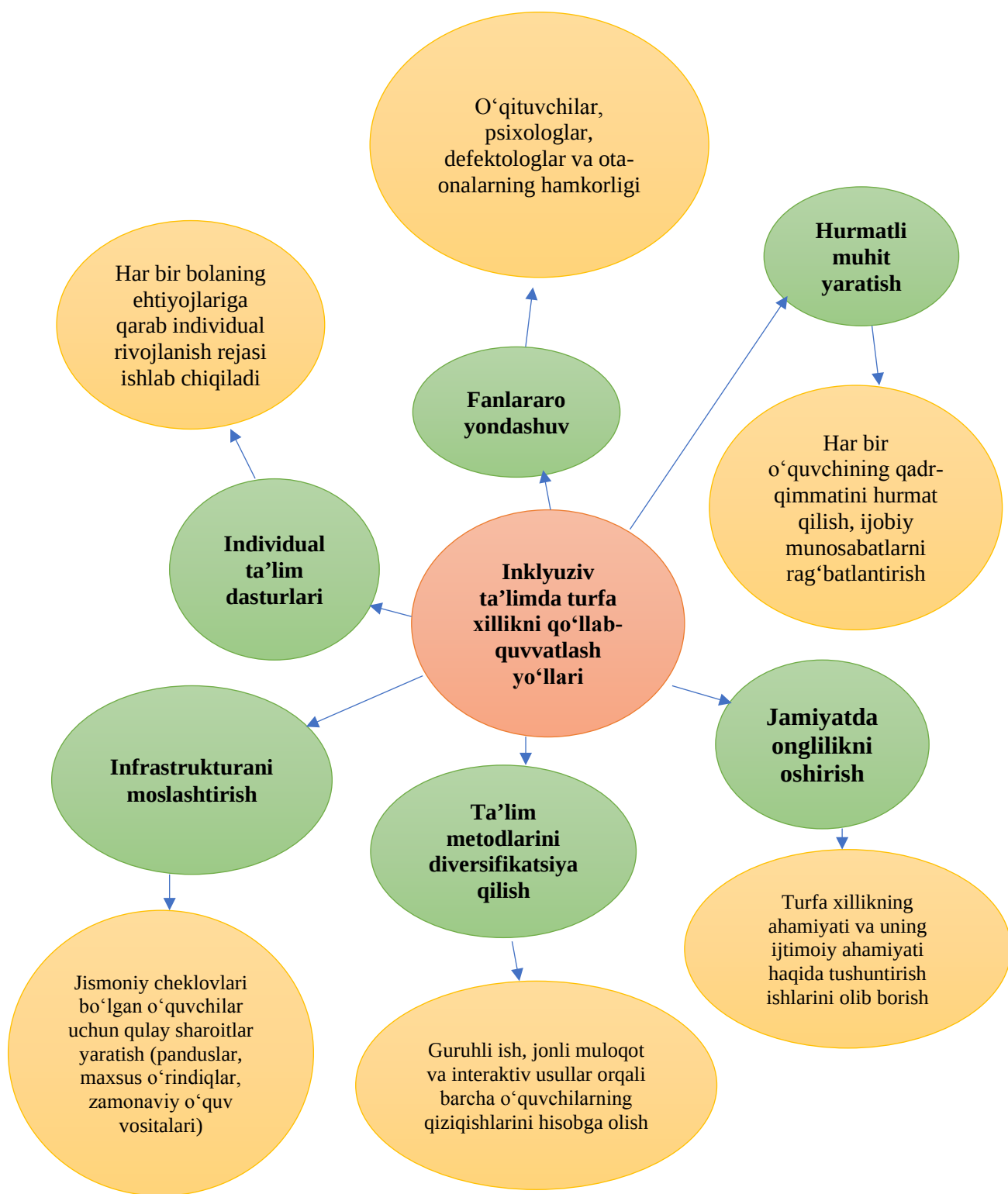
ijtimoiy adolatni ta'minlash;

bolalarda o`zaro hurmat va hamkorlikni shakllantirish;

insonlar orasidagi farqlarni tushunish va qadrlash qobiliyatini rivojlantirish.

Inklyuziv ta'limda turfa xillik bolalarning ta'lim olishidagi cheklovlarni olib tashlab, barcha o`quvchilar uchun teng imkoniyatlar yaratishga qaratilgan. Bu nafaqat bolalarning shaxsiy rivojlanishi, balki ularning ijtimoiy jamiyatda faol ishtirok etishi uchun muhimdir.

Inklyuziv ta'limda turfa xillikni qo`llab-quvvatlash yo`llari aniqlandi (3.1-rasmga qarang).

3.1-rasm. Inklyuziv ta'limda turfa xillikni qo'llab-quvvatlash yo'llari

O'quvchilar tomonidan ta'limiy materialni o'zlashtirish usullari – o'quvchilar materialni samarali o'zlashtirishda foydalanadigan turli xil yondashuvlar va texnikalardir. Har bir o'quvchi o'rganish jarayonida o'ziga xos metodlarni qo'llaydi, bu esa ta'limning samaradorligini oshiradi. Ta'limiy materialni o'zlashtirishda foydalaniladigan usullarni quyidagicha tasniflash mumkin (3.2-jadvalga qarang):

O'quvchilar tomonidan ta'limiy materialni o'zlashtirish usullari

Metod va usullar	Usullarning mazmuni
Kognitiv metodlar (Bilimlarni o'zlashtirishning aqliy metodlari)	
Eslab qolish (Repetition)	O'quvchilar materialni bir necha marta takrorlab o'rganadilar. Bu usul, materialning yodda saqlanishini va uzoq muddatli xotiraga o'tishini ta'minlash uchun juda samarali. Takrorlash jarayonida eslab qolish kuchayadi va o'quvchi materialni yaxshiroq o'zlashtiradi
Qisqacha tahlil qilish (Summarization)	O'quvchilar o'rganilgan materialni qisqacha tahlil qilib, asosiy g'oyalarni ajratib ko'rsatadilar. Bu usul, o'quvchiga materialni yaxshiroq tushunishga va uni eslab qolishga yordam beradi
Izohli o'qish (Annotation)	O'quvchilar matnni o'qish jarayonida uning asosiy qismlariga izohlar kiritadilar. Bu usul matnni yaxshiroq tushunish va o'zlashtirishga yordam beradi, chunki izohlar o'quvchiga materialni tahlil qilish va muhim fikrlarni ajratib ko'rsatishga imkon beradi
Savol-javob (Questioning)	O'quvchilar o'qish yoki tinglash jarayonida o'zlariga savollar beradilar. Bu metod materialni chuqurroq tushunishga, uning mohiyatini anglashga yordam beradi va o'quvchi o'zlashtirishni yanada samarali qiladi
O'qish va yozish (Reading and Writing)	O'quvchilar o'qish va yozish jarayonini birlashtiradilar, bu usul matnni o'rganish va tushunishni osonlashtiradi. Yozma ishlar (masalan, tezislar, rezyume) materialni mustahkamlash va anglashni rivojlantiradi
Amaliy metodlar (Materialni qo'llash va ijodiy yondashuv)	
Amaliy mashqlar (Practice exercises)	O'quvchilar materialni o'zlashtirish uchun amaliy mashqlarni bajaradilar. Bu usul o'quvchilarga o'rgangan bilimlarini hayotda qo'llash imkoniyatini yaratadi va materialni mustahkamlashga yordam beradi. Masalan, matematikadan masalalar yechish yoki til o'rganishda so'zlarni qo'llash
Loyiha ishlari (Project-based learning)	O'quvchilar materialni amalda qo'llash uchun loyiha ishlarini bajaradilar. Bu usul orqali o'quvchilar o'rganilgan materialni ijodiy tarzda qo'llashni o'rganadilar. Loyiha ishlari natijasida o'quvchilar turli bilimlarni birlashtirib, muammo yechish ko'nikmalarini rivojlantiradilar
Simulyatsiya (Simulation)	O'quvchilar turli vaziyatlarni simulyatsiya qilib, o'rganilgan bilimlarni amaliyotda qo'llashadi. Masalan, biror ilmiy tajriba yoki rolli o'yin orqali o'quvchilar o'zlari o'rgangan materialni real hayotga tatbiq etadilar
Guruhlarda ishlash (Collaborative learning)	O'quvchilar guruhlar tashkil qilib, birgalikda materialni o'rganadilar va bilimlarini baham ko'radilar. Bu usul o'quvchilarga o'zaro fikr almashish, muammo yechish va jamoa bilan ishlash ko'nikmalarini rivojlantiradi
Muammoli vazifalar (Problem-based learning)	O'quvchilar materialni o'rganish jarayonida muammoli vazifalar bilan ishlaydilar. Bu usul o'quvchilarni kreativ fikrlashga undaydi va o'rganilgan materialni amaliyotda qo'llash imkoniyatini beradi
Vizual va tasvirli metodlar	
Diagramma va xaritalar (Mind maps, diagrams)	O'quvchilar mavzuni yaxshiroq tushunish uchun diagramma yoki fikr xaritalarini chizadilar. Bu usul o'quvchilarga materialni vizual tarzda ko'rish, uni tartibga solish va o'zlashtirishda yordam beradi
Rasm va tasvirlar (Visual aids)	O'quvchilar materialni rasm, grafik yoki tasvirlar orqali o'zlashtiradilar. Bu usul vizual materiallarni qo'llab, murakkab tushunchalarni sodda va aniq ko'rsatish imkonini yaratadi

Video va animatsiyalar (Videos and animations)	O`quvchilarga video materiallar yoki animatsiyalar orqali ma'lumotlarni ko`rsatiladi. Bu usul materialni aniq va tushunarli tarzda taqdim etishga yordam beradi va o`quvchilarning qiziqishini oshiradi
Kognitiv va hissiy metodlar	
Aqliy va hissiy jarayonlar (Cognitive and emotional processes)	O`quvchilarning bilish va hissiy jarayonlariga tayanib, materialni o`zlashtirishda ularga yordam beriladi. Masalan, o`quvchilar o`rganilayotgan materialni o`z hissiyotlari va qiziqishlari bilan bog`lab o`rganishga imkon yaratiladi
Motivatsiyani oshirish (Increasing motivation)	O`quvchilarga o`rganishga bo`lgan motivatsiyani oshirish uchun turli rag`batlantirish vositalari ishlatiladi. Bu, materialni yanada qiziqarli va foydali qilish uchun o`quvchilarga qiziqarli ma'lumotlar, mashqlar yoki topshiriqlar berish orqali amalga oshiriladi
Kommunikativ metodlar	
Fikr almashish va muhokama (Discussion and debate)	O`quvchilar o`rganilgan material haqida guruh bo`lib muhokama yuritadilar. Bu usul o`quvchilarning fikr almashish, tahlil qilish va mantiqiy xulosa chiqarish ko`nikmalarini rivojlantiradi
Tinglash va baholash (Listening and assessment)	O`quvchilarga materialni tinglash va unga tegishli savollarga javob berish orqali o`zlashtirish imkoniyati beriladi. Bu usul tinglash ko`nikmalarini rivojlantiradi va o`quvchilarga materialni diqqat bilan tinglashni o`rgatadi

O`quvchilarning ta'limiy materialni o`zlashtirish usullari turli xil bo`lib, har bir o`quvchi uchun eng samarali usulni tanlash kerak. Kognitiv, amaliy, vizual, hissiy va kommunikativ yondashuvlar yordamida o`quvchilar o`zlashtirgan materialni yanada mustahkamlashadi, ta'lim jarayoni samarali bo`ladi. O`quvchilarga qo`llaniladigan usullarni turlicha tanlab, har bir o`quvchining o`ziga xos ehtiyojlari va qobiliyatlarini inobatga olish zarur.

Ta'lim va bilim jarayonini amalga oshirish va tashkil etish uchun barcha usullar uch guruhga b o`linadi. Ulardan birinchisi o`quv faoliyatini amalga oshirish uchun zarur b o`lgan usullarni o`z ichiga oladi, ya'ni:

og`zaki (suhbat, seminar, ma'ruzalar, hikoya);

amaliy (mehnat harakatlari, laboratoriya tajribalari, mashqlar);

muammoli-qidiruv va reproduktiv (umumiydan xususiyya va xususiyyan umumiyga);

mustaqil ish yoki o`qituvchi rahbarligi ostida.

Bunday usullarning ikkinchi guruhiga o`quv-bilish faoliyatini rag`batlantirish, o`rganishga qiziqish, shuningdek, bilim olishdagi mas'uliyat va burchni ta'minlashga

imkon beradigan usullar kiradi. Uchinchi guruhga o'z- o'zini nazorat qilish va ta'lim faoliyati samaradorligini nazorat qilish usullari kiradi. Bu og'zaki, yozma, shuningdek, laboratoriya va amaliy o'zini o'zi boshqarish va nazorat qilish usullari.

Ba'zi tadqiqotchilar ta'lim manbalarini birligi, o'quvchilarning mustaqilligi va bilim faoliyati darajasi nuqtai nazaridan k o'rib chiqiladigan mavjud ta'lim usullarini ta'lim jarayonini modellashtirishning mantiqiy usulini hisobga olgan holda tasnifladilar. Ular bilimlarni uzatish usullarini va mavjud b o'lgan hamkorlik shakllariga qarab guruhlashadi. Bunday o'qitish usullari quyidagilardir:

monolog (namoyish, hikoya, ma'ruza);

jamoaviy, guruhli va individual;

dialogik (suhbatlar).

Shuningdek, bilimlarni o'zlashtirishga oid usullarning ikki xil tasnifi mavjud:

sun'iy (maktab);

tabiiy (vaqti-vaqti bilan).

O'qitish uslubini taqdim etish va izlash bunday usullarga mos kelishi mumkin [23].

Rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalar toifalari

Rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalar toifalari – bu o'z rivojlanishida ma'lum bir nuqsonlar yoki cheklovlar mavjud bo'lgan bolalarning turli toifalarini ifodalovchi atamadir. Ular jismoniy, aqliy, emotsional yoki ijtimoiy rivojlanishda cheklovlarga ega bo'lishi mumkin. Har bir toifa o'ziga xos muammolarni keltirib chiqaradi va bolalar turli yondashuvlar orqali yordam olishlari kerak. Rivojlanishidagi nuqsonlar turli sabablarga ko'ra yuzaga kelishi mumkin, jumladan, genetik, biologik, psixologik yoki atrof-muhit omillari. Bu nuqsonlar turli tizimlar va faoliyatlarda ko'rinadi, masalan, til rivojlanishi, motorik ko'nikmalar, kognitiv qobiliyatlar yoki hissiy va ijtimoiy rivojlanishda. Quyida rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalarning asosiy toifalari keltirilgan (3.3-jadvalga qarang):

3.3-jadval.

Rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalar toifalari

Rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalar toifalari	Rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalar turlari
Aqliy rivojlanish nuqsonlari (Intelektual Disabilities)	

Aqliy rivojlanish nuqsonlari bolalarda aqliy va intellektual faoliyatning cheklanganligi bilan tavsiflanadi. Bunday bolalar o'z yoshiga nisbatan ancha sekin rivojlanishadi. Ularning intellektual qobiliyatlari past bo'lishi mumkin, va bu ko'pincha ularning ta'lim olish va ijtimoiy faoliyatga moslashish imkoniyatlariga ta'sir qiladi	Yengil (mild): bolalar o'z-o'zini parvarish qilishda yordam olishlari mumkin, lekin o'rta maktabda oddiy darajadagi bilimlarni olishlari mumkin. O'rta daraja (moderate): bu bolalar kundalik hayotda doimiy yordamga muhtoj, biroq ba'zi asosiy bilimlarni olishadi. Og'ir (severe): aqliy rivojlanish nuqsoni juda kuchli bo'lib, bolalar kundalik hayotda ko'p yordamga muhtoj va ta'lim olishda sezilarli cheklovlariga ega bo'lishi mumkin. Juda og'ir (profound): juda jiddiy aqliy rivojlanish nuqsoni bo'lgan bolalar, odatda, o'z-o'zini parvarish qilish uchun ko'p yordamga muhtoj va murakkab ta'lim ehtiyojlariga ega
Autizm spektri buzilishlari (Autism Spectrum Disorders - ASD)	
Autizm spektri bo'lishi (ASD) bolaning ijtimoiy o'zaro aloqalari, til va kommunikatsiya ko'nikmalari, shuningdek, takrorlanuvchi harakatlar va xatti-harakatlar bilan tavsiflanadi. Bu nuqsonni rivojlanish jarayonida tizimli tarzda kuzatish va yondashuvni ishlab chiqish kerak	Bolangizning o'ziga xos bo'lishi: bu bolalar doimo bir xil xatti-harakatlar yoki faoliyatlarga o'tkazishadi va o'zgarishlarga qiyinchiliklar duch kelishadi. O'z-o'zini parvarish qilish va kundalik hayotda o'zgarishlarga moslashishda yordam zarur. O'ziga xos nutq va muloqot qiyinchiliklari: ko'pgina autizmli bolalar to'g'ri muloqot qilishda qiyinchiliklar va til rivojlanishida kechikishlar bilan yuzlashadi
Diqqat yetishmovchiligi va giperaktivlik buzilishlari (ADHD)	
Diqqat yetishmovchiligi va giperaktivlik buzilganligi (ADHD) bolaning diqqatini bir joyga jamlash va o'z harakatlarini nazorat qilishda qiyinchiliklarni yuzaga keltiradi. Bu bolalar ko'pincha o'rganish jarayonida e'tiborni uzoq vaqt davomida ushlay olmaydilar va o'z harakatlarini nazorat qilishda muammolar yuzaga keladi	Giperaktivlik: bolalar ko'p holatlarda tinchlanmaydilar, tez-tez harakatda bo'ladilar, ular o'z joylarida uzoq vaqt davomida o'tirib turishda qiyinchiliklar ko'rsatadilar. Diqqatni jamlashdagi qiyinchiliklar: o'quv materialiga diqqatni uzoq vaqt davomida jamlashda qiyinchiliklar bo'ladi.
O'z-o'zini parvarish qilish va motorik rivojlanish nuqsonlari (Motor Disabilities)	
Motorik rivojlanish nuqsonlari bolaning jismoniy rivojlanishida qiyinchiliklarni bildiradi. Bu turdagi nuqsonlar bolaning harakat qilish qobiliyatiga, muskul va bo'g'imlarning ishlashiga ta'sir qiladi	Fine motor skills (Nozik motorika): ushbu bolalar uchun kichik harakatlar (masalan, qo'lni ishlatish, yozish yoki tasvirlar chizish) qiyin. Gross motor skills (Katta motorika): katta harakatlar, masalan, yugurish, sakrash, velosiped minish kabi faoliyatlarni bajarishda qiyinchiliklar yuzaga keladi
Tilini rivojlanish nuqsonlari (Speech and Language Disabilities)	
Tilini rivojlanish nuqsonlari bolaning tilni tushunish va ifodalash ko'nikmalaridagi kechikishlarni anglatadi. Bunday bolalar tilni o'rganishda qiyinchiliklarga duch kelishadi, bu esa ularning kommunikativ faoliyatiga ta'sir qiladi	Afaziya (afaziya): tilni anglash va so'zlashda muammolar. Disartria (dizartriya): muskul motorikasi bilan bog'liq til va so'zlashuv muammolari
Emotsional va hissiy rivojlanish nuqsonlari (Emotional and Behavioral Disabilities)	

Emotsional va hissiy rivojlanish nuqsonlari bolalarning emotsional holatlarini boshqarish va ijtimoiy munosabatlar o'rnatishdagi qiyinchiliklarga olib keladi. Ular odatda stressga, xavotirga yoki depressiyaga moyil bo'lishadi va ijtimoiy muhitda o'zlarini erkin ifodalashda qiyinchiliklarga duch keladilar	Depressiya va xavotir: bu bolalar o'zlarini bezovta, xavotirda yoki qayg'uda his qilishadi. Ijtimoiy munosabat muammolari: boshqa bolalar bilan ijtimoiy munosabatlar o'rnatishda qiyinchiliklar bo'ladi
Sog'liq bilan bog'liq nuqsonlari (Health Disabilities)	
Sog'liq bilan bog'liq nuqsonlari turli xil jismoniy kasalliklar va uzilishlar bilan bog'liq bo'ladi. Bu bolalar jismoniy o'sish va rivojlanishdagi cheklovlar bilan duch keladilar	Yuqumli kasalliklar yoki tug'ma nuqsonlar: bolaning jismoniy rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatadigan kasalliklar yoki tug'ma nuqsonlar bo'lishi mumkin

Rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalar turli toifalarga bo'linadi va har bir toifa o'ziga xos pedagogik va tibbiy yondashuvlarni talab qiladi. Bu bolalarga yordam berish uchun maxsus ta'lim va qo'llab-quvvatlash xizmatlari zarur. Ta'lim tizimida bu bolalar uchun individual yondashuvlar ishlab chiqilishi va ularga mos ta'lim muhitini yaratish muhimdir.

Nogironligi bo'lgan maktab o'quvchilari guruhi juda xilma-xildir. U turli xil nogiron bolalarni o'z ichiga oladi (3.2-rasmga qarang):

3.2-rasm. Rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalar toifalari

Eshitish qobiliyati cheklangan bolalar. Doimiy eshitish qobiliyati cheklangan bolalarning ikkita asosiy toifasi mavjud:

karlar;

eshitish qobiliyati past.

Kar bolalar quloq yaqinidagi baland ovozga javob berishlari mumkin, ammo shu bilan birga maxsus tayyorgarliksiz ular o'z va iboralarni tushunmaydilar. Kar bolalar

uchun eshitish apparati yoki koxlear implantatsiyadan foydalanish majburiydir. Biroq, eshitish asboblari yoki koxlear implantlardan foydalanganda ham, kar bolalar boshqalarning nutqini idrok etish va tushunishda qiyinchiliklarga duch kelishadi. Ushbu bolalarning og`zaki nutqi mustaqil ravishda rivojlanmaydi, shuning uchun ular uzoq muddatli tizimli tuzatish va rivojlantirish ishlariga kiritilgan. Bunday faoliyatning asosiy y o`nalishlari: nutqni rivojlantirish (leksik, grammatik va sintaktik tuzilish), eshitish idrokini rivojlantirish, shu jumladan, nutqni eshitish va talaffuzni shakllantirish. Og`zaki nutqni shakllantirish bilan birlikda (og`zaki va yozma shakllarda) bolalarning kognitiv faolligini rivojlantirish va bola shaxsiyatining barcha jihatlarini rivojlantirish jarayoni davom etmoqda.

Eshitish qobiliyati past bolalar eshitish qobiliyatining turli darajalariga ega (yengil, o`rtacha, sezilarli, og`ir) - pichirlash nutqini idrok etishdagi kichik qiyinchiliklardan tortib, nutq hajmini idrok etish qobiliyatining keskin cheklanishigacha. Eshitish vositalaridan, ayniqsa sinf va darslarda foydalanish zarurati va tartibi mutaxassislar (shifokor-surdolog va surdopedagog) tomonidan belgilanadi. Eshitish qobiliyati past bolalar karlarga qaraganda mustaqil ravishda, hech bo`lmaganda minimal darajada, so`z boyligini to`plashlari va og`zaki nutqni o`zlashtirishlari mumkin. Shu bilan birga, ushbu bolalar nutqining to`liq rivojlanishi uchun eshitish qobiliyatini rivojlantirishning yuqoridagi y o`nalishlarini o`z ichiga olgan surdopedagog bilan maxsus tuzatish va rivojlantirish darslari ham talab qilinadi.

*Ko`zi ojiz bolalar.* Ko`rish qobiliyati buzilganligi va ko`rish qobiliyati yaxshiroq k o`riladigan k o`zda va shunga mos ravishda vizual analizatordan pedagogik jarayonda foydalanish imkoniyati b o`yicha quyidagi kichik toifalar ajratiladi (V.Z.Deniskinaning tasnifi):

*ko`r bolalar.* Bolalarning ushbu kichik toifasining ko`rish keskinligi ko`zoynak bilan tuzatilgan yaxshiroq ko`rish ko`zida 0 (0%) dan 0,04 (4%) gacha;

defekt paydo bo`lgan vaqtga qarab bolalarning ikki toifasi ajratiladi:

ko`r tug`ilganlar – bu tug`ma umumiy ko`rlik yoki uch yoshgacha ko`r bo`lganlar;

ko`zi ojizlar – maktabgacha yoshda va undan keyin ko`rish qobiliyatini yo`qotgan bolalar;

*zaif ko`ruvchi bolalar.* Ushbu kichik toifaga o`tkir zaif ko`ruvchi bolalar kiradi, ko`zoynak bilan ko`zida 0,05 (5%) dan 0,4 (40%) gacha yaxshiroq ko`rish mumkin. Ushbu guruh bolalari ko`r bolalardan asosiy farqi: idrokning keskinligining keskin pasayishi bilan vizual analizator atrofdagi dunyo haqidagi ma'lumotlarni idrok etishning asosiy manbai bo`lib qoladi va o`quv jarayonida, shu jumladan, o`qish va yozishda yetakchi sifatida ishlatilishi mumkin.

*Ko`rish qobiliyati past bolalar yoki ko`rish qobiliyati past va norma chegarasidan ko`rish qobiliyati past bolalar,* ya'ni ko`rish keskinligi 0,5 (50%) dan 0,8 (80%) gacha bo`lgan bolalar tuzatish bilan yaxshiroq ko`rishadi.

Nutqida nuqsoni bo`lgan og`ir bolalar – bu bolalarning alohida toifasi bo`lib, eshitish qobiliyati saqlanib qolgan rivojlanishdagi og`ishlar, birinchi navbatda, aqlni buzmaydi, ammo psixikaning shakllanishiga ta'sir qiluvchi muhim nutq nuqsonlari mavjud. Nutqning buzilishi nutqning turli tarkibiy qismlariga ta'sir qilishi mumkin: tovush talaffuzi, fonemik eshitish, leksik va grammatik tuzilish, jumladagi so`zlarni muvofiqlashtira olmaslik bunday buzilish nutqning umumiy rivojlanmaganligi deb ataladi. Mahalliy mutaxassislar 3 darajani aniqlaydilar:

I daraja – 4-5 yoshda og`zaki muloqot vositalarining to`liq yo`qligi yoki keskin cheklanishi;

II daraja – ba'zi buzilgan so`zlarning paydo bo`lishi va ba'zi grammatik shakllarning farqlanishi;

III daraja – leksik-grammatik va fonetik-fonemik rivojlanmagan elementlar bilan batafsil frazali nutqning mavjudligi. Erkin nutq muloqori qiyin.

Mushak-skelet tizimi buzilgan bolalar. “Mushak-skelet tizimining disfunktsiyasi” (MSTD) tushunchasi jamoaviy bo`lib, organik, markaziy yoki periferik kelib chiqadigan harakat buzilishlarini o`z ichiga oladi. Mushak-skelet tizimining funksiyalari buzilgan bolalar quyidagi toifalar bilan ifodalanadi [59]:

bolalar serebral falaji bo`lgan bolalar (BSF);

poliomielitning oqibatlari;

miyopatiya;

mushak-skelet tizimining tug`ma va orttirilgan rivojlanmaganligi va deformatsiyalari.

Ushbu kasalliklarning sabablari genetik kasalliklar, shuningdek, organik miya shikastlanishi va mushak-skelet tizimining shikastlanishi bilan bog`liq. Motor funksiyalari buzilishining og`irligi va vosita k o`nikmalarini shakllantirish bo`yicha bolalar uch guruhga bo`linadi:

og`ir buzilishi bo`lgan bolalar;

motor buzilishlarining o`rtacha buzilishi bo`lgan bolalar;

yengil motorli kasalliklarga chalingan bolalar.

Mushak-skelet tizimining buzilishi bo`lgan bolalarda harakatlanish buzilishlaridan tashqari, intellektual rivojlanishning kamchiliklari ham qayd etilishi mumkin: aqliy zaiflik, turli darajadagi aqliy zaiflik, nutqning buzilishi.

Mushak-skelet tizimining buzilishi bo`lgan bolalar orasida eng katta guruh miya yarim sharlari paralel bo`lgan bolalardir [59].

Ruhiy rivojlanishi sustlashgan bolalar. Ruhiy rivojlanishi sustlashgan bolalar guruhi (RRS) muvaffaqiyatsiz maktab o`quvchilari toifasidan ajratildi. Ruhan sust rivojlanganlikni klinik-psixologik jihatdan quyidagi xillarga bo`lishni tavsiya etadilar: 1) konstitutsional; 2) somatogen; 3) psixogen; 4) serebral shakli.

Ruhan sust rivojlanganlikning konstitutsional shaklini xarakterlovchi belgilarga quyidagilar kiradi: bolaning gavda tuzilishi sog`lom tengdoshlarinikiga nisbatan 1-2 yosh kichik ko`rinadi. U o`zini bog`cha yoshidagilarga o`xshab tutadi va ta`lim olish uchun hali “yetilmagan” bo`ladi. Bunday bola o`quv faoliyatiga yaxshi kirishib ketmaydi, chunki unda o`qishga qiziqish yo`q, ish qobiliyati past. Mas`uliyatsizlik, motivlarning sustligi, ruhiy jarayonlardan analiz, sintez qobiliyatlarining yaxshi rivojlanmaganligi tufayli o`qish va yozishni, matematikani katta qiyinchiliklar bilan o`zlashtiradi. Dars vaqtida tez charchab qolish hollari, bosh og`rib turishi konstitutsion shakldagi bunday bolada ish qobiliyati, faollik yanada pasayib ketishiga sabab boladi. Rivojlanishdagi bu kamchilikka bola onasining homiladorligi davrida qalqonsimon bezlari faoliyatining buzilganligi, yurak-tomir kasalliklari sabab bo`lishi mumkin.

Ilk yoshda har xil surunkali kasalliklar bilan tez-tez kasallanib turish natijasida bola yaxshi o'sib-unmay qolishi mumkin, bu esa o'z navbatida ruhiy jihatdan rivojlanishida orqada qolishga, kechikishga olib keladi, *sust rivojlanganlikning somatik shakli* deb shunga aytiladi. Bolada surunkali infeksiyalar, allergik holat tug'ma porok va shu kabi kasalliklar ayniqsa tez uchrab turadi. Ruhiy rivojlanishning somatogen sabablarga aloqador sustligi bolada asteniya holatini vujudga keltiradi. Ayrim bolalarda somatogen infantilizm kuzatiladi, ya'ni bola o'sib-unmagan, go'dak bo'lib qolaveradi. Bunda bola psixikasida nevrozga o'xshash holatlardan o'z kuchiga ishonmaslik, qo'rqqoqlik, injiqlik, erkalik, qiziqishning pastligi va boshqalar kuzatiladi.

Ruhan sust rivojlanganlikning psixogen shaklida bola erta yoshligidan noqulay, noto'g'ri sharoitda tarbiyalanadi va shu tarbiyaning salbiy tomonlari ruhan rivojlanishiga ta'sir o'tkazgan boiadi. Shu xildagi kamchiliklarning kelib chiqish sabablarini quyidagi guruhga bo'lish mumkin: bola tarbiyasi bilan mutlaqo shug'ullanmaslik, uni butunlay o'z holiga tashlab qoyish, bunda bolalarda burch va mas'uliyat hissi shakllanmaydi. Aql-idrokning rivojlanishi, qiziqishlari, bilish faoliyati, his-tuyg'u va iroda yetishmasligi ustiga o'quv fanlarini o'zlashtirish uchun zarur bilim va taassurotlarning yetishmasligi ham qo'shiladi. Ruhan sust rivojlanganlikning psixogen shaklida aql-idrok bilish faoliyatiga aloqador kamchiliklarga aksari noto'g'ri tarbiya natijasida paydo bo'lgan xislatlar ham qo'shib pirovard natijasida shaxsning rivojlanishi izdan chiqadi, unda patologik xislatlar yuzaga keladi. Ana shunday bolalarni pedagogik qarovsiz bolalardan ajrata olish lozim. Pedagogik qarovsiz bolalarning psixikasi normal bo'lib, ular noto'g'ri tarbiyalanganligi natijasida ulgurmovchi o'quvchilar qatoriga o'tib qoladilar.

Ruhiy sust rivojlanishning serebral shakli miya shikastlari, meningit, meningoensefalit, gidrotsefaliya va boshqa kasalliklar natijasi bo'lib hisoblanadi. Ruhiy rivojlanishi sustlashgan bolalarni o'qishi pasayib ketadi, biroq bu holat o'z vaqtida va to'g'ri aniqlansa, bolalarga tegishli yordam tashkil etilsa, ular ommaviy maktab dasturini o'zlashtira oladilar. Ruhan rivojlanish kamchiliklarining ba'zi bir shakllarida bolalarni vaqti-vaqti bilan maxsus psixonevrologik sanatoriylarda davolash foydalidir. Sanatoriyada bola kollektiv ishiga asta-sekinlik bilan jalb etiladi. Unda

charchash alomatlari paydo bo'lganda, u o'quv mashg'ulotlaridan vaqtincha ozod etiladi yoki unga soddaroq boshqa vazifalar beriladi. Sanatoriyda davolanib kelgandan so'ng bola o'qishni o'z maktabida davom ettiraveradi [26].

Intellekti buzilgan bolalar. Intellekti buzilgan bolalarda miyaning organik ravishda rivojlanmaganligi yoki erta shikastlanishi bilan bog'liq bo'lgan aqliy (birinchi navbatda intellektual) rivojlanishning doimiy qaytarib bo'lmaydigan buzilishi mavjud. Oligofreniya intellektual rivojlanmaganligining og'irligi bo'yicha 3 guruhga bo'linadi:

debillik (yengil daraja) – ta'lim muassasasida inklyuziv ta'lim olish mumkin;

imbetsillik (o'rta daraja) – individual dastur bo'yicha ixtisoslashtirilgan muassasada o'qish mumkin;

idiotlik (og'ir daraja) – o'rgatilmagan bolalar – ijtimoiy himoya liniyasi bo'yicha ixtisoslashgan muassasalarda saqlanadi.

Hissiy-irodaviy sohasi buzilgan erta bolalik autizmi. EBA bilan kasallangan bolalar – bu hissiy, irodaviy va kognitiv sohalarning o'ziga xosligi va umuman xulq-atvorining turli xil ko'rinishlari bilan tavsiflangan rivojlanish buzilishlarining butun spektri hisoblanadi. Xarakterli belgilar: muloqot qilish va boshqa odamlarning his-tuyg'ularini tushunish qiyinligi, ijtimoiy soddalik, kulgili xatti-harakatlar, qulaylik va noqulaylikka monoton xatti-harakatlar, ko'plab stereotiplarning mavjudligi, affektiv portlashlar va boshqa xatti-harakatlarning buzilishi bilan javob berishi. Nutq odatda maxsus modulyatsiya qilinadi, ba'zida baland tonlarda, ba'zida monoton, ko'pincha "to'liqsiz" suhbatdoshga yo'naltirilmaydi, nutq muloqotida ifoda, imo-ishora yo'q, nutqning ohangdor, intonatsion va temp tomoni buziladi.

Bir nechta rivojlanishdagi buzilishlar. Bir bolada ikki yoki undan ortiq rivojlanishning asosiy buzilishlari mavjudligi. Bunday buzilishlar quyidagilar bo'lishi mumkin: og'ir ko'rish va miya yarim palsi; karlik va miya yarim palsi; karlik; ko'rlik va eshitish qobiliyatini yo'qotish; og'ir ko'rish buzilishi bilan aqliy zaiflik; ko'rlik va tizimli nutq buzilishi va boshqa murakkab nuqsonlar [73].

Korreksion pedagogika fanida alohida yordamga muhtoj bolalarning turli xil toifalari ustida ish olib boriladi: Ular quyidagilardir:

- 1) eshitish kamchiliklariga ega bo'lgan bolalar (kar, zaif eshituvchi bolalar, kech kar bo'lib qolgan bolalar);
- 2) ko'rish qobiliyatida kamchiligiga ega bo'lgan bolalar (ko'r, zaif ko'ruvchi bolalar);
- 3) aqli zaif bolalar;
- 4) og'ir nutqiy nuqsonlari bor bolalar;
- 5) harakat-tayanch a'zolarida kamchiliklari bo'lgan bolalar;
- 6) ruhiy rivojlanishi orqada qolgan bolalar;
- 7) rivojlanishida murakkab ko'p nuqsonli bolalar;
- 8) autizm sindromli bolalar [41; 18-b.].

Ta'limdagi qiyinchiliklar va ta'lim olish qobiliyatining buzilishi o'rtasidagi farqlash

Ta'limdagi qiyinchiliklar va ta'lim olish qobiliyatining buzilishi o'rtasidagi farqlashni aniqlash uchun tadqiqotchilarning fikr-mulohazalarini tahlil qilamiz.

B.F.Lomov faoliyatni tahlil etishning umumiy psixologiyada qabul qilingan sxemasini ko'rib chiqib, bu faoliyatni bajaruvchi shaxsning boshqa shaxslar bilan hamkorligi boshqacha qurilishi zarurligini ta'kidlab o'tadi. Yakka shaxs faoliyatining psixologik tahlili faoliyat subyekting boshqa odamlar bilan aloqasini mavhumlashtiradi. Lekin bu mavhumlashtirish nihoyatda muhimligidan qat'iy nazar, o'rganilayotgan hodisalarni bir tomonlama yoritish imkonini beradi. O'qituvchi va o'quvchining hamkorlikdagi faoliyatiga doir tadqiqotlarda, asosiy e'tibor o'zaro munosabatning rivojlanishini o'rganishga qaratilgan, o'qitishni guruhli tashkil qilish jarayoni bayon qilingan.

A.V.Petrovskiy jamoadagi shaxslararo munosabatlar faoliyatdan kelib chiqishini o'rganib, ta'lim jarayonida o'qituvchining o'quvchilar bilan hamkorligini tashkil qilish faqat ularning muloqotga ehtiyojini qondirish vositasi emas, balki o'quv materialini o'zlashtirishning ham vositasi ekanligini ta'kidlagan edi.

A.A.Bodalev o'qituvchi bilan o'quvchining munosabati ularning samarali, hamkorligini vujudga keltirish uchun qulaylik yaratishi zarur deb hisoblaydi. Buning uchun o'qituvchilar o'quvchilarning shaxs sifatidagi xususiyatlarini, maqsad va

ehtiyojlarini hisobga olishlari shartdir. Yuqoridagi fikrlarga qaramay, o'zlashtirishning turli bosqichlarida o'qituvchi bilan o'quvchilarning turli hamkorligi qanday uyushtirilishi masalasi hal bo'lgan emas. Binobarin, o'qituvchida o'quv faoliyatini hamkorlik asosida tashkil qilish ko'nikmalari yo'qligi qator muammolarni keltirib chiqarmoqda.

Hamkorlikdagi mahsuldor faoliyatni psixologik jihatdan o'rganishni V.YA.Lyaudis boshchiligidagi psixologlar guruhi amalga oshirdi. Uning asosiy maqsadi yangi psixik fazilatlarning shakllanishida o'qituvchi bilan talaba hamkorligining rolini ifodalash edi. Ushbu nazariyaga binoan o'quv faoliyatining shakllanishi fan asoslarini o'zlashtirishning negizi emas, balki shaxsning ijtimoiy-madaniy qadriyatlarini egallash jarayonidir. Mazkur nazariya asosida o'quv vaziyatini talaba shaxsining rivojlanishidagi «yaqin kamolot zonasi»nigina emas, balki «perseptiv rivojlanish zonasi»ni ham yaratadigan yo'sinda loyihalash mumkin.

V.Ya.Lyaudis o'quv vaziyati tarkibidagi 4 ta o'zgaruvchan holatni ko'rsatadi:

a) tashkiliy o'quv jarayonining mazmuni uning xususiyati, o'quvchi o'zlashtiradigan faoliyat dasturi, egallanadigan bilish faoliyatining turlari;

b) ta'lim mazmuni va o'quv faoliyati usullarini o'zlashtirish: bir bosqichdan boshqasiga o'tish tartibi;

v) talaba bilan o'qituvchining o'zaro ta'siri va hamkorlik sistemasi;

g) ta'limdagi o'zgaruvchan omillarning o'zaro aloqasining takomillashuvi.

O'zaro hamkorlikning muhim omili va talabalarning o'zaro munosabati xususiyatini belgilovchi asos o'qituvchi bilan talaba hamkorligining shakllaridir. Hamkorlikdagi o'quv faoliyati (o'qituvchi va talaba munosabatlarining va birgalikdagi xatti-harakatlarining alohida turidirki, o'zlashtirish obyektni, bilish faoliyatining barcha qismlarini qayta qurishni ta'minlaydi.

Hamkorlikdagi o'quv faoliyatining maqsadi o'zlashtiriladigan faoliyat va birgalikdagi harakatlar, munosabat va muloqotning boshqarish mexanizmini yaratishdir. Hamkorlikdagi faoliyatning mahsuli talabalar mustaqil holda ilgari surgan yangi g'oyalar va o'zlashtirilayotgan faoliyatning mohiyatiga bog'liq maqsadlar va sheriklikda shaxs pozitsiyasini boshqarish istaklarining yuzaga kelishidir.

Hamkorlikdagi faoliyat usuli deganda o`qituvchi bilan talabaning birgalikdagi xatti-harakatlarining sistemasini tushunish kerak. Bunday xatti-harakatlar o`qituvchining talabaga ko`rsatadigan yordamidan boshlanadi, talabalarning faolligi asta-sekin o`sa borib, butunlay ularning o`zi boshqaradigan amaliy va aqliy harakatiga aylanadi, o`qituvchi bilan talaba o`rtasidagi munosabat esa sheriklik pozitsiyasi xususiyatiga ega bo`ladi.

Psixologiya fanida hamkorlikning yettita shakli mavjud, ular quyidagilardan iboratdir:

- 1) faoliyatga kirish;
- 2) mustaqil harakatlar (o`qituvchi bilan talaba hamkorlikda bajaradilar);
- 3) o`qituvchi harakatni boshlab beradi va unga talabani jalb etadi;
- 4) taqlid harakatlari (o`qituvchidan ibrat olgan talaba ana shu namuna asosida harakat qiladi);
- 5) madad harakatlari (o`qituvchi talabaga oraliq maqsad va unga erishish usullarini tanlashda yordam beradi) oxirgi natijani nazorat qiladi;
- 6) o`zini-o`zi boshqarish harakatlari (o`qituvchi umumiy maqsadni ko`rsatishda va oxirgi natijani baholashda ishtirok etadi);
- 7) o`zini-o`zi qo`zg`atuvchi harakatlar;
- 8) o`zini uyushtiruvchi harakatlar.

Ta`limdagi qiyinchiliklar va ta`lim olish qobiliyatining buzilishi o`rtasidagi farqlash – ta`lim jarayonida o`quvchilarning har xil muammolarni boshdan kechirishiga sabab bo`ladigan ikki asosiy omilni ko`rsatadi. Bu ikki tushuncha bir-biriga o`xshash bo`lsa-da, ular o`rtasida muhim farqlar mavjud. Quyida bu farqlarni yanada aniqroq tushuntirishga harakat qilamiz (3.4-jadvalga qarang):

3.4-jadval.

Ta`limdagi qiyinchiliklar va ularning sabablari, ta`lim olish qobiliyatining buzilishi va ularning sabablari

Ta`limdagi qiyinchiliklar va ta`lim olish qobiliyatining buzilishi	Asosiy belgilari
Ta`limdagi qiyinchiliklar	
Ta`limdagi qiyinchiliklar o`quvchilarning ta`lim olish jarayonida uchraydigan	O`rganishdagi sekinlik.</b> Ba`zi o`quvchilar materialni sekinroq o`zlashtiradilar, lekin bu ularning aqliy salohiyati pastligini

vaqtinchalik yoki doimiy muammolardir. Bu qiyinchiliklar odatda o`quvchining o`rganish jarayonida xususiy bir jihatlaridan kelib chiqadi va odatda o`qituvchilar, ota-onalar yoki boshqa pedagogik mutaxassislar tomonidan qo`llaniladigan yondashuvlar orqali bartaraf etilishi mumkin	anglatmaydi. Ular faqat o`z vaqtida yordam yoki qo`llab-quvvatlashni talab qilishi mumkin. Dastlabki ta`limda qiyinchiliklar.</b> Ba`zi bolalar o`z yoshiga mos keladigan bilimlarni olishda qiyinchiliklarga duch kelishadi, ammo ular yaxshi qo`llab-quvvatlash orqali o`rganish jarayonini davom ettirishlari mumkin.</p> <p><b>Motivatsiya va diqqatni jamlashdagi muammolar.</b> Ta`limdagi qiyinchiliklar ba`zan o`quvchining diqqatini jamlash yoki motivatsiyasini saqlashda yuzaga keladi. Bu qiyinchiliklar turli sabablar bilan bog`liq bo`lishi mumkin, masalan, o`quvchi o`zi uchun qiziqarli bo`lmagan predmetlarni o`rganayotganida
Ta`limdagi qiyinchiliklar sabablari	
Atrof-muhit ta`siri	O`quvchining uyi, oila muhitidagi stresslar yoki boshqa tashqi omillar ta`lim jarayoniga salbiy ta`sir ko`rsatishi mumkin
Ko`nikmalarni rivojlantirishda qiyinchiliklar	Ba`zi o`quvchilar til, matematikada yoki boshqalarida ba`zi boshlang`ich ko`nikmalarni o`rganishda qiyinchiliklarga duch keladilar
Qisqa muddatli sog`liq muammolari	Vaqtinchalik kasalliklar yoki jismoniy holatlar o`quvchining diqqatini va konsentratsiyasini buzishi mumkin
Ta`lim olish qobiliyatining buzilishi	
Ta`lim olish qobiliyatining buzilishi (yoki o`rganish buzilishlari) o`quvchining aqliy, jismoniy yoki hissiy rivojlanishida doimiy va sezilarli o`zgarishlar bilan bog`liq muammolarni bildiradi. Bu buzilishlar o`quvchining o`zlashtirish qobiliyatiga jiddiy ta`sir ko`rsatadi va ularni muayyan pedagogik yondashuvlar, maxsus ta`lim metodlari yoki tibbiy yordam orqali tuzatish yoki yengillashtirish kerak	Maxsus o`rganish buzilishlari.</b> O`quvchining o`rganish jarayoni ba`zi xususiyatlar bilan buziladi, masalan, disleksiya (o`qish va yozish qobiliyatining buzilishi), diskalkuliya (matematika qobiliyatining buzilishi) yoki dysgraphia (yozuv qobiliyatining buzilishi).</p> <p><b>Qobiliyat va iqtidorga bog`liq bo`lmagan muammolar.</b> O`quvchilarda aqliy salohiyat yuksak bo`lishi mumkin, ammo ular noaniq, qiyin, yoki noto`g`ri o`rganish metodlari tufayli o`rganish jarayonida qiyinchiliklarga duch kelishadi.</p> <p><b>Psixologik va hissiy rivojlanish buzilishlari.</b> O`quvchilar o`z his-tuyg`ularini boshqarish va boshqalar bilan ijtimoiy aloqada qiyinchiliklarga duch kelishi mumkin, bu esa ta`lim jarayonini murakkablashtiradi
Ta`lim olish qobiliyatining buzilishlari sabablari	
Genetik yoki biologik sabablar	Ba`zi o`rganish buzilishlari genetika, tug`ma nuqsonlar yoki miyada kimyoviy disbalans bilan bog`liq bo`lishi mumkin
Nevrologik yoki psixologik omillar	Ba`zi bolalar tug`ma yoki rivojlanish jarayonida miyaning ba`zi qismlaridagi funksional o`zgarishlar tufayli qiyinchiliklarga duch keladilar
Atrof-muhit yoki tarbiya	Ularning ta`lim olish jarayoniga bo`lgan yondashuvi, ota-onalar va o`qituvchilarning yondashuvlari ham o`rganish qobiliyatiga ta`sir qilishi mumkin

Ta`limdagi qiyinchiliklar va ta`lim olish qobiliyatining buzilishi o`rtasidagi farqlar aniqlandi (3.5-jadvalga qarang):

Ta'limdagi qiyinchiliklar va ta'lim olish qobiliyatining buzilishi o'rtasidagi farqlar

Xususiyat	Ta'limdagi qiyinchiliklar	Ta'lim olish qobiliyatining buzilishi
Tabiat	Vaqtinchalik yoki yengil qiyinchiliklar	Doimiy, chuqur va tizimli buzilishlar
Sabablari	Atrof-muhit, motivatsiya, vaqtinchalik omillar	Genetik, biologik yoki nevrologik omillar
Ta'siri	O'quvchilarni vaqtincha ta'lim olishda qiyinchilikka olib keladi	O'quvchilarning o'rganish qobiliyatini jiddiy cheklaydi
Davolash va yondashuvlar	O'qituvchilarning qo'llab-quvvatlash va yordami kerak	Maxsus ta'lim usullari, terapevtik yondashuvlar zarur
Misollar	Diqqatni jamlashda qiyinchilik, motivatsiya yetishmovchiligi	Disleksiya, disartriya, autizm, ADHD

Ta'limdagi qiyinchiliklar va ta'lim olish qobiliyatining buzilishi o'rtasidagi farq asosan ularning tabiati va ta'sirining chuqurligida yotadi. Ta'limdagi qiyinchiliklar odatda vaqtinchalik va yengil bo'lib, ularni to'g'ri yondashuvlar yordamida bartaraf etish mumkin. Ta'lim olish qobiliyatining buzilishi esa doimiy, jiddiy va rivojlanish jarayonida davom etadigan holatlarni ifodalaydi, bu esa maxsus ta'lim yondashuvlarini talab qiladi.

Ta'limdagi qiyinchiliklarning asosiy shakllari

Ta'limdagi qiyinchiliklar – bu o'quvchilarning ta'lim olish jarayonida yuzaga keladigan va o'rganish jarayonini sekinlashtiradigan yoki murakkablashtiradigan turli muammolarni anglatadi. Ushbu qiyinchiliklar o'quvchilarning individual xususiyatlari va atrof-muhit omillariga bog'liq bo'lishi mumkin. Ta'limdagi qiyinchiliklar, o'quvchining o'rganish jarayonida sekin rivojlanishi, bilimlarni o'zlashtirish va ko'nikmalarni shakllantirishda to'siqlarni yuzaga keltiradi. Ta'limdagi qiyinchiliklarning asosiy shakllari quyidagilardan iborat (3.6-jadvalga qarang):

Ta'limdagi qiyinchiliklarning asosiy shakllari

Ta'limdagi qiyinchiliklarning asosiy shakllari	Misollar
Diqqat va konsentratsiya bilan bog'liq qiyinchiliklar	
Bu turdagi qiyinchiliklar o'quvchilarning diqqatini bir joyga jamlashda qiyinchiliklarga duch kelishlarini bildiradi. O'quvchilarning	Uzoq vaqt davomida diqqatni jamlashda qiyinchiliklar.

uzoq vaqt davomida bir faoliyatga e'tiborini qaratishlari, darsni to'liq tinglashlari va o'rganish jarayonida faol qatnashishlari qiyin bo'lishi mumkin	Diqqatni taqsimlash va ko'p vazifalarni bajarishdagi muammolar. Tez charchash yoki zerikish tufayli darsni eslab qolishdagi qiyinchiliklar
Motivatsiya yetishmovchiligi	
O'quvchilarda o'qishga nisbatan motivatsiyaning pasayishi, o'rganishga bo'lgan qiziqishning kamayishi, darslarga nisbatan sovuqqonlik yuzaga kelishi mumkin. Bu, ayniqsa, o'quvchilarning o'ziga bo'lgan ishonchining pastligi, o'qishning ahamiyatini tushunmaslik yoki o'qishga bo'lgan ishtiyoqning yo'qolishi bilan bog'liq	Darsda faol ishtirok etmaslik yoki mas'uliyatni his qilmaslik. O'rganishga ishtiyoqning yo'qolishi. O'quvchilarda darsni yaxshi o'zlashtirishi uchun zarur bo'lgan ijobiy his-tuyg'ularning yo'qolishi
O'rganish tezligining pastligi	
Ba'zi o'quvchilar materialni o'zlashtirishda boshqalarga qaraganda ancha sekinroq bo'lishadi. Ularning o'rganish jarayonida yengil kechikishlar bo'lishi mumkin, ammo bu holat odatda vaqtinchalikdir. Bunday o'quvchilar ko'proq vaqt va yordamga muhtoj	O'qish, yozish yoki matematika ko'nikmalarini sekin o'zlashtirish. Materialni tushunish va qayta eslab ko'rish vaqtining ko'pligi. Maktabda umumiy o'rganish jarayonida sekin rivojlanish
Til va kommunikatsiya qiyinchiliklari	
Ba'zi o'quvchilar tilni o'rganishda qiyinchiliklarga duch kelishadi. Bu tilni tushunish yoki so'zlashuvda kechikishlar, nutqni shakllantirishda muammolar va boshqa kommunikatsiya xususiyatlarini o'zlashtirishdagi qiyinchiliklarga olib keladi	Nutqdagi kechikishlar va gapirishda muammolar. So'zlar va iboralarni tushunishda qiyinchiliklar. O'z fikrini aniq va to'g'ri ifodalashda muammolar
Aqliy rivojlanishdagi cheklovlar (o'rganish buzilishlari)	
Ba'zi o'quvchilarda o'zlashtirish va tushunishdagi qiyinchiliklar genetik yoki neyrologik sabablar bilan bog'liq bo'lishi mumkin. Masalan, disleksiya, diskalkuliya yoki boshqa aqliy rivojlanish buzilishlari o'quvchilarning ma'lum bilimlarni o'zlashtirishda qiyinchiliklarga olib kelishi mumkin	Disleksiya – o'qish va yozishdagi qiyinchiliklar. Diskalkuliya – matematikaga oid bilimlarni o'zlashtirishdagi qiyinchiliklar. Dizartriya – nutqni shakllantirishdagi qiyinchiliklar
Jismoniy va motorik rivojlanish qiyinchiliklari	
Ba'zi o'quvchilarda motorik ko'nikmalarni rivojlantirishda qiyinchiliklar yuzaga kelishi mumkin. Bu, odatda, motorik faoliyatlarni bajarishda muammolarni anglatadi, masalan, yozishda, o'qishda yoki boshqa ko'nikmalarni o'zlashtirishda qiyinchiliklarga olib kelishi mumkin	Nozik motorika (masalan, qo'lni ishlatishda qiyinchiliklar). Katta motorika (masalan, yugurish, sakrash yoki boshqa harakatlarni bajarishda qiyinchiliklar)
Emotsional va hissiy qiyinchiliklar	
O'quvchilarning hissiy holati, masalan, xavotir, depressiya yoki stress, ta'lim olish jarayonini murakkablashtirishi mumkin. Bu o'quvchining o'rganish jarayoniga bo'lgan qiziqishini pasaytiradi va diqqatni jamlashni qiyinlashtiradi	Stress, xavotir yoki depressiya tufayli o'quvchining darsga bo'lgan qiziqishining yo'qolishi. O'quvchining ijtimoiy aloqalar o'rnatishda yoki o'z his-tuyg'ularini boshqarishda qiyinchiliklar
Ijtimoiy va atrof-muhit omillari	

O'quvchilarning atrof-muhitidagi muammolar (masalan, oiladagi nizolar, iqtisodiy muammolar, sog'liq muammolari) ta'lim jarayoniga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Bu muammolar o'quvchining o'rganishga bo'lgan e'tiborini va ishtiyoqini kamaytirishi mumkin	O'quvchining o'z oilasidagi muammolar tufayli diqqatini jamlashda qiyinchiliklar. Ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlarning ta'limga ta'siri (masalan, resurslarning yetishmasligi)
---	---

Ta'limdagi qiyinchiliklar o'quvchilarning o'rganish jarayonida uchraydigan va ta'lim olishni murakkablashtiradigan turli omillarni anglatadi. Bu qiyinchiliklar faqat vaqtinchalik muammolar bo'lishi mumkin yoki doimiy va chuqur buzilishlarga olib kelishi mumkin. Ularni bartaraf etish uchun maxsus yondashuvlar, individual qo'llab-quvvatlash va o'quvchilarga moslashtirilgan ta'lim usullarini qo'llash zarur.

Ta'limdagi qiyinchiliklarni mohiyati va shakliga ko'ra uch guruhga ajratish mumkin:

1. Bilishdagi qiyinchiliklar: o'rta maktab va oliy o'quv yurtidagi o'quv materiallarining mazmun va ko'lam jihatdan keskin farqlanishi; oliy o'quv yurtida o'qitishning turli shakl va usullari (leksiyalar, seminar mashg'uloti, kollokvium, sinov, bahs, amaliy mashg'ulot, maxsus praktikum, maxsus seminar, maxsus kurs va hokazolar) mavjudligi o'quv matni, leksiya va seminar materiallarining murakkabligi, muammoligi, ilmiyligi, talabalarda mustaqil bilim olish malakalari yetishmasligi; ularning murakkab oliy ta'limga to'la tayyor emasligi.

2. Ijtimoiy-psixologik qiyinchiliklar: atrof-muhit va hayot sharoitining o'zgarishi; hayot va faoliyatning barcha jabhalarida mustaqillikka o'tilishi: irodaviy zo'r berish, qobiliyat, aqliy imkoniyatlar bo'yicha qat'iyatsizlik: masalan, sessiyalarda, o'qishdan haydalishdan cho'chish, qo'rqish, xavfsirashning paydo bo'lishi.

3. Kasbiy qiyinchiliklar: oliy o'quv yurti mutaxassisligini tanlashdan ikkilanish; oliy maktab shart-sharoitlariga moslashish jarayonini noto'g'ri tasavvur qilish; ta'lim olish usullari va vositalarini ko'nikma, malaka va odatlarini egallashda orqada qolish, turli xususiyatga ega bo'lgan mutaxassislik-ixtisoslik amaliyotidan unumli foydalana olmaslik; nazariy bilimlar bilan amaliyotning ajralib qolgani; talabalarining professiogrammadan xabarsizligi yoki professiogramma talablariga javob beradigan kasbiy fazilatlariga ega emasligi [33].

Mana shu qiyinchiliklarning barchasi oliy ta'lim muhitiga moslashish bilan bog'liqdir. Tajribadan ma'lumki, oliy ta'lim muhitiga moslashishda talabalarning o'ziga xos tipologik va yosh xususiyatlari, aqliy imkoniyatlari, aql-zakovati, axloqiy fazilatlari, etnik alomatlari ma'lum darajada rol o'ynaydi. Qiyinchilikning asosiy sabablari talabalar o'quv faoliyatining to'g'ri usullarini bilmasligi, aqliy mehnatda kuch va imkoniyatlarni bir tekis taqsimlay olmasligidan iborat bo'lib, bular aqliy zo'riqishning negizi hisoblanadi. Talabalarda vujudga kelgan aqliy zo'riqish tasodifiy psixologik hodisa emas, uning zahirida shaxsiy o'quv faoliyatini oqilona boshqarish uquvining zaifligi yotadi. Shunga ko'ra oliy o'quv yurti talabalar ko'pincha o'quv materiallarini o'zlashtirishda bu faoliyatni tasodifiy boshqarishga harakat qiladilar. Bunda muayyan materiallar mantiqiy harakat bilan eslab qolinsa, qolganlari mutlaqo diqqatdan uzoqlashtiriladi. Natijada ular ma'ruza bir qismini tinglaydilar, uning mohiyatini qiyinchilik bilan anglaydilar, uni konspektlashtirishga ulgurmaydilar. O'quv yili mobaynida ana shu holning davom etishi imtihon sessiyalarini talaba uchun qattiq sinovga aylantiradi. Shunga ko'ra oliy o'quv yurtining asosiy vazifalaridan biri talabani o'quv materiallarining asosiy manbalari bilan ishlashga o'rgatishdan, uning mustaqil bilish faoliyatini tashkil qilishdan, uni o'zini boshqarish usullari bilan tanishtirishdan iboratdir.

Qiyinchilikning asosiy sabablari talabalar o'quv faoliyatining to'g'ri usullarini bilmasligi, aqliy mehnatda kuch va imkoniyatlarni bir tekis taqsimlay olmasligidan iborat bo'lib, bular aqliy zo'riqishning negizi hisoblanadi. Talabalarda vujudga kelgan aqliy zo'riqish tasodifiy psixologik hodisa emas, uning zahirida shaxsiy o'quv faoliyatini oqilona boshqarish uquvining zaifligi yotadi. Oliy ma'lumot olish talabaning maqsadga muvofiq, muntazam, rejali, izchil o'quv faoliyatini ta'limning barcha bosqichlarida amalga oshirishini taqozo etadi [33].

Nazorat va muhokama savollari:

1. O'quvchilar tomonidan ta'limiy materialni qanday o'zlashtirish usullari mavjud?
2. Rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalarning qanday toifalari bor?

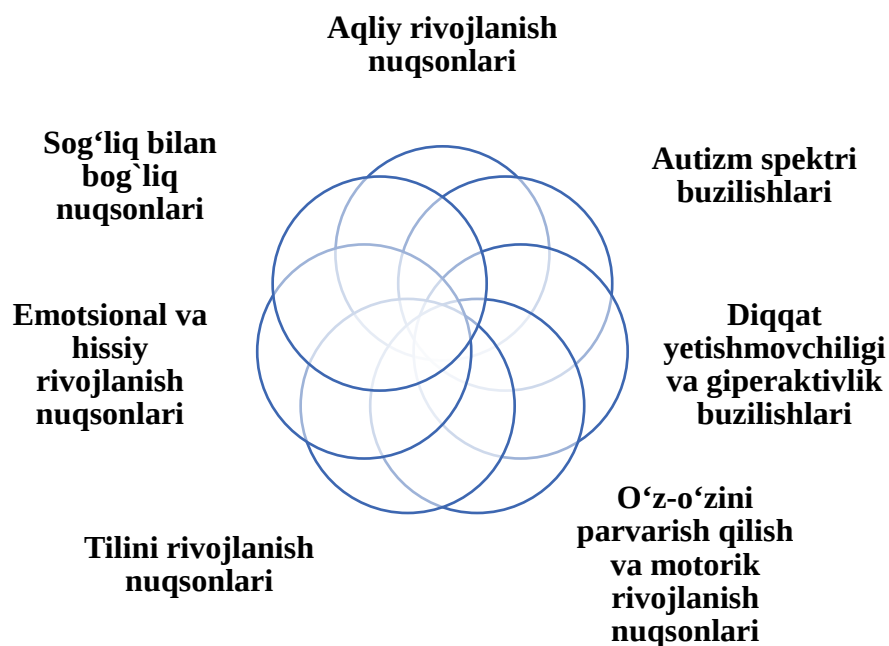
3. Ta'limda qanday qiyinchiliklar mavjud?
4. Ta'lim olish qobiliyatining buzilishi qanday sodir bo'ladi?
5. Ta'limdagi qiyinchiliklarning qanday asosiy shakllari mavjud?

Mustaqil ta'lim topshiriqlari:

1. O'quvchilar tomonidan ta'limiy materialni o'zlashtirish usullarini "Toifalash jadvali" metodi asosida loyihalashtiring:

O'quvchilar tomonidan ta'limiy materialni o'zlashtirish usullari	O'quvchilar tomonidan ta'limiy materialni o'zlashtirish usullari mazmuni
Eslab qolish (Repetition)	
Qisqacha tahlil qilish (Summarization)	
Izohli o'qish (Annotation)	
Savol-javob (Questioning)	
O'qish va yozish (Reading and Writing)	
Amaliy mashqlar (Practice exercises)	
Loyiha ishlari (Project-based learning)	
Simulyatsiya (Simulation)	
Guruhlarda ishlash (Collaborative learning)	
Muammoli vazifalar (Problem-based learning)	
Diagramma va xaritalar (Mind maps, diagrams)	
Rasm va tasvirlar (Visual aids)	
Video va animatsiyalar (Videos and animations)	
Aqliy va hissiy jarayonlar (Cognitive and emotional processes)	
Motivatsiyani oshirish (Increasing motivation)	
Fikr almashish va muhokama (Discussion and debate)	
Tinglash va baholash (Listening and assessment)	

2. Rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalarning asosiy toifalarni "Venna diagrammasi" metodi asosida loyihalashtiring:

3. Ta'limdagi qiyinchiliklar va ularning sabablari hamda ta'lim olish qobiliyatining buzilishi va ularning sabablarini "Tushunchalar tahlili" metodi asosida loyihalashtiring:

Tushunchalar	Tushunchalar mazmuni
Ta'limdagi qiyinchiliklar	
Ta'limdagi qiyinchiliklar sabablari	
Ta'lim olish qobiliyatining buzilishi	
Ta'lim olish qobiliyatining buzilishlari sabablari	

4. Ta'limdagi qiyinchiliklar va ta'lim olish qobiliyatining buzilishi o'rtasidagi farqlarni "Toifalash jadvali" metodi asosida loyihalashtiring:

Xususiyat	Ta'limdagi qiyinchiliklar	Ta'lim olish qobiliyatining buzilishi
Tabiat		
Sabablari		
Ta'siri		
Davolash va yondashuvlar		
Misollar		

§ 3.2. TA'LIMIY TASHKILOTDA INKLYUZIV MUHITNI LOYIHALASH

Reja:

1. Alohida yordamga muhtoj bolalar uchun maktabgacha ta'lim tashkilotida korreksion dasturni ishlab chiqish algoritmi.
2. Inklyuziv ta'limiy muhitni yaratishda pedagoglar jamoasining faoliyat mazmuni.
3. Inklyuziv talimiy muhitni yaratishda ota-onaning ishtiroki.
4. Tarmoqli shakllar inklyuziv ta'limiy muhitni yaratish manbalari sifatida.

Tayanch soʻz va iboralar: alohida yordamga muhtoj bolalar, inklyuziv talimiy muhit, pedagoglar jamoasi, ota-ona, tarmoqli shakllar, korreksion dastur, bolalar haqida ma'lumot to'plash, diqqatli xususiyatlarini tahlil qilish, rivojlanish darajasini aniqlash, maxsus ehtiyojlarni belgilash, individual o'rganish maqsadlarini belgilash, ta'lim metodlarini tanlash, psixologik yondashuvlar, sog'liqni saqlash, fizioterapiya, o'quv materiallarini tayyorlash, dars va faoliyatlar rejasini yaratish, darsning davomiyligi va intensivlikasini belgilash, tibbiy yordam, psixologik qo'llab-quvvatlash, ijtimoiy yordam, doimiy monitoring, rivojlanish natijalarini baholash, alohida yondashuvlar, individual yondashuv, guruhli yondashuv, maktab psixologi, tyutor, jismoniy tarbiya o'qituvchisi, maktabdagi tibbiyot xodimi.

Alohida yordamga muhtoj bolalar uchun maktabgacha ta'lim tashkilotida korreksion dasturini ishlab chiqish algoritmi [68]

Inklyuziv ta'lim – turli jismoniy, aqliy, ijtimoiy yoki ruhiy imkoniyatlarga ega bo'lgan bolalarning birgalikda ta'lim olishi uchun teng va qo'llab-quvvatlovchi sharoit yaratish jarayonidir. Loyihalash jarayoni barcha o'quvchilarning ehtiyojlarini inobatga oladigan hamda ularning teng ishtirokini ta'minlaydigan maxsus yondashuvni talab qiladi. Inklyuziv ta'limni loyihalash bosqichlari quyidagilardan iborat (3.7-jadvalga qarang):

3.7-jadval.

Inklyuziv ta'limni loyihalash bosqichlari

Loyihalash bosqichlari	Loyihalash bosqichlari mazmuni	Loyihalashtirish
Ta'lim muhitini tahlil qilish	Maktabning jismoniy sharoiti	lampalar, keng eshiklar, liftlar va maxsus hojatxonalar

	Ta'lim jarayonining muvofiqlashuvi	fanlar yoki dars usullarining jismoniy yoki ruhiy cheklovlarga moslashtirilganligi
	Hodimlarning malakasi	inklyuziv ta'lim bo'yicha o'qituvchilarning tayyorgarlik darajasi
O'quvchilarni diagnostika qilish	Bolaning ehtiyojlarini aniqlash	jismoniy, ruhiy yoki aqliy cheklovlarni baholash; bolaning qiziqishlari va kuchli tomonlarini aniqlash
	Inklyuziv ta'lim uchun zarur bo'lgan resurslarni belgilash	qo'shimcha o'quv materiallari, texnologiyalar, psixologik qo'llab-quvvatlash
Maqsadlar belgilash	Inklyuziv ta'limning asosiy maqsadlari	barcha o'quvchilar uchun teng imkoniyatlar yaratish; turli qobiliyatlarga ega bo'lgan bolalarning birgalikda ta'lim olishi; bolaning shaxsiy rivojlanishiga yo'naltirilgan ta'limni ta'minlash
Inklyuziv ta'lim modeli	To'liq integratsiya	barcha o'quvchilar umumiy sinflarda o'qishadi
	Qisman integratsiya	o'quvchilarning ehtiyojlariga qarab alohida mashg'ulotlar tashkil etiladi
	Resurs markazlari	maktab ichida maxsus resurs markazlar tashkil etiladi, bu yerda o'quvchilarga yordam beriladi
Darslarni rejalashtirish	har bir fan bo'yicha mashg'ulotlarni o'quvchilarning imkoniyatlariga moslashtirish	
	jismoniy cheklovlarga ega bolalar uchun multimedia texnologiyalari	
	ruhiy cheklovga ega bolalar uchun oddiy materiallar	
	guruhli va individual ishlarni birlashtirish	
O'quv resurslarini tayyorlash	Turli formatdagi materiallar	matn, video, audio, qo'llanmalar
	Interaktiv texnologiyalar	smart-doska, planshetlar, ta'lim platformalari
	Maxsus yordamchi vositalar	brayl alifbosi, eshitish qurilmalari
Hamkorlik va monitoring	O'qituvchi, ota-ona va mutaxassislar o'rtasida hamkorlik	bolaning rivojlanishini muntazam kuzatish; muvaffaqiyatlarga qarab rejani qayta ko'rib chiqish
	Rivojlanish monitoringi	har bir o'quvchi uchun individual natijalar qayd etiladi

Alohida yordamga muhtoj bolalar uchun maktabgacha ta'lim tashkilotida korreksiya dasturini ishlab chiqish algoritmi – bu maxsus ta'lim ehtiyojlariga ega bolalar uchun samarali va moslashtirilgan ta'lim dasturini yaratish jarayonidir. Korreksiya dasturi bolalarning rivojlanishini qo'llab-quvvatlash, ularning o'rganishdagi qiyinchiliklarini bartaraf etish va individual ehtiyojlarga javob berish uchun ishlab chiqiladi. Quyidagi algoritim bu jarayonni bosqichma-bosqich ko'rsatadi (3.8-jadvalga qarang):

**Alohida yordamga muhtoj bolalar uchun maktabgacha ta'lim tashkilotida
korreksiya dasturini ishlab chiqish algoritmi**

Korreksiya dasturi bosqichlari	Korreksiya dasturini ishlab chiqish algoritmi
Ma'lumot yig'ish va tahlil qilish	
Bolalar haqida ma'lumot to'plash	Korreksiya dasturini ishlab chiqishda birinchi qadam – alohida yordamga muhtoj bolalar haqida aniq ma'lumotlar to'planadi. Bu bolalarning tibbiy, psixologik, jismoniy, ijtimoiy va ta'lim darajasidagi holatini o'z ichiga oladi
Diqqatli xususiyatlarini tahlil qilish	O'quvchilarning qiyinchiliklari va ularning ehtiyojlarini aniqlash uchun maxsus testlar va kuzatishlar olib borish, o'qituvchilar va psixologlardan ma'lumot olish kerak
Rivojlanish darajasini aniqlash	Har bir bolada intellektual, hissiy va jismoniy rivojlanishning qaysi sohalarida muammolar borligini aniqlanadi
Ta'lim ehtiyojlarini aniqlash	
Maxsus ehtiyojlarni belgilash	Korreksiya dasturi bolalarning alohida ehtiyojlarini hisobga olgan holda ishlab chiqilishi kerak. Bu ehtiyojlar: aqliy rivojlanishdagi qiyinchiliklar (masalan, disleksiya, diskalkuliya); nutq rivojlanishidagi muammolar; jismoniy cheklovlar (masalan, motorik rivojlanishdagi qiyinchiliklar); ijtimoiy-emotsional rivojlanishdagi to'siqlar; aqliy yoki hissiy muammolar (autizm, ADHD va boshqalar)
Individual o'rganish maqsadlarini belgilash	Har bir bolaga alohida maqsadlar qo'yilishi kerak. Bu maqsadlar bolaning qiyinchiliklarini yengish, ma'lum ko'nikmalarni rivojlantirish va o'quv jarayoniga integratsiya qilishni o'z ichiga oladi
Dasturning asosiy komponentlarini aniqlash	
Ta'lim metodlarini tanlash	Korreksiya dasturida foydalaniladigan metodlar individual yondashuvga asoslanishi kerak. Bunga quyidagilar kiradi: <i>individual ta'lim usullari</i> : har bir bola uchun individual yondashuvlar va usullarni ishlab chiqish. <i>guruhli mashg'ulotlar</i> : kichik guruhlar bilan o'tkaziladigan mashg'ulotlar, bu bolalarga o'zaro aloqalarni rivojlantirish va qo'llab-quvvatlash imkonini beradi. <i>interaktiv o'qitish metodlari</i> : o'yinlar, san'at va boshqa interaktiv yondashuvlar orqali bolalarning o'rganishga bo'lgan qiziqishini oshirish
Psixologik yondashuvlar	Bolaning hissiy holatini yaxshilash uchun psixologik texnikalardan foydalanish (relaksatsiya, ijobiy fikrlashni rivojlantirish va boshqalar)
Sog'liqni saqlash va fizioterapiya	Jismoniy rivojlanishdagi qiyinchiliklar uchun maxsus mashqlar yoki fizioterapiya
Dastur tarkibini ishlab chiqish	
O'quv materiallarini tayyorlash	Maxsus o'quv materiallari, darsliklar, vizual va audiovizual resurslar, moslashtirilgan testlar tayyorlanadi
Dars va faoliyatlar rejasini yaratish	Bolalarning rivojlanish darajasiga mos keladigan darslar va faoliyatlar rejasi ishlab chiqiladi. Bu faoliyatlar o'quvchilarning ko'nikmalarini rivojlantirishga yo'naltirilgan bo'lishi kerak
Darsning davomiyligi va intensivlikasini belgilash	Darslarning davomiyligi va intensivligini bolaning ehtiyojlariga qarab moslashtiriladi
Maxsus yordam va qo'llab-quvvatlash tizimini yaratish	

O'qituvchilarning tayyorgarligi	O'qituvchilarni alohida yordamga muhtoj bolalar bilan ishlash uchun maxsus treninglar o'tkaziladi. Ular bolalarning ehtiyojlarini tushunish va ularga mos ta'lim yondashuvlarini amalga oshirishga tayyor bo'lishlari kerak
Tibbiy yordam va psixologik qo'llab-quvvatlash	O'quvchilarga tibbiy yordam, psixologik maslahatlar va qo'llab-quvvatlash xizmatlari ko'rsatiladi. Bu xizmatlar bolaning rivojlanishiga mos tarzda tashkil etilishi kerak
Ijtimoiy yordam	Bolalarning oilalari bilan hamkorlik qilish va ijtimoiy xizmatlar orqali qo'llab-quvvatlanadi
Monitoring va baholash tizimini ishlab chiqish	
Doimiy monitoring	Korreksiya dasturining samaradorligini baholash uchun bolalarning rivojlanishini va o'rganish jarayonini doimiy ravishda kuzatib boriladi
Rivojlanish natijalarini baholash	O'quvchilarning rivojlanish darajasini baholash va kerak bo'lganda dasturga o'zgarishlar kiritiladi. Buning uchun malakali o'qituvchilar va psixologlardan yordam olinadi
Alohida yondashuvlar	Agar dasturning samaradorligi past bo'lsa, individual yondashuvlar va qo'llab-quvvatlashlar ko'proq e'tibor talab qilishi mumkin
Korreksiya dasturining moslashtirilgan versiyalarini ishlab chiqish	
Individual va guruhli yondashuvlar	Har bir bolaning ehtiyojiga qarab dasturga moslashtirilgan versiyalar ishlab chiqilishi zarur. Bunda bolalar uchun turli darajadagi qiyinchiliklar, rivojlanish va o'rganish sharoitlari hisobga olinadi
Dasturda o'zgarishlar kiritish	Bolaning rivojlanishiga qarab, dasturga o'zgarishlar kiritish va yangi metodlar qo'llash zarur

Alohida yordamga muhtoj bolalar uchun maktabgacha ta'lim tashkilotida korreksiya dasturini ishlab chiqish ko'p bosqichli, tizimli yondashuvni talab qiladi. Bu jarayon o'quvchilarning individual xususiyatlari, ehtiyojlari va rivojlanish darajasini hisobga olgan holda amalga oshiriladi. Samarali korreksiya dasturi bolalarning ta'lim jarayoniga muvaffaqiyatli integratsiyasini ta'minlaydi va ularning rivojlanishidagi qiyinchiliklarni bartaraf etishda yordam beradi.

Inklyuziv ta'lim jarayoni tashkil etilgan umumta'lim muassasalaridagi pedagoglar uchun Milliy o'quv dasturi asosida alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan o'quvchilarni inklyuziv ta'limda o'qitish bo'yicha 1 va 2 sinflar uchun barcha fanlar kesimida metodik qo'llanma quyidagi sinflar bo'yicha ishlab chiqilgan.

“Alifbe”, “Yozuv”, “Ona tili va o'qish savodxonligi”, “Chet tili” (ingliz tili) 1-sinf;

“Ona tili”, “Chet tili” (ingliz tili, rus tili) 2-sinf;

“Matematika” 1-sinf;

“Matematika” 2-sinf;

“Tarbiya”, “Tabiiy fan” 1-sinf;

“Tarbiya”, “Tabiiy fan” 2-sinf;

“Musika”, “Tasviriy san’at”, “Texnologiya”, “Jismoniy tarbiya” 1-sinf;

“Musika”, “Tasviriy san’at”, “Texnologiya”, “Jismoniy tarbiya” 2-sinf;

“Milliy o`quv dasturlari asosida alohida ta’lim ehtiyojlari bo`lgan o`quvchilarni inklyuziv ta’limda o`qitish metodikasi”ning umumta’lim maktablaridagi fanlardan inklyuziv sinf va maxsus o`qituvchilar uchun mo`ljallangan o`quv qo`llanmasi “O`quvchilarni kasb-hunarga yo`naltirish va psixologik pedagogik respublika tashxis markazi” Ilmiy metodik Kengashining 2022-yil 29-martdagi 1-sonli yig`ilish Qarori bilan ma’qullangan.

Misol tariqasida 1-sinf “Alifbe”, “Yozuv”, “Ona tili va o`qish savodxonligi”, “Chet tili” (ingliz tili) fanlaridan inklyuziv sinf va maxsus o`qituvchilar uchun mo`ljallangan o`quv qo`llanmadagi korreksion dasturini ishlab chiqish algoritmi bilan tanshib chiqamiz. Ushbu qo`llanma 2021-2022-o`quv yilida tajriba-sinov tariqasida umumta’lim maktablarida tashkil etilgan inklyuziv sinflarda faoliyat ko`rsatadigan boshlang`ich sinf o`qituvchilari hamda maxsus o`qituvchilar (defektolog) uchun mo`ljallangan bo`lib, sog`lom va alohida ta’limga ehtiyoji bo`lgan o`quvchilarga (keyingi matnda ATEB deb yuritiladi) ta’lim berish bo`yicha dars ishlanmalari namuna sifatida ishlab chiqildi.

Dars ishlanmasini tuzishda birinchi ustunda sinf o`qituvchisining dars jarayonida ATEB o`quvchilari bilan bajaradigan ishlari, ikkinchi ustunda ATEB o`quvchilari sinfda bajaradigan vazifalari, savollarga beradigan javoblar va topshiriqlar yoritib berilgan. Uchinchi ustunda maxsus o`qituvchining ATEB o`quvchi bilan uy vazifasini bajarish va keyingi yangi dars mavzusi haqida tushuncha berish, har bir darsda mavzu bo`yicha dastlabki tushuncha va tasavvurga ega bo`lishi uchun vazifalar ko`rsatib o`tilgan. Maxsus o`qituvchi har bir ATEB o`quvchining imkoniyati va qobiliyatlariga moslashtirilgan holda, individual tarzda mashg`ulotlar o`tadi.

Boshlang`ich sinf va maxsus o`qituvchilar oddiy bilim beruvchidan ta’lim jarayoni va sifatini ta’minlovchi asosiy tashkilotchi hisoblanishi lozim. Mazkur qo`llanmada yoritilgan barcha ishlanma va texnologiyalar bugungi kunda mustaqil hayotda sog`lom bola bilan birgalikda AETB o`quvchilar uchun zarur bo`ladigan bilim

va ko'nikmalarni shakllantirish, izlanuvchanlik, mustaqil faoliyat va qobiliyatlari rivojlangan avlodni tarbiyalashga yo'naltirilgan. "Alifbe" davrida o'zlashtiriladigan darslik ekanligini hisobga oladigan bo'lsak, uni o'rganishni boshlagan davrdan har bir o'quvchiga til o'rganishda zarur deb hisoblangan 4 ta: eshitib tushunish; o'qish; yozish va fikrni bayon qilish ko'nikmalarini rivojlantirish juda ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Boshlang'ich ta'limning savod o'rgatish bosqichi yakunlangach, "Ona tili va o'qish savodxonligi" darslari boshlanadi. Ona tilini amaliyotda qo'llash, ya'ni matnni o'qish orqali ham grammatika, ham uning qo'llanilishi o'rgatiladi. Inklyuziv sinfda ayniqsa ATEB o'quvchining o'qib, eshitib tushunish, og'zaki va yozma nutq malakasini rivojlantirish maqsadida ularning har biriga alohida e'tibor qaratiladi.

Mazkur o'quv qo'llanmada "Ona tili va o'qish savodxonligi" fanidan o'tilayotgan nutqiy mavzular doirasida qanday malaka talablari qo'yilgani, bunda qaysi jihatlarga e'tibor berish lozimligi, mashq va topshiriqlarni bajarish bilan bog'liq metodik yo'l-yo'riqlar, darsni qanday texnologiya asosida tashkil etish bo'yicha amaliy tavsiyalar beriladi. Yuqoridagi berilgan tavsiyalar autistik sferasi buzilgan, yengil aqliy rivojlanishi buzilgan va ruhiy rivojlanishi sustlashgan o'quvchilarga ta'lim berish uchun mo'ljallangan.

Agar inklyuziv sinfda eshitishida muammosi bo'lgan zaif eshituvchi yoki ko'xlear implantli o'quvchi ta'lim olayotgan bo'lsa ovoz kuchaytiruvchi moslama bilan, zaif ko'ruvchi o'quvchi esa predmetlarni kattalashtirib ko'rsatadigan lupalar bilan ta'minlangan ta'minlangan bo'lishi lozim. Ular sog'lom o'quvchilar kabi umumta'lim dasturi asosida o'qitiladi.

Boshlang'ich sinf o'qituvchisi, maxsus o'qituvchi, maktab psixologi va tibbiyot xodimi oila bilan hamkorlikda ish olib borishi va ota-onalarni uyda tegishli vazifalarni bajarish, o'rgangan bilimlarini nazorat qilib borishli lozim. Boshlang'ich sinf o'qituvchisi yillik ish rejasini tuzayotganda ATEB o'quvchi uchun maxsus o'qituvchi bilan birga kelishilgan holda maslahatlashib tuzadi.

1-dars. Darslik bilan tanishtirish. O'g'zaki va yozma nutq.

O'qituvchi faoliyati. Alohida ta'lim ehtiyojli o'quvchining muammosidan kelib chiqib vazifa va topshiriqlar beriladi.

1. Maktab va sinfda o'zini tutish qoidalari hamda sinfdoshlari bilan tanishtiradi.

2. Darslik va o'quv qurollari bilan tanishtiradi.

3. O'g'zaki nutqini rivojlantirish maqsadida savol-javob o'tkazadi:

Bugun qanday bayram?

Maktabga nima uchun kelding?

4. "Mustaqillik kuni" bayrami haqida tushuncha beradi.

5. Darslikda berilgan "Mustaqillik kuni" tasvirlangan rasmga qarab og'zaki so'z va gap tuzishni o'rgatadi.

O'quvchi faoliyati.

1. Maktab, sinfda o'zini tutish qoidalari hamda sinfdoshlari bilan tanishadi.

2. "Prezident sovg'asi" papkasidagi darsliklar va o'quv qurollari bilan tanishadi.

3. Savol-javobda ishtirok etadi.

4. Savolga "Maktabga o'qish uchun keldim" deb javob beradi.

5. Tinglaydi, kuzatadi.

6. Darslikda berilgan "Mustaqillik kuni" tasvirlangan rasmga qarab og'zaki so'z va gap tuzadi.

Defektolog faoliyati. Keyingi darsga: maktab, sinfda o'zini tutish qoidalari hamda sinfdoshlari bilan tanishganligi haqida so'raydi, bilimlari mustahkamlanadi. "Prezident sovg'asi" papkasidagi darsliklar va o'quv qurollari bilan tanishtiradi hamda foydalanishni o'rgatadi. "Mustaqillik kuni" bayrami haqida olgan bilimlarini mustahkamlaydi. Darslikning 4-betidagi rasmga qarab so'z va gap tuzishni o'rgatadi. Darslikning 5-betidagi rasm asosida o'quv qurollari haqida tushuncha beradi. Mavzuga oid o'quv qurollari trafaretini tayyorlaydi.

Uyga vazifa: Darslikning 4-betidagi rasmni gapirib berish.

Inklyuziv talimiy muhitni yaratishda pedagoglar jamoasining faoliyat mazmuni

Korreksion ishlar dasturini amalga oshirishning muhim jihati bu kadrlar bilan ta'minlashdir. Nogiron bolalarning boshlang'ich umumiy ta'limning asosiy ta'lim dasturi, korreksiyalash va ularning jismoniy va aqliy rivojlanishidagi nuqsonlarni

rivojlantirishni ta'minlash uchun o'qituvchi-psixolog, o'qituvchi-logoped, ijtimoiy o'qituvchining stavkalari mavjud. Maktabning pedagogik xodimlari nogiron bolalarning aqliy va (yoki) jismoniy rivojlanishining o'ziga xos xususiyatlari, ta'lim va reabilitatsiyani tashkil etish usullari va texnologiyalari to'g'risida aniq tasavvurga ega. Har bir inklyuziv ta'lim sinflari va boshlang'ich tayanch korreksion sinflar ochilgan maktab uchun alohida maxsus pedagog shtat birliklari ajratiladi va quyidagilarni bajaradi:

har bir alohida ta'limga ehtiyoji bo'lgan o'quvchilarning kuchli tomonlarini aniqlash va qaysi sohalarga ehtiyojini aniqlash uchun diagnostik baholashni ta'minlaydi;

o'qituvchiga baholash jarayonida materiallar va manbalardan foydalanish borasida maslahatlar beradi;

milliy dastur asosidagi ta'limni samarali o'zlashtirilishida muhim o'rindagi maxsus yondoshuvlarni amalga oshiradi;

o'quvchilarning bilimini nazoratini to'g'ri amalga oshirilishi va baholanishi uchun tavsiyalar ishlab chiqadi;

o'quvchilar bilan individual ta'lim dasturlari tuzatadi;

(korreksiya) va ular bilan bog'liq bola rivojlanishining o'ziga xosliklarini bartaraf etish ishlarini amalga oshiradi;

maktabda sog'lom ijtimoiy muhitni shakllantirishda ishtirok etadi;

ota-onalar va keng jamoatchilikka maslahat beradi [20; 14-b.].

Maktab psixologining inklyuziv ta'limdagi o'rni va vazifalari. Maktab psixologi yillik ish rejasiga inklyuziv sinfda ta'lim olayotgan alohida ta'limga ehtiyoji bo'lgan o'quvchilar bilan ishlash yuzasidan bandlar kiritadi. Maktab psixologi har bir o'quvchining psixik salomatligini himoyalash, psixik rivojlanishidagi kamchiliklarni bartaraf etish, psixoprofilaktik hamda psixokorreksion ishlarni amalga oshirish uchun quyidagi vazifalarni bajaradi:

o'quvchini individual rivojlantirish (oilaviy va inklyuziv ta'lim sharoitida ta'lim berish) dasturlarini tuzish;

o'quvchilar bilan guruhlarda mashg'ulotlar olib borish;

o`quvchilarni doimiy ravishda psixologik-pedagogik jihatdan o`rganish va ularni tarbiyalash bo`yicha ota-onalarga maslahatlar berish;

har bir ATEB o`quvchiga individual psixologik xususiyatlaridan kelib chiqib psixologik korreksion ishlarni olib borish;

ATB o`quvchini maktabga moslashish jarayonida psixologik ko`mak berish;

kuzatish, suhbat, savol-javob anketalar hamda metodikalardan foydalanib bolaning qobiliyatlarini aniqlash va rivojlantirish [20; 29-b.].

Tyutor boshlang`ich sinf o`qituvchisi hamda maxsus o`qituvchiga bevosita yordam beradi. Inklyuziv sinf o`quvchisi dars hamda mashg`ulot davomida zerikib yoki toliqib qolsa bolani aylantirib keladi. Korreksion mashg`ulotni tashkil qilishda ham ishtirok etadi:

ta`lim jarayonida sodir bo`ladigan muammolar va qiyinchiliklarni yengishga ko`maklashadi;

ta`lim jarayonining individuallasuvi (individual ta`lim dasturlarini tuzish va sh.k.) uchun sharoitlar yaratadi;

o`quvchilarning o`quv dasturlarini davlat ta`lim standartlari talablariga muvofiq darajada o`zlashtirishiga ko`maklashadi, bolaning o`quv yuklamasi va imkoniyatlarini tahlil qiladi, tegishli o`zgartirishlar kiritish bo`yicha takliflar beradi;

ota-onalar bilan o`zaro hamkorlikda ta`lim oluvchilarning ta`limiy qiziqishlarini aniqlash, shakllantirish va rivojlantirish yuzasidan hamkorlikni o`rnatadi;

o`quvchilarning o`quv dasturlarini davlat ta`lim standartlari talablariga muvofiq darajada o`zlashtirishiga ko`maklashadi, bolaning o`quv yuklamasi va imkoniyatlarini tahlil qiladi, tegishli o`zgartirishlar kiritish bo`yicha takliflar beradi;

ota-onalar bilan o`zaro hamkorlikda ta`lim oluvchilarning ta`limiy qiziqishlarini aniqlash, shakllantirish va rivojlantirish yuzasidan hamkorlikni o`rnatadi.

*Jismoniy tarbiya o`qituvchisi* tomonidan inklyuziv sinfdagi alohida ta`limga ehtiyoji bo`lgan bolalar bilan mashg`ulot jarayonini tashkil etadi. Maktabdagi jismoniy tarbiya o`qituvchisi o`quvchilarning sog`lig`ini mustahkamlash, sog`lom turmush tarzini targ`ib qilish maqsadida quyidagi vazifalarni bajaradi:

alohida ta'limga ehtiyoji bo'lgan o'quvchilarning jismoniy va psixik xususiyatlaridan kelib chiqib ular bilan yakka va guruhli tarzda mashg'ulotlar olib borish;

alohida ta'limga ehtiyoji bo'lgan o'quvchilarning imkoniyatlaridan kelib chiqqan holda ular bilan birgalikda sport tadbirlari va musobaqalarni tashkil etish;

ota-onalarga o'quvchilarni jismoniy tarbiya va sog'lomlashtirish sohasi bo'yicha maslahatlar berish;

tibbiyot xodimlari bilan birgalikda har bir o'quvchining shu jumladan alohida ta'limga ehtiyoji bo'lgan o'quvchilarning jismoniy yuklamasini tartibga solish.

Maktabdagi tibbiyot xodimi. Maktabda tibbiyot xodimi tomonidan o'quvchilarga maxsus tibbiy yordam ko'rsatiladi.

o'quvchilarning ruhiy asab holatini tekshiradi, zarurat bo'lganda davolash muolajalarini tavsiya etadi;

korreksion-pedagogik ta'lim jarayonida bolalar sog'ligini nazorat qiladi hamda aqliy va jismoniy yuklamaning meyorini belgilaydi;

o'quvchilarning somatik va ruhiy salomatligini saqlash yuzasidan otaonalarga maslahat beradi va boshqa mutaxassislar bilan xamkorlikda ularni sog'lomlashtirish ishlarini olib boradi.

Oliy ta'lim tizimida inklyuziv ta'lim ishtirokchilarining roli va vazifalari aniqlangan. Dekanatning vazifalari quyidagicha ta'riflanadi:

a) Tashkiliy-rahbarlik faoliyatida inklyuziv ta'limga oid davlat siyosatini fakultet darajasida joriy etish, fakultetda nogironligi bo'lgan talabalar uchun sharoit yaratishga mas'ul bo'lgan shaxslarni tayinlash, moslashtirilgan o'quv rejalarining ijrosini nazorat qilish, fakultet miqyosida inklyuziv muhitni yaratishga doir strategiyalar ishlab chiqish va amalga oshirish;

b) Ma'lumot va resurslarni muvofiqlashtirishda nogironligi bo'lgan talabalar to'g'risidagi ma'lumotlarni yig'ish va ularning ehtiyojlarini tahlil qilish, imkoniyati cheklangan talabalarga zarur texnik, psixologik va akademik ko'mak ko'rsatishni tashkil etish;

c) O'quv-tarbiya jarayonini moslashtirishda maxsus ehtiyojli talabalar uchun moslashgan imtihonlar, topshiriqlar va dars tartibini ishlab chiqishda rahbarlik qilish, Talabalarning holatiga mos o'quv yuklamasi va dars vaqtlari bo'yicha qarorlar qabul qilish.

Kafedraning inklyuziv ta'limdagi vazifalari quyidagilardan iborat:

a) Pedagogik faoliyatda dars o'tuvchi o'qituvchilarni inklyuziv ta'lim metodikasi bo'yicha o'qitish va tayyorlash, imkoniyati cheklangan talabalar uchun mos dars metodlari, materiallar va baholash mezonlarini ishlab chiqish;

b) Moslashtirilgan o'quv resurslarini yaratishda o'quv materiallarini braille alifbosida, audiokitob yoki elektron formatda tayyorlash, dars materiallarini tushunarli, soddalashtirilgan shaklda taqdim etish;

c) Ilmiy-uslubiy qo'llab-quvvatlashda inklyuziv ta'limni qo'llab-quvvatlashga qaratilgan ilmiy va metodik ishlanmalar olib boorish, talabalar va o'qituvchilar o'rtasida o'zaro hurmat va empatiyani rivojlantirish bo'yicha tashabbuslar ilgari surish.

Quyida psixologning inklyuziv ta'limdagi asosiy vazifalari keltirilgan:

a) Psixologik tashxis va monitoringda nogironligi bo'lgan talabalarni psixologik jihatdan tahlil qilish va ehtiyojlarini aniqlash, inklyuziv ta'lim olayotgan talabalarni psixologik kuzatib borish va ularning holatini monitoring qilish, ijtimoiy-moslashuv darajasini baholash va zarur hollarda individual reabilitatsiya yoki psixologik yordam rejasini tuzish;

b) Psixologik qo'llab-quvvatlashda talabalarga o'ziga bo'lgan ishonch, motivatsiya va o'z-o'zini anglashni rivojlantirish bo'yicha maslahatlar berish, psixologik stress, moslashuvdagi qiyinchiliklar yoki o'quv jarayonida yuzaga keladigan hissiy muammolarni yengishda yordam berish, zarurat bo'lsa, talabaning oila a'zolari bilan hamkorlikda ishlash;

c) O'qituvchilar va boshqa xodimlar bilan hamkorlikda o'qituvchilarga nogironligi bo'lgan talabalar bilan qanday muloqot qilish, qanday metodlardan foydalanish bo'yicha maslahatlar berish, pedagogik jamoani empatiya, sabr-toqat, inklyuziv yondashuv bo'yicha tayyorlash;

d) Guruh bilan ishlash va treninglar o'tkazishda talabalar guruhlari bilan psixologik treninglar, kommunikatsion ko'nikmalarni rivojlantirish bo'yicha mashg'ulotlar o'tkazish, diskriminatsiya, stigma va ijtimoiy ajratishga qarshi kurashishga qaratilgan targ'ibot-tashviqot ishlarini tashkil qilish;

ye) Inklyuziv muhitni shakllantirishda ishtirokda ta'lim muassasasi darajasida inklyuzivlik bo'yicha strategiya va loyihalarni ishlab chiqishda ishtirok etish, inklyuziv muhitni yaratishga yo'naltirilgan psixologik tavsiyalar berish (dizayn, kommunikatsiya, xulq-atvor standartlari);

yo) Huquqiy-me'yoriy hujjatlarga asoslangan faoliyatda nogironlar huquqlari, ta'limdagi diskriminatsiyani bartaraf etish va maxsus ehtiyojli shaxslarni qo'llab-quvvatlashga oid qonunchilik asosida ish yuritish (masalan: O'zbekiston Respublikasi "Nogironlar huquqlari to'g'risida"gi qonuni, "Ta'lim to'g'risida"gi qonun va b.).

Quyida inklyuziv ta'limda guruh a'zolarining asosiy vazifalari va mas'uliyatlari keltirilgan:

a) Hurmat va bag'rikenglik ko'rsatishda imkoniyati cheklangan guruhdoshlarga inson sifatida to'laqonli munosabatda bo'lish, ularni pastga tushiradigan, kamsitadigan yoki ajratadigan harakat va so'zlardan tiyilish, farqlarni (jismoniy, aqliy, hissiy) ijobiy qabul qilish va ularga moslashishga harakat qilish;

b) Do'stona muhit yaratishda o'zaro muloqotda ochiqlik, samimiylilik va qo'llab-quvvatlovchanlikni saqlash, guruhga yangi qo'shilgan yoki kamroq ijtimoiylashgan talabalarni suhbatga, darsdan tashqari faoliyatlarga jalb qilish, har kim o'z fikrini erkin bildirishi mumkin bo'lgan inklyuziv muloqot muhitini yaratishga hissa qo'shish;

c) Yordam ko'rsatishda nogironligi bo'lgan guruhdoshga darsga kirishda, topshiriq bajarishda, zarur ma'lumotlarga ega bo'lishda amaliy yordam ko'rsatish, zarurat bo'lsa, ular bilan birgalikda juftlikda yoki kichik guruhda ishlashni taklif qilish;

d) Motivatsiya va ruhiy ko'makda guruhdoshning muvaffaqiyatlarini e'tirof etish, rag'batlantirish, stress yoki qiyinchiliklarni boshidan kechirayotgan guruhdoshga dalda berish;

ye) O'zini tutish madaniyatiga rioya qilishda kulgili qilish, hazil qilish yoki befarqlik ko'rsatish kabi inklyuzivlikka zid harakatlardan saqlanish, talabaning imkoniyatlariga mos ravishda sabr-toqat bilan muomala qilish;

e) Faol ishtirok va inklyuziv tashabbuslarni qo'llab-quvvatlashda guruhda o'tkazilayotgan inklyuzivlikka oid treninglar, tadbirlar, loyihalarda faol ishtirok etish, ixtiyoriy ravishda "guruh sardori yordamchisi" yoki "ko'makchi do'st" kabi rollarni bajarishga tayyor bo'lish.

Fan o'qituvchilari(professor-o'qituvchilar)ning vazifalari:

o'quv materiallarini inklyuziv talabalarga moslashtirish (soddalashtirish, formatini o'zgartirish, vizual yoki audiovariantlar yaratish);

baholash usullarini talabaning imkoniyatlariga moslashtirib qo'llash;

darslarda inklyuziv til va yondashuvdan foydalanish (kamsituvchi yoki chetlab o'tuvchi so'zlardan tiyilish);

talabalar bilan individual ishlashga tayyor turish va o'z metodikasini shunga moslashtirish;

inklyuziv ta'lim bo'yicha treninglarda ishtirok etish, o'z bilimini oshirib borish.

Tyutorning vazifalari:

talabaning o'quv jarayonidagi individual yo'nalishini belgilashda yordam berish;

o'quv topshiriqlarni tushunishda, rejalashtirishda va nazorat qilishda talabaning yordamchisi bo'lish;

talabaning psixologik va ijtimoiy holatini kuzatib borish, kerak bo'lsa psixolog yoki boshqa xizmatlarga yo'naltirish;

inklyuziv guruhda ijobiy muhitni yaratishga ko'maklashish;

talabaning rivojlanishida oila bilan aloqa o'rnatib, doimiy muloqotda bo'lish.

Maxsus pedagogning vazifalari:

talabaning imkoniyatlariga mos individual ta'lim dasturini ishlab chiqish;

nutq, eshitish, harakat yoki boshqa muammolari bo'lgan talabalarga maxsus pedagogik yordam ko'rsatish;

o'qituvchilarga maxsus ehtiyojli talabalarga dars berishda metodik maslahatlar berish;

moslashtirilgan o'quv materiallarini yaratish va sinovdan o'tkazish;

talabaning rivojlanishini baholab, doimiy monitoring olib borish.

Oila a'zolarining vazifalari:

farzandining ehtiyojlarini o'qituvchilarga to'g'ri va ochiq tushuntirish;

o'qishdagi yutuq va qiyinchiliklarni o'z vaqtida muassasa bilan muhokama qilish;

farzandini ijtimoiy-emosional jihatdan qo'llab-quvvatlash;

ta'lim muassasasi bilan doimiy aloqada bo'lish va hamkorlik qilish (uchrashuvlar, maslahatlar, tadbirlarda ishtirok).

O'zbekiston Yoshlar Ittifoqi vakillarining vazifalari:

inklyuziv guruhlarda talabalar o'rtasida hamjihatlik va birdamlikni kuchaytirish;

imkoniyati cheklangan talabalar uchun madaniy, sport va ijtimoiy tadbirlarni tashkil etishda faol ishtirok etish;

inklyuzivlik bo'yicha yoshlar o'rtasida targ'ibot-tashviqot ishlari olib borish (stigma va kamsitishni bartaraf etish);

nogironligi bo'lgan yoshlarni yetakchilikka, innovatsiyalarga va jamiyatda faol bo'lishga jalb etish;

davlat va jamoat tashkilotlari bilan hamkorlikda inklyuziv loyihalarda ishtirok etish.

Inklyuziv ta'lim bu – bir shaxs yoki muassasaning vazifasi emas, balki bir butun tizimning muvofiqlashtirilgan harakatidir. Har bir ishtirokchi – o'qituvchi, tyutor, maxsus pedagog, oila va yoshlar tashkiloti kabilar o'z vazifasini halol bajarsa, nogironligi bo'lgan talabalar ham to'laqonli, sifatli ta'lim olish imkoniga ega bo'ladi.

Inklyuziv talimiy muhitni yaratishda ota-onaning ishtiroki

Ma'lumki, bolaning shaxs sifatida rivojlanishiga, uning ijtimoiylashuviga xizmat qiladigan asosiy oila va oiladagi shaxslararo munosabatlardir. Shu bois bola tarbiyasi va ta'limi samaradorligi to'g'ridan-to'g'ri ota-onalarning ijtimoiy-psixologik moslashuvi darajasi bilan belgilanadi. Bu ularning o'z farzandlari rivojlanishining o'ziga xos xususiyatlari, aqliy rivojlanish sifatining asosiy xususiyatlari, ularning yosh me'yorlariga muvofiqligi va hissiy-ijobiy ijtimoiy roli hisoblanadi.

Oilaning pedagogik va psixologik xususiyatlari, bola tarbiyasida oila va oilaviy qadriyatlarning ahamiyatini A.I.Gersen, P.F.Kapterev, A.C.Makarenko, P.F.Lesgaft, V.A.Suxomlinskiy, S.T.Shatskiy, K.D.Ushinskiy, Ye.A.Flerina kabi olimlarning ilmiy-tadqiqotlarining obyekti bo'lgan. Bola tarbiyasida oilaning rolini o'rganib, mazkur olimlar oila tarbiyasi ahamiyatini takidlab o'tganlar. I.P.Volkova, Ye.V.Korotayeva, A.B.Mudrika, A.A.Raduginaning ilmiy tadqiqotlarida oilaviy tarbiya ijtimoiy munosabatlar, ijtimoiy tarbiyaning asosiy omili sifatida o'rganilishini e'tirof etganlar.

Alohida ta'limga ehtiyoji bo'lgan bolaning rivojlanishi ko'p jihatdan oilaviy farovonlikka, uning jismoniy va ma'naviy rivojlanishida ota-onalarning ishtiroki va turli xil ta'lim ta'siriga bog'liq. Oddiy sharoitlarda bola harakatchanligi, ko'ngil ochishi va hokazolar tufayli juda ko'p sonli ogohlantiruvchi manba hisoblanadi. Alohida ta'limga ehtiyoji bo'lgan bola ham o'qituvchisi uchun tugallanmaydigan manba bo'lib, faqat ularning sifati birinchi holatga qaraganda butunlay boshqacha bo'ladi. Alohida ta'limga ehtiyoji bo'lgan bola ko'proq mexanik ishni, bir xil parvarish va nazoratni talab qiladi va boladan javob, quvonchli qoniqish juda kam bo'lib, bu bir tomonlama charchoqqa olib keladi. Biz oilada majburiyatlarni bo'lishishga harakat qilishimiz natijasida esa bunday bolalar jamiyatda o'z o'rinlarini topishlari kerak [20; 29-b.].

Alohida ta'lim ehtiyojli bolalarga ta'lim-tarbiya berishda ota-ona va o'qituvchining teng hamkorlikda ish olib borishlari muhim ahamiyat kasb etadi. YUNISEFning inklyuziv ta'lim bo'yicha tavsiyalaridagi "Oilaning alohida ta'limga ehtiyoji bo'lgan bolalar ta'limida butun hayoti, ayniqsa, rivojlanishining ilk davrlaridagi ishtiroki muhim rol o'ynashi", "Ota-onalar va mahallaning jalb etilishi sinf va sinfdan tashqarida ham inklyuziv ta'limning sifati uchun muhim", "Ota-onalar va maktab o'rtasidagi ijobiy munosabatlarning bolalarning hayotiy pozitsiyasi va ta'lim sohasidagi yutuqlariga ta'sir etishi", "Bu nafaqat alohida ta'limga ehtiyoji bo'lgan bolalar, balki ota-onalar, sinfdoshlar, pedagoglar va maktab uchun ham foydali" ekanligi kabi qator omillar inklyuziv ta'lim sharoitida maktab va ota-onalar hamkorligining dolzarbligidan dalolat beradi [76].

Ilmiy jihatdan olib qaraganda, “Ota-onalar jamoasi inklyuziv ta’lim muhitida o’zining tarkibi, manfaatlari, mavqei va ehtiyojlari bo’yicha turlichadir, munosabatlar va aloqalari bo’yicha mazkur jamoa o’zining ichida ham doimiy uyg’un shakllanmaydi. Bu o’z navbatida inklyuziv ta’limning getorogenligi va polisubektivligi bo’yicha xos xususiyatlarini belgilab beradi”.

Ota-onalar o’z farzandlarini tarbiyalashga harakat qilishadi, uning asabiylashuvi, egosentrizm, ijtimoiy va aqliy infantilizmdan qochib, unga tegishli mashg’ulotlar, keyingi ish uchun kasbga yo’naltirish berishadi. Bu ota-onalarning pedagogik, psixologik, tibbiy bilimlarining mavjudligiga bog’liq, chunki bolaning moyilligi, uning nuqsoniga munosabati, boshqalarning munosabatiga bo’lgan qarashlarini aniqlash va baholash, unga ijtimoiy moslashishda yordam berish, o’zini-o’zi anglashni maksimal darajaga ko’tarish uchun maxsus bilim kerak. Uy bolaning tarbiyalaydigan asosiy maskani hisoblanadi. Agar bola uyda o’zini yaxshi his qilsa, u maktabda ham o’zini dadil his qiladi. Ota-onalarga inklyuziv ta’limga jalb etilgan bolalarni oilaviy tadbirlar va oilaning kundalik hayotiga qay tarzda jalb qilishni amalga oshirish muhim ahamiyat kasb etuvchi masala hisoblandi. Oilaning barcha a’zolari alohida ta’lim ehtiyoji bo’lgan bola bilan muloqotda bo’lishlari lozim. Ota-onalarga bolaning javobini kutish, uning fikrini bolani mustaqil tanlov, qarorlar qabul qilish hamda rag’batlantirishga o’rgatish lozim.

Alohida ta’lim ehtiyojga ega bolalarni uy ishlariga jalb qilish daxldorlik va mas’uliyat hislarini rivojlantirishda katta ahamiyatga ega. Eng og’ir rivojlanish buzilishiga ega bola ham nimanidir amalga oshirishi qo’lidan kelgancha buyumlarni tartibga keltirish, idish-tovoqlarni yuvish, taom tayyorlash, ko’chatlar ekish va hokazo ishlarda qatnashishi mumkin. Ota-ona dars mashg’ulotlarida ham ishtirok etib, bolaning yutuqlaridan quvonayotganligini, unga bo’lgan ishonchini amaliy tarzda namoyon etishi kerak. Olib borilayotgan ta’lim jarayoniga o’z munosabatini bildirish, farzandining olgan bilimlarini kundalik hayotda qo’llay olishiga ko’maklashishi ota-onaning muhim vazifalaridan biridir. Shuningdek, ota-onalarning faolligini oshirish maqsadida ta’lim maskanida trening mashg’ulotlari, davra suhbatlari ham maktab hayotida muhim o’rin tutadi. Bunday mashg’ulotlarni ko’p marotaba o’tkazish

natijasida o'quvchilarda milliy qadriyatlar va oilaning muqaddas ekanligiga oid bilimlari rivojlanadi. Sinf o'quvchilari o'rtasida o'zaro do'stona muhit yanada mustahkamlanadi. Inklyuziv ta'limni tizimli, samarali joriy etish ota-onalar bilan olib boriladigan ishlarning shakllari, usullari, ko'лами va sifati bilan uzviy bog'liq bo'lib, ta'lim muassasalaridan alohida mas'uliyat va innovatsion yondashuvlarni talab etadi. [20; 9-12-b.].

Nazorat va muhokama savollari:

1. Alohida yordamga muhtoj bolalar uchun maktabgacha ta'lim tashkilotida qanday korreksion dasturni ishlab chiqiladi?
2. Inklyuziv talimiy muhitni yaratishda pedagoglar jamoasining faoliyat mazmuni nimalardan iborat?
3. Inklyuziv talimiy muhitni yaratishda ota-onaning ishtiroki qanday amalga oshiriladi?
4. Inklyuziv ta'limiy muhitni yaratish manbalari nimalardan iborat bo'ladi?

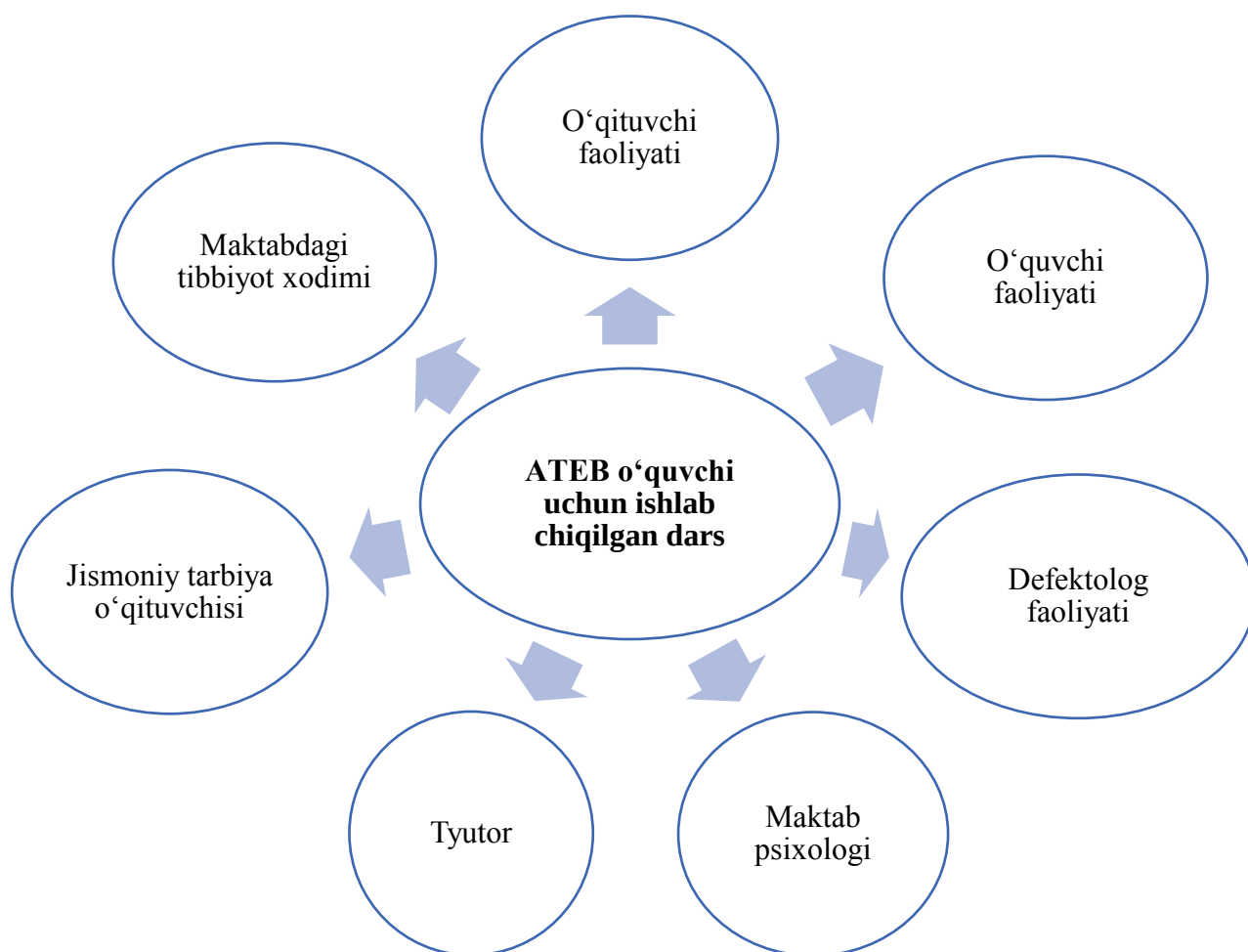
Mustaqil ta'lim topshiriqlari:

1. Alohida yordamga muhtoj bolalar uchun maktabgacha ta'lim tashkilotida korreksiya dasturini "Toifalash jadvali" metodi asosida loyihalashtiring:

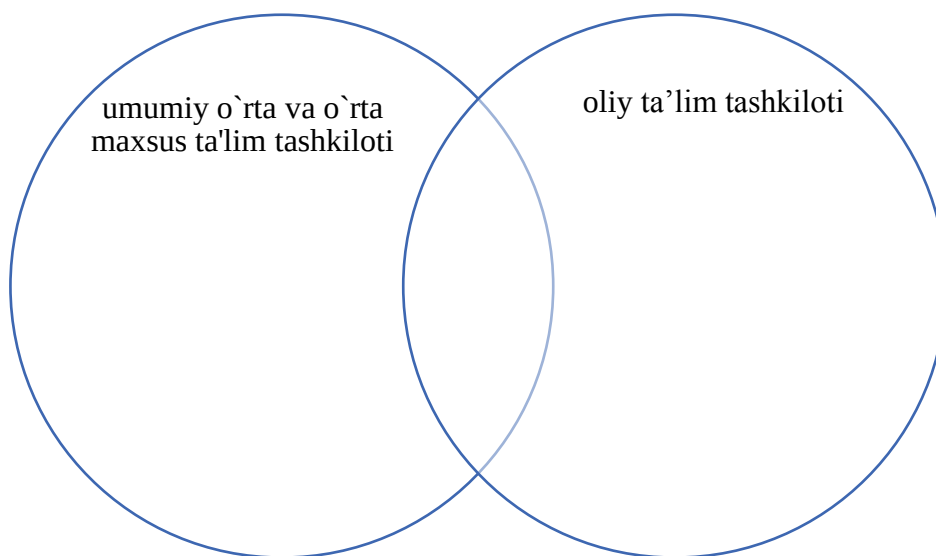
№	Korreksiya dasturi bosqichlari	Korreksiya dasturi bosqichlari mazmuni		
		Bolalar haqida ma'lumot to'plash	Diqqatli xususiyatlarini tahlil qilish	Rivojlanish darajasini aniqlash
1.	Ma'lumot yig'ish va tahlil qilish			
2.	Ta'lim ehtiyojlarini aniqlash	Maxsus ehtiyojlarni belgilash		Individual o'rganish maqsadlarini belgilash
3.	Dasturning asosiy komponentlarini aniqlash	Ta'lim metodlarini tanlash	Psixologik yondashuvlar	Sog'liqni saqlash va fizioterapiya
4.	Dastur tarkibini ishlab chiqish	O'quv materiallarini tayyorlash	Dars va faoliyatlar rejasini yaratish	Darsning davomiyligi va intensivlikasini belgilash

5.	Maxsus yordam va qo'llab-quvvatlash tizimini yaratish	O'qituvchilarning tayyorgarligi	Tibbiy yordam va psixologik qo'llab-quvvatlash	Ijtimoiy yordam
6.	Monitorning va baholash tizimini ishlab chiqish	Doimiy monitoring	Rivojlanish natijalarini baholash	Alohida yondashuvlar
7.	Korreksiya dasturining moslashtirilgan versiyalarini ishlab chiqish	Individual va guruhli yondashuvlar	Dasturda o'zgarishlar kiritish	

2. ATEB o'quvchi uchun ishlab chiqilgan dars va pedagoglar jamoasini "Klaster" metodi asosida loyihalashtiring:

3. Maktab va oliy ta'limda inklyuziv ta'lim ishtirokchilarini "Venna diagrammasi" metodi asosida loyihalashtiring:

4. Milliy o`quv dasturlari asosida alohida ta'lim ehtiyojlari bo`lgan o`quvchilarni inklyuziv ta'limda o`qitish metodikasi kichik esse yozing.

§ 3.3. INDIVIDUAL TA'LIMiy MARSHRUT: TUZISH TAMOYILLARI, MUTAXASSISLIKLARARO JAMOA

Reja:

1. Individual ta'lim yo`nalishini ishlab chiqish tamoyillari (determinizm, onglilik, yetakchi faoliyatni inobatga olish, ta'limning ijtimoiy moslashuv yo`nalishi, diagnostika va korreksiyaning birligi; bolaning rivojlanishini muntazam bosqichma-bosqich diagnostika qilish; pedagogik, psixologik va rehabilitatsiya texnologiyalarini individual tanlash; vazifalarni amalga oshirishda mutaxassislar jamoasining birligi; individual ta'limiy marshrutni tizimli kuzatish va o`zgartirishlar kiritish).

2. Individual ta'limiy marshrutni ishlab chiqish va amalga oshirish bosqichlari.

**Tayanch so`z va iboralar:** alohida yordamga muhtoj bolalar, inklyuziv talimiy muhit, individual ta'lim yo`nalishini ishlab chiqish tamoyillari, determinizm, onglilik, yetakchi faoliyatni inobatga olish, ta'limning ijtimoiy moslashuv yo`nalishi, diagnostika va korreksiyaning birligi tamoyili, bolaning rivojlanishini muntazam bosqichma-bosqich diagnostika qilish tamoyili, pedagogik, psixologik va rehabilitatsiya texnologiyalarini individual tanlash tamoyili, vazifalarni amalga oshirishda mutaxassislar jamoasining birligi tamoyili, individual ta'limiy marshrutni tizimli kuzatish va o`zgartirishlar kiritish tamoyili, individual ta'limiy marshrut, individual ta'limiy marshrut bosqichlari.

Individual ta'lim yo'nalishini ishlab chiqish tamoyillari

Individual ta'lim yo'nalishini ishlab chiqish tamoyillari inklyuziv ta'lim tizimida har bir o'quvchining individual ehtiyojlari, qobiliyatlari va qiziqishlarini hisobga olishga asoslangan. Bu yondashuvni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun bir qator tamoyillarni ishlab chiqish va ularga asoslanish zarur. Quyida individual ta'lim yo'nalishini ishlab chiqish tamoyillarini tavsiflayman:

1. Determinizm, ongliklik, yetakchi faoliyatni inobatga olish, ta'limning ijtimoiy moslashuv yo'nalishi, diagnostika va korreksiyaning birligi tamoyili. Individual ta'lim yo'nalishini ishlab chiqishda, o'quvchining rivojlanish jarayoni, uning ehtiyojlari va imkoniyatlari, ta'lim jarayonining boshqarilishi va belgilanganlikni inobatga olish muhim. Har bir o'quvchining rivojlanishi uchun mos keluvchi sharoitlar yaratish, o'quvchini tizimli tarzda qo'llab-quvvatlash lozim. O'quvchilarning o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olib, ta'lim jarayonini maksimal darajada samarali va individual tarzda boshqarish zarur. Bu, o'quvchilarga har birining rivojlanishini ta'minlovchi individual yondashuvlar yaratishga imkon beradi.

Individual ta'lim yo'nalishi ongli ravishda tashkil etilishi kerak. Ta'lim jarayonida o'quvchining o'z bilim va ko'nikmalarini o'zgartirishga nisbatan ongli yondashuv muhimdir. Bu yondashuv o'quvchining o'zgarishlarni qabul qilishiga yordam beradi. Ta'lim jarayonida o'quvchilarni o'z o'rganish jarayonlariga faol jalb etish, ularning ongli qarorlar qabul qilishiga yordam berish zarur. Bu, o'quvchining o'rganishiga mustaqillik va mas'uliyatni rivojlantirishga xizmat qiladi.

Individual ta'lim yo'nalishini ishlab chiqishda, o'quvchining yetakchi faoliyati – bu uning qiziqishlari, ehtiyojlari va shaxsiy xususiyatlarini hisobga olish kerak. Har bir o'quvchi o'ziga xos faollikni talab qiladi, shuning uchun ta'lim jarayonida bu faoliyatni muvofiqlashtirish zarur. O'quvchining eng samarali ishlash yo'llarini aniqlash va ularning yetakchi faoliyatini ta'lim jarayoniga integratsiya qilish talab etiladi. O'quvchilarga o'z qiziqishlari asosida faoliyatlar berish, ularni ko'proq o'rganishga undash lozim.

Individual ta'lim yo'nalishi o'quvchining ijtimoiy moslashuvini ta'minlashga qaratilgan bo'lishi kerak. Bu, o'quvchilarning jamiyatda o'z o'rnini topishga yordam

beradi va ularga jamiyatda samarali faoliyat yuritish imkoniyatini yaratadi. Ta'limda ijtimoiy moslashuvni rivojlantirish, o'quvchilarga jamiyatda o'zaro aloqalar, etika va hurmat asosida faoliyat yuritishni o'rgatadi.

Individual ta'lim yo'nalishlarini yaratishda, o'quvchining o'rganish jarayonini doimiy ravishda nazorat qilish va tahlil qilish zarur. Diagnostika orqali o'quvchining qiyinchiliklari va muammolari aniqlanadi, korreksiya esa bu muammolarni bartaraf etish uchun amalga oshiriladi. O'quvchilarning rivojlanishini muntazam ravishda diagnostika qilish, ularning o'rganish jarayonida to'siqlarni bartaraf etish uchun kerakli tuzatishlar kiritiladi.

2. Bolaning rivojlanishini muntazam bosqichma-bosqich diagnostika qilish tamoyili. Individual ta'lim yo'nalishining samarali bo'lishi uchun o'quvchining rivojlanishini muntazam ravishda bosqichma-bosqich kuzatib borish kerak. Har bir bosqichda o'quvchining o'zgarishlarini baholash va uning ehtiyojlariga mos ravishda tahrirlar kiritish lozim. O'quvchining har bir bosqichdagi rivojlanishini tahlil qilish va shunga mos ravishda ta'lim jarayonini moslashtirish talab etiladi, bu o'quvchining yuqori darajadagi natijalarga erishishini ta'minlaydi.

3. Pedagogik, psixologik va reabilitatsiya texnologiyalarini individual tanlash tamoyili. Individual ta'lim yo'nalishlarini ishlab chiqishda pedagogik, psixologik va reabilitatsiya texnologiyalarini o'quvchining ehtiyojlariga mos ravishda tanlash kerak. Bu texnologiyalar o'quvchining rivojlanishi va ularning psixologik holatini yaxshilashga yordam beradi. O'quvchining psixologik xususiyatlariga mos pedagogik va reabilitatsiya texnologiyalarini tanlash, o'quvchiga individual qo'llab-quvvatlash ta'minlanadi.

4. Vazifalarni amalga oshirishda mutaxassislar jamoasining birligi tamoyili. Individual ta'lim yo'nalishini ishlab chiqish va amalga oshirishda turli mutaxassislar (pedagoglar, psixologlar, reabilitatsiya mutaxassislari) jamoasi birgalikda ishlashlari zarur. Bu mutaxassislar o'quvchining individual ehtiyojlarini yaxshiroq tushunish va samarali yordam ko'rsatish uchun o'zaro hamkorlik qilishadi. Mutaxassislar jamoasining birligi va o'zaro hamkorlik orqali o'quvchining rivojlanishiga har

tomonlarga yordam beriladi. Har bir mutaxassis o`quvchining alohida ehtiyojlarini inobatga olgan holda faoliyat yuritadi.

5. *Individual ta'limiy marshrutni tizimli kuzatish va o`zgartirishlar kiritish tamoyili.* Individual ta'lim yo`nalishining samaradorligini kuzatish va muntazam ravishda o`zgartirishlar kiritish zarur. O`quvchi o`zgaruvchan ehtiyojlar va sharoitlarga qarab ta'lim yo`nalishining moslashishini ta'minlash kerak. Individual ta'limiy marshrutni tizimli kuzatish va uning samaradorligi baholanadi. Agar zarur bo`lsa, o`quvchining ehtiyojlariga mos ravishda o`zgartirishlar kiritiladi.

Individual ta'lim yo`nalishini ishlab chiqish tamoyillari inklyuziv ta'limning samarali tashkil etilishiga yordam beradi. Har bir tamoyil o`quvchining ehtiyojlariga moslashtirilgan ta'limni yaratishga xizmat qiladi. Bu tamoyillarni to`g`ri amalga oshirish orqali o`quvchilarning rivojlanishiga moslashtirilgan va muvaffaqiyatga erishish imkoniyatini yaratadigan ta'lim tizimi tashkil etiladi.

Horijdagi rivojlangan davlatlarda nogiron bolalar bilan ishlash bo'yicha ma'lum me'yorlari, shakllari va metodlari shakllanib bo`lgan. Tabiiy-ki, har bir mamlakatda aholining mazkur kategoriyasiga yordam ko`rsatishning o`ziga xos xususiyatlari mavjud bo`lib, ular milliy xususiyatlar, ijtimoiy-iqtisodiy shart-sharoitlar, psixologik-pedagogik an'analar, ma'lum ilmiy yondashuvlar asosida shakllanadi. Shu bilan birga mazkur bolalarga yordam ko`rsatishda inobatga olish shart bo`lgan bir necha umumiy tendensiyalarni ajratib ko`rsatish mumkin.

Birinchidan, imkoniyatlari cheklangan bolani ijtimoiy hayotga (shu bilan birga ta'lim-tarbiyaga) imkon qadar maksimal darajada integratsiyalash lozim [20; 9-14-b.]. Ikkinchidan, mazkur bolalarni oilada tarbiyalashning ustuvorligi. Uchinchidan, kamchiliklarni erta tashxis etish va davolashga yo`nalganlik. To`rtinchidan, har bir konkret holatda bolani rehabilitatsiyasi va abilitatsiyasiga individual yondashish. Hozirda mazkur tendensiyalarni inobatga oluvchi bir qator dasturlar yaratilmoqda, ishlab chiqilmoqda. Mazkur dasturlardan biri BMT tomonidan taklif etilgan – bevosita atrofdagilarga tayangan holdagi Reabilitatsiya (Реабилитация, базирующаяся на непосредственном окружении) (BATR) dasturi bo`lib, u “barcha nogironlarni rehabilitatsiyasi, imkoniyatlarini tenglashtirish va ijtimoiy integratsiyasi maqsadida

amalga oshiriluvchi jamiyat rivojlanishi strategiyasining maqsadlari: mazkur sohadagi holatni o'zgartirish, davlat va jamiyatni jalb etgan holda ta'limiy ishlar olib borish, barcha yordamga muhtoj nogironlarga yordam ko'rsata oladigan tizimni ishlab chiqish". BATRning mazmuni nogiron, uning oilasi va bevosita atrofdagilari ba'zi asosiy rehabilitatsion malakalarni o'zlashtirgan holda rehabilitatsiyani mustaqil ravishda amalga oshira olishlari mumkinligidan iborat. Albatta, bu jarayon davomida ularga sog'liqni saqlash, ta'lim, aholini ijtimoiy ta'minot va ijtimoiy muhofaza sohalarining mos muassasalari yordam ko'rsatadi [20; 9-14-b.].

AQShda mazkur sohada "Inklyujen" dasturi faoliyat ko'rsatadi. Uning asosini "Reabilitatsion Akt" (№ 93-112 qonun, 1973y.) va nogiron bolalarga ta'lim-tarbiya berish qonuni (1974-1975y.) tashkil etib, vaqt o'tishi bilan ularga bir qator o'zgarish va qo'shimchalar kiritilgan [20; 9-14-b.].

XX asrning 80 yillariga kelib AQShda nogiron insonlarni turli kategoriyadagi ehtiyojlarini e'tiborga olgan holda yangi binolarni qurish va eski binolarni qayta ta'mirlash ishlari boshlandi. Bu maqsadda davlat tomonidan qo'shimcha iqtisodiy mablag'lar ajratilgan va shu bilan birga qabul qilingan standartlarni buzishga keskin choralar ko'rilgan boshlagan. Fuqarolarda nogironlarga nisbatan munosabatni o'zgartirish maqsadida ommaviy axborot vositalari orqali psixolog va boshqa mutaxassislar tomonidan birgalikda ishlab chiqilgan kompaniyalar o'tkazilgan. Mazkur chora-tadbirlar majmuasini amalga oshirishda diniy tashkilotlar ham muhim rol o'ynagan [20; 9-14-b.].

Natijada nogiron insonlar jamiyat hayot faoliyatining barcha sohalarida ishtirok eta olish imkoniyatiga ega bo'lishdi va shu bilan birga sog'lom odamlar ularga boshqa ko'z bilan qaray boshladilar. Mamlakatning ko'pgina joylarida nogironlar uchun ijtimoiy tashkilotlar, klublar va turli xil fondlar paydo bo'la boshladi. Shuni alohida ta'kidlab o'tish zarur-ki, AQShda maxsus ehtiyojlarga ega insonga qonun tomonidan belgilangan xizmatlarning aksariyat qismini munitsipalitet tomonidan taqdim etilgan moliyaviy mablag' evaziga maxsus fondlar va tashkilotlar amalga oshiradi. Ta'limdagi integratsiyani amalga oshirishda esa dasturlarni ishlab chiqishda, ishchilarni tayyorlashda, sog'lom bolalar va nogiron bolalarni o'zaro bir-birini qabul qilishini

psixologik modelini ishlab chiqishda qiyinchiliklarga duch kelindi. “Inklyujen” modeli, hattoki, Daun sindromli bola ham sogʻlom bolalar bilan taʼlim olish imkoniyatiga ega boʻlishini nazarda tutadi. Albatta, bunday bola uchun alohida dastur, oʻziga xos osonlashtirilgan topshiriqlar ishlab chiqilib, dasturni samarali amalga oshishi koʻp tomondan oʻqituvchiga bogʻliq [20; 9-14-b.].

Mazkur modelni qoʻllab-quvvatlash maqsadida imkoniyatlari cheklangan bolalarni oʻqitishdagi samaradorlik haqida bir necha kinofilmlar rasmga olingan. Biroq, shu bilan birga AQShda maxsus maktablardan ham butunlay voz kechilmagan boʻlib, bolani u yerga joylashtirish faqat eng oxirgi chora hisoblanadi. Amerika Qoʻshma Shtatlardagi ijtimoiy taʼminot haqida toʻxtalar ekanmiz, u yerda ijtimoiy xizmat nogironlarga tibbiy xizmat koʻrsatish, nafaqa va kompensatsiyalar toʻlovi, yashash sharoitlarini nogironlar uchun jihozlash va taʼlim-tarbiya muassasalariga eltish kabilar taʼminlanadi. Uyda amalga oshiriladigan xizmatlar kabi ijtimoiy xizmat turlari ham qoʻllanadi [20; 9-14-b.].

Individual taʼlimiy marshrutni ishlab chiqish va amalga oshirish bosqichlari

Mazkur kategoriyadagi bolalarga taʼlim-tarbiya berishning dunyoviy tajribasidan kelib chiqqan holda nogiron bolalarni oʻqitishni tashkil etishning minimal standartlari ishlab chiqilgan:

1. Turli darajadagi ogʻir kamchiliklarga ega oʻquvchilarni pedagogik xususiyatlarini inobatga olgan holda imkon boricha umumtaʼlim maktabining boshlangʻich va oʻtra sinflariga kiritish zarur.

2. Agar rivojlanishdagi nuqson umumtaʼlim sinfiga toʻliq integratsiyaga imkon bermasa, oʻquvchi umumtaʼlim sinfida ijtimoiy va taʼlimiy asoslarga ega boʻlishi va qoʻshimcha tarzda darsdan tashqari individual yoki guruhli davolash-korreksion darslar olishi mumkin.

3. Ogʻir aqliy va jismoniy kamchiliklarga ega bolalar umumtaʼlim maktabi qoshidagi alohida sinflarda tahsil olib, bunda bolalar tizimli ravishda sogʻlom tengdoshlari bilan muloqotda boʻlishi mumkin. Xizmat koʻrsatish tizimi borasidagi

asosiy e'tibor ma'muriyatga qulay sharoitlar yaratishga emas, bolalarni ta'lim-tarbiya olish imkoniyatiga qaratiladi.

4. Individual o'quv rejalari pedagog va ota-onalar hamkorligida o'quvchilarni integratsiyalashgan ta'lim olish ehtiyoji va atrof muhitni shart-sharoitlarini inobatga olingan holda tuziladi.

5. Ta'lim-tarbiyani tashkil etishda mustaqillik ongli ravishda shakllantiriladi.

6. O'quv jarayonini mazmuni bolani yoshiga mos va integratsiyalashgan muhitda faoliyat ko'rsatish uchun zarur funksiyakalar (uy ro'zg'ori, kasbiy xizmat ko'rsatish, transport va h.k.) ga bog'liq bo'lishi joiz.

7. Ta'lim-tarbiya, boshqa odamlar bilan munosabatlar bolalar integratsiyalashgan muhitda boshqa individlar bilan munosabatga kirishini kafolati bo'lishi lozim.

Davlatning rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalarni integratsiyalashni nazorat qilish tizimi quyidagi komponentlarni o'z ichiga oladi:

1. Yangi o'quv dasturini tasdiqlash. O'quv dasturi o'quv jarayonini mazmuni va vazifalarini ilmiy, ijtimoiy va texnik amaliyotga bog'liq bo'lishi va shu bilan birga har bir o'quvchi, ayniqsa, alohida ta'limiy ehtiyojlarga ega o'quvchi tomonidan fanni idrok etish sur'atining o'ziga xos tuzilishini inobatga oshishi joiz.

2. Mutaxassislarni rivojlantirish va tayyorlash. Ta'limni isloh qilishni olg'a surilish mutaxassislar – maktab o'qituvchilari, tarbiyachilar, ijtimoiy ishchilarni kasbiy ehtiyojlarini inobatga olmagan holda amalga oshirib bo'lmaydi.

3. Ta'lim-tarbiya va bolalar muassasalariga ma'murlar tayinlash. Integratsiyalash jarayonida turli tashkilotlar ishini koordinatsiyalash hamda bolalarni o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda shart-sharoitlar yaratishni tartibga solish va tashkil etishda katta qiyinchiliklar yuzaga kelishi mumkin.

4. Ta'lim tizimini baholash. Amalga oshirilayotgan ta'lim islohotini samaradorligini baholash, unga bog'liq davlat sifati standartlarini qabul qilish kabilarni o'z ichiga oladi [20; 15-b.].

Individual ta'limiy marshrutni ishlab chiqish va amalga oshirish bosqichlari inklyuziv ta'lim tizimida o'quvchining individual ehtiyojlari va imkoniyatlarini inobatga olgan holda ta'lim jarayonini rejalashtirish va amalga oshirishni ta'minlaydi.

Individual ta'limiy marshrutning to'g'ri ishlab chiqilishi va samarali amalga oshirilishi o'quvchining muvaffaqiyatli rivojlanishini ta'minlashga yordam beradi. Quyida individual ta'limiy marshrutni ishlab chiqish va amalga oshirish bosqichlarini batafsil ko'rib chiqamiz (3.9-jadvalga qarang):

3.9-jadval.

Individual ta'limiy marshrutni ishlab chiqish va amalga oshirish bosqichlari

Bosqichlar	Bosqichlar mazmuni	Bosqichlar jarayoni
1-bosqich	O'quvchining holati va ehtiyojlarini aniqlash	O'quvchining hozirgi bilim va ko'nikmalari, rivojlanish darajasini tahlil qilish. O'quvchining individual xususiyatlarini, ya'ni o'rganish uslublari (vizual, auditiv, kinestetik), psixologik holati va ijtimoiy xususiyatlarini baholash. O'quvchining qiyinchiliklari va kuchli tomonlarini aniqlash uchun diagnostik vositalardan foydalanish (testlar, anketa, intervyular)
2-bosqich	Ta'lim maqsadlarini belgilash	O'quvchining bilim va ko'nikmalarini rivojlantirish uchun aniq maqsadlarni belgilash. Kognitiv, psixologik va ijtimoiy rivojlanish bo'yicha maqsadlar qo'yish. Maqsadlarning o'lchanadigan va realistik bo'lishini ta'minlash (SMART tizimi)
3-bosqich	Ta'lim strategiyasi va metodlarini tanlash	O'quvchining o'rganish uslublari va afzalliklarini hisobga olib, ta'lim metodlarini tanlash. Yangi materiallarni etkazish usullarini ishlab chiqish (interaktiv metodlar, ko'rgazmali materiallar, guruhda ishlash). O'quvchining qiyinchiliklarini bartaraf etish uchun reabilitatsiya va psixologik metodlarni qo'llash
4-bosqich	Ta'lim dasturini shakllantirish	Ta'limning mavzulari va vaqt jadvalini belgilash. O'quvchining individual ehtiyojlarini qondirish uchun mos o'quv materiallari, vositalar va resurslar tanlash. Dasturda o'quvchining ilg'or va orqada qolgan tomonlari uchun alohida yo'nalishlar va metodlar ko'zda tutish.
5-bosqich	O'quvchilarning rivojlanishini kuzatish va baholash	Ta'lim jarayonida o'quvchining yutuqlari va muvaffaqiyatlarini kuzatish (testlar, jurnallar, ishlar). Periodik baholashlar va diagnostika yordamida o'quvchining o'zgarishini tahlil qilish. O'quvchi bilan muloqot orqali uning fikrini va hissiyotlarini tinglash, ta'lim jarayonidagi qiyinchiliklar va muvaffaqiyatlarni muhokama qilish
6-bosqich	Ta'limiy marshrutni tahrirlash va moslashtirish	O'quvchilarning progressi va baholashlar asosida ta'limiy marshrutni moslashtirish. Yangi vazifalar va maqsadlar belgilash, o'quvchining ehtiyojlariga mos ravishda o'quv dasturini yangilash. O'quvchi bilan muntazam ravishda muloqot qilib, unga kerakli yordamni ko'rsatish
7-bosqich	Yakuniy baholash va natijalar	O'quvchining maqsadlarga erishish darajasi va natijalarini umumiy baholash.

		Yutuqlarni va muvaffaqiyatlarni tan olish, o`quvchining ishtiyoqini oshirish. Keyingi bosqichlarga tayyorlikni baholash va zarur bo`lsa, yangi marshrutlarni rejalashtirish
--	--	--

1-bosqich o`quvchining hozirgi holatini tahlil qilishdir. Bu bosqichda o`quvchining kognitiv, emotsional, ijtimoiy va psixologik ehtiyojlari aniqlanadi.

2-bosqichda individual ta'limiy marshrutni ishlab chiqish, o`quvchining rivojlanishi uchun aniq va o`lchab bo`ladigan maqsadlar belgilanishi kerak. Maqsadlar o`quvchining ehtiyojlari va imkoniyatlari asosida aniq shakllantiriladi.

3-bosqichda individual ta'limiy marshrutni amalga oshirish uchun o`quvchining ehtiyojlariga mos pedagogik strategiyalar va metodlarni tanlash zarur. Bu metodlar o`quvchining o`rganish uslubiga, motivatsiyasiga va psixologik xususiyatlariga mos bo`lishi kerak.

4-bosqichda individual ta'limiy marshrutni ishlab chiqishda aniq ta'lim dasturi yoki rejasi yaratiladi. Bu dastur o`quvchining ehtiyojlari va belgilangan maqsadlar asosida tuziladi.

5-bosqichda individual ta'limiy marshrutning muvaffaqiyatini baholash uchun o`quvchining rivojlanish jarayoni doimiy ravishda kuzatilib borilishi kerak. Bu jarayonda, o`quvchining progressi va maqsadlarga erishish darajasi tahlil qilinadi.

6-bosqichda o`quvchilarning ehtiyojlari va rivojlanish jarayonini hisobga olgan holda ta'limiy marshrutni tahrirlash va zarur bo`lsa, yangi metodlar va strategiyalarni qo`llash kerak. Bu o`quvchining muvaffaqiyatli rivojlanishi uchun ta'limni optimallashtirishni ta'minlaydi.

7-bosqichda individual ta'limiy marshrutni amalga oshirishning yakuniy bosqichida o`quvchining erishgan natijalari baholanadi va tahlil qilinadi. Bu jarayonda o`quvchining o`rganishdagi muvaffaqiyatlari va qiyinchiliklari ko`rib chiqiladi.

Individual ta'limiy marshrutni ishlab chiqish va amalga oshirish jarayoni o`quvchining ehtiyojlari va imkoniyatlarini inobatga olgan holda, ta'lim jarayonining samaradorligini oshiradi. Har bir bosqichda o`quvchi bilan individual yondashuvni qo`llash, uning muvaffaqiyatini ta'minlash va rivojlanishiga yordam beradi. Bu jarayon

o`quvchining shaxsiy rivojlanishiga katta ta'sir ko`rsatadi va ta'lim tizimini yanada samarali qiladi.

Individual ta'limiy marshrut – bu o`quvchining individual ehtiyojlari, qiziqishlari va imkoniyatlariga mos ravishda tuziladigan o`quv reja va dasturdir. Uning asosiy maqsadi o`quvchining shaxsiy rivojlanishini ta'minlash va bilim olish jarayonini samarali tashkil etishdir. Misol: “Matematika” fanidan individual ta'limiy marshrut (3.10-jadvalga qarang):

3.10-jadval.

“Matematika” fanidan individual ta'limiy marshrut

O`quvchining diagnostikasi			
Muammo	o`quvchi jamlanmalar va funksiyalar bilan arifmetik amallarda qiyinchilikka duch kelmoqda, ammo geometriyaga qiziqishi kuchli		
Maqsad	arifmetik ko`nikmalarni mustahkamlash va geometriyadagi ijodiy mashqlarni chuqurlashtirish		
Marshrut maqsadi va vazifalari	a) arifmetik ko`nikmalarni rivojlantirish; b) geometriya bo`yicha ijodiy vazifalarni bajarish orqali qiziqishni oshirish; c) mustaqil ishlash ko`nikmasini shakllantirish		
Ta`limiy faoliyat rejasi			
1-hafta	2-hafta	3-hafta	4-hafta
Arifmetik amaliyotlar bo`yicha trenajyor mashqlari (masalan, sodda fraksiyalar bilan hisoblash)	Geometriya bo`yicha amaliy topshiriqlar (masalan, turli shakllarni chizish va ularning maydonini hisoblash)	Onlayn platformalarda (masalan, Khan Academy) qo`shimcha darslar	Jamlangan bilimlarni mustaqil ishda qo`llash (ijodiy topshiriq: “Qo`rg`on dizaynini loyihalash”)
Ko`rsatkichlar va natijalar	a) arifmetik mashqlarni 90% aniqlikda bajaradi; b) geometriyada ijodiy fikrlash ko`nikmasini namoyon etadi; c) mustaqil ravishda masalalar yechadi		

Individual ta'limiy marshrutga bunday misol o`quvchining shaxsiy rivojlanishini ta'minlash uchun samarali vosita hisoblanadi.

Onkologiyadan davolanayotgan bolalar uchun individual ta'limiy marshrut juda ehtiyotkorlik bilan tuziladi. Ushbu marshrut bolaning salomatlik holati, davolash jarayoni va ruhiy holatini hisobga olgan holda, bilim berish va rivojlanishni ta'minlashga qaratilgan. Misol: Onkologiyadan davolanayotgan o`quvchi uchun individual ta'limiy marshrut (3.11-jadvalga qarang):

3.11-jadval.

Onkologiyadan davolanayotgan o`quvchi uchun individual ta'limiy marshrut

O`quvchi haqida ma'lumot	
Ismi: Saida Yoshi: 10 yosh	Holati: Saida doimiy ravishda tibbiy protseduralarda ishtirok etadi, shuning uchun

Diagnoz: Leykoz (uzoq muddatli davolash talab etiladi)		uzluksiz o`quv jarayonida qatnashish imkoniyati chegaralangan		
Marshrut tuzish				
Maqsadlar: a) bolaning ta’limdan uzilib qolishning oldini olish; b) bolaning ruhiy holatini qo`llab-quvvatlash uchun ijodiy va quvnoq mashg`ulotlar tashkil qilish; c) boshqa bolalar bilan ijtimoiy muloqot qilish ko`nikmasini rivojlantirish		Diagnostika: Saidaga osonroq bo`lgan fanlar: Adabiyot va tasviriy san’at. Qiyinchilik keltirib chiqaradigan fanlar: Matematika (hisoblash amaliyotlari). Jismoniy holati: dars vaqti 30-40 minutdan oshmasligi lozim, kunlik 1-2 soatdan ortiq emas		
Darslar rejasi				
O`quv formati: onlayn yoki xonadagi uchrashuvlar		Mashg`ulotlar: asosiy fanlar bilan birga terapevtik effektga ega bo`lgan ijodiy mashg`ulotlar		
Darslar haftalik rejasi				
Dushanba	Seshanba	Chorshanba	Payshanba	Juma
Adabiyot: ertak yoki qisqa hikoya o`qib muhokama qilish	Matematika: oddiy masalalar va qo`shimcha multimedia materiallari orqali mashqlar	Biologiya: tabiat haqida qiziqarli mavzular (hayvonlar hayoti)	Matematika: Geometriya elementlari (turli shakllarni chizish)	Adabiyot: Saida yoqtiradigan kitoblardan olingan parchalarni o`qish
Tasviriy san`at: rasm chizish (erkin mavzuda)	Qo`shimcha: qo`lda yasaladigan buyumlar (masalan, qog`ozdan gul yasash)	Interaktiv o`yinlar: fan bo`yicha savol-javoblar	Musiqiy mashg`ulot: sevimli qo`shiqlarni tinglash va muhokama	Ijodiy ishlar: qo`l ishi buyumlarini namoyish etish
Qo`llab-quvvatlash choralari		Natijalarni baholash		
Psixologik qo`llab-quvvatlash: psixolog maslahatlari va bolaning o`zini erkin his qilishi uchun motivatsion mashg`ulotlar		Saida o`z salomatlik holatiga mos ravishda ta`lim olishni davom ettiradi		
Tibbiy xodimlar bilan muvofiqlashuv: darslarning soatlari va jadvali davolash jarayoniga muvofiqlashtiriladi		U ijodiy ishlar orqali o`z qobiliyatlarini rivojlantiradi		
Ota-onalar bilan aloqa: ularni bolaning ta`lim jarayoniga jalb qilish va qo`llab-quvvatlash		Ruhiy barqarorlik va o`zini e`tibor markazida his qilishga erishadi		

Bu ta'limiy marshrut bolaning salomatligini hisobga olib, uning shaxsiy rivojlanishiga xizmat qiladi. Gospital maktabda individual ta'limiy marshrut – bu o`quvchiga kasalxona sharoitida ta'lim olish imkoniyatini yaratishga qaratilgan maxsus rejadir. Bunday marshrut o`quvchining salomatlik holati, davolash jarayoni va imkoniyatlarini hisobga olib tuziladi. Misol: Gospital maktabda individual ta'limiy marshrut (3.12-jadvalga qarang):

Gospital maktabda individual ta'limiy marshrut

O`quvchi haqida ma`lumot				
Ismi: Ali Yoshi: 12 yosh Diagnoz: uzoq muddatli davolanishni talab etuvchi kasallik (masalan, qandli diabet)		Holati: Ali asosiy fanlar bo`yicha o`qishni davom ettirishga intilmoqda, lekin uning kunlik tartibi va jarrohlikka tayyorgarlik davrini hisobga olish zarur		
Marshrut tuzish				
Maqsadlar: a) Alining salomatlik holatini inobatga olgan holda ta`lim olish imkonini yaratish; b) asosiy fanlar (matematika, adabiyot, tabiiy fanlar) bo`yicha bilimlarni qo`llab-quvvatlash; c) uning qiziqishlarini rivojlantirish (masalan, tasviriy san`at yoki robototexnika)		Diagnostika: Alining umumiy o`quv ko`rsatkichlari yuqori, ammo u jismoniy charchoq tufayli uzluksiz o`quv jarayonida qatnasholmaydi		
Darslar rejasi				
O`quv formati: onlayn darslar (video qo`ng`iroqlar orqali)		Mashg`ulotlar: o`quv soatlari har kuni 1-2 soat, Alining tibbiy holatiga qarab Har kuni o`qituvchi bilan shaxsiy uchrashuv (agar tibbiy ko`rsatmalar ruxsat bersa)		
Darslar haftalik rejasi				
Dushanba	Seshanba	Chorshanba	Payshanba	Juma
Matematika: sodda tenglamalar va funksiyalar	Adabiyot: “O`tkan kunlar” romani bo`yicha muhokama	Matematika: Geometriya asoslari	Fizika: Quvvat va energiya tushunchasi	Mustaqil ish: Yozma ish yoki ijodiy mashq (mavzuga qarab)
Tasviriy san`at: Tabiat manzarasini chizish	Biologiya: Hujayralarning asosiy strukturasi	Sinov testlari: Asosiy fanlar bo`yicha testlar	Interaktiv o`yin: Robototexnika asoslari	Ortga nazar: Haftalik natijalar tahlili
Qo`llab-quvvatlash choralari		Natijalarni baholash		
Psixolog bilan ishlash: og`ir darslardan so`ng emotsional himoyani ta`minlash		Ali mustaqil ishlarni bajarishda barqaror ko`nikmaga ega bo`ladi		
Ota-onalar bilan bog`lanish: ularni o`quv jarayoniga jalb qilish		Asosiy fanlar bo`yicha bilimini saqlab qoladi		
Tibbiy xodimlar bilan maslahatlashuv: darslar jadvalini davolash rejimiga muvofiqlashtirish		Yaratuvchanlik va qiziqishlarini rivojlantiradi		

Bu misol o'quvchining salomatligini saqlash va bilim olish jarayonini uyg'unlashtirish uchun amalga oshiriladigan individlashtirilgan yondashuvni aks ettiradi.

Shaxsiy onlayn profil – bu o'quvchining individual ehtiyojlari, qiziqishlari, qobiliyatlari va ta'lim jarayonidagi yutuqlarini aks ettiradigan interaktiv platforma. Inklyuziv ta'limda bu turli qobiliyat va imkoniyatlarga ega bo'lgan o'quvchilarga

moslashgan ta'limni tashkil qilishda qo'l keladi. Misol: shaxsiy onlayn profil tarkibi quyidagilardan iborat (3.13-jadvalga qarang):

3.13-jadval.

Shaxsiy onlayn profil tarkibi			
Umumiy ma'lumotlar			
F.I.O.: Aliyeva Saida		Ta'lim shakli: Inklyuziv (jismoniy cheklov sababli modifikatsiya qilingan o'quv dasturi)	
Yoshi: 12 yosh			
Sinf: 6-sinf			
Individual ta'limiy reja			
Asosiy fanlar		Qo'shimcha fanlar	
Matematika: Oddiy raqamlar bo'yicha ko'nikmalarni rivojlantirish		Tasviriy san'at va musiqa	
Adabiyot: Eng asosiy matnlarni tushunish va hikoya qilish			
Maqsadlar		o'quv dasturini boshqa tengdoshlar bilan birga o'zlashtirish; jamoada ishtirok etish ko'nikmalarini shakllantirish	
O'quv jarayoni monitoringi			
Yutuqlar		Matematikada so'nggi oydagi test natijasi: 80%	
		Adabiyot bo'yicha eng yaxshi ijodiy ish: "Meni hayratga solgan kun"	
Qiyinchiliklar		jadval bo'yicha ishlarni to'liq bajarishda tanaffuslarga ehtiyoj bor; qiyin mavzular: geometriya va algoritmlar	
O'qituvchi tavsiyalari		qo'shimcha ko'rgazmali vositalar qo'llash; darslarda qisqa interaktiv mashg'ulotlar tashkil qilish	
Mashg'ulotlar va topshiriqlar			
Haftalik reja	Dushanba	Chorshanba	Juma
	Matematika (30 daqiqa)	Adabiyot (20 daqiqa)	
	Tasviriy san'at (20 daqiqa)	Geografiya (20 daqiqa)	
Mavjud materiallar	Video darslar, audio kitoblar, virtual o'yinlar		
Ommaviy mashqlar uchun platforma	Google Classroom, Quizlet		
Muloqot va aloqa			
O'qituvchi yozishmalari	Ota-ona qaydlari		Psixolog xulosasi
Saidaning tasviriy san'atga qiziqishi yuqori. Uni ijodiy topshiriqlarda faolroq jalb qilish kerak	Saida mashg'ulotdan keyin dam olish uchun qo'shimcha vaqtga ehtiyoj sezmoqda		Saidaning emotsional holati barqaror. U ijodiy mashg'ulotlarda quvnoq va faol
Natijalar va tahlil			
Maqsadlar bajarilish monitoringi	70% maqsadlar bajarilgan (matematika va adabiyot bo'yicha). musiqada ijodiy faoliyat yuqori baholangan		
Kelgusi qadamlar	geometriya mavzulari bo'yicha qo'shimcha individual darslar; qo'shma ijodiy loyihalarda ishtirokini oshirish		

Bu profildan foydalanish afzalliklari quyidagilarda namoyon bo'ladi:

barcha ishtirokchilar (o`qituvchi, ota-ona, psixolog) ta'lim jarayonini kuzatishi mumkin;

har bir o`quvchining ehtiyojlarini hisobga olish mumkin;

darslar, mashg`ulotlar va natijalar bir tizimda saqlanadi.

Bu profil inklyuziv ta'limning samaradorligini oshirish va bolalarning o`ziga xos imkoniyatlarini rivojlantirishda muhim vosita hisoblanadi. Gospital maktabda bolalarning ijtimoiylashuvi ularning emotsional va ruhiy holatini yaxshilashda muhim ahamiyatga ega. Chunki davolanish jarayonida bolalar jamiyatdan uzoqlashib qolishlari mumkin. Gospital maktabda ijtimoiylashuvni ta'minlash maxsus yondashuv va faoliyat turlarini talab qiladi.

Nazorat va muhokama savollari:

1. Individual ta'lim yo`nalishini ishlab chiqishning qanday tamoyillari mavjud?
2. Determinizm, ongliklik, yetakchi faoliyatni inobatga olish, ta'limning ijtimoiy moslashuv yo`nalishi, diagnostika va korreksiyaning birligi tamoyili nima?
3. Bolaning rivojlanishini muntazam bosqichma-bosqich diagnostika qilish tamoyili deganda nimani tushunasiz?
4. Pedagogik, psixologik va rehabilitatsiya texnologiyalarini individual tanlash tamoyili deganda nimani tushunasiz?
5. Vazifalarni amalga oshirishda mutaxassislar jamoasining birligi tamoyili deganda nimani tushunasiz?
6. Individual ta'limiy marshrutni tizimli kuzatish va o`zgartirishlar kiritish tamoyili deganda nimani tushunasiz?
7. Individual ta'limiy marshrut qanday ishlab chiqiladi?
8. Individual ta'limiy marshrutni amalga oshirish bosqichlari nechta?

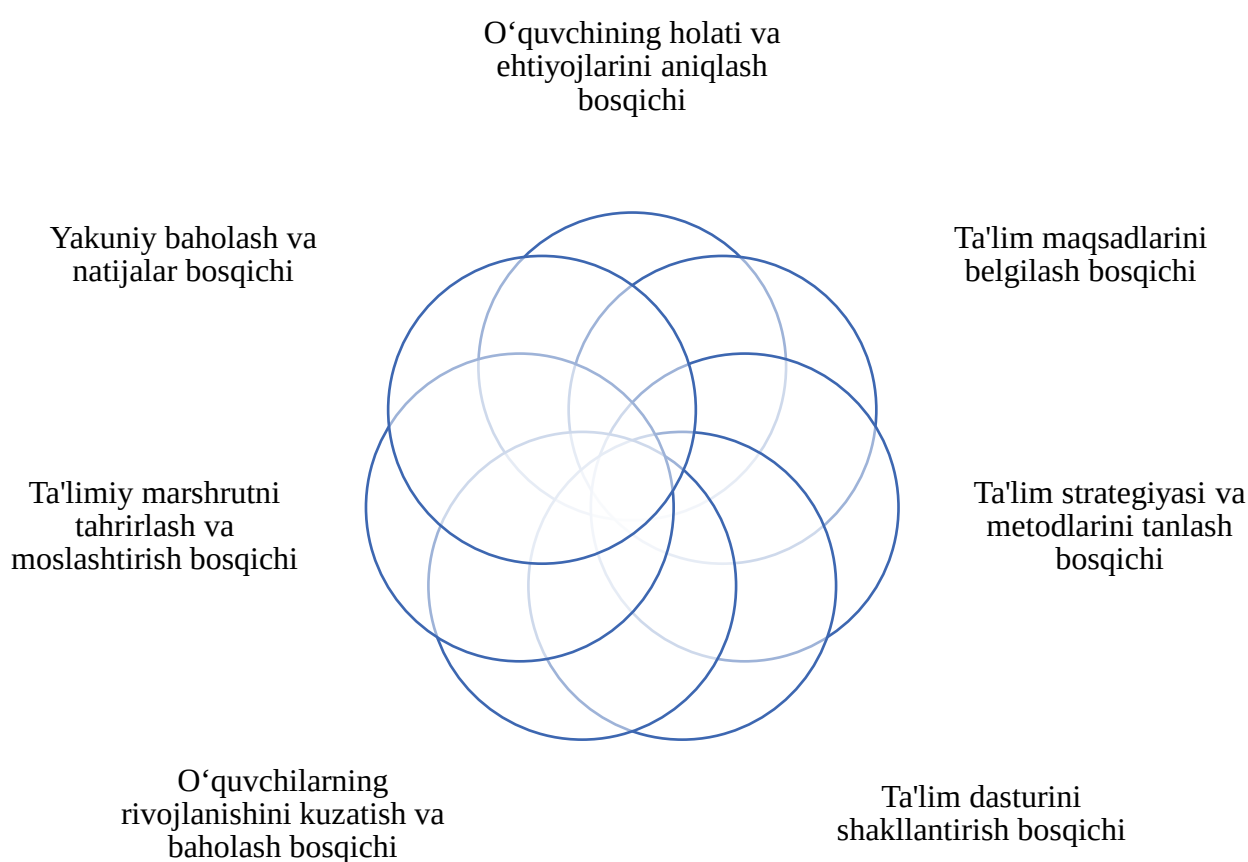
Mustaqil ta'lim topshiriqlari:

1. Individual ta'lim yo`nalishini ishlab chiqish tamoyillarini "Toifalash jadvali" metodi asosida loyihalashtiring:

Individual ta'lim yo`nalishini ishlab chiqish tamoyillari	Individual ta'lim yo`nalishini ishlab chiqish tamoyillari mazmuni
Determinizm, ongliklik, yetakchi faoliyatni inobatga olish, ta'limning ijtimoiy moslashuv	

yoʻnalishi, diagnostika va korreksiyaning birligi tamoyili	
Bolaning rivojlanishini muntazam bosqichma-bosqich diagnostika qilish tamoyili	
Pedagogik, psixologik va reabilitatsiya texnologiyalarini individual tanlash tamoyili	
Vazifalarni amalga oshirishda mutaxassislar jamoasining birligi tamoyili	
Individual taʼlimiy marshrutni tizimli kuzatish va oʻzgartirishlar kiritish tamoyili	

2. Individual taʼlimiy marshrutni ishlab chiqish va amalga oshirish bosqichlarini “Venna diagrammasi” metodi asosida loyihalshtiring:

IV-MODUL GOSPITAL PEDAGOGIKA ASOSLARI

4.1. GOSPITAL PEDAGOGIKA – INKLYUZIYANI AJRALMAS QISMI SIFATIDA

Reja:

1. Gospital pedagogika tushunchasi, maqsadi va vazifalari.
2. Gospital pedagogikaning asosiy tushunchalari va tamoyillari.
3. Uzoq muddatli davolanish chora-tadbirlariga muhtoj bolalar va o'smirlarning huquqlari va ta'limga bo'lgan ehtiyojlari.
4. Gospital maktablar – shifoxona va maktab o'rtasidagi ko'prik sifatida.

Tayanch so'z va iboralar: gospital pedagogika, gospital pedagogikaning asosiy yo'nalishlari, tibbiy va pedagogik integratsiya, shaxsiy yondashuv, sog'liqni saqlash sharoitida ta'lim, psixologik yordam va qo'llab-quvvatlash, ijtimoiy va madaniy rivojlanish, pedagogik tahlil va monitoring, interaktiv metodlar, ko'rgazmali metodlar, boshqaruv metodlari, psixologik metodlar uzoq muddatli davolanish chora-tadbirlariga muhtoj bolalar, gospital maktab, shifoxona, maktab, tibbiyot tashkilotining ixtisoslashtirilgan tarkibiy ta'lim b o'linmalari, kategoriya.

Gospital pedagogika tushunchasi, maqsadi va vazifalari

Gospital pedagogika – bu tibbiyot va ta'limning o'zaro bog'lanishiga asoslangan, kasalxonalar va boshqa sog'liqni saqlash muassasalarida o'quvchilarning ta'lim jarayonini tashkil etish bilan shug'ullanadigan pedagogik faoliyatdir. Gospital pedagogika shifoxonada davolanayotgan bolalar yoki kattalar uchun ta'lim va tarbiya jarayonini ta'minlashga yo'naltirilgan. Bu ta'limda o'quvchilar, asosan, sog'liqni saqlash bilan bog'liq muammolar sababli maktabga qatnasholmaydigan bolalar yoki nogironlar bo'ladi. Gospital pedagogikaning asosiy maqsadi – o'quvchilarning jismoniy va ruhiy holatini yaxshilash, davolash jarayonida ularni psixologik va ijtimoiy qo'llab-quvvatlashdir. Gospital pedagogikaning quyidagi asosiy yo'nalishlari mavjud:

1) tibbiy va pedagogik integratsiya. Gospital pedagogika tibbiyot bilan uzviy bog'liq bo'lib, o'quvchilarni davolash jarayonida pedagogik yondashuvlarni qo'llashni ta'minlaydi. Bu, o'z navbatida, o'quvchilarning psixologik holatini yaxshilash, davolanishni osonlashtirish va stressni kamaytirishga yordam beradi;

2) *shaxsiy yondashuv*. Har bir o`quvchining sog`liq holati va individual xususiyatlariga qarab, maxsus o`quv dasturlari ishlab chiqiladi. Masalan, ba'zi bolalar kasalliklar sababli jismonan faol bo`lmasliklari mumkin, shuning uchun ularning ehtiyojlariga moslashtirilgan ta'lim metodlari tanlanadi;

3) *sog`liqni saqlash sharoitida ta'lim*. Gospital pedagogika davolash muassasasida, ko`pincha, maxsus sinf yoki ta'lim xonalarida olib boriladi. Bu xonalar, o`quvchilarning holati va ehtiyojlariga qarab, o`qituvchilar tomonidan maxsus usullar bilan jihozlanadi;

4) *psixologik yordam va qo`llab-quvvatlash*. Gospital pedagogika nafaqat bilim berish, balki o`quvchilarga psixologik yordam ko`rsatish va ruhiy holatlarini qo`llab-quvvatlashni ham o`z ichiga oladi. Buning uchun o`qituvchilar va psixologlar hamkorlikda ishlaydi;

5) *ijtimoiy va madaniy rivojlanish*. Gospital pedagogikada o`quvchining ijtimoiy faolligini oshirishga qaratilgan turli faoliyatlar amalga oshiriladi. Bu o`quvchining kasalxona sharoitida ijtimoiy va madaniy rivojlanishini ta'minlaydi;

6) *pedagogik tahlil va monitoring*. Shifoxonada o`quvchilarning ta'lim jarayonini muntazam ravishda tahlil qilish va monitoring qilish zarur. O`quvchilarni har tomonlama baholash, ta'limda qanday muvaffaqiyatlar borligini aniqlash va ular bilan bog`liq muammolarni hal qilish maqsadga muvofiqdir.

Gospital pedagogikaning quyidagi asosiy vazifalari bor:

*o`quvchilarga ta'lim berish*. Shifoxonada davolanayotgan bolalar uchun o`qish va o`rganish imkoniyatlarini yaratish, ular ta'limdan mahrum bo`lmasliklari uchun o`qish dasturlarini ishlab chiqish;

*psixologik qo`llab-quvvatlash*. O`quvchilarning ruhiy holatini yaxshilash, kasalxonada bo`lishdan kelib chiqadigan stressni kamaytirish va ijtimoiy o`zgarishlarga moslashishlariga yordam berish;

jismoniy holatni yaxshilash. Kasallik sababli jismoniy holati zaiflashgan o`quvchilarga eng yaxshi ta'lim sharoitlarini taqdim etish, ular uchun moslashtirilgan metodlarni qo`llash;

ruhiy motivatsiya. Kasallik davrida o`quvchilarning o`qishga bo`lgan motivatsiyasini oshirish va ta'limda qiziqishlarini saqlab qolish.

Gospital pedagogikada quyidagi metodlar qo`llaniladi:

1. *Interaktiv metodlar.* O`quvchilarning diqqatini jalb qilish uchun interaktiv metodlar, o`yinlar, simulyatsiyalar va tajribalar qo`llaniladi.

2. *Ko`rgazmali metodlar.* Vizual materiallar, videolar, diagrammalar va rasmlar yordamida o`qitish jarayonini boyitish.

3. *Boshqaruv metodlari.* O`quvchilarning holatini va ehtiyojlarini hisobga olib, ta'lim jarayonini moslashtirish va individual yondashuvlarni qo`llash.

4. *Psixologik metodlar.* Psixologik maslahatlar, guruhli suhbatlar va stressni boshqarish usullari orqali o`quvchilarga qo`llab-quvvatlash berish.

Gospital pedagogika – bu ta'lim va tibbiyotning o`zaro bog`langan sohasidir, u shifoxona yoki tibbiyot muassasalarida davolanish jarayonida o`quvchilarga ta'lim berish, ularni ruhiy va psixologik jihatdan qo`llab-quvvatlashni o`z ichiga oladi. Ushbu sohada o`qituvchilar, psixologlar va tibbiyot xodimlari birgalikda ishlashadi, o`quvchilarning individual ehtiyojlariga moslashtirilgan ta'lim jarayonini yaratadilar.

Gospital pedagogika – uzoq muddatli davolanishda bo`lgan va sog`lig`i sababli ta'lim muassasalariga bora olmaydigan bolalar uchun ta'limni tashkil etish bilan bog`liq pedagogika bo`limi. Kasalxona pedagogikasi pedagogikaning bir qismi sanalib, o`z e`tiborini o`quvchilarning alohida toifasiga - uzoq muddatli davolanishga muhtoj bolalarga qaratadi. Pedagogikaning ushbu sohasini amalga oshirish va rivojlantirishning murakkabligi idoralararo bog`liqlik bilan bog`liq: ta'lim, sog`liqni saqlash va ijtimoiy himoya. Chunki shifoxonada uzoq muddatli davolanayotgan ta'lim oluvchi birinchi navbatda bemor va faqat o`rta maktab o`quvchisidir. Bolani davolash jarayonida tibbiy va pedagogik texnologiyalarni uyg`unlashtirish, ya'ni integratsiyalash har tomonlama reabilitatsiyani anglatadi. Gospital pedagogikaning markaziy konsepsiyasi shifoxona maktabi – asosiy va qo`shimcha umumiy ta'lim dasturlari bo'yicha ta'lim faoliyatini amalga oshiradigan, tibbiy tashkilotda uzoq muddatli davolanishga muhtoj bo`lgan bolalar o`qitiladigan tashkilot sanaladi.

Uzoq muddatli davolanishda bo'lgan bolaga nisbatan ta'lim faoliyatidagi shifoxona o'qituvchisi – uzoq muddatli davolanishda bolalar bilan ishlash bo'yicha maxsus tayyorgarlikdan o'tgan pedagogik ma'lumotga ega mutaxassis tomonidan amalga oshiriladi. Kasalxona o'qituvchisi o'z ishida oddiy maktabda qo'llaniladigan an'anaviy usullardan sezilarli darajada farq qiladigan usul va vositalardan foydalanadi. Har bir fan yuzasidan ta'lim beradigan o'qituvchilardan bu jarayonda o'ta ehtiyotkorlik hamda yuqori tajriba talab etiladi. Aynan ona tili va adabiyot fanini o'qitishda hamda bu mehrli maktab ta'lim muassasasida ta'lim olayotgan bolalarni fanga nisbatan qiziqishlarining mavjud holatini kengroq o'rganish, buning natijasida ularni fanning ichki dunyosiga sho'ng'itish, qiziqishlarini yanada orttirish uchun turli zamonaviy va mehrli maktab o'quv dasturlariga mos innovatsion texnologiyalarga murojaat etishi mumkin [34].

Gospital pedagogika – uzoq muddatli davolanayotgan va sog'lig'i sababli ta'lim tashkilotlariga bora olmaydigan bolalarni o'qitishni tashkil etish bilan bog'liq pedagogika b o'limi hisoblanadi. Gospital pedagogikasi pedagogikaning bir qismi bo'lib, o'z e'tiborini o'quvchilarning alohida toifasiga – uzoq muddatli davolanishga muhtoj bolalarga qaratadi. Pedagogikaning ushbu y o'nalishini amalga oshirish va rivojlantirishning murakkabligi idoralararo mansubligi bilan belgilanadi: ta'lim, sog'liqni saqlash va ijtimoiy himoya, chunki kasalxonada uzoq muddatli davolanayotgan talaba birinchi navbatda bemor, ikkinchidan – talaba. Bolani davolash jarayonida tibbiy va pedagogik texnologiyalarni birlashtirish kompleks reabilitatsiyani anglatadi.

Gospital pedagogikasining markaziy tushunchasi gospital maktab bo'lib, asosiy va q o'shimcha umumiy ta'lim dasturlari bo'yicha ta'lim faoliyatini amalga oshiruvchi tashkilot, unda tibbiy tashkilotda uzoq muddatli davolanishga muhtoj bolalar o'qitiladi. Gospital maktablariga quyidagilar kiradi:

o'z faoliyatini tibbiyot tashkiloti negizida amalga oshiruvchi ta'lim tashkilotlari; asosiy va q o'shimcha umumiy ta'lim dasturlarini o'zlashtirgan va uzoq muddatli davolanishga muhtoj bo'lgan talabalar uchun ta'lim tashkilotlari (shu jumladan sanatoriy);

Tibbiyot tashkilotining ixtisoslashtirilgan tarkibiy ta'lim bo'linmalari. Uzoq muddatli davolanishga muhtoj bo'lgan talaba – bu tibbiyot tashkiloti xulosasiga ko'ra tibbiy tashkilotlarda yoki uyda 21 kundan ortiq davolanish yoki tibbiy reabilitatsiyani amalga oshiradigan asosiy va qo'shimcha umumiy ta'lim dasturlarini o'zlashtirgan talaba, ro'yxatdagi bemor [49].

Gospital pedagogikaning tadqiqot obyektlari quyidagilardan iborat:

bolaning psixologik-pedagogik xususiyatlari;

kasalxonaga yotqizish davrida uzluksiz ta'limni ta'minlashga qaratilgan o'quv mazmuni, usullari, texnologiyalari, vositalari;

gospital maktabda to'liq ta'lim jarayonini ta'minlashning fanlararo o'zaro ta'sir vositasi;

davlat o'qituvchisining kasbiy kompetensiyalari;

o'quvchilarni ona maktablariga qayta integratsiya qilish davlat gospital maktabida ta'lim sifatining ko'rsatkichi sifatida.

Gospital pedagogikaning funksiyalari quyidagilarni o'z ichiga oladi:

gospital maktab o'quvchilarining pedagogik-psixologik vositalari va rivojlanish sharoitlarini o'rganish;

ta'lim tizimini uzoq vaqt kasal bo'lgan o'quvchilarning ehtiyojlariga moslashtirish;

kasalxonaga yotqizish davrida uzluksiz davolanishni ta'minlash [50].

Amaliyotda davolash pedagogikasi, gospital pedagogika, tibbiyot pedagogikasi va inklyuziv pedagogika tushunchalari mavjud bo'lib, ular o'rtasida o'xshash jihatlari bor (4.1-jadvalga qarang):

4.1-jadval.

Davolash pedagogikasi, gospital pedagogika, tibbiyot pedagogikasi va inklyuziv pedagogikaning o'xshash xususiyatlar

O'xshash xususiyatlari	O'xshash xususiyatlarining mazmuni
Ta'lim va tarbiya jarayonining o'ziga xos yondashuvi	Har bir sohada ta'lim jarayoni bolalarning jismoniy yoki ruhiy holatini inobatga olgan holda tashkil etiladi
Individual yondashuv	Barcha sohalarida bolaning o'ziga xos ehtiyojlari va imkoniyatlariga moslashtirilgan individual ta'lim rejalari ishlab chiqiladi
Ijtimoiy integratsiya	Barcha sohalar jamiyatdan uzoqlashgan bolalarning ijtimoiy hayotga qayta qo'shilishini qo'llab-quvvatlaydi

Fanlararo yondashuv	Ta'lim jarayoni pedagoglar, vrachlar, psixologlar, defektologlar va boshqa mutaxassislar hamkorligida olib boriladi
Bolalar salomatligini yaxshilashga qaratilgan ta'lim	Ta'lim jarayoni bolalarning sog'lig'iga zarar yetkazmagan holda o'tkaziladi

Davolash pedagogikasi, gospital pedagogika, tibbiyot pedagogikasi va inklyuziv pedagogika o'rtasida farqli jihatlari mavjud (4.2-jadvalga qarang):

4.2-jadval.

Davolash pedagogikasi, gospital pedagogika, tibbiyot pedagogikasi va inklyuziv pedagogikaning farqli jihatlari

Sohalar	Tushunchasi va maqsadi	Asosiy yo'nalishi	Qo'llaniladigan usullar
Davolash pedagogikasi	Jismoniy va ruhiy cheklovlari bo'lgan bolalar uchun ta'lim va tarbiya	Bolalarning kognitiv, jismoniy va ijtimoiy rivojlanishini qo'llab-quvvatlash	Terapevtik elementlar bilan boyitilgan ta'lim jarayonlari
Gospital pedagogika	Kasalxonadagi bolalar uchun ta'lim tashkil etish	Davolanish davrida ta'limdan orqada qolmaslikni ta'minlash	Gospitaldagi individual va guruhli mashg'ulotlar
Tibbiyot pedagogikasi	Tibbiyot sohasidagi ta'lim (treninglar, o'quv kurslari)	Tibbiyot xodimlari yoki bemorlar uchun o'quv jarayonlarini tashkil qilish	Kasbiy tayyorgarlik dasturlari va davolash jarayoniga mos ta'lim
Inklyuziv pedagogika	Cheklangan imkoniyatli bolalarni sog'lom bolalar bilan birga o'qitish	Barcha bolalarning teng huquqli ta'lim olishini ta'minlash	Inklyuziv ta'lim metodlari va birgalikdagi mashg'ulotlar
Maqsadlar borasidagi farqlar			
Davolash pedagogikasi	Gospital pedagogika	Tibbiyot pedagogikasi	Inklyuziv pedagogika
Bolaning shaxsiy imkoniyatlarini rivojlantirish va davolash jarayonini qo'llab-quvvatlash	Kasalxonada davolanayotgan bolalarga ta'lim berishni tashkil qilish	Tibbiyot xodimlarini o'qitish yoki tibbiy masalalar bo'yicha pedagogik yordam	Cheklangan imkoniyatli bolalarning jamiyatga qo'shilishi uchun shart-sharoit yaratish

Har bir pedagogik yo'nalishning o'z o'rnini va maqsadi bor. Ular bolalarning ta'lim olishiga qaratilgan bo'lsa-da, qo'llanilish sohasi, metodlari va vazifalariga ko'ra farqlanadi. Ular o'rtasidagi integratsiya bolalarning ta'lim olishi va rivojlanishiga katta hissa qo'shadi.

Gospital pedagogikaning asosiy tushunchalari va tamoyillari

Kategoriya – yunoncha kategoriya “ko'rsatma”, “dalil”, “tushuncha” degan ma'nolarni anglatib, pedagogikada pedagogik jarayonlar xususiyatlari, mazmun-

mohiyatini, shaxs va jamiyat, shaxs va guruh, shaxs va jamoa o`rtasidagi, ta`lim va tarbiya, ma`naviy-axloqiy, estetik, iqtisodiy-ekologik va h. munosabatlarni aks ettiruvchi asosiy tushunchadir. Kategoriyalar bilish jarayonlarining tarixiy rivojlanishi va jamiyat tajribasi asosida paydo bo`ldi. Kategoriyalar orqali inson borliqni, tevarakatrofni, ijtimoiy hayotda sodir bo`layotgan voqea-hodisalarni o`rganadi [53; 27-b.].

O`zbek tilining izohli lug`atida kategoriya (yun. kategoriya – ayblash, ta`na qilish) quyidagi ma`nolarni bildiradi:

1. Moddiy dunyodagi narsa va hodisalarning eng muhim xususiyatlari va aloqalarini ifodalovchi umumiy tushuncha. Masalan, zamon kategoriyasi, sababiyat kategoriyasi.

2. Muayyan belgilarning umumiyliги bilan birlashgan narsa, hodisa, shaxslar turi, turkumi, guruhi, daraja.

3. Ilmiy terminologiyada: predmet turlarini yoki ularning umumiy belgilarini bildiuvchi tushuncha [77; 332-b.].

Falsafa qomusiy lug`atida kategoriyalar (yun. kategoriya – belgi, izohlash) – falsafiy tafakkur uchun nihoyatda muhim, olamdagi o`zgarish, rivojlanish, aloqadorlik va uzviy bog`liqlikka xos umumiy jihatlarining in`ikosi; narsa va hodisalarning o`ziga xosligi, o`xshashligi va farqlari, barqarorligi va o`zgarishini anglatuvchi, bilishning asosini tashkil etuvchi eng umumiy tushunchalar. Ma`lumki, har bir fan ikkinchi fandan o`zining tadqiqot obyektining xususiyatiga, unda ishlatilayotgan tizimining o`ziga xosligiga qarab farqlanadi. Tushunchalar tizimi esa har bir fanning shakllanishi va taraqqiyot bosqichlarini ko`rsatadi [74; 193-b.].

Ilmiy kategoriyalar – bu ilmiy tafakkurning shakllari va tashkiliy tamoyillarini ifodalovchi eng umumiy, fundamental tushunchalar. Ilmiy kategoriyalar tizimi yoki kategorik tuzilish – bu ilmiy fikrlashning asosiy tushunchalari tarmog`i, ularning barqaror konfiguratsiyasi va o`zaro bog`liqligi, unda ba`zi elementlarning o`zgarishi boshqalarning o`zgarishiga olib keladi [66].

Pedagogika kategoriyalarini quyidagicha tasniflaymiz:

nazariy kategoriyalari;

empirik kategoriyalari;

tarixiy kategoriyalar;
 fanlararo kategoriyalar;
 integrativ kategoriyalar;
 sohalararo kategoriyalar;
 umumiste'moldagi kategoriyalar.

Gospital pedagogikaning asosiy tushunchalarini sohalararo kategoriyalarga kiritamiz. Ular quyidagicha tasniflanadik:

adabtatsiya va moslashtirish kategoriyalari;
 alohida ehtiyojga molik bolalar kasalliklari;
 inklyuziv ta'limda ta'lim-tarbiya texnologiyalari;
 faoliyat turlari va nazorat;
 deviant xulq-atvor;
 inklyuziv ta'limda o'qitish metodikasi;
 integratsiya va intensivlik jarayonlari;
 inklyuziv ta'lim ishtirokchilari.

Shaxsning faolligi – bu shaxsning muloqotda, irodaviy aktlarda moddiy va ma'naviy boyliklarni o'zlashtirish asosida ijtimoiy muhim bo'lgan o'zgarishlarni yarata olish qobiliyati [41].

Kompleks chora-tadbirlar bilan bog'liq tushunchalar aniqlandi (4.3-jadvalga qarang):

4.3-jadval.

Kompleks chora-tadbirlar bilan bog'liq tushunchalar

Tushunchalar	Tushunchalar mazmuni
Abilitatsiya	nuqsonlar mavjudligi tabiiy ravishda jamiyatda shaxs sifatida shakllanishini qiyinlashtirgani sababli individ qobiliyatlari va organizmni funksional tizimini rivojlantirish va shakllantirishga qaratilgan kompleks chora tadbirlardir
Altruizm	o'z foydasini ko'zlamagan holatda boshqalar ehtiyojlarini qondirishga qaratilgan faoliyat turi
Artterapiya	bu realitatsiya qilishning metodlaridan biri bo'lib, terapiya asosini musiqa va san'at xizmat qiladi
Kompensatsiya	ta'lim-tarbiya jarayonida sog'lom sezgi a'zolariga tayanish yoki qisman buzilgan funksiyalarni qayta qurish orqali me'yordan chiqqan analizator o'rnini to'ldirish
Ruhni ko'tarish kompleksi	bu chaqaloqning onasini ovozi uning yuzi va silashiga nisbatan hissiy harakatli ijobiy reaksiyasi

Psixoterapiya	bemorlarga psixik yordam ko'rsatish yordamida davolash. Aqliy va jismoniy rivojlanishida muammosi bo'lgan bolalar ta'lim-tarbiyasi jarayonida ba'zan psixoterapiyaning tushuntirish, ishonitirish, gipnoz ko'rinishlaridan foydalaniladi
Kompleks realibitatsiya	organism funksiyalarini buzilishi natijasida hayot faoliyati cheklanganligi to'liq kompensatsiyalash yoki bartaraf etishga qaratilgan tibbiy, psixologik, pedagogik va ijtimoiy-ekonomik chora-tadbirlar tizimi
Ijtimoiy realibitatsiya	optimal sharoit yaratgan holda maxsus ta'lim va tarbiya tashkil etish jarayonida nogiron bolalarni to'laonli ijtimoiy hayotga va ijtimoiy munosabatlarga qaytarishga qaratilgan maqsadga yo'naltirilgan jarayonning.
Ijtimoiy readaptatsiya	insonni aniq bir mehnat sharoitlariga bo'lgan moslashuvchanligi yo'qolishini tiklashga qaratilgan davlat va jamiyat tomonidan olib boriladigan chora tadbirlar
Relaksatsiya	kuchli fiziologik charchoq yoki tashvishlardan so'ng tinchlik xotirjamlik holatiga keltirish, stressni yo'qotish jarayoni
Refleksiya	qayta aks ettirish - intellektual faoliyatning ko'rinishlaridan biri bo'lib, fikr yuritish va mulohaza qilish, avvalgi tajribalarga suyangan holda aloqa qilish va tahlil qilishga qaratilgan
Realibitasion standartlar	nogironlarlar realibitatsiyasi sifati va effektivligini baholash bo'yicha normativ hujjatlar
Professional ekspertiza	tibbiy-ijtimoiy ekspertiza qismi bo'lib, maxsus muolaja yordamida individni biror bir kasb egasi bo'la olish va biror bir masterlik darajasiga yeta olishga yaroqligiga baho beradi
Realibitasyaning texnik vositalari	bu maxsus vosita va moslamalar yig'indisi bo'lib, organizmning nafaqat anatomik va fiziologik nuqsonlarini o'rni to'ldiribgina qolmay, balki shaxsni atrof-muhitga moslashishiga imkon beradi

Shaxs nuqsonlari bilan bog'liq terminlar aniqlandi (4.4-jadvalga qarang):

4.4-jadval.

Shaxs nuqsonlari bilan bog'liq terminlar

Tushunchalar	Tushunchalar mazmuni
Abuliya	iroda va faoliyat nuqsonlari hamda shaxs motivatsiyasi sohasidagi buzilishlari bilan bog'liq bo'lgan shaxs nuqsonlari
Autizm	shaxsning o'zini atrof-olamdan olib qochishi hamda o'zining ichki dunyosida yashashi ma'nosini anglatadi
Demensiya	oliy psixik funksiyalar faoliyatining to'xtab qolishi yoki rivojlanmay qolish oqibatida yuzaga keladigan aqli zaiflik
Defekt	shaxs va organizm funksiyalarining nuqsoni, yetishmovchiligi

Shaxs xususiyati bilan bog'liq terminlar aniqlandi (4.5-jadvalga qarang):

4.5-jadval.

Shaxs xususiyati bilan bog'liq terminlar

Tushunchalar	Tushunchalar mazmuni
Agressivlik	boshqa odamlarga nisbatan negativ va urushqoqlikda namoyon bo'ladigan shaxs xususiyati
Shaxs degradatsiyasi	ichki va tashqi omillarning ta'siri ostida shaxs sifatlarining inqirozga uchrashi
Depressiya	xulq-atvorning umumiy passivligi va ilojsizlik, tushkunlik holatida ko'rinadigan, shaxsning affektiv holati

Distimiya	hayotning g'amgin va qayg'uli tomonlariga berilib ketish, tushkunlik va g'amginlik
Disforiya	agressivlik, qo'pollik va qo'rquv bilan birga keladigan jahl va norozilik ustunlik qiladigan kayfiyatning buzilishi
Ma'naviylik	haqiqat, go'zallik va yaxshilik kabi mutlaq qadriyatlarga asoslangan va ularni muloqot va faoliyatiga muvofiqlashtirgan shaxsning hissiy holati
Psixik sog'lik	o'z xulq-atvori va faoliyatini tartibga solishga yordam beruvchi va psixik kasalliklar yo'qligi bilan xarakterlanadigan qalbning xotirjamlik holati
Invalid	turli kasalliklar va jarohatlanish, defektlar natijasida hayot faoliyati cheklangan va ijtimoiy himoyaga muhtoj odam. Invalid bola – bu 18 yoshgacha bo'lgan tug'ma, irsiy va orttirilgan kasalliklar natijasida jismoniy va psixik rivojlanishda orqada qolgan va ijtimoiy himoyaga muhtoj bola
Jazava	bu nervozlikni bir ko'rinishi bo'lib, ichki organlar funksiyasi va sezuvchanligi, shuningdek, harakat sohasi va psixikaning turlicha buzilishi bilan xarakterlanadi
Infantilizm	kattalarda bolalar va o'smirlarga xos bo'lgan psixik xususiyatlar va xulq-atvorning saqlanib qolishi
Jazava-depressiv psixoz	bu psixik kasallik bo'lib, kayfiyatning o'ta tushib ketishi (depressiya) yo o'ta ko'tarilib ketish (vasvasa) ko'rinishida ko'chadi
Vasvasa	ko'tarinki va quvnoq kayfiyat, diqqatning turg'un bo'lmasligi va ko'p gapirish bilan xarakterlanadigan psixik holat
Frustratsiya	maqsadga erishish yo'lida intensiv ravishda omadsizlikka uchrash va qiyinchiliklarni subyektiv ravishda yenga olmaslik oqibatida yuzaga keladigan psixik holat
Empatiya	boshqa odamni qayg'usini mohiyatiga kira olish va emotsional his eta olish holati
Ustanovka	avvalgi tajribalari asosida yuzaga keladigan subyektning u yoki bu faoliyatga tayyorligi va uni yaxshi kechishini ta'minlaydigan maqsadga yo'naltirilgan qat'iy xarakterdir
Stress	ekstremal, qiyin va noodatiy holatlarda faoliyat jarayonida psixikaning taranglashuvi va umumiy qo'zg'alish holati
Nonkonformizm	nima bo'lganda ham ko'pchilik fikrini qaytarib, hech narsaga qaramasdan boshqacha yo'l tutish
Maniaklik (vasvasa ostida yuzaga keluvchi psixoz)	bu shaxsning patologik holati bo'lib, o'z maqsadi yo'lida jahldorlik kayfiyatida bo'lib, shaxslararo munosabatlarda o'zining "men"ini ustunroq qo'ygan holatda haddan ortiq harakatlarning ortib ketishi va fikrlash qobiliyatini kamayishida ko'rinadi
Akseleratsiya	bu bolalar va o'smirlarning somatik va fiziologik jihatdan tez yetilishi bo'lib, bu jarayon ularning qomat va tana og'irligini o'zgarishi jinsiy jihatdan erta yetilishlarida ko'rinadi
Asteniya	bu organizmning turli janjallar va siqilishlar natijasida aqliy yoki fiziologik jihatdan toliqishi oqibatida o'ta charchash, kayfiyatning o'zgarishi, ish qobiliyati va layoqatning keskin pasayishi hisoblanadi
Gipperaktivlik	diqqatning jamlashni buzilishi, yetarli darajada maqsadga yo'naltirilmagan va impulsiv harakatlarning ko'pligi, bir joyda o'tira olmaslik bilan tushuntiriladigan holat
Gipertimiya	haddan tashqari emotsional qo'zg'aluvchanlik

Adaptatsiya jarayonlari bilan bog'liq tushunchalar aniqlandi (4.6-jadvalga qarang):

Adaptatsiya jarayonlari bilan bog`liq tushunchalar

Tushunchalar	Tushunchalar mazmuni
Adaptatsiya	atrof-muhit o`zgarishlariga organizm yoki shaxsning moslashuvi
Adaptivlik	ontogenezda turli xil moslashish mexanizmlar yordamida organizmning tashqi va ichki muhit o`zgarishlariga moslashuv qobiliyati
Adaptik xulq-atvor	bu insonning hayotda ro`y beradigan turli voqealarga moslashishga yordam beradigan xulq-atvori
Psixik adaptatsiya	atrof-muhit talablariga mos ravishda inson psixikasining streotiplar dinamikasini qayta qurish xususiyati
Ijtimoiy adaptatsiya	bu individning jamiyatda qabul qilingan qonun va normalar, qadriyatlarni o`zlashtirgan holda ijtimoiy muhitga aktiv moslashuvi
Ijtimoiy-psixologik adaptatsiya	shaxs va gruppaning o`zaro munosabatlarini optimallashtirish, ularni faoliyat maqsadlarini yaqinlashtirish
Gospitalizm	kattalar bilan yetarli darajada emotsional aloqada bo`lmaslik oqibatida chaqaloqlik davrida yuzaga keladigan shaxsi va psixik rivojlanishidagi bolalar patologiyasi

Bemorlik bilan bog`liq tushunchalar aniqlandi (4.7-jadvalga qarang):

Bemorlik bilan bog`liq tushunchalar

Tushunchalar	Tushunchalar mazmuni
Amneziya	miyaning turli xil lokal shikastlanishi natijasida xotiraning buzilishi
Apraksiya	elementar harakatlarning buzilishi emas, balki maqsadga qaratilgan harakat va faoliyatning buzilishi.
Afaziya	bosh miyaning lokal jarohatlanishi natijasida ro`y beradigan nutqning to`la yoki qisman buzilishi
Galyusinatsiya	sezgi organlariga ta`sir qilmagan holda obyektlarni qabul qilishdan iborat perseptiv faoliyatning patologik buzilishi
Dissotsiatsiya	harakatlar va ularning motivlarini, shuningdek, ayni ta`sir qiladigan narsalarni anglab yetmaslik, psixik jarayonlarni to`liq emasligi va aloqasini buzilishi
Nervoz	tabiatan psixogen bo`lgan, asab-psixik tizimning buzilishi
Shizofreniya	bu psixik kasallik bo`lib, tashqi olam va boshqa odamlar bilan aloqaning buzilishi o`z qolipiga o`ralib shaxsning ikkiga bo`linishi bilan xarakterlanadi
Sog`liqning buzilishi	odam organizmi funksiyalarining va psixologik, fiziologik, anatomik jihatdan buzilish, anomaliya va yo`- qotishlar bilan bog`liq bo`lgan, fiziologik va ijtimoiy nohush holat
Nevrosteniya (tez charchash)	bu nervoz guruhidagi kasalliklardan biri bo`lib, nerv sistemasining sustlashuvi, serjahl bo`lish, holdan toyish, aqliy va fiziologik qobiliyatlarni uzoq vaqt yo`qotishda ko`rinadi

Ijtimoiylashuv bilan bog`liq tushunchalar aniqlandi (4.8-jadvalga qarang):

Ijtimoiylashuv bilan bog`liq tushunchalar

Tushunchalar	Tushunchalar mazmuni
Nogironlarning ijtimoiy himoyasi	davlat tomonidan boshqa fuqarolar singari jamiyat hayotida ishtirok etish imkoniyatini yaratishga qaratilgan va nogironlarga hayot faoliyati

	cheklanganligini kompensatsiyalash sharoitini ta'minlab beruvchi ijtimoiy-huquqiy va iqtisodiy me'yorlar tizimi
Ijtimoiy yetilish	kattalarga xos ravishda ijtimoiy rollarni bajarish uchun yetarli bo'lgan bilim, yetuk sifatlar va ustanovkalarining shakllanganlik darajasi
Ijtimoiy xizmat ko'rsatish	qarilar va invalid hamda ularning oilasini ijtimoiy realibitatsiya va adaptatsiyasini amalga oshirish, ijtimoiy-ekonomik yordam ko'rsatish, turli xil ko'rinishdagi ijtimoiy xizmatlar ko'rsatish faoliyati
Individning ijtimoiy tajribasi	hayot va uni turli tomonlarini tushunishida iz qoldirgan shaxslararo munosabatlar va turli faoliyatlarda ishtirok etish tajribasi
Ijtimoiy patronaj	nogironlarlar va ularning oilasini uylariga borib, realibitatsiyasini amalga oshirish uchun optimal sharoitlar yaratish va tibbiy-ijtimoiy, ijtimoiy-pedagogik, ijtimoiy-psixologik, ijtimoiy-maishiy, ijtimoiy-mehnat va ijtimoiy-huquqiy yordam ko'rsatish
Ijtimoiy xodim	himoyaga muhtoj fuqarolar, ko'p bolalai onalar va qariyalarga moddiy-maishiy yordamni tashkil etadigan va yordam ko'rsatadigan ijtimoiy ish bo'yicha mutaxassis
Ijtimoiy muhit	jamoaviy munosabatlarning aniq bir ko'rinishi bo'lib, bunda ijtimoiy birlik, aniq bir shaxs rivojlanadi
Shaxs statusi	bu shaxsning shaxslararo munosabatlar sistemasida tutgan o'rni, roli va holati bo'lib, uning imtiyoz, vazifa va huquqlarini belgilaydi
Ijtimoiy status	kishilar va gruppalarni bir-biridan ajratib turuvchi kishilar va gruppalarining jamiyatda tutgan o'rni. Suhbatlashish usuli bu insonning atrofdagi odamlar bilan bo'lgan munosabatlarida har qanday sharoitda ko'rinadigan kommunikativ xulq-atvorining individual formasi
Ijtimoiy ustanovka	bu shaxsning ma'lum bir ijtimoiy hodisalarni qabul qilish va baholashga bo'lgan tayyorgarligi
Ijtimoiy-realibitatsion vaziyat	ijtimoiy realibitatsiya bo'yicha mutaxassislariga rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolani rivojlantirish va korreksiyalash bo'yicha maqsad va vazifalar yig'indisi.
Shaxs ijtimoiylashuvi	individning ijtimoiy muhitga kirib kelishi, nazariy va amaliy faoliyat ko'nikmalariga ega bolishi, real mavjud bo'lgan munosabatlarni shaxs sifatlariga aylanishi
Ijtimoiy rol	ijtimoiy muhit talab etadigan harakatlar majmuini amalga oshirish
Ijtimoiy nazorat	bu shaxsga ushbu janiyatda qabul qilingan normalarga xos ravishda o'zini tutishini tartibga solishga qaratilgan jamoa va gruppaning ta'sir etish yo'llari sistemasi
Invalidlarning ijtimoiy integratsiyasi	bu imkoniyati cheklangan shaxslarni ijtimoiy hayot va turli sohalarga aktiv ravishda jalb etilishi
Ijtimoiy-realibitatsion faoliyat	optimal sharoitlarda maxsus tashkil etilgan ta'lim-tarbiya yordamida imkoniyati cheklangan bolalarni to'laqonli ijtimoiy hayotga tayyorlash maqsadida ijtimoiy realibitatsiya bo'yicha mutaxassisning maqsadga yo'naltirilgan aktivligi

O'qitish bilan bog'liq tushunchalar aniqlandi (4.9-jadvalga qarang):

4.9-jadval.

O'qitish bilan bog'liq tushunchalar

Tushunchalar	Tushunchalar mazmuni
Pedagogik o'zaro ta'sir ko'rsatish	pedagog va tarbiyalanuvchilarning oldindan maqsad qilib qo'yilgan aloqasi bo'lib natijada o'zaro xulq-atvor munosabat va faoliyatdagi o'zgarishlar
Tarbiya	shaxsni shakllantirishni nazarda tutuvchi maxsus tashkil etilgan maqsadga yo'naltirilgan jarayon

Gumanizm	insonni shaxs sifatida haq-huquqlari va erkinligi, o'z qobiliyatlarini namoyon qilishi va rivojlanishi baxtli bo'lishi g'oyalarini tan oluvchi tarixiy o'zgaruvchan qarashlar tizimi
Deontologiya	1. Farz va qarzdorlik muammosini o'rganuvchi etikaning bir bo'limi. 2. Tibbiy xodimlarning o'z kasbiy farzlarini bajarishda o'zini tutish qonun-qoidalari va estetik normalar yig'indisi
Faoliyat	bu subyektning atrof-olam va o'zini o'zgartirishga qaratilgan maxsus faolligi
Yetakchi faoliyat	bu shunday faoliyatki, rivojlanishning u yoki bu bosqichida muhim bo'lgan psixik jarayonlarda boshqa faoliyat turlari rivojlanadi
Pedagogik faoliyat	kattalarning kasbiy faoliyati bo'lib, bunda turli ta'sir etish vositalari yordamida ta'lim va tarbiya masalari hal etiladi
Hayotiy faoliyat	shaxsning ijtimoiy-psixologik sharoitlarda tashqi va ichki aktivligi
Hayotiy pozitsiya	individning ijtimoiy qadriyat va normalar, hayot mazmunini tushungan holda qator o'z xatti-harakatlarini tanlashi
Iste'dod	bu miya va nerv sistemasining anato-fiziologik tu'gma o'ziga xosligi bo'lib, qobiliyatlari rivojlanishining tabiiy asosni o'z ichiga oladi
Pedagogik qarovsizlik	tarbiyaning yetarli darajada emasligi va tashqi muhitning nomaqbul ta'siri natijasida bolalarning xulq-atvori va hulqining normadan og'ishi
Shaxs	individning ijtimoiy sifati. ongli ravishda ijtimoiy munosabatlarga kirisha oladigan va atrof-muhit hamda o'zini-o'zi o'zgartirishga qodir odam.
Metodika	biror ishni maqsadga muvofiq o'tkazish yo'llari, metodlari majmuasi
Metodologiya	nazariy va amaliy faoliyatni rejashtirish, tashkil etish, ushbu sistemani o'rganish yo'llari va prinsiplari tizimi
Motivning maqsadga ko'chish mexanizmi	maqsadni amalga oshirish uchun avvaldan qandaydir motivning uyg'onishi, keyinchalik esa, o'zi erkin undovchi kuchga ega bo'lgan holda motivga aylanishi
Motiv	bu bevosita odamni u yoki bu faoliyatni amalga oshirishga undaydigan subyektiv sabab
Motivatsiya	bu tashqi va ichki sharoitlar yig'indisi bo'lib, subektni aktivlikka chorlaydi va yo'nalganligini aniqlaydi
Malaka	mashqlarni ko'p takrorlash natijasida yuzaga keladigan avtomatlashgan harakatlar
O'qitish	yakka holda tajriba orttirish natijasi va jarayoni
Ta'lim	o'qitishning mahsuli bo'lib, o'qitish jarayonida o'quvchilar tomonidan egallangan bilim, ko'nikma, malakalar va tafakkur usullarining tizimi
O'qish qobiliyati	o'qitish jarayonida ko'nikma va malakalarni inson tomonidan o'zlashtirish sifati va tezligining individual ko'rsatkichlari
O'qitish	ta'limiy maqsadlardan kelib chiqqan holda o'qituvchi va o'quvchilarning o'zaro faoliyati asosiga quriluvchi maxsus tashkil etilgan, maqsadga yo'naltirilgan hamda boshqariluvchi jarayon
Tajriba	bu obyektiv borliqning inson psixikasida hissiy empirik aks etish natijasi bo'lib, bilim, ko'nikma va mahoratda ifodalanadi
Pessimism	borliq kelajakka ishonchsizlik bilan bog'liq bo'lgan, dunyo haqidagi tasavvurlar sistemasi
Deviant xulq	xulqning meyordan chetga chiqishi. Shaxsning jamiyatda qabul qilingan huquqiy yoki axloqiy meyorlarga qarama-qarshi bo'lgan xatti-harakatlar tizimi
Pedagogik texnologiya	bu pedagogning ketma-ketlikda amalga oshiriladigan va o'zaro bir-biri bilan bog'liq bo'lgan harakatlari bo'lib, turli pedagogik vazifalarni amalga oshirish maqsadida pedagogik jarayonda u yoki bu metodlarni qollagan holda ta'lim tarbiyani amalga oshirish

Pedagogik jarayon	ta'lim va tarbiyani uy'gunlashtirgan holda, ta'lim maqsadlaridan uning natijalariga qarab harakat qilish
Intellekt	insonning umuman bilish faoliyati; fikrlash qobiliyati, tafakkuri, aqli
Takt	insonlar orasidagi munosabatlar tizimida umumiy qabul qilingan odob qoidalariga rioya qilish qobiliyati, o'zini tuta bilishi

Psixologik holatlar bilan bog'liq tushunchalar aniqlandi (4.10-jadvalga qarang):

4.10-jadval.

Psixologik holatlar bilan bog'liq tushunchalar

Tushunchalar	Tushunchalar mazmuni
Muloqotning cheklanganligi	muloqot jarayonida yuzaga keldigan psixik qiyinchiliklar
Psixik to'sqin	shaxsni yuzaga chiqishi va faol faoliyat olib borishga to'sqinlik qiluvchi negativ hissiy kechinmalar
Gen bosqichi	psixanalitik termin bo'lib, organizmning psixoseksual rivojlanishning yetuk bosqichini anglatadi
Genotip	irsiyat apparati bo'lib, ota-ona tomonidan organizmga beriladigan genlar yig'indisi
Deprivatsiya	eng asosiy psixik ehtiyojlarni yetarli darajada qondirilmay, uzoq vaqt davomida inson imkoniyatlarini cheklanishi oqibatida yuzaga keladigan psixik holat
Psixologik himoya	har qanday sharoitda ham individning o'zini eng asosiy ehtiyojlarini qondirishi, o'z huquqlarini ta'minlash imkoniyati borligini anglashi va his qilishi
Interorizatsiya	tashqaridan ichkariga o'tish; Vigoskiyning fikricha, har qanday inson psixikasi avvalo tashqi, odamlar o'rtasidagi muloqot va mehnat yoki boshqa bir faoliyat kabi hosil bo'ladi, so'ngra interorizatsiya natijasida individning psixikasi komponentiga aylanadi
Psixik konflikt	bu inson qalbining doimiy elementi bo'lib, shaxs sferasi va psixikasi tizimining xohish va istaklar bilan uzluksiz to'qnashuvi bilan xarakterlanadi
Konformlik	bu insonning biror guruhni real yoki o'ylab topilgan bosimiga beriluvchanligi bo'lib, o'z xulq-atvori va ustanovkalarini o'zgartirishi
Psixik korreksiya	qabul qilingan talablar sistemasining optimal modeliga to'g'ri kelmaydigan psixik rivojlanishning o'ziga xos xususiyatlarini to'g'irlashga qaratilgan faoliyat
Psixologik yordam	insonlarni ijtimoiy-psixologik bilimdonligini oshirishga qaratilgan, amaliy psixologiyani qo'llash sohasi
Praksis	behosdan, erkin ravishda maqsadlarni amalga oshiradigan odatiy harakatlar, praksis bosh miya jarohatlari natijasida buzilishi mumkin
Psixodiagnostika	shaxs va psixika rivojlanishining potensial xususiyatlarini aniqlashga qaratilgan muolaja
Psixosteniya	gumonsirash, har xil g'oyalarga beriluvchanlik, qo'rquv va qat'iyatsizlik xarakterida namoyon bo'ladigan psixik kasallik
Rivojlanishning tanqisligi	ko'rishi, eshitishi va tayanch-harakat apparatida nuqsoni bo'lgan bolalar shaxsining patologik shakllanishi bo'lib, sensor stimullarning yetishmasligi iroda sohasining buzilishiga olib keladi
Shaxsni o'z-o'zini anglashi	turli muammoli vaziyatlarda shaxsni ongli ravishda o'z hayotiy pozitsiyasini tanlashi va qabul qilishi
Psixik o'z-o'zini boshqarish	insonning o'zini ruhiy holatini boshqarishga qaratilgan ongli harakatlar, aktlar tizimi

Senzitiv davr	bolaning u yoki bu faoliyat turini egallashi, ma'lum bir ruhiy funksiyalarning shakllanishi uchun eng qulay davr (maktabgacha davr)
Psixologik travma	hayotning judayam qiyin vaziyatlarida psixikaning vaqtinchalik funksional buzilishi.
Xavotirlilik	o'zi anglagan va anglamagan holda psixikaning ko'ngilsizlikni kutish holati bo'lib, individning xavotirlanishga bo'lgan moyilligidir
Mehnat terapiyasi	ma'lum bir mehnat faoliyati turidan foydalangan holda organizmni buzilgan funksiyalarini qayta tiklashga qaratilgan davolash metodlari sistemasidir
Talab darajasi	shaxsning o'z-o'ziga baho berish darajasiga bog'liq holatda ma'lum bir omadga faoliyat natijalari va statusga bo'lgan shaxs ustanovkasi
Emotsional turg'unlik	turli hayotiy hodisalarda insonni adekvat emotsional reaksiyasi bo'lib, emotsiyalarini barqaror saqlay olish qobiliyati
Autotrening	bu psixoterapiyaning bir ko'rinishi bo'lib, o'z-o'zini ishonitirish va maksimal darajada muskullarni bo'shastirishga qaratiladi

Uzoq muddatli davolanish chora-tadbirlariga muhtoj bolalar va o'smirlarning huquqlari va ta'limga bo'lgan ehtiyojlari

Umumta'lim muassasalarining quyidagi turlari tashkil etilishi mumkin:

boshlang'ich maktab (o'qitish muddati 4 yil: I-IV sinflar);

umumiy o'rta ta'lim maktabi (o'qitish muddati 11 yil: I-XI sinflar);

ayrim fanlarga ixtisoslashtirilgan maktab (o'qitish muddati 7 yil: V-XI sinflar);

ayrim fanlarga ixtisoslashtirilgan maktab-internat (o'qitish muddati 5 yil: VII-XI sinflar);

ijod maktabi (o'qitish muddati 5 yil: VII-XI sinflar);

Prezident maktabi (o'qitish muddati 7 yil V-XI sinflar);

olimpiya va milliy sport turlari bo'yicha davlat ixtisoslashtirilgan maktab-internati (o'qitish muddati 7 yil: V-XI sinflar);

jismoniy rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalar uchun ixtisoslashtirilgan maktab-internat (o'qitish muddati 11 yil: I-XI sinflar);

psixik (intellektual) rivojlanishida nuqson bo'lgan bolalar uchun ixtisoslashtirilgan (yordamchi) maktab, maktab-internat (o'qitish muddati 9 yil: I-IX sinflar);

sanatoriy turidagi ixtisoslashtirilgan maktab-internat (o'qitish muddati 11 yil: I-XI sinflar);

respublika ixtisoslashtirilgan o'quv-ta'lim muassasasi (o'qitish muddati zaruriyatga ko'ra).

Uyda yakka tartibda ta'lim olish jismoniy yoki psixik rivojlanishida nuqsoni bo'lgan, uzoq vaqt davolanishga muhtoj va tibbiy ko'rsatmalarga ko'ra doimiy yoki vaqtincha umumiy o'rta ta'lim muassasalariga (bundan buyon matnda maktab deb yuritiladi) qatnay olmaydigan bolalar (bundan buyon matnda o'quvchilar deb yuritiladi) uchun tashkil etiladi.

O'quvchilarning ta'lim olish huquqini ta'minlash maqsadida maktabning tegishli sinfida o'qiyotgan bolalardan ikki yoshga oshgan o'quvchilarni ham ushbu sinfda uyda yakka tartibda ta'lim olishga jalb qilishga ruxsat etiladi. Uyda yakka tartibda ta'lim berishning asosiy maqsadi o'quvchilarning ta'lim olishga bo'lgan huquqlarini ta'minlash hamda ularning ta'lim olishlari uchun zarur sharoit yaratishdan iborat.

Quyidagilar uyda yakka tartibda ta'lim berishning asosiy vazifalari hisoblanadi:

o'quvchilarning umumiy o'rta ta'limning davlat ta'lim standartlari hamda ular asosida ishlab chiqilgan (aqli zaif bolalar uchun) maxsus ta'lim talablariga muvofiq bilim olishlarini ta'minlash;

barkamol, jismonan va ma'naviy sog'lom shaxsni voyaga yetkazish, o'quvchilarda madaniy-ma'rifiy qadriyatlarni, fuqarolik va vatanparvarlik hislarini shakllantirish;

ta'lim berish jarayonida o'quvchilarning sog'lig'ini himoyalovchi dars jadvaliga rioya etilishini ta'minlash.

Davolash-profilaktika muassasalarida statsionar sharoitda uzoq muddat davolanishga muhtoj bolalarga bevosita muassasaning o'zida umumiy o'rta ta'lim berish tashkil etiladi.

Davolash-profilaktika muassasalarida statsionar sharoitda uzoq muddat davolanishga muhtoj bolalarga umumiy o'rta ta'lim berish tartibi O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan belgilanadi.

Ayrim fanlar chuqur o'rganiladigan ixtisoslashtirilgan maktab (maktab-internat), olimpiya va milliy sport turlari bo'yicha davlat ixtisoslashtirilgan maktab-internati, jismoniy yoki psixik rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalar uchun ixtisoslashtirilgan maktab (maktab-internat), sanatoriy turidagi ixtisoslashtirilgan maktab-internat, alohida sharoitlarda ta'minlash, tarbiyalash va ta'lim berishga muhtoj bolalar uchun

ixtisoslashtirilgan maktablarni tashkil etish tartibi va ular faoliyatining alohida xususiyatlari O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan belgilanadi.

Jismoniy yoki psixik rivojlanishida nuqsoni bo'lgan, alohida sharoitlarda yoxud uzoq muddat davolanishga muhtoj bo'lgan bolalarning ta'lim olishlari quyidagi shakllarda amalga oshiriladi:

jismoniy yoki psixik rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalar uchun ixtisoslashtirilgan maktabda (maktab-internatda);

sanatoriy turidagi ixtisoslashtirilgan maktab-internatda;

inklyuziv (uyg'unlashgan) sharoitda yashash joylaridagi umumiy o'rta ta'lim maktablarida;

uyda yakka tartibda;

davolash-profilaktika muassasalarida statsionar sharoitda.

Olis (tog'li, cho'lli) aholi punktlarida yashovchi maktab yoshidagi bolalarning umumiy o'rta ta'lim olishlarini tashkil etish maqsadida tegishli tuman (shahar) hokimliklarining qarori asosida umumta'lim muassasalarining filiallari tashkil etiladi.

O'quvchilar sog'lig'ini muhofaza qilish. O'quvchilarga tibbiy xizmat ko'rsatish umumta'lim muassasalariga tibbiyot muassasalari tomonidan birlashtirilgan tibbiyot xodimlari tomonidan amalga oshiriladi. Tibbiyot xodimlari maktab rahbariyati va pedagog xodimlar bilan bir qatorda davolash-profilaktika tadbirlarini tashkil etish, sanitariya normalari, qoidalari va gigiyena normativlariga rioya qilish, ovqatlanish rejimi va sifatiga, o'quvchilarni tibbiy ko'rikni o'tkazish va sog'lomlashtirish uchun mas'uldirlar.

Umumta'lim muassasasi rahbariyati tomonidan tibbiyot xodimlarining faoliyat olib borishi uchun zarur shart-sharoitlar (maxsus joy, mebel va tibbiy jihozlar, birinchi tibbiy yordam ko'rsatish uchun zarur bo'lgan dori-darmonlar) yaratib beriladi. Umumta'lim muassasasi o'quvchilarini har yilgi tibbiy ko'rikdan o'tkazish O'zbekiston Respublikasi Sog'liqni saqlash vazirligi tomonidan belgilangan tartibda amalga oshiriladi. Umumta'lim muassasalarida ta'lim-tarbiya jarayonini psixologik jihatdan ta'minlash psixologlar tomonidan amalga oshiriladi.

Og`zaki nutq nuqsonlari va tovush talaffuzida kamchiliklari bo`lgan o`quvchilarga korreksion-logopedik yordam berish maqsadida umumta`lim muassasasida o`qituvchi-logopedlar (defektologlar) faoliyat yuritadigan logopediya shoxobchasi tashkil etilishi mumkin. Logopediya shoxobchasining tashkil etilishi va faoliyat ko`rsatish tartibi O`zbekiston Respublikasi Xalq ta`limi vazirligi tomonidan belgilanadi [8].

Uzoq muddatli davolanish chora-tadbirlariga muhtoj bo`lalar va o`smirlarning huquqlari va ta`limga bo`lgan ehtiyojlari ta`lim, sog`liqni saqlash va ijtimoiy xizmatlarni o`zaro bog`laydigan murakkab masala bo`lib, ularning sog`liqni tiklash jarayonida o`z huquqlarini ta`minlash va ta`lim olish imkoniyatlarini kafolatlashni o`z ichiga oladi. Uzoq muddatli davolanish chora-tadbirlariga muhtoj bo`lalar va o`smirlar uchun maxsus pedagogik, psixologik va ijtimoiy yondashuvlar kerak. Bu guruhda bo`lgan bolalar va o`smirlar, kasalliklar yoki jismoniy cheklovlar tufayli o`z ehtiyojlarini qondira olmaydilar, ammo ular hali ham ta`lim olish huquqiga ega. Uzoq muddatli davolanish chora-tadbirlariga muhtoj bo`lalar va o`smirlarning huquqlari quyidagilardan iborat:

1. *Ta`lim olish huquqi.* Barcha bolalar, shu jumladan, sog`lig`i sababli uzoq muddat davolanishga muhtoj bo`lganlar ham ta`lim olish huquqiga ega. Bu huquqni BMTning Bola huquqlari to`g`risidagi konvensiyasi (1989) kafolatlaydi. Bu konvensiya bolalarga, hatto ular tibbiy muassasalarda davolanayotgan bo`lsalar ham, ta`lim olish imkoniyatlarini taqdim etishga undaydi.

2. *Tibbiy yordam va rehabilitatsiya huquqi.* Davolanish jarayonida bolalar va o`smirlar sog`liqni saqlash xizmatlaridan foydalanish huquqiga ega. Shuningdek, ular davolanishdan so`ng rehabilitatsiya xizmatlarini olishlari, psixologik yordamga ega bo`lishlari kerak.

3. *Psixologik yordam huquqi.* Sog`liq muammolariga ega bo`lgan bolalar va o`smirlar ko`pincha psixologik yordamga muhtoj bo`ladilar. Ular uchun maxsus psixologik maslahatlar va ruhiy qo`llab-quvvatlash xizmatlari taqdim etilishi lozim.

4. *Ijtimoiy integratsiya huquqi.* Davolanish jarayonida bo`lgan bolalar ijtimoiy va pedagogik jamoaga qayta integratsiya qilinishi kerak. Ular, kasalliklaridan to`liq

sogʻayib chiqqanidan keyin jamiyatga moslashishga yordam beradigan ijtimoiy qoʻllab-quvvatlashni olish huquqiga ega.

5. *Ta'lim sharoitlarini moslashtirish huquqi.* Kasallik yoki jismoniy imkoniyatsizliklar tufayli ta'lim olishda qiyinchiliklarga duch kelayotgan bolalar uchun ta'lim sharoitlari moslashtirilishi zarur. Bu oʻquv dasturlarini oʻzgartirish, individual yondashuv va maxsus metodlarni qoʻllashni oʻz ichiga oladi.

Uzoq muddatli davolanish chora-tadbirlariga muhtoj boʻlalar va oʻsmirlarning ta'limga boʻlgan ehtiyojlari quyidagilardan iborat:

1. *Individual yondashuv.* Uzoq muddatli davolanishga muhtoj boʻlgan bolalar va oʻsmirlar uchun ta'lim individual yondashuv asosida tashkil etilishi kerak. Bu, oʻquvchilarning sogʻliq holati va rivojlanish xususiyatlarini hisobga olgan holda ta'limni shaxsiylashtirishni anglatadi.

2. *Kasallik sababli ta'limda uzilishlar.* Kasallik sababli ta'limga uzilishlar boʻlishi mumkin. Shuning uchun ta'lim tizimi oʻquvchilarning davolanish davrida ta'lim olish imkoniyatlarini yoʻqotmasliklari uchun masofaviy ta'lim, maxsus kurslar va oʻqituvchilar tomonidan alohida qoʻllab-quvvatlashni taqdim etishi zarur.

3. *Shaxsiy rivojlanish.* Ta'lim, faqat akademik bilimlar bilan cheklanmay, shaxsiy rivojlanishni ham qoʻllab-quvvatlashi kerak. Kasal bolalar uchun shu bilan birga psixologik va ijtimoiy rivojlanish, koʻnikmalarni shakllantirish ham muhimdir.

4. *Ijtimoiy va emosional qoʻllab-quvvatlash.* Davolanish jarayonida boʻlgan bolalar ijtimoiy va emosional qoʻllab-quvvatlashga muhtoj. Ular koʻpincha depressiya, tashvish va yolgʻizlikni boshdan kechirishadi. Shuning uchun oʻquvchilarni yanada motivatsiya qilish va ular bilan muloqotda boʻlish muhimdir.

5. *Davolashni qoʻllab-quvvatlaydigan ta'lim metodlari.* Kasal bolalar uchun maxsus ta'lim metodlari va materiallari ishlab chiqilishi lozim. Bu metodlar ularning sogʻligʻiga zarar yetkazmasdan, oʻqish va oʻrganish jarayonini davom ettirishni ta'minlashga qaratilgan boʻlishi kerak.

6. *Sogʻliq holatiga mos ta'limni ta'minlash.* Kasalliklar, maxsus ehtiyojlar yoki cheklovlar boʻlgan bolalar uchun ta'lim sharoitlari moslashtirilgan boʻlishi kerak.

Masalan, og'ir kasalliklar bilan kurashayotgan bolalar uchun o'qish dasturlari, imtihonlar va mashg'ulotlar ko'proq moslashtirilgan va qulay bo'lishi kerak.

Uzoq muddatli davolanish chora-tadbirlariga muhtoj bo'lgan bolalar va o'smirlarning huquqlari va ta'limga bo'lgan ehtiyojlari katta e'tiborni talab qiladi. Ularning sog'lig'i holatiga mos ta'lim va qo'llab-quvvatlash tizimi tashkil etilishi, shuningdek, ularning psixologik va ijtimoiy rivojlanishi uchun maxsus yondashuvlar qo'llanilishi zarur. Shunday qilib, ta'lim tizimi va sog'liqni saqlash tizimi o'rtasida hamkorlikda, bolalar va o'smirlarning o'z imkoniyatlarini to'liq amalga oshirishlariga yordam berish mumkin.

Gospital maktablar – shifoxona va maktab o'rtasidagi ko'priq sifatida

Gospital maktablar – bu shifoxonalar va maktablar o'rtasidagi o'zaro hamkorlikni ta'minlovchi va sog'liqni saqlash tizimiga muhtoj bolalar va o'smirlar uchun tashkil etilgan ta'lim muassasalaridir. Gospital maktablar ta'lim va tibbiyotning integratsiyasini amalga oshirish orqali, kasallik yoki maxsus ehtiyojlarga ega bolalarga ta'lim berishda yordamlashadi. Ular, asosan, uzoq muddatli davolanishga muhtoj bo'lgan bolalar, jismoniy yoki ruhiy cheklovlari bo'lgan o'quvchilar uchun mo'ljallangan bo'lib, tibbiy davolanish jarayonida ta'lim olish imkoniyatlarini yaratadi. Gospital maktablar – bu kasalxonada davolanayotgan bolalarga ta'lim berish uchun tashkil etilgan maxsus muassasalar. Ular bolalarning sog'lig'iga zarar yetkazmagan holda ta'lim olishi va ijtimoiy-emotsional rivojlanishini ta'minlash maqsadida tashkil etiladi. Gospital maktablar turlari turli ehtiyojlarga moslashtirilgan bo'lib, quyidagi turlarga bo'linadi (4.11-jadvalga qarang):

4.11-jadval.

Gospital maktablarning turlari

Gospital maktablar turlari	Gospital maktablar turlarining tavsifi	Gospital maktablar turlarining xususiyatlari
Kasalxona ichidagi maktablar	Bu maktablar to'g'ridan-to'g'ri kasalxonaning ichida joylashgan bo'lib, uzoq muddat davolanishga muhtoj bolalar uchun tashkil etilgan	jismoniy va ruhiy holatga moslashtirilgan ta'lim dasturlari; individual yondashuv (yagona o'quvchi va o'qituvchi tizimi); psixologik qo'llab-quvvatlash
Amaliy gospital maktablar	Gospitalizatsiyadan keyin yoki o'rtasida masofaviy va onlayn	onlayn platformalar orqali ta'lim; kasalxona tashqarisidagi bolalar uchun darslar tashkil qilish

	ta'limni qo'llab-quvvatlovchi maktablar	
Statsionar va reabilitatsion markazlardagi maktablar	Jismoniy yoki ruhiy sog'liqni tiklash bilan shug'ullanuvchi markazlarda ta'lim berish uchun moslashtirilgan	ta'lim va terapiya integratsiyalangan holda olib boriladi; guruhli va individual darslar
Tematik gospital maktablar	Ayrim maxsus kasalliklarga mo'ljallangan maktablar (masalan, onkologiya, nevrologiya, ortopediya bilan bog'liq markazlar)	kasallikka xos ehtiyojlarni hisobga olish. o'quv jarayonidagi cheklovlar va qulayliklar
Masofaviy ta'lim dasturlari bilan ishlovchi maktablar	Bolalarni uyda yoki kasalxonada bo'lgan paytlarida masofaviy tarzda o'qitish uchun ishlab chiqilgan	zo'riqtirmaydigan o'quv dasturlari; har bir bolaning holatiga moslashtirilgan
Inklyuziv gospital maktablar	Jismoniy yoki ruhiy cheklovlari bo'lgan bolalarni sog'lom bolalar bilan birgalikda o'qitish	inklyuziv ta'lim metodlari; turli yoshdagi bolalar uchun qo'shma darslar

Gospital maktablar bolalarning ta'limdan orqada qolmasligi va o'zini jamiyatning bir qismi sifatida his qilishi uchun muhimdir. Ular jismoniy sog'lik bilan birga emotsional va ruhiy barqarorlikni saqlashga qaratilgan. Gospital maktablar ta'lim va tibbiy xizmatlarni birlashtirgan muassasalar bo'lib, ular uzoq muddatli davolanishga muhtoj bolalar va o'smirlarga o'quv imkoniyatlarini taqdim etadi. Bu maktablar nafaqat bilim berish, balki bolalarning sog'liqni saqlash, psixologik va ijtimoiy rivojlanishiga yordam beradi. Gospital maktablarning muvaffaqiyatli ishlashi uchun o'qituvchilar, tibbiyot xodimlari va psixologlar o'rtasida yaqin hamkorlik zarur.

Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligi "UchimZnayem" gospital maktabi bilan hamkorlik shartnomasini imzoladi. Maktabgacha va maktab ta'limi vaziri Hilola Umarova hamda Rossiyaning "UchimZnayem" maktabi direktori, gospital maktablar loyihasi tashkilotchisi va rahbari Sergey Sharikov ishtirokida uchrashuv bo'lib o'tdi. Tadbir "Mehrli maktab" Bolalar gematologiyasi, onkologiyasi va klinik immunologiyasi markazida o'tkazilib, unda O'zbekiston va Rossiya tomonlaridan mas'ul xodimlar ishtirok etdi. Uchrashuvda vazirlik hamda "UchimZnayem" gospital maktabi tomonidan "Uzoq muddatli davolanayotgan bolalar uchun ta'lim muhitini yaratish" bo'yicha hamkorlik shartnomasi imzolandi. Ma'lumot uchun, hozirda "Mehrli maktab" davlat ta'lim muassasasida 81 nafar maktabgacha yoshdagi bolalar va 71 nafar maktab yoshidagi o'quvchilar mavjud. Bu yerda o'quv jarayonini tashkil

etish uchun alohida o'quv reja tasdiqlangan bo'lib, dars mashg'ulotlari o'zbek va rus tillarida, 12 ta fandan olib boriladi. Kelgusida Qoraqalpog'iston Respublikasi, Andijon va Farg'onada ham shu kabi hospital maktablar ochilishi rejalashtirilgan [78].

Zamin xalqaro jamoat fondi loyihasi b o'yicha Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligi huzurida uzoq muddatli davolanayotgan bolalar uchun "Mehrli maktab" davlat ta'lim muassasasi tashkil etildi. Maktab O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta'lim va maktab vazirligi hamda Sog'liqni saqlash vazirligi bilan hamkorlikda amalga oshirilayotgan O'zbekistonda hospital pedagogikasidagi katta loyihaning natijasidir. Maktab o'z faoliyatini 2022-yil 16-maydan Toshkent shahridagi gematologiya, onkologiya va klinik immunologiya bolalar markazida boshlagan. Maktabimiz ikki y o'nalishda ta'lim faoliyatini amalga oshiradi:

1. Maktabgacha ta'lim va tarbiya 2 yoshdan 7 yoshgacha b o'lgan bolalar uchun maktabgacha ta'lim guruhlari; 1,5 yoshdan 2 yoshgacha b o'lgan yosh bolalar uchun o'yin guruhlari.

2. Umumiy o'rta va maxsus ta'lim birinchi sinfdan o'n birinchi sinfgacha bo'lgan hajmda beriladi.

Gospital maktabi uchun o'qituvchilar va psixologlar tanlov asosida tanlab olindi va hospital pedagogikasi b o'yicha maxsus treninglar o'tkazildi. Barcha o'qituvchilar tibbiy xodimlar va davolanayotgan bolalarning ota-onalari bilan yaqin hamkorlikda ishlaydi. Ko'proq qiziqarli maktab tadbirlari va yillar davomida sayohatimiz tafsilotlarini topish uchun yangiliklar arxivimizni ko'rib chiqishingiz mumkin. Bolalarning immunitet tanqisligini hisobga olgan holda, maktab o'ziga xos tibbiy talablarni hisobga olgan holda hipoalerjenik materiallar bilan jihozlangan. O'quv jarayonida faqat elektron darsliklardan foydalaniladi. Maktabda ijodiy studiya tashkil etilgan. Unda bolalar quyidagi fanlarni o'rganadilar: musiqa, tasviriy san'at va ommaviy axborot vositalari. IT-laboratoriya tashkil etilgan, sensorli xona mavjud. Maktab hayotining yanada qiziqarli voqealari va tafsilotlarini topish uchun bizning yangiliklar arxivimizni ko'rib chiqishingiz mumkin [30].

Bemorlarni maktabgacha hospital guruhlariga qabul qilish mehrli maktab tomonidan taqdim etilgan ro'yxatlar asosida amalga oshiriladi. Markaz o'z

bemorlariga maxsus ishlab chiqilgan o'quv dasturi asosida 1-11-sinflarda umumiy o'rta ta'lim beradi. Boshlang'ich ta'limning (maktabning) 1-4 sinflarida dars davomiyligi 35 daqiqa, 5-11 sinflarda – 40 daqiqa. Shu bilan birga, bir kunlik mashg'ulotlar 1-4 sinflarda 3 soatdan va 5-11 sinflarda 4 soatdan oshmasligi kerak. O'quv haftasining davomiyligi 5 kunga m o'ljallangan [71].

Gospital maktabi o'qituvchilari. Uzoq muddatli davolanayotgan bolaga nisbatan ta'lim faoliyati uzoq muddatli davolanayotgan bolalar bilan ishlash b o'yicha maxsus tayyorgarlikdan o'tgan pedagogik ma'lumotga ega bo'lgan gospital pedagog-mutaxassis tomonidan amalga oshiriladi. Gospital maktabi o'qituvchisi o'z ishida oddiy maktabda qo'llaniladigan an'anaviy usullardan sezilarli darajada farq qiladigan usul va vositalardan foydalanadi. Ushbu yondashuvning asosiy ajralib turadigan xususiyatlari:

1) har bir bolaning individual ta'lim ehtiyojlarini hisobga olish zarurati, unga muvofiq har bir bola uchun individual ta'lim yo'nalishlari va individual ta'lim dasturlari ishlab chiqiladi;

2) masofadan o'qitish vositalari va usullariga bo'lgan talabning yuqori darajasi, ayniqsa ta'lim faoliyati aseptik izolyatsiya xonasida davolanayotgan bolaga nisbatan amalga oshirilganda;

3) kichik guruhlarda (shu jumladan ko'p darajali va turli yoshdagi) yoki har bir bola bilan alohida ishlash;

4) kundalik pedagogik amaliyotda o'rganish uchun motivatsiyani saqlash, aqliy faoliyatini tiklash, uzoq vaqt kasal bo'lgan bolaning muloqot va ijtimoiylashuv qobiliyatini rivojlantirishga qaratilgan o'yin shakllari va ijodiy vazifalarni faol qo'llash [49].

Tadqiqotchilar yigirmadan ortiq fan o'qituvchilari va qo'shimcha ta'lim o'qituvchilari bilan suhbatlashdilar. Respondentlar loyiha maktabidagi kundalik ishlari, ichki va tashqi aloqalari va oldingi kasbiy tajribasi, o'qitish metodikasi, "o'rganish" loyihasida ishtirok etish motivatsiyasi, o'z mintaqasidagi loyiha ichidagi hamkasblari bilan flagman platformasi bilan o'quvchilarning ota-onalari va bemor

bilan oʻzaro aloqada boʻlgan Medisin xodimlari bilan oʻzaro munosabatlari haqidagi savollarga javob berishdi.

Respondentlarning diskursiv amaliyotini oʻrganish natijalariga koʻra, gospital oʻqituvchilarining kasbiy pozitsiyalari tipologiyasi ishlab chiqilgan boʻlib, unga "oʻrganish" ta'lim loyihasi rahbariyati xodimlarni rivojlantirish strategiyasini tuzishi mumkin. Kasalxona oʻqituvchilarining kasbiy pozitsiyalariga nisbatan ikkita ustun turi aniqlandi: oʻqituvchi-doʻst va klassik oʻqituvchi.

“Oʻqituvchi-doʻst” pozitsiyasi bolalarga nisbatan yuqori darajadagi hamdardlik bilan tavsiflanadi, ish paytida oʻqituvchining charchash xavfi bilan bogʻliq, shu bilan birga u bola va uning ota-onasi bilan ishonchli munosabatlarni oʻrnatishga imkon beradi va shu bilan oilani qoʻllab-quvvatlaydi. Kuyish muammosi oʻqituvchining rahbariyat tomonidan oʻz vaqtida yordami va qoʻllab-quvvatlashi bilan hal qilinishi mumkin.

“Klassik oʻqituvchi” pozitsiyasi kasalxona maktabidagi pedagogik faoliyatga rasmiy yondashish, oʻqituvchilar tomonidan yangi gʻoyalarni olib tashlashi mumkin boʻlgan inisiyativlarning yoʻqligi bilan ajralib turadi, bu yangi bilim, tajriba va amaliyot bilan doimiy ravishda ovqatlanishni talab qiladi.

Ikki kasbiy turga xos boʻlgan narsa, shifoxona maktablarining boshqa muhim sosial agentlari – shifokorlar va uzoq muddatli stasionar davolanayotgan bolalarning ota-onalari bilan oʻzaro munosabatlarning ahamiyati, shuningdek, bolaga yordam berish istagi [51].

Nazorat va muhokama savollari:

1. Gospital pedagogika deganda nimani tushunasiz?
2. Gospital pedagogikaning maqsadi va vazifalari nimalardan iborat?
3. Gospital pedagogikaning qanday asosiy tushunchalari va tamoyillarini bilasiz?
4. Uzoq muddatli davolanish chora-tadbirlariga muhtoj bolalar va oʻsmirlarning qanday huquqlari va ta'limga boʻlgan ehtiyojlari mavjud?
5. Gospital maktablar – shifoxona va maktab oʻrtasidagi qanday vazifani bajaradi?

Mustaqil ta'lim topshiriqlari:

1. Shaxs xususiyati bilan bog'liq terminlarni "Blits so'rov" metodi asosida loyihalashtiring:

Guruh bahosi	Guruh xatosi	To'g'ri javob	Yakka xato	Yakka baho	Tushunchalar	Tushunchalarga izoh
					Agressivlik	haddan tashqari emotsional qo'zg'aluvchanlik
					Shaxs degradatsiyasi	diqqatni jamlashni buzilishi, yetarli darajada maqsadga yo'naltirilmagan va impulsiv harakatlarning ko'pligi, bir joyda o'tira olmaslik bilan tushuntiriladigan holat
					Depressiya	bu organizmning turli janjallar va siqilishlar natijasida aqliy yoki fiziologik jihatdan toliqishi oqibatida o'ta charchash, kayfiyatning o'zgarishi, ish qobiliyati va layoqatning keskin pasayishi hisoblanadi
					Distimiya	bu bolalar va o'smirlarning somatik va fiziologik jihatdan tez yetilishi bo'lib, bu jarayon ularning qomat va tana og'irligini o'zgarishi jinsiy jihatdan erta yetilishlarida ko'rinadi
					Disforiya	bu shaxsning patologik holati bo'lib, o'z maqsadi yo'lida jahldorlik kayfiyatida bo'lib, shaxslararo munosabatlarda o'zining "men"ini ustunroq qo'ygan holatda haddan ortiq harakatlarning ortib ketishi va fikrlash qobiliyatini kamayishida ko'rinadi
					Ma'naviylik	nima bo'lganda ham ko'pchilik fikrini qaytarib, hech narsaga qaramasdan boshqacha yo'l tutish
					Psixik sog'liq	ekstremal, qiyin va noodatiy holatlarda faoliyat jarayonida psixikaning taranglashuvi va umumiy qo'zg'alish holati
					Invalid	avvalgi tajribalari asosida yuzaga keladigan subyektning u yoki bu faoliyatga tayyorligi va uni yaxshi kechishini ta'minlaydigan maqsadga yo'naltirilgan qat'iy xarakterdir
					Jazava	boshqa odamni qayg'usini mohiyatiga kira olish va emotsional his eta olish holati
					Infantilizm	maqsadga erishish yo'lida intensiv ravishda omadsizlikka uchrash va qiyinchiliklarni subyektiv ravishda yenga olmaslik oqibatida yuzaga keladigan psixik holat
					Jazava-depressiv psixoz	ko'tarinki va quvnoq kayfiyat, diqqatning turg'un bo'lmasligi va ko'p gapirish bilan xarakterlanadigan psixik holat

					Vasvasa	bu psixik kasallik bo'lib, kayfiyatning o'ta tushib ketishi (depressiya) yo o'ta ko'tarilib ketish (vasvasa) ko'rinishida ko'chadi
					Frustratsiya	kattalarda bolalar va o'smirlarga xos bo'lgan psixik xususiyatlar va xulq-atvorning saqlanib qolishi
					Empatiya	bu nervozlikni bir ko'rinishi bo'lib, ichki organlar funksiyasi va sezuvchanligi, harakat sohasi va psixikaning turlicha buzilishi bilan xarakterlanadi
					Ustanovka	turli kasalliklar va jarohatlanish, defektlar natijasida hayot faoliyati cheklangan va ijtimoiy himoyaga muhtoj odam. Invalid bola – bu 18 yoshgacha bo'lgan tug'ma, irsiy va orttirilgan kasalliklar natijasida jismoniy va psixik rivojlanishda orqada qolgan va ijtimoiy himoyaga muhtoj bola
					Stress	o'z xulq-atvori va faoliyatini tartibga solishga yordam beruvchi va psixik kasalliklar yo'qligi bilan xarakterlanadigan qalbning xotirjamlik holati
					Nonkonformizm	haqiqat, go'zallik va yaxshilik kabi mutlaq qadriyatlarga asoslangan va ularni muloqot va faoliyatiga muvofiqlashtirgan shaxsning hissiy holati
					Maniaklik (vasvasa ostida yuzaga keluvchi psixoz)	agressivlik, qo'pollik va qurquv bilan birga keladigan jahl va norozilik ustunlik qiladigan kayfiyatning buzilishi
					Akseleratsiya	hayotning g'amgin va qayg'uli tomonlariga berilib ketish, tushkunlik va g'amginlik
					Asteniya	xulq-atvorning umumiy passivligi va ilojsizlik, tushkunlik holatida ko'rindigan, shaxsning affektiv holati
					Gipperaktivlik	ichki va tashqi omillarning ta'siri ostida shaxs sifatlarining inqirozga uchrashi
					Gipertimiya	boshqa odamlarga nisbatan negativ va urushqoqlikda namoyon bo'ladigan shaxs xususiyati

2. Ijtimoiylashuv bilan bog'liq jarayonlarni “Tushunchalar tahlili” metodi asosida loyihalashtiring:

Tushunchalar	Tushunchalar mazmuni
Nogironlarning ijtimoiy himoyasi	
Ijtimoiy yetilish	
Ijtimoiy xizmat ko'rsatish	

Individning ijtimoiy tajribasi	
Ijtimoiy patronaj	
Ijtimoiy xodim	
Ijtimoiy muhit	
Shaxs statusi	
Ijtimoiy status	
Ijtimoiy ustanovka	
Ijtimoiy-realibitatsion vaziyat	
Shaxs ijtimoiylashuvi	
Ijtimoiy rol	
Ijtimoiy nazorat	
Invalidlarning ijtimoiy integratsiyasi	
Ijtimoiy-realibitatsion faoliyat	

3. Umumta'lim muassasalarining turlarini "Toifalash jadvali" metodi asosida loyihalashtiring:

Umumta'lim muassasalarining turlari	O'qitish muddati	Sinflar
boshlang'ich maktab		
umumiy o'rta ta'lim maktabi		
ayrim fanlarga ixtisoslashtirilgan maktab		
ayrim fanlarga ixtisoslashtirilgan maktab-internat		
ijod maktabi		
Prezident maktabi		
olimpiya va milliy sport turlari bo'yicha davlat ixtisoslashtirilgan maktab-internati		
jismoniy rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalar uchun ixtisoslashtirilgan maktab-internat		
psixik (intellektual) rivojlanishida nuqson bo'lgan bolalar uchun ixtisoslashtirilgan (yordamchi) maktab, maktab-internat		
sanatoriy turidagi ixtisoslashtirilgan maktab-internat		
respublika ixtisoslashtirilgan o'quv-ta'lim muassasasi		

§ 4.2. HORIJIY MAMLAKATLARDA GOSPITAL PEDAGOGIKA AN'ANALARI VA XUSUSIYATLARI

Reja:

1. Buyuk Britaniya, AQSH, Finlyandiya, Germaniya va Gresiya milliy ta'lim tizimlari tarkibidagi gospital maktablar, ularda o'quvchi haqidagi tasavvurlar, ta'lim-tarbiyaning asosiy maqsad va vazifalari, yaratiluvchi infrastruktura xususiyatlari.
2. Yevropa gospital pedagoglar uyushmasi (Hospital Organisation of Pedagogues in Europe (HOPE)) tashkil etilish tarihi va faoliyati.

Tayanch soʻz va iboralar: gospital pedagogika, gospital pedagogikaning asosiy yoʻnalishlari, Oxfordshire Hospital School, Newcastle Bridges Hospital School, Chelsea Community Hospital School, Christ's Hospital School, Royal Hospital School, Yevropa gospital pedagoglar uyushmasi, moslashtirilgan darslar, onlayn yoki masofaviy ta'lim, shaxsga yoʻnaltirilgan yondashuv, kasallikdan yoki jarohatdan davolash vaqtida ta'lim, ma'lum shifoxonalarda tashkil etilgan gospital maktablar.

Buyuk Britaniya, AQSH, Finlyandiya, Germaniya va Gresiya milliy ta'lim tizimlari tarkibidagi gospital maktablar, ularda o'quvchi haqidagi tasavvurlar, ta'lim-tarbiyaning asosiy maqsad va vazifalari, yaratiluvchi infrastruktura xususiyatlari

Children's Hospital School at Great Ormond St. Hospital and UCH (London, Angliya) gospital maktabning maqsadi tibbiy sharoitlarda imkon qadar akademik k o'rsatkichlar va o'rganishga kognitiv qiziqishni saqlab qolish uchun t o'xtatilgan o'qish oqibatlarini minimallashtirishdan iborat [45]. Angliyadagi ba'zi gospital maktablari quyidagilardan iborat:

Oxfordshire Hospital School (Oksfordship) asosiy e'tibori sifatli ta'lim berish, ijtimoiy o'zaro ta'sir va hissiy kompetentsiya ko'nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan.

Newcastle Bridges Hospital School (Nyukasl-apon-tayn) maqsadi har bir o'quvchining salohiyatini qo'llab-quvvatlash, o'rganishga bo'lgan muhabbat va bolaning kasalligi bilan bog'liq ta'limdagi bo'shliq oqibatlarini minimallashtirishdir [45].

Chelsea Community Hospital School (Royal Brompton kasalxona huzurida). muassasasida 4 yoshdan 16 yoshgacha va 16 yoshdan katta bolalar uchun pediatriya bo'limlari mavjud, shuning uchun maktab ushbu parametrlarni hisobga olgan holda ta'lim muhitini tashkil qiladi.

Christ's Hospital School 11-18 yoshdagi mustaqil maktab-internat bo'lib, maktab 1552 yilda Londonda qirol Edvard VI Xartiyasi bilan tashkil etilgan [23].

Royal Hospital School maktabi 1712 yilda dengiz floti ofitserlarining bolalari uchun tashkil etilgan. 1933 yilda u Angliyaning Sharqiy qismiga, Suffolk okrugidagi Ipswich shahri yaqinidagi Staur daryosi bo'yidagi go'zal Xolbruk qishlog'iga ko'chirildi [37].

AQSHda gospital maktablar (Hospital Schools) odatda tibbiy yordam ko'rsatish yoki uzoq muddat davolashni talab qiladigan bolalar uchun mo'ljallangan ta'lim muassasalaridir. Bu maktablar o'quvchilarga o'zlarining sog'lig'i bilan bog'liq ehtiyojlarini inobatga olib, standart maktab ta'limini olish imkonini yaratadi. Bunday maktablarda o'quvchilarga kasallikdan davolanish va dam olish vaqtida ham ta'lim beriladi.

Gospital maktablar odatda quyidagi holatlarda mavjud bo'ladi:

1. *Davolash muassasalarida.* Kasallik yoki jarohatlar tufayli uzoq muddat shifoxonada bo'ladigan bolalar uchun.

2. *O'qituvchilarning maxsus tayyorgarligi.* Gospital maktablarida ishlaydigan o'qituvchilar odatda ta'limni sog'liq holatiga moslashtirishga qodir bo'lishi kerak, shuningdek, ta'limda tibbiy ehtiyojlar bilan ishlash tajribasiga ega bo'lishlari zarur.

Amerikada ko'plab gospital maktablari har bir shtat va shaharda mavjud bo'lib, ular o'quvchilarga o'zlarining ta'lim faoliyatlarini davom ettirish imkoniyatini yaratishadi. Ularning ba'zilari federal yoki shtat hukumati tomonidan moliyalashtiriladi, boshqalari esa maxsus tibbiy tashkilotlar tomonidan qo'llab-quvvatlanadi.

Gospital maktablarida o'quvchilar uchun quyidagilar mavjud bo'lishi mumkin:

Moslashtirilgan darslar o'quvchilar o'z sog'lig'i va davolanish muddatiga mos ravishda o'qishadi.

Onlayn yoki masofaviy ta'lim ba'zi o`quvchilar o`z sog`liq holatiga qarab onlayn ta'lim olishlari mumkin.

*Shaxsga yo`naltirilgan yondashuv* o`qituvchilar va tibbiy xodimlar o`quvchilarga individual yordam ko`rsatadilar.

Gospital maktablar AQSHda o`ziga xos tizimni tashkil etadi va o`quvchilarning ta'lim olishini sog`liq holatlaridan qat'iy nazar davom ettirishga yordam beradi.

Finlyandiyada gospital maktablar (hospital schools) o`xshash tarzda maxsus ta'lim muassasalari bo`lib, ular kasallik yoki jarohat tufayli uzoq muddat davolanayotgan bolalar uchun mo`ljallangan. Finlyandiya ta'lim tizimi o`zining yuqori sifatli va inklyuziv ta'limi bilan mashhur bo`lib, gospital maktablari ham bu yondashuvning bir qismi sifatida tashkil etilgan.

Finlyandiyada gospital maktablarining asosiy xususiyatlari va tasnifi quyidagicha:

1. *Maxsus ta'lim muassasalarining qismi.* Gospital maktablar Finlyandiyada ta'lim tizimining bir qismi sifatida faoliyat yuritadi. Ular bolalarga sog`liqni saqlash muassasalarida (masalan, kasalxonalar yoki reabilitatsiya markazlarida) davolanish vaqtida ta'limni davom ettirish imkoniyatini beradi. Bu maktablar o`quvchilarga individual va shaxsiylashtirilgan ta'lim dasturlarini taqdim etadi.

2. *Kasallikdan yoki jarohatdan davolash vaqtida ta'lim.* Finlyandiyada gospital maktablarining asosiy maqsadi – bolalarga uzoq muddatli davolanish davrida ham ta'limni davom ettirish imkoniyatini yaratishdir. Bu maktablar kasalxonalar yoki maxsus reabilitatsiya markazlarida joylashgan bo`lib, o`quvchilarning sog`lig`iga qarab darslar uyushtiriladi. Gospital maktablari o`quvchilarga moslashgan ta'limni taklif etadi, bu esa kasallik yoki davolanish jarayonidan kelib chiqqan ehtiyojlarni hisobga oladi.

3. *Gospital maktablarining ta'lim yondashuvi.* Gospital maktablarida ta'lim masofaviy yoki individual tarzda berilishi mumkin. O`quvchilarga o`z vaqtida yordam berish uchun o`qituvchilar tibbiy xodimlar bilan hamkorlik qiladi. Ta'lim dasturlari sog`liq holatiga moslashtirilgan bo`lib, bolalar o`zlariga qulay tarzda o`qishga imkon topadilar.

4. *Onlayn yoki masofaviy ta'lim.* Agar bolalar kasalxona yoki boshqa tibbiy muassasada bo'lsa, ba'zi hollarda ta'lim onlayn yoki masofaviy formatda bo'ladi. Bu, ayniqsa, o'quvchining davolanish muddati uzun bo'lsa yoki ko'proq dam olish vaqti talab etilsa, muhimdir.

5. *Yondashuv va moslashuv.* Finlyandiyada gospital maktablarida ta'lim shaxsga yo'naltirilgan yondashuv asosida olib boriladi. Har bir bola uchun o'quv reja va faoliyatni tibbiy holatiga qarab tayyorlanadi. Shuningdek, gospital maktablarida ijtimoiy-emotsional yordam ham ko'rsatiladi, bu bolaning ta'lim jarayonida psixologik qo'llab-quvvatlashni ta'minlaydi.

6. *Sog'liqni saqlash va ta'limning integratsiyasi.* Finlyandiya gospital maktablarida ta'lim tizimi va tibbiyot sohasining yaqin hamkorligi mavjud. O'qituvchilar va tibbiy xodimlar o'quvchilarni holatiga qarab birgalikda ishlaydi, bu esa bolalarning ta'limini davolanish jarayonidan ajratmaslikni ta'minlaydi.

Finlyandiyada gospital maktablari o'quvchilarning sog'lig'iga qarab moslashtirilgan ta'limni taqdim etadi va ularning ta'limda qolishini davom ettirishga yordam beradi. O'quvchilarga individual yondashuv, masofaviy ta'lim, va kasallik davolash jarayoniga mos keladigan darslar orqali ular o'z ta'limini davom ettirishi mumkin. Bu maktablar ta'lim va sog'liqni saqlashning integratsiyasini ta'minlaydi, bu esa bolalar va ularning oilalariga katta yordam beradi.

Germaniyada gospital maktablar tizimi, kasallik yoki jarohat tufayli uzoq muddat davolanishi kerak bo'lgan bolalar uchun mo'ljallangan ta'lim muassasalaridan iborat. Germaniya ta'lim tizimi juda inklyuziv va o'zlashtirishni qo'llab-quvvatlaydi, shu sababli gospital maktablari ham bolalarga ta'lim olish imkoniyatini beradi, ularning sog'liq holatlaridan qat'iy nazar.

Germaniyada gospital maktablarining quyidagi asosiy xususiyatlari avjud:

1. *Gospital maktablarining maqsadi.* Gospital maktablari kasallik yoki jarohat tufayli shifoxonalarda uzoq muddat davolanish jarayonida bo'lgan bolalarga o'qish imkoniyatini taqdim etadi. Bu maktablar o'quvchilarga o'z sog'lig'ini yaxshilash vaqtida ham ta'limni davom ettirishga yordam beradi. Maktablar o'quvchilarning individual ehtiyojlariga moslashtirilgan bo'ladi.

2. *Tashkil etilish shakli.* Germaniyada gospital maktablari asosan davolash muassasalarida (masalan, kasalxonalar yoki reabilitatsiya markazlarida) joylashgan. O`quvchilar kasallikdan davolanish vaqtida o`qishlari uchun ushbu muassasalar tomonidan taqdim etilgan maktablar mavjud. Har bir mintaqada gospital maktablari tashkil etilish usuli boshqacha bo`lishi mumkin, lekin umumiy maqsad bir xil: bolalar uchun ta'limni davom ettirish imkoniyatini yaratish.

3. *Shaxsga yo`naltirilgan ta'lim.* Gospital maktablarida ta'lim o`quvchilarning sog`liq holatiga qarab shaxsga yo`naltiriladi. O`qituvchilar kasallik yoki jarohat tufayli bolalarning harakat qilish va darslarga qatnashish imkoniyatlarini hisobga olgan holda ta'lim beradilar. Darslar ko`pincha individual tarzda yoki kichik guruhlarda olib boriladi.

4. *Ta'lim metodikasi.* Gospital maktablarida ta'lim metodikasi bolalarning sog`liq holatiga moslashtirilgan bo`ladi. Agar bola kasalxonada bo`lsa, o`qituvchilar darslarni kasallikning yoki jarohatning turiga qarab optimallashtiradilar. Misol uchun, darslar onlayn yoki masofaviy tarzda olib borilishi mumkin. Shuningdek, bola o`ziga moslashtirilgan dars jadvali va materiallari bilan ta'minlanadi.

5. *Masofaviy ta'lim.* Germaniyada gospital maktablarida ba'zan o`quvchilar uchun masofaviy ta'lim imkoniyatlari mavjud. Bu, ayniqsa, kasal yoki jarohat tufayli o`qish uchun shifoxonada yoki uyda bo`lishi kerak bo`lgan bolalar uchun muhimdir. Masofaviy ta'lim o`quvchilarga o`z sog`lig`iga mos ravishda darslarga qatnashishga imkon beradi.

6. *Hamkorlik tibbiyot va ta'lim sohasida.* Germaniyada gospital maktablarida o`qituvchilar va tibbiyot xodimlari o`rtasida yaqin hamkorlik mavjud. O`qituvchilar bolalar bilan ishlashda tibbiy xodimlarning maslahatlariga asoslanadilar, chunki kasallik yoki jarohat holati o`quvchining ta'lim jarayoniga ta'sir qilishi mumkin. Ta'lim jarayonida tibbiy ehtiyojlar bilan bog`liq barcha masalalar birgalikda hal etiladi.

7. *Ijtimoiy va psixologik qo`llab-quvvatlash.* Gospital maktablarida ta'limdan tashqari, o`quvchilarga psixologik va ijtimoiy yordam ham ko`rsatiladi. Kasallik yoki jarohat tufayli o`quvchilar ko`pincha psixologik yordamga muhtoj bo`lishi mumkin,

va bunday muassasalar bu ehtiyojlarni qondirish uchun psixologlar yoki boshqa mutaxassislarni jalb qilishadi.

8. *O`qituvchilarning maxsus tayyorgarligi.* Gospital maktablarida ishlaydigan o`qituvchilar maxsus tayyorgarlikka ega bo`lishlari kerak. Ular nafaqat ta'limni yetkazish, balki bolalarning sog`liq holatiga mos ravishda ta'lim jarayonini tashkil etish bo'yicha tajribaga ega bo`lishlari zarur. O`qituvchilar tibbiy xodimlar bilan hamkorlikda ishlashadi, bu esa bolalarga eng yaxshi yordamni taqdim etishga imkon beradi.

Germaniyada gospital maktablar tizimi kasallik yoki jarohat tufayli uzoq muddat davolanayotgan bolalar uchun ta'limni davom ettirishga imkon yaratadi. Bu maktablar o`quvchilarning sog`liq holatiga moslashtirilgan, shaxsga yo`naltirilgan ta'lim va qo`llab-quvvatlashni taqdim etadi. Tibbiyot va ta'lim sohasidagi mutaxassislar o`rtasidagi hamkorlik, shuningdek, masofaviy ta'lim imkoniyatlari bolalarning ta'limdan orqada qolmasligini ta'minlaydi. Germaniya ta'lim tizimi, shuningdek, gospital maktablarida psixologik va ijtimoiy yordamni ham taqdim etadi, bu esa bolalar uchun juda muhimdir.

Gretsiyadagi gospital maktablar tizimi, kasallik yoki jarohat tufayli uzoq muddat davolanishi kerak bo`lgan bolalar uchun mo`ljallangan maxsus ta'lim muassasalari sifatida faoliyat yuritadi. Gospital maktablari Gretsiyaning ta'lim tizimida o`ziga xos o`rin egallaydi va sog`liq holatiga qarab o`quvchilarga moslashtirilgan ta'limni taqdim etadi. Bu tizim Gretsiyadagi umumiy ta'lim tizimi bilan integratsiya qilingan bo`lib, o`quvchilarga o`z sog`lig`idan qat'iy nazar ta'lim olish imkoniyatini yaratadi.

Gretsiyadagi gospital maktablarining asosiy xususiyatlari quyidagilardan iborat:

1. *Ma'lum shifoxonalarda tashkil etilgan gospital maktablar.* Gretsiyada gospital maktablari odatda davolash muassasalarida, ya'ni kasalxonalarda yoki reabilitatsiya markazlarida tashkil etiladi. Bu maktablar kasallik tufayli uzoq muddat davolanishi kerak bo`lgan bolalar uchun mo`ljallangan va ular sog`liq holatiga qarab o`qish imkoniyatini taqdim etadi.

2. *Shaxsga yo`naltirilgan yondashuv.* Gospital maktablarida ta'limning asosiy yondashuvi shaxsga yo`naltirilgan tarzda bo`ladi. Har bir bola uchun o`quv reja sog`liq

holatiga qarab moslashtiriladi. O`qituvchilar kasallikning turi va bolaning davolanish jarayonini hisobga olgan holda darslarni olib boradilar. Bu o`quvchilarga ta'limni davom ettirishda yordam beradi, ularning sog`liq holati yoki davolanishi darsga qatnashishga xalaqit bermaydi.

3. *Individual va kichik guruhlarda ta'lim.* Gospital maktablarida ko`pincha individual ta'lim yoki kichik guruhlarda darslar tashkil etiladi. Bu bolalar uchun maxsus ehtiyojlarni inobatga olgan holda ta'limni yanada samarali qilish imkoniyatini yaratadi. Shaxsiy yondashuv bolaning o`quv materiallarini o`zlashtirishida katta yordam beradi.

4. *Tibbiy va ta'lim sohasining hamkorligi.* Gretsiyada gospital maktablari ta'lim va tibbiyot sohasining o`zaro hamkorligini talab qiladi. O`qituvchilar tibbiy xodimlar bilan yaqindan ishlaydi, chunki kasallik yoki jarohat bolaning ta'lim jarayoniga ta'sir qilishi mumkin. Tibbiy xodimlar va o`qituvchilar o`rtasidagi hamkorlik bolalarning sog`liq holatiga qarab ta'limni tartibga solishga yordam beradi.

5. *Masofaviy ta'lim imkoniyatlari.* Agar o`quvchining sog`liq holati shifoxonada yoki boshqa davolash muassasasida bo`lishni talab qilsa, masofaviy ta'lim imkoniyatlari mavjud bo`lishi mumkin. Gospital maktablarida o`quvchilar onlayn darslar orqali ta'lim olishlari mumkin, bu esa o`quvchilarning sog`lig`i yoki davolanish jarayoni bilan mos keladi.

6. *Ijtimoiy va psixologik qo`llab-quvvatlash.* Gretsiyada gospital maktablarida ta'limdan tashqari bolalar uchun psixologik va ijtimoiy qo`llab-quvvatlash ham ko`rsatiladi. Kasallik yoki jarohat tufayli bolalar ko`pincha psixologik yordamga muhtoj bo`lishadi, gospital maktablarida psixologlar yoki boshqa mutaxassislar bu ehtiyojni qondirish uchun faoliyat yuritadilar.

7. *O`qituvchilarni maxsus tayyorgarligi.* Gretsiyada gospital maktablarida ishlaydigan o`qituvchilar sog`liq muammolari bo`lgan bolalar bilan ishlash uchun maxsus tayyorgarlikka ega bo`lishlari kerak. O`qituvchilar nafaqat ta'limni yetkazish, balki bolalarning sog`liq holatini hisobga olib, darslarni rejalashtirish va o`tkazishda tajribaga ega bo`lishlari zarur.

8. *Yuqori sifatli ta'lim.* Gretsiya ta'lim tizimi sifat jihatidan yuqori darajada bo'lib, gospital maktablari ham bu tizimga mos keladi. O'qituvchilar o'z ishlariga jiddiy yondashadilar va ta'lim sifatini saqlashga intiladilar, shuningdek, bolalarning umumiy rivojlanishini qo'llab-quvvatlashga alohida e'tibor beradilar.

Gretsiyada gospital maktablar tizimi bolalarga sog'liq holatidan qat'iy nazar ta'lim olish imkoniyatini yaratadi. Gospital maktablari sog'liqni saqlash muassasalarida joylashgan bo'lib, o'quvchilarga shaxsga yo'naltirilgan ta'lim va psixologik yordamni taqdim etadi. Ta'lim jarayonida tibbiyot va ta'lim sohalarining o'zaro hamkorligi, shuningdek, masofaviy ta'lim imkoniyatlari mavjud. Gospital maktablar Gretsiyaning inklyuziv ta'lim tizimining bir qismi sifatida bolalarga o'z sog'lig'idan qat'iy nazar ta'lim olish imkoniyatini beradi.

Yevropa gospital pedagoglar uyushmasini tashkil etilish tarixi va faoliyati

Yevropa gospital pedagoglar uyushmasi (European Association of Hospital Educators, EAHE) – bu kasallik yoki jarohatlar tufayli davolanishda bo'lgan bolalar va yoshlar uchun ta'limni ta'minlashga qaratilgan tashkilotdir. Ushbu uyushma, Yevropada gospital pedagogikasini rivojlantirish, ta'lim va sog'liqni saqlash tizimlarining integratsiyasi, shuningdek, kasalxonalar va reabilitatsiya markazlarida bolalar uchun ta'limning sifatini oshirish maqsadida tashkil etilgan.

Yevropa gospital pedagoglar uyushmasi 1990-yillarning oxirida tashkil etilgan. Gospital pedagogikasiga qiziqish va ehtiyojlar o'sib borayotgan davrda, turli Yevropa davlatlaridagi gospital maktablarida ishlayotgan mutaxassislar birlashishni va o'z tajribalarini bo'lishishni xohladilar. Bu tashkilot, asosan, sog'liqni saqlash tizimlarida ta'limni samarali amalga oshirishga yordam berish uchun tuzilgan. Tashkilotning quyidagi asosiy maqsadlari mavjud:

gospital maktablari va o'qituvchilari uchun ta'lim va qo'llab-quvvatlash tizimlarini yaratish;

ta'limni sog'liqni saqlash muassasalarida qanday qilib samarali taqdim etish mumkinligini o'rganish va tajriba almashish;

o'qituvchilarni kasallik va reabilitatsiya davrida ishlashga tayyorlash;

gospital pedagogikasi sohasida ilmiy tadqiqotlarni rivojlantirish va yordamlashish.

Yevropa gospital pedagoglar uyushmasining faoliyati quyidagi asosiy yo`nalishlarda amalga oshiriladi:

1. *Kasallik davridagi ta'limni yaxshilash.* Uyushma gospital maktablarida ishlovchi o`qituvchilar va pedagoglarga kasallik yoki jarohatlar tufayli uzoq muddat davolanishi kerak bo`lgan bolalar uchun ta'limni qanday samarali taqdim etish bo`yicha qo`llanma va metodikalarni ishlab chiqadi. O`qituvchilar bolalarning sog`liq holatini inobatga olgan holda darslarni tashkil etishga yordam beradi.

2. *Mutaxassislar uchun treninglar va seminarlar.* Uyushma o`qituvchilar, tibbiyot xodimlari va boshqa mutaxassislarni kasallik davrida ta'limni taqdim etish bo`yicha malakasini oshirish uchun turli treninglar va seminarlar o`tkazadi. Bu tadbirlar kasallikdan yoki jarohatdan davolanish vaqtida bolalar uchun eng yaxshi ta'lim usullarini o`rganishga imkon beradi.

3. *Ilmiy tadqiqotlar va resurslar.* Gospital pedagogikasi sohasida ilmiy tadqiqotlarni rivojlantirish, ta'limning sog`liqni saqlash muassasalarida amalga oshirilishining samaradorligini o`rganish va yangi usullarni ishlab chiqish – bu tashkilotning asosiy faoliyat yo`nalishlaridan biridir. Uyushma yangi metodlarni ishlab chiqish va joriy etish orqali gospital maktablarining sifatini oshirishga harakat qiladi.

4. *Xalqaro hamkorlik va tajriba almashish.* Uyushma Yevropa va dunyodagi boshqa ta'lim tashkilotlari bilan hamkorlik qilish orqali o`z tajribalarini boshqa mamlakatlar bilan bo`lishadi. Bu turli davlatlardagi gospital pedagogikasi tizimlarining rivojlanishi va o`zaro tushunishni yaxshilashga yordam beradi.

5. *Sog`liqni saqlash va ta'lim tizimlarining integratsiyasi.* Yevropa gospital pedagoglar uyushmasi sog`liqni saqlash tizimi va ta'lim tizimi o`rtasida o`zaro hamkorlikni rivojlantirishga qaratilgan faoliyat olib boradi. Bu pedagogik va tibbiy xodimlar o`rtasidagi integratsiya, kasallik davridagi bolalar uchun ta'limni sifatli tashkil etishning muhim omilidir.

6. *Kongresslar va konferensiyalar.* Uyushma gospital pedagogikasi sohasida o`qituvchilar va mutaxassislar uchun xalqaro konferensiyalar va kongresslar tashkil

etadi. Bu tadbirlar gosptal maktablari bilan bog'liq eng yangi tendensiyalarni, innovatsiyalar va amaliyotlarni o'rganish uchun yaxshi imkoniyat yaratadi.

Yevropa gosptal pedagoglar uyushmasi kasallik va rehabilitatsiya davrida bo'lgan bolalar uchun ta'limni ta'minlash va gosptal pedagogikasini rivojlantirish maqsadida tashkil etilgan. Tashkilotning faoliyati o'qituvchilarga kasallik davridagi ta'limni samarali tarzda tashkil etish, ilmiy tadqiqotlar o'tkazish, treninglar va seminarlar orqali malakani oshirish, shuningdek, sog'liqni saqlash va ta'lim tizimlarini integratsiya qilishga qaratilgan. Bu uyushma o'zining global miqyosda faoliyat yuritayotganligi bilan Yevropa va boshqa mamlakatlarda ta'limning sifatini oshirishga katta hissa qo'shmoqda.

Yan Amos Komenskiy (1592-1670) birinchi marta aqliy rivojlanish darajasi bilan ajralib turadigan bolalarni o'qitish huquqi haqidagi gumanistik g'oyani pedagogika nuqtai nazaridan k o'rib chiqadi. U bolalarning intellektual rivojlanishi va xulq-atvori o'zaro bog'liqligi b o'yicha tipologiyasini ishlab chiqdi, "remedium" atamasi kiritildi, bu lotin tilidan "davolash vositasi" degan ma'noni anglatadi. U buni odatiy usullar "axloq va taqvodorlikni tarbiyalash"ga hissa q o'shish q o'llaniladigan tarbiyaviy ta'sir sifatida k o'rib chiqdi. O'qituvchi bilim olishga intilayotgan, ammo jilovsiz va o'jar talabalar uchun ham, umidsiz, soqov, yovuz va pedagogik ta'sirga yomon munosabatda b o'lganlar uchun ham o'rganish zarurligiga chuqur ishongan. Uning fikricha, rivojlanish va xulq-atvorda qanday anomaliya b o'lishidan qat'iy nazar, faqat ta'lim va tarbiya bolani yaxshi tomonga o'zgartira oladi.

Britaniyalik pedagog va faylasuf J.Lokk (1632-1704) o'zining "Tarbiya haqidagi fikrlar" asarida "bolalik nuqsonlari"ga e'tibor berib, "no o'rin xatti-harakatlar"ga, yomon xulq-atvorga qarshi axloqiy ta'sir usullaridan foydalanishni tavsiya qiladi. Bunday tendensiyalar, bir tomondan, ilmiy jamoalarning nogiron bolalarning ta'lim muammolari, ularning ehtiyojlari va imkoniyatlarini o'rganishga b o'lgan qiziqishining oshganligini k o'rsatdi, boshqa tomondan, davolash pedagogikasining paydo b o'lishidan dalolat berdi.

Davolash pedagogikaning fan sifatida birinchi ilmiy g'oyalari Evropada XIX-asrning boshlarida shakllana boshladi. Ruhiy kasallarga insoniy munosabat jarayonida,

shuningdek, psixiatrlar tomonidan ushbu kasalliklarga ilmiy yondashuv o`rganildi. XVIII asrda Y.R.Pereyra(1715-1780)ning fiziologiya sohasidagi mehnati tufayli kar va soqov bolalar nafaqat boshqalarning nutqini eshitishlari, balki gapirishlari ham isbotlangan. Shunday qilib, nafaqat davolanish, balki o`rganish va hissiy kasalliklarga chalingan bolalar uchun imkoniyatlar aniqlanadi. Ushbu davrda kar va soqov bolalar uchun birinchi davlat maktabi (Parij, 1770) va 1784 yilda k o`r bolalar uchun ochildi, bu bir tomondan maxsus ta'lim nuqtai nazaridan gospital pedagogikaning paydo b o`lishidan dalolat beradi, boshqa tomondan uning keyinchalik ommaviy ta'lim tizimidan uzoqlashadi. Fransuz psixiatr shifokori F.Pinel (1745-1826) ruhiy kasalliklar tasnifini ishlab chiqadi, bu ahmoqlikni psixoz shakllari sifatida ajratishga imkon beradi, shuningdek demansning klinik shakllarini ajratib turadi. J.Eskiro (1772-1840) imbesilizm tushunchasini kiritadi va rivojlanishdagi og`ishlarni tashhishlashda kommunikativ yondashuv muhimligini tasdiqlaydi.

Ushbu fan sohasi va amaliy faoliyat turining shakllanishi pedagogikani tibbiyot bilan birlashtirish jarayonida uning ilmiy bazasiga tayangan holda tibbiy terminologiyani aniq ustunligi bilan o`tdi.

XVIII asr oxirida buyuk fransuz inqilobi voqealari, inson va fuqaro huquqlari Deklaratsiyasi fuqarolik huquqlari, jismoniy va aqliy nuqsonlari b o`lgan odamlarning ahvolini qayta baholashga olib keladi. Bu vaqtda shifokorlar kasal bolalarni davolashda ta'lim va tarbiyalashning ahamiyati va zarurligini anglay boshlaydilar. Shunday qilib, fransuz psixiatr olimi J.Itar (1775-1838) bolalarni davolashda hissiy, intellektual va affektiv funksiyalarni rivojlantirishga asoslangan ta'lim usulidan foydalanish bo`yicha tajriba o`tkazdi. Shifokor I.Segu (1791-1869) nashr etilgan "Axloqiy tarbiya, gigiyena va idiyotar ta'limi" kitobida bolalar bilan tibbiy-pedagogik ish bo`yicha o`n besh yillik tajribasini tahlil qildi.

Shveytsariyalik shifokor-terapevt G.Gyuggenbyul (1816-1863) kretinizmni o`rganish bilan shug`ullanib, zaif bolalar uchun tibbiy-pedagogik muassasani ochadi, unda tibbiy-maishiy sharoitlar va usullarni ajratib k o`rsatadi.

Davolash pedagogikasi amaliyotiga fransuz shifokori, pedagog Eduard Segen (1812-1880) katta hissa q o`shadi. Dastlab Frantsiya, keyin Amerikada u aqli zaif

bolalar uchun xususiy maktablar ochdi, ularning tibbiy-pedagogik yordami tizimi maxsus mashqlarni q o'llash asosida o'qitish, mehnat va jismoniy tarbiya bilan ta'minlandi, hissiy funktsiyalar va harakatlarni rivojlantirish uchun mashg'ulotlar olib borildi [69].

Ijtimoiy-pedagogik kontekstda davolash pedagogikasini shveysariyalik pedagog I.G.Pestalotssi (1746 1827) kengroq k o'rib chiqadi. U davolovch-pedagogik faoliyat tashlab ketilgan bolalar va yetimlarga yordam berish, ularni o'qitish, ish bilan ta'minlashda namoyon bo'ladi.

“Davolash pedagogikasi” termini nemis o'qituvchilaridan I.Georgens (1823-1886) va G.Deynxardlarning “Idiyot va ahmoqlar uchun muassasalarni alohida k o'rib chiqadigan davolash pedagogikasi” ikki jildli asarida “Umumiy davolash-pedagogika faniga kirish” to'g'risida ma'lumotlar berilgan.

“Zamin” – xalqaro jamoat fondi

“Zamin” – bu xalqaro jamoat fondi bo'lib, O'zbekiston Respublikasi Birinchi Xonimi – Ziroat Mirziyoyeva raisligida tashkil etilgan. Fond turli masalarda ko'mak va innovatsiya kiritish orqali faoliyat olib boradi. Fondning maqsadi – mamlakatning barqaror rivojlanishi va aholi turmush darajasini oshirishga ko'maklashishdan iborat. Fondning faoliyati uzoq muddatli, strategik ahamiyatga ega va barqaror loyihalardan iborat 3 yo'nalishga asoslangan:

atrof-muhit;

ijtimoiy soha;

xayriya tadbirlari.

Fondning o'zbek tilidan tarjima qilingan “Zamin” nomi o'sish uchun asos, platforma va imkoniyat degan ma'noni anglatadi. Ijtimoiy soha loyihalari quyidagilarda namoyon bo'ladi:

yangi tug'ilgan chaqaloqlar eshitish qobiliyatining universal skriningini joriy etish;

eshitishida nuqsoni bo'lgan 5 yoshdan katta shaxslarni davolash va rehabilitatsiya qilish;

eshitishni xohlayman!;

ta'lim muassasalarini zamonaviy assistiv uskunalar bilan jihozlash;
chegarasiz bilimlar;
"T~~O~~'SIQLAR" axborot kampaniyasi;
inklyuziv ta'lim;
mehrli maktab;
zamin education;
zamin creative [44].

Yangi tug'ilgan chaqaloqlar eshitish qobiliyatining universal skriningini joriy etish: Eshitish qobiliyatini yo'qotish muammosini hal qilishda birinchi qadam tashxis qo'yishdir. JSST ma'lumotlariga ko'ra, bolalarda eshitish qobiliyatini yo'qotish holatlarining qariyb 60 foizini kasalliklarni profilaktika qilish, barvaqt aniqlash va davolash orqali oldini olish mumkin. Loyiha maqsadi – yangi tug'ilgan chaqaloqlarning eshitish qobiliyatini skrining qilish natijalari to'g'risidagi ma'lumotlar to'planadigan va tahlil qilinadigan yagona milliy platformani yaratishdan iborat. Platforma bolaning tug'ilganidan maktab yoshiga kirgunga qadar eshitish qobiliyatining holatini muntazam monitoring qilish va zarur bo'lganda davolash jarayonini tuzatib borish imkonini beradi. Loyiha doirasida Toshkentda tajriba loyihasi amalga oshirildi: 15 ta tug'ruq markazi va 4 ta chaqaloqlar uchun bolalar shifoxonalarida skrining o'tkazish uchun uskunalar sozlandi va foydalanishga topshirildi. Loyiha bilan butun respublika bo'ylab 230 ta tug'ruq markazini qamrab olish mo'ljallangan.

Eshitishida nuqsoni bo'lgan 5 yoshdan katta shaxslarni davolash va rehabilitatsiya qilish: To'liq karlikka chalingan bolalarni rehabilitatsiya qilishning eng samarali usuli koxlear implantatsiyadir. Muammo shundaki, bola koxlear implantatsiya uchun davlat dasturiga mos kelmasa, aksariyat ota-onalar operatsiyani o'tkazishning moliyaviy imkonsizligiga duch keladilar. Loyiha maqsadi – koxlear implantatsiya va suyak tovush o'tkazuvchanligi bo'yicha diagnostika qilish va operatsiyalar o'tkazish; ota-onalar, o'qituvchilar va shifokorlar uchun koxlear implantatsiyaning muhimligi va ahamiyati to'g'risida o'quv seminarlarini tashkil etishdan iborat. Loyiha doirasida eshitishida nuqsoni bo'lgan 4626 nafar shaxs diagnostika qilindi; 122 nafar shaxsga

Koxlear implantatsiya va suyak tovush o'tkazuvchanligi bo'yicha operatsiyalar o'tkazildi: koxlear implantatsiyaning muhimligi va ahamiyati haqida ota-onalar, o'qituvchilar va shifokorlar uchun 7 ta seminar o'tkazildi.

Eshitishni xohlayman!: Bolaga eshitish qobiliyatida nuqson tashhisi qo'yilsa, shifokorlar nutq buzilishi tuzatib bo'lmaydigan darajaga yetmasligi uchun eshitish a'zosini protezlash amaliyotini tavsiya qiladilar. Eshitishsiz nutq rivojlanmaydi. Nutqsiz esa to'laqonli bilim olish, ishlash, boshqalarni tushunish va o'zini ifoda etish og'ir bo'ladi. Loyiha maqsadi – diagnostika o'tkazish va eshitish a'zosini zamonaviy raqamli eshitish apparatlari bilan protezlash. Loyiha davrida eshitishida nuqsoni bo'lgan 5 000 nafardan ziyod shaxs diagnostika qilindi. Loyiha doirasida 9 600 ta zamonaviy raqamli eshitish moslamalari sozlab berildi va o'rnatildi. 4 823 nafar odam hayotida tovushlarga to'la yangi bosqich boshlandi.

Ta'lim muassasalarini zamonaviy assistiv uskunalar bilan jihozlash: Assistiv, ya'ni yordamchi uskunalar (audiosinflar, tovush-nutq trenajyorlari) eshitishida nogironligi bo'lgan odamlarning funksional imkoniyatlarini oshirish, qo'llab-quvvatlash yoki yaxshilash uchun foydalaniladi. Uskuna ixtisoslashtirilgan ta'lim muassasalari o'quvchilariga pedagog va tengdoshlarini eshitishiga yordam beradi, nutq ko'nikmalarini rivojlantiradi, o'quv jarayonining samaradorligini oshiradi. Loyiha maqsadi – eshitishida nuqsoni bo'lgan odamlarga sifatli ta'lim olishi va jamiyatda moslashishiga yordam berishdan iborat.

Chegarasiz bilimlar: Loyiha doirasida Fond O'zbekiston oliy ta'lim muassasalarida o'qish uchun grant ajratadi. Grant eshitishida nuqsoni bo'lgan, OTMda tahsil olayotgan yoki shartnoma asosidagi ta'lim shakliga o'qishga kirgan talaba/abituriyentlarga, shuningdek, oila a'zolaridan birining eshitishida nuqsoni bo'lgan talaba/abituriyentlarga tanlov asosida taqdim etiladi. Loyiha maqsadi – eshitishida nuqsoni bo'lgan talaba/abituriyentlarga, shuningdek, oila a'zolaridan birining eshitishida nuqsoni bo'lgan talaba/abituriyentlarga oliy ta'lim olish imkonini ta'minlashdan iborat. Grant O'zbekistonda ro'yxatdan o'tgan har qanday milliy, xorijiy yoki notijorat OTMga tatbiq etiladi. Grantlar miqdori umumiy tasdiqlangan mablag'lar doirasidan kelib chiqib belgilanadi.

"TO'SIQLAR" axborot kampaniyasi: 2021 yilning noyabr oyida "Zamin" xalqaro jamoat fondi va YUNISYEF "TO'SIQLAR" deb nom olgan yillik kommunikatsiya kampaniyasiga start berdilar. Kompaniya maqsadi – nogironligi bo'lgan bolalarga nisbatan tamg'a qo'yish va kamsitishga barham berishdan iborat. Kompaniya nogironligi bo'lgan odamlarga asosiy xizmatlardan foydalanish imkoniyatini ta'minlashga ko'maklashadi, ular ushbu xizmatlardan foydalanishiga xalal berayotgan to'siqlar to'g'risidagi xabardorlikni oshiradi.

Inklyuziv ta'lim: „Zamin“ fondining inklyuziv ta'lim tizimini takomillashtirishga qaratilgan loyihasi. Ekspertlar ishtirokidagi kompleks tahlildan so'ng ta'lim muassasalari uchun inklyuziv metodologiyani ishlab chiqish va takomillashtirish rejalashtirilgan. Loyiha maqsadi – inklyuziv ta'limni rivojlantirish, individual xususiyatlari, avvalgi ta'lim muvaffaqiyatlari, tili, madaniyatidan hamda ota-onasining ijtimoiy va iqtisodiy mavqeidan qat'iy nazar barcha bolalarning ta'lim olishi uchun teng imkoniyatlarni ta'minlash va ta'limda muvaffaqiyatga erishishi uchun zarur sharoitlar yaratishdan iborat.

Mehrli maktab: „Mehrli maktab“ – gospital pedagogikani rivojlantirish bo'yicha O'zbekistondagi birinchi flagman loyihasi. Loyiha maqsadi – uzoq vaqt davomida davolanishda bo'lgan bolalar uchun to'siqsiz ta'lim muhitini yaratishdan iborat. Maktabda bemorlar ta'limdan uzilmagan holda davolanishiga imkoniyat beruvchi to'laqonli o'quv jarayoni tashkil etilgan:

loyiha doirasida gospital pedagogika bo'yicha metodik qo'llanma ishlab chiqish;

“Mehrli maktab” ta'lim onlayn-platformasini yaratish;

OTMlarda bakalavriat va magistratura dasturlariga gospital pedagogika bo'yicha modulni kiritish;

“Mehrli maktab” pedagoglarini o'qitish uchun ilmiy-amaliy seminarlar o'tkazish hamda maktabning respublika bo'ylab filiallarini ochish ko'zda tutilgan. Bugungi kunda ular Toshkent, Andijon, Farg'ona va Nukusda ochilgan.

Zamin education: Loyiha Muhammad al-Xorazmiy nomidagi ixtisoslashtirilgan IT maktab bilan birgalikda amalga oshirilmoqda va www.zamineducation.uz ta'lim platformasini ishlab chiqish, dasturlash, robototexnika bo'yicha ta'lim

metodologiyasini joriy etish, shuningdek, axborot texnologiyalari sohasidagi ixtisoslashtirilgan maktab-internatlari o'qituvchilarining malakasini oshirishni o'z ichiga oladi. Loyiha maqsadi – eshitishdan nuqsoni bo'lgan o'quvchilar o'z kasbiy ko'nikmalarini rivojlantirishi va jamiyatda ijtimoiylashuvini qo'llab-quvvatlashdan iborat. Loyiha doirasida O'zbekistonning 18 ta ixtisoslashtirilgan maktabida informatika sinfxonalari zamonaviy jihozlandi. Respublikaning barcha hududlarida IT va robototexnika bo'yicha mahorat saboqlari, inklyuziv IT oromgohlari muntazam o'tkazilmoqda. 5200 nafar o'quvchi o'quv jarayonida assistiv uskunalaridan foydalanish imkoniyatiga ega bo'ldi. Ta'lim muassasalarining 1265 nafar o'qituvchisi o'quv jarayonida sifatli qo'llash uchun assistiv uskunalaridan foydalanishga o'qitildi.

Zamin Creative: O'zbekiston yoshlarining salohiyatini aniqlash va rivojlantirish uchun ijod maktablari qoshida inklyuziv ijod studiyalarini tashkil etiladi. Loyiha maqsadi – barcha istovchilar o'zaro muloqotda bo'lib, ijodiy ko'nikmalarni egallashlari mumkin bo'lgan inklyuziv muhitni yaratishdan iborat. Loyiha Qarshi shahrida boshlandi, so'ng "Zamin Creative" ijod studiyalari Toshkent, Andijon va Nukusda ochildi. Ijod studiyalari "Aktyorlik mahorati", "Dizayn", "Media" yo'nalishlarida ochilgan. Loyihaga O'zbekistonning taniqli dizayner va fotosuratchilari, xizmat ko'rsatgan artistlari jalb qilinmoqda.

Nazorat va muhokama savollari:

1. Buyuk Britaniya gospital maktablari qanday infrastrukturaga ega?
2. AQSHda qanday gospital maktab mavjud?
3. Finlyandiya gospital maktablarida o'quvchilar faoliyati nimalardan iborat?
4. Germaniya gospital maktablari qanday infrastrukturaga ega?
5. Gresiya milliy ta'lim tizimlari tarkibidagi gospital maktablar, ularda o'quvchi haqidagi tasavvurlar, ta'lim-tarbiyaning asosiy maqsad va vazifalari, yaratiluvchi infrastruktura xususiyatlari nimalardan iborat?
6. Yevropa gospital pedagoglar uyushmasi (Hospital Organisation of Pedagogues in Europe (HOPE)) qanday tashkil etilgan va faoliyati nimadan iborat?
7. Zamin fondi ijtimoiy sohada qanday loyihalar olib boradi?

Mustaqil ta'lim topshiriqlari:

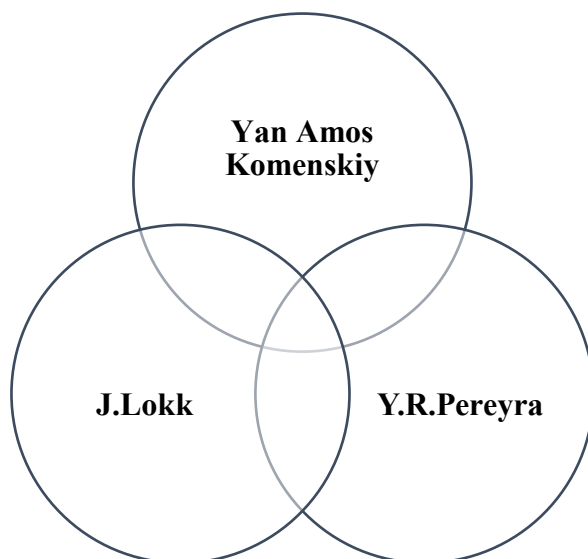
1. Horijiy mamlakatlardagi gospital maktablarni “Toifalash jadvali” metodi asosida loyihalashtiring:

Horijiy mamlakatlar	Gospital maktablar
Buyuk Britaniya	
AQSH	
Finlyandiya	
Germaniya	
Gresiya	

2. Zamin fondi ijtimoiy soha loyihalarini “Toifalash jadvali” metodi asosida loyihalashtiring:

ijtimoiy soha loyihalari	ijtimoiy soha loyihalari mazmuni
yangi tug‘ilgan chaqaloqlar eshitish qobiliyatining universal skriningini joriy etish	
eshitishda nuqsoni bo‘lgan 5 yoshdan katta shaxslarni davolash va reabilitatsiya qilish	
eshitishni xohlayman!	
ta’lim muassasalarini zamonaviy assistiv uskunalar bilan jihozlash	
chegasiz bilimlar	
"TO‘SIQLAR" axborot kampaniyasi	
inklyuziv ta’lim	
mehrli maktab	
zamin education	
zamin creative	

3. Tadqiqotchilarning fikrlarini “Venna diagrammasi” metodi asosida loyihalashtiring:

§ 4.3. TIBBIYOT MUASSASALARI STATSIONARLARIDA UZOQ MUDDATLI DAVOLANAYOTGAN BOLALAR UCHUN TA'LIM MUHITINI YARATISH

Reja:

1. Tibbiyot muassasalarida uzoq muddat davolanishga muhtoj bolalarni o'qitishning asosiy ta'limiy omillari.
2. Tibbiyot muassasalari statsionarlarida uzoq muddatli davolanayotgan bolalar uchun ta'lim muhit komponentlari va ularni tashkil etish xususiyatlari.
3. Tibbiyot muassasalarida uzoq muddat davolanayotgan bolalarni o'qitishning o'ziga xos xususiyatlari.
4. Tibbiyot muassasalari statsionarlarida uzoq muddatli davolanayotgan bolalar bilan ishlashda pedagogik faoliyatni individuallashtirish yo'llari.

Tayanch soʻz va iboralar: hospital pedagogika, hospital pedagogikaning asosiy yoʻnalishlari, tibbiyot muassasalarida uzoq muddat davolanishga muhtoj bolalar, tibbiyot muassasalari statsionarlarida uzoq muddatli davolanayotgan bolalar, shaxsga yoʻnaltirilgan yondashuv, kasallikdan yoki jarohatdan davolash vaqtida ta'lim, ma'lum shifoxonalarda tashkil etilgan hospital maktablar.

Tibbiyot muassasalarida uzoq muddat davolanishga muhtoj bolalarni o'qitishning asosiy ta'limiy omillari

Tibbiyot muassasalarida uzoq muddat davolanishga muhtoj bolalarni o'qitishning asosiy ta'limiy omillari – bu bolalar va o'smirlar uchun sog'liqni saqlash va ta'lim tizimlarini muvaffaqiyatli integratsiyalash va o'qish jarayonini sog'lomlashtirishga yordam beruvchi omillardir. Bu omillarni hisobga olish, bolalarning sog'liqni tiklash jarayonida ta'lim olish imkoniyatlarini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Tibbiyot muassasalarida uzoq muddat davolanishga muhtoj bolalarni o'qitishning asosiy ta'limiy omillari ta'lim va tibbiyot tizimlarini muvaffaqiyatli integratsiya qilish, individual yondashuv, psixologik qo'llab-quvvatlash, ijtimoiy integratsiya va o'quvchilarning sog'liq holatiga moslashtirilgan ta'lim metodlarini qo'llashni o'z ichiga oladi. Bu omillar orqali bolalar o'z sog'lig'ini tiklash jarayonida ta'lim olish imkoniyatlariga ega bo'ladilar va jamiyatga muvaffaqiyatli qayta integratsiyalashadilar.

Tibbiyot muassasalarida davolanayotgan bolalarga maktabgacha va umumiy o`rta ta`lim berish jarayonlari Maktabgacha va maktab ta`limi vazirligi huzuridagi yuridik shaxs bo`lgan “Mehrli maktab” davlat ta`lim muassasasi hamda uning yuridik shaxs bo`lmagan filiallari (keyingi o`rinlarda – Mehrli maktab) tomonidan tashkil etiladi. Ushbu Nizomda quyidagi asosiy tushunchalar qo`llaniladi [12]:

davolanayotganlar – tibbiyot muassasalarida tibbiy xizmat ko`rsatilayotgan 18 yoshga to`lmagan voyaga yetmagan shaxslar;

ta`lim va tarbiya xizmatlari – maktabgacha va umumiy o`rta ta`lim tashkil etish xizmatlari;

asosiy maktab – davolanayotganlar doimiy yashash manzili bo`yicha ta`lim olayotgan davlat va nodavlat umumiy o`rta ta`lim tashkilotlari.

Quyidagilar Mehrli maktab faoliyatining maqsadlari hisoblanadi:

mehrli maktabda davolanayotganlarning hayotga ijtimoiy moslashishi, ularning maktabgacha ta`lim tashkilotlari hamda umumta`lim muassasalarida ta`limni davom ettirishga tayyorligini ta`minlash;

davolanayotganlarning hayoti va sog`lig`i muhofazasini ta`minlash;

davolanayotganlarga ta`lim va tarbiya xizmatlarini ko`rsatish.

Quyidagilar Mehrli maktab faoliyatining asosiy vazifalari hisoblanadi:

a) maktabgacha ta`limni tashkil etish sohasida:

uzoq muddatli davolanishga muhtoj bolalarga individual ta`lim dasturlarini o`zlashtirishga imkon beruvchi qulay muhitni yaratish;

ilk va maktabgacha yoshdagi bolalarning rivojlanishiga qo`yiladigan davlat talablariga, shuningdek, ular asosida ishlab chiqilgan ta`lim-tarbiya va korreksion faoliyatni tashkil etishga doir dasturlarga muvofiq tarbiyalanuvchilarni ta`lim-tarbiya va korreksion-pedagogik yordam bilan ta`minlash;

bolalar rivojlanishidagi nuqsonlarning tibbiy abilitatsiya va reabilitatsiya, kompensatsiya hamda korreksiya ishlarini olib borish;

bolalarning sifatli maktabgacha ta`lim va tarbiya olishiga imkon beruvchi shart-sharoitlar yaratish;

bolalarning ijtimoiy moslashuvi, ta'lim va tarbiya olishni davom ettirishga tayyorligini ta'minlash;

bolalarni maktabgacha ta'lim tashkilotlari va umumta'lim muassasalarida o'qishga tayyorlash;

bolalarda Vatanga muhabbat, oilaga, o'z xalqining milliy, tarixiy, madaniy qadriyatlariga hurmat tuyg'ularini shakllantirish, atrof-muhitga ehtiyotkorlik bilan munosabatda bo'lishga o'rgatish;

bola shaxsini shakllantirish, uning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish, ular ijtimoiy tajriba olishini ta'minlash;

davolash guruhlaridagi ta'lim-tarbiya jarayonlariga zamonaviy o'quv dasturlari va texnologiyalarini joriy etish;

har bir bolaga individual yondashuvni ta'minlash;

shaxsning psixologik xususiyatlarini hisobga olish;

davolash va o'qitish jarayonlarida bolalar va ota-onalarga har tomonlama yordam berish;

samarali reabilitatsiya qilish maqsadida tibbiy-psixologik va pedagogik korreksiya ishlarini olib borish.

b) umumiy o'rta ta'limni tashkil etish sohasida:

davolanayotganlarning umumiy o'rta ta'limning Davlat ta'lim standarti va o'quv dasturlari asosida uzluksiz ta'lim olishlarini ta'minlash;

davolanayotganlarning aqliy va jismoniy rivojlanishiga yordam beradigan shart-sharoitlar yaratish;

davolanayotganlarning individual qobiliyatlarini rivojlantirish, iqtidorli va qobiliyatli bolalarni taqdirlash va qo'llab-quvvatlash uchun zarur shart-sharoitlar yaratish;

davolanayotganlarning psixofiziologik yosh xususiyati, qobiliyati, qiziqishi hamda hayoti va sog'lig'i muhofazasi talablariga muvofiq ravishda ta'lim olishlarini ta'minlash;

ta'lim berish jarayonida davolanayotganlarning sog'lig'ini himoyalovchi dars jadvaliga rioya etilishini ta'minlash;

davolanayotganlarning darsdan tashqari vaqtlarida iqtidorini rivojlantirishga qaratilgan to'garak mashg'ulotlarini olib borish;

dars mashg'ulotlarini olib borish uchun malakali pedagoglar bilan ta'minlash;

davolanayotganlar va pedagog xodimlariga ta'lim va tarbiya xizmatlarini ko'rsatish uchun zarur shart-sharoitlar yaratish;

kunlik davolanayotganlarning sog'lig'i holatidan kelib chiqib darslarga qo'yilganlarning ro'yxatini tasdiqlash;

darslarga qo'yilgan davolanayotganlarning sog'lig'i holatini kuzatish.

davolanayotganlar tomonidan davolanishning ustuvorligini ta'minlash bo'yicha o'quv dasturlari, ta'lim xizmatlarini ko'rsatish jadvallari va imtihon sanalarini muvofiqlashtirish.

Tibbiyot muassasalari statsionarlarida uzoq muddatli davolanayotgan bolalar uchun ta'lim muhit komponentlari va ularni tashkil etish xususiyatlari

Uzoq muddat davolanishga muhtoj bolalar uchun ta'lim muhitining tashkil etilishi ularning sog'liqni tiklash jarayonida ta'lim olish imkoniyatlarini ta'minlashga yordam beradi. Shifoxonada ta'lim muhitini tashkil etish, pedagogik va tibbiy yondashuvlarning integratsiyasi, bolalarning individual ehtiyojlarini hisobga olishni talab qiladi. Quyida tibbiy muassasa stasionarlarida uzoq muddatli davolanishga muhtoj bolalar uchun ta'lim muhitining asosiy komponentlari va ularni tashkil etish xususiyatlari keltirilgan. Ta'lim muhitining asosiy komponentlari sifatida jismoniy, pedagogik, psixologik va sog'liqni saqlash olingan.

Jismoniy muhit. Ta'lim muhitida sinfxonalar bolalarning sog'liq holatiga mos ravishda tashkil etilishi kerak. Ular orasida yengil harorat, yaxshi havalandirish, xavfsiz va qulay o'rindiqlar, maxsus stol va dastgohlar mavjud bo'lishi lozim. Shifoxona sharoitida, dars jarayonida bolalar qulay va xavfsiz muhitda o'qishlari kerak. Bolalarning tibbiy ehtiyojlari uchun zarur bo'lgan tibbiy asbob-uskunalar va resurslar, masalan, bemorning turli holatlari (dam olish, fizioterapiya, davolash) uchun moslashgan o'quv materiallari bo'lishi lozim. Sinfxonalarda yorug'lik va ranglarning to'g'ri tanlanishi psixologik jihatdan bolalarga yordam berishi mumkin. Masalan,

tasavvur qilish, yengillik va pozitivlikni rag'batlantiruvchi yorqin ranglar va tinchlantiruvchi yoritish muhitni yaratish zarur.

Pedagogik muhit. Uzoq muddatli davolanishga muhtoj bolalar uchun ta'limni tashkil etishda interaktiv, moslashtirilgan va individual yondashuvlar qo'llaniladi. Bu o'quvchilarning turli ehtiyojlari va qiyinchiliklariga mos ravishda pedagogik metodlarni tanlashni talab qiladi. Masalan, qisqa vaqtli va moslashgan darslar, vizual va eshitish materiallari yordamida o'qitish. Ta'lim dasturlari bolalar sog'lig'ining holatiga moslashtirilgan bo'lishi kerak. Darslar qiyinchiliklar darajasiga qarab o'zgarishi, qayta ishlanishi mumkin. Mavzular o'quvchilarning ehtiyojlari, qobiliyatlari va sog'liq holatlariga mos tarzda tanlanadi. Davolanish jarayonida bolalarga ko'rgazmali materiallar, multimediali vositalar (video darslar, animatsiyalar) va interaktiv o'quv resurslari yordamida dars berish imkoniyati yaratiladi. Bu, o'quvchilarning qiziqishini oshiradi va o'rgatishni samarali qiladi.

Psixologik muhit. Uzoq muddat davolanishga muhtoj bolalar ko'pincha stress, xavotir, depressiya yoki bezovtalikni boshdan kechirishi mumkin. Shuning uchun psixologik qo'llab-quvvatlash muhim ahamiyatga ega. O'quvchilarga psixologik yordam berish, ruhiy holatlarini yaxshilash, o'z hissiyotlarini ifodalash va ularni boshqarishga yordam berish uchun psixologlar ishlaydi. Bolalarning motivatsiyasini oshirish uchun rag'batlantirish tizimi, individual yondashuv va ijtimoiy qo'llab-quvvatlash joriy etiladi. Bolalar o'z imkoniyatlarini anglash, o'z ustida ishlash va muvaffaqiyatga erishishga undalanadi.

Sog'liqni saqlash muhitining komponentlari. Ta'lim muhitining bir qismi sifatida bolalar davolash va rehabilitatsiya jarayonida tibbiy xizmatlardan foydalanishlari kerak. Sinfxonalarda tibbiy xodimlar tomonidan beriladigan maslahatlar, fizioterapiya yoki boshqa sog'liqni tiklash jarayonlarini amalga oshirish mumkin. Bolalar davolanish davomida jismoniy faoliyatni saqlashlari lozim. Bu uchun yengil jismoniy mashqlar yoki sport faoliyatlari o'tkaziladi, bu esa bolalarning umumiy sog'liq holatini yaxshilashga yordam beradi.

Ta'lim muhitini tashkil etish xususiyatlari quyidagilardan iborat:

a) *individuallashtirilgan ta'lim yondashuvi*. Bolalar har xil sogʻliq holatlari va ehtiyojlariga ega boʻlgani uchun ta'lim jarayoni individual reja boʻyicha tashkil etiladi. Har bir bola uchun individual ta'lim yondashuvi va reja ishlab chiqiladi. Bu bolalarning psixologik va jismoniy holatini hisobga olgan holda darslar oʻtkazilishiga imkon yaratadi. Oʻquvchilarning davolanish va ta'lim jarayonlari oʻrtasidagi uygʻunlikni ta'minlash zarur. Shifokorlar va pedagoglar oʻrtasida oʻzaro hamkorlik boʻlishi kerak;

b) *ta'lim jarayonining moslashuvchanligi*. Ta'lim jarayonining moslashuvchanligi muhim ahamiyatga ega. Darslar oʻquvchilarning sogʻliq holatiga qarab qisqartirilishi, oʻzgartirilishi yoki boshqa shakllarda tashkil etilishi mumkin. Bolalar turli darajadagi qiyinchiliklar bilan duch kelishi mumkin, shuning uchun ta'lim dasturi va metodlari moslashuvchan boʻlishi lozim;

c) *koʻp tarmoqli yondashuv*. Ta'lim jarayoni koʻp tarmoqli yondashuvni talab qiladi, ya'ni pedagoglar, psixologlar, shifokorlar va boshqa mutaxassislar oʻrtasida yaqindan hamkorlik olib boriladi. Bu bolalarga yaxlit yordam koʻrsatish, ularning rivojlanishiga tibbiy, psixologik va pedagogik yondashuvlar yordamida erishishga imkon beradi;

d) *psixologik barqarorlik va ijtimoiy muhit*. Oʻquvchilar uchun ijtimoiy faoliyatlar, guruh ishlari va ijtimoiy qoʻllab-quvvatlashni tashkil etish bolalar oʻrtasidagi aloqalarni yaxshilaydi va ijtimoiy integratsiya jarayonini osonlashtiradi. Oʻquvchilarning ijtimoiy integratsiyasi va jamiyatga qayta qoʻshilishi uchun ta'lim muhitining ijtimoiy va psixologik jihatlari toʻgʻri tashkil etilishi kerak.

Tibbiyot muassasalari statsionarlarida uzoq muddat davolanishga muhtoj bolalar uchun ta'lim muhitini tashkil etish juda muhimdir. Bu muhit, birinchi navbatda, sogʻliqni saqlash, pedagogika va psixologiya sohalarining integratsiyasi orqali tashkil etiladi. Ta'lim jarayonida individual yondashuv, moslashuvchan dasturlar, psixologik yordam, sogʻliqni tiklash faoliyati va jismoniy mashqlar bolalarning muvaffaqiyatli davolanishini va ta'lim olishini ta'minlaydi.

Oʻzbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021 yil 12 oktabrdagi 638-son Qaroriga asosan “Sanatoriy turidagi ixtisoslashtirilgan davlat ta’lim muassasalari toʻgʻrisida Nizom” qabul qilindi. Ushbu Nizom alohida sharoitlarda davolanish va

sogʻlomlashtirish, taʼlim va tarbiya olishga muhtoj bolalar huquqlarini taʼminlashga yoʻnaltirilgan hamda sanatoriy turidagi ixtisoslashtirilgan davlat taʼlim muassasalarining faoliyatini tartibga soladi. Ixtisoslashtirilgan taʼlim muassasalari oʻz faoliyatida Oʻzbekiston Respublikasi Konstitusiyasi va Qonunlari, Oʻzbekiston Respublikasi Oliy Majlisi palatalarining Qarorlari, Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining Farmonlari, Qarorlari va Farmoyishlari, Oʻzbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining Qarorlari va Farmoyishlari, ushbu Nizom, boshqa qonunchilik hujjatlariga, shuningdek, oʻz ustaviga amal qiladi [11].

Ixtisoslashtirilgan taʼlim muassasalari oʻquv-tarbiya, davolash-sogʻlomlashtirish muassasalari hisoblanadi va davolanish, sogʻlomlashtirishga muhtoj bolalarga ularning bilim olish imkoniyatlariga muvofiq ravishda umumiy oʻrta maʼlumotga ega boʻlish va tarbiya olishida yordam koʻrsatish maqsadida tashkil etiladi.

Ixtisoslashtirilgan taʼlim muassasasi davlat muassasasi shaklidagi yuridik shaxs hisoblanadi, oʻz ustaviga, gʻaznachilik boʻlimlarida shaxsiy hisob raqamlariga, Oʻzbekiston Respublikasi Davlat gerbi tasviri tushirilgan va oʻz nomi yozilgan muhrga, shtamplarga, blankalarga ega boʻladi. Ixtisoslashtirilgan taʼlim muassasalari akkreditatsiyasi attestatsiya asosida, vakolatli davlat organi tomonidan amalga oshiriladi. Quyidagilar ixtisoslashtirilgan taʼlim muassasalarining asosiy vazifalari hisoblanadi:

shaxsning aqliy, hissiy va jismoniy rivojlanishiga yordam beradigan shart-sharoitlar yaratish;

barkamol, jismonan va maʼnaviy sogʻlom shaxsni voyaga yetkazish, oʻquvchilarda madaniy-estetik qadriyatlarni, fuqarolik va vatanparvarlik hislarini shakllantirish;

davlat taʼlim standartlari asosida sifatli taʼlim olish, shu jumladan, kasbga yoʻnaltirish, bolalarning individual qobiliyatlarini rivojlantirish, iqtidorli va qobiliyatli bolalarni taqdirlash va qoʻllab-quvvatlash uchun zarur shart-sharoitlar yaratish;

bolalarning psixofiziologik yosh xususiyati, moyilligi, qobiliyati, qiziqishi, hayoti va sogʻligʻi muhofazasi talablariga muvofiq ravishda rehabilitatsiya hamda davolash-sogʻlomlashtirish tadbirlarini oʻtkazishni taʼminlash.

Ixtisoslashtirilgan ta'lim muassasasi Qoraqalpog'iston Respublikasi Vazirlar Kengashi, viloyatlar va Toshkent shahar hokimliklari tomonidan tashkil etiladi va hududiy tegishlilik bo'yicha Davlat xizmatlari markazi tomonidan ro'yxatga olinadi. Ixtisoslashtirilgan ta'lim muassasasi O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligi bilan kelishilgan holda hududiy maktabgacha va maktab ta'limi va sog'liqni saqlash boshqarmalari tomonidan hududdagi alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan, maxsus sharoitlarda ta'lim-tarbiya olishga muhtoj bolalarning mavjud kontingentini birgalikda o'rganib chiqish yakunlari bo'yicha tashkil etiladi.

Bunday bolalar kontingenti aniqlangan taqdirda O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligi Sog'liqni saqlash vazirligi bilan birgalikda Qoraqalpog'iston Respublikasi Vazirlar Kengashiga, viloyatlar va Toshkent shahar hokimliklariga ekologik qulay sharoitlar mavjud joylarda ixtisoslashtirilgan ta'lim muassasalarini tashkil etish to'g'risida asoslangan taklif bilan murojaat qiladi.

Ixtisoslashtirilgan ta'lim muassasalari tashkil etish to'g'risidagi takliflar ixtisoslashtirilgan ta'lim muassasalarini tashkil etish rejalashtirilayotgan hududda oxirgi 5 yilda 3 yoshdan 16 yoshgacha bolalar o'rtasida tegishli kasalliklarning ko'payganligini ko'rsatadigan sog'liqni saqlash organlarining rasmiy statistika ma'lumotlari bilan asoslanishi kerak.

Qoraqalpog'iston Respublikasi Vazirlar Kengashi, viloyatlar va Toshkent shahar hokimliklari ixtisoslashtirilgan ta'lim muassasasini tashkil etish to'g'risidagi taklifni Qoraqalpog'iston Respublikasi Moliya vazirligi, viloyatlar va Toshkent shahar moliya boshqarmalari, shuningdek, Qoraqalpog'iston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligi, viloyatlar xalq ta'limi boshqarmalari, Toshkent shahar Maktabgacha va maktab ta'limi bosh boshqarmasiga bir oy muddatda o'rganish va ekologik qulay mintaqadagi mavjud obyektlardan namunaviy binoni ajratish yoxud ixtisoslashtirilgan ta'lim muassasasini tashkil etishda qo'yiladigan normativ talablarni hisobga olgan holda ishlab chiqilgan maxsus loyiha bo'yicha yangi bino qurish uchun yer uchastkasi tanlash to'g'risida topshiriq beradi.

Ixtisoslashtirilgan ta'lim muassasasi tashkil etish to'g'risidagi qaror Qoraqalpog'iston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligi, viloyatlar

xalq ta'limi boshqarmalari, Toshkent shahar xalq ta'limi bosh boshqarmasi va Qoraqalpog'iston Respublikasi Moliya vazirligi, viloyatlar va Toshkent shahar moliya boshqarmalarining ijobiy xulosalari mavjud bo'lgan taqdirda, Qoraqalpog'iston Respublikasi Vazirlar Kengashi, viloyatlar va Toshkent shahar hokimliklari tomonidan bir hafta muddatda qabul qilinadi. Ixtisoslashtirilgan ta'lim muassasalari, ularning ixtisoslashuviga muvofiq quyidagi turlarga bo'linadi:

skolioz bilan kasallangan bolalar uchun sanatoriy turidagi maktab-internatlar;

sil va nafas olish organlarining surunkali kasalliklari xavfi bo'lgan guruh bolalari uchun sanatoriy turidagi maktab-internatlar.

Ixtisoslashtirilgan ta'lim muassasalarida o'quvchilarning eng ko'p soni 250 nafardan oshmasligi kerak. Ixtisoslashtirilgan ta'lim muassasalariga ularning turiga muvofiq holda:

I-IV daraja skolioz bilan kasallangan;

sil va nafas olish organlarining surunkali kasalliklariga chalingan, alohida shart-sharoitlarda davolash va sog'lomlashtirishga muhtoj bo'lgan maktab yoshidagi bolalar qabul qilinadi.

Bolalarni ixtisoslashtirilgan ta'lim muassasalariga yuborish Qoraqalpog'iston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligi, viloyatlar maktabgacha va maktab ta'limi boshqarmalari, Toshkent shahar maktabgacha va maktab ta'limi bosh boshqarmasi huzurida tashkil etilgan psixologik-tibbiy-pedagogik komissiya (keyingi o'rinlarda – komissiya) xulosasiga ko'ra, ota-onalar yoki ularning o'rnini bosuvchi shaxslar roziligi bilan amalga oshiriladi.

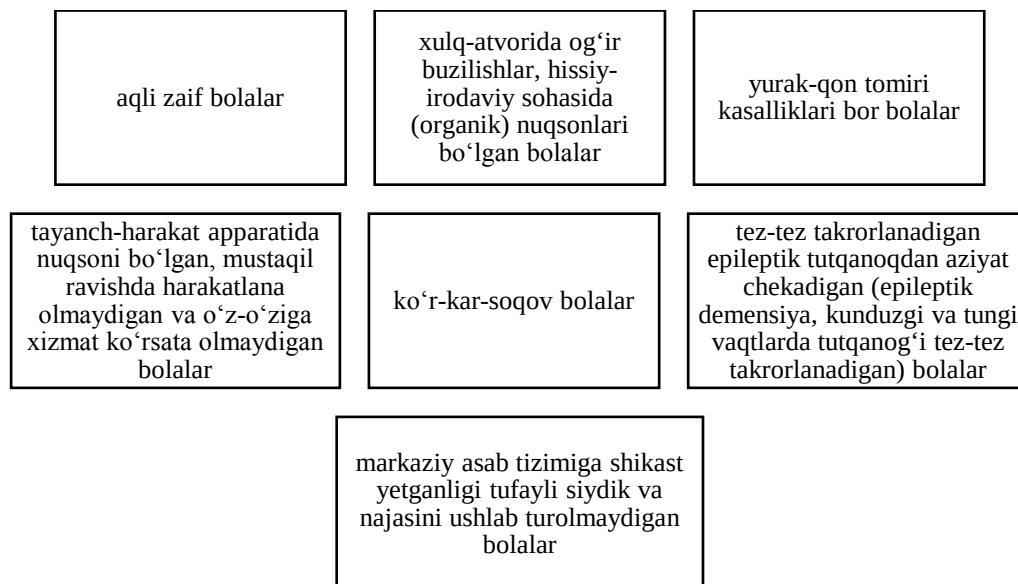
Komissiya yo'llanmasi bolalarni ixtisoslashtirilgan ta'lim muassasalariga qabul qilinishiga asos hisoblanadi. Ixtisoslashtirilgan ta'lim muassasalariga boshqa viloyat hududidan kelib o'qish istagini bildirgan bolalar bolani qabul qilayotgan ixtisoslashtirilgan ta'lim muassasasi joylashgan hududning Komissiyasi yo'llanmasiga asosan qabul qilinadi. Ixtisoslashtirilgan ta'lim muassasasiga bolalar 7 yoshga to'ladigan yilda qabul qilinadi. Ixtisoslashtirilgan ta'lim muassasasiga yo'llangan har bir bolaga ota-onalari yoki ularning o'rnini bosuvchi shaxslar (chin yetim bolalar va ota-onasining qaramog'idan mahrum bo'lgan bolalar uchun - vasiylik va homiylik

organlari) tomonidan shaxsiy hujjatlar yig`majildi shakllantiriladi va taqdim etiladi. Bolaning shaxsiy hujjatlar yig`majildida quyidagi hujjatlar bo`ladi:

- ota-onalari yoki ularning o`rmini bosuvchi shaxslarning arizasi;
- Komissiya xulosasi;
- tug`ilganlik to`g`risidagi guvohnomaning nusxasi;
- ta`lim olganligi to`g`risidagi hujjatlar (ta`lim muassasalarida o`qiyotgan bolalar uchun);
- o`qish joyidan ta`limning muddati, o`quv fanlarini o`zlashtirishi va xulq-atvori, bolaga yakka tartibda ko`mak berish borasida amalga oshirilgan chora-tadbirlarning batafsil tahlili aks ettirilgan ma`lumotnoma va tavsifnoma (ta`lim muassasalarida o`qiyotgan bolalar uchun);
- bolaning yashash joyidagi shifoxona bosh vrachi tomonidan imzolangan, uning rivojlanishi tarixidan mufassal ko`chirma:
- pediatrning bolaning umumiy rivojlanishi holati to`g`risidagi xulosasi;
- psixonevrologning tibbiy tashxis bilan asoslangan va bolaning aqliy rivojlanishiga tavsifi bilan xulosasi;
- otorinologning quloq, tomoq, burun va talaffuz artikulyatsiyasida ishtirok etuvchi organlarning holatiga tavsifi bilan xulosasi;
- oftalmologning ko`rish organiga tavsifi bilan xulosasi;
- ortoped vrachning xulosasi (tayanch-harakatlanish apparatida nuqsoni bo`lgan, skoliozga chalingan bolalar uchun);
- vrach-ftiziatrning xulosasi (tuberkulez va nafas olish organlarining surunkali kasallanishi xavfi ostidagi bolalar guruhlari uchun).

Ixtisoslashtirilgan ta`lim muassasasiga murakkab nuqsonli bolalar (rivojlanishida 2 ta va undan ko`p yetishmovchilik bo`lgan bolalar) qabul qilinmaydi (4.1-rasmga qarang).

Ixtisoslashtirilgan ta`lim muassasasiga yo`llangan chin yetim va ota-onasining qaramog`idan mahrum bo`lgan bolalar uchun shaxsiy hujjatlar yig`majildida 16-bandda ko`rsatilgan hujjatlardan tashqari yana quyidagi hujjatlar ham bo`lishi kerak:

4.1-rasm. Ixtisoslashtirilgan ta'lim muassasalariga qabul qilinmaydiganlar

tuman (shahar) hokimining bolaga vasiy (homi) tayinlash yoki uni ta'lim muassasasiga joylashtirish haqidagi qarori nusxasi;

ota-onalar yoki ularning o'rnini bosuvchi shaxslar haqidagi ma'lumotlar (ota-onalarning pasportlari nusxalari yoki ularning vafoti haqidagi guvohnoma nusxasi, sudning hukmi yoki qarori, ota-onasining surunkali kasalligi yoki qidiruvda ekanligi haqidagi, ota-onasining yo'qligi yoki ularning o'z farzandlarini tarbiyalay olmasligi haqidagi hujjatlar);

bolaning ota-onasidan qolgan mulki (agar bo'lsa), uning qayerdaligi, uni saqlash uchun amalga oshirilgan choralar va bunga mas'ul shaxslar to'g'risidagi ma'lumotlar ko'rsatilgan mulk ro'yxati;

bolaga turar joy biriktirilganligi to'g'risidagi hujjatlar (dalolatnoma, uy daftari, turar joy chizmasi nusxalari, turar joyning egasi va xususilashtirilganligi holati to'g'risida tuman (shahar) yer resurslari va davlat kadastri bo'limidan ma'lumotnoma);

pensiya oluvchi bolalarning pensiya daftarchasi, bola foydasiga aliment undirish haqidagi sud qarori, omonat daftarchasi.

Ixtisoslashtirilgan ta'lim muassasasi direktori o'quvchilarning qabul qilinishi uchun belgilangan tartibda shaxsan javob beradi.

Tibbiyot muassasalarida uzoq muddat davolanayotgan bolalarni o`qitishning o`ziga xos xususiyatlari

Mehrli maktabda quyidagi maktabgacha guruhlar tashkil etilishi va faoliyat ko`rsatishi mumkin:

maktabgacha ta'lim gospital guruhleri – statsionar davolanayotgan, sog`lig`i sababli maktabgacha ta'lim tashkilotlariga bora olmaydigan 2 yoshdan 7 yoshgacha bo`lgan bolalar uchun davolash-profilaktika muassasalarida tashkil etilgan guruhlar;

ilk rivojlanish yoshidagi bolalarga mo`ljallangan o`yin guruhleri – 1,5 yoshdan 2 yoshgacha bo`lgan bolalar uchun statsionar davolash-profilaktika muassasalarida tashkil etiladigan guruhlar. Ularda parvarish qilish va nazorat qilish ishlari otionalarning faol ishtirokida tashkil etiladi;

maktabgacha ta'lim gospital guruhleri, ilk rivojlanish yoshidagi bolalarga mo`ljallangan o`yin guruhleri (keyingi o`rinlarda – maktabgacha gospital guruhleri) [12].

Mehrli maktabda davolanayotgan maktabgacha gospital guruhleri uchun ta'lim-tarbiya jarayoni mazmuni Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligi tomonidan tasdiqlangan Davlat o`quv dasturi asosida ishlab chiqilgan dastur (jumladan, mualliflik, moslashtirilgan va boshqa dastur) bilan ilk va maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalar rivojlanishiga qo`yilgan davlat talablariga muvofiq belgilanadi.

Mehrli maktabda maktabgacha gospital guruhleri Ilk va maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishiga qo`yiladigan davlat talablari, Maktabgacha ta'lim davlat o`quv dasturiga muvofiq bolalarning yoshiga oid xususiyatlarini inobatga olgan holda tashkil etiladi va jihozlanadi.

Davolanayotganlarni maktabgacha gospital guruhlariga qabul qilish Mehrli maktab tomonidan taqdim etiladigan ro`yxatlar asosida amalga oshiriladi.

Mehrli maktabning bir guruh xonasida 2 tadan ko`p bo`lmagan maktabgacha gospital guruhleri faoliyatini ikki smenada alohida tashkil etishga ruxsat etiladi.

Maktabgacha gospital guruhleri ham bir xil yoshdagi, ham turli yoshdagi davolanayotganlar bilan to`ldirilishi mumkin.

Bolalarni guruhlardan chiqarish davolayotgan shifokorning davolanishni tugatish to`g`risidagi ko`chirmasi yoki ma'lumotnomasi asosida amalga oshiriladi.

Shifokor tomonidan har kuni o'tkaziladigan ko'rik natijalariga ko'ra davolanayotganlar ta'lim jarayonidan vaqtincha chetlashtirilishi mumkin.

Harakatlanish va odamlar bilan aloqa qilish tavsiya etilmaydigan davolanayotganlar uchun individual ta'lim va tarbiya xizmatlari tashkil etilishi mumkin.

Maktabgacha hospital guruhleri 15 nafargacha davolanayotganlar bilan to'ldiriladi.

Ta'lim-tarbiya jarayoni yillik, kalendar-mavzuli rejalar va bolalar faoliyatining kun tartibi bilan tartibga solinadi.

Maktabgacha guruhlarda ta'lim-tarbiya jarayoni mazmunan davolanayotgan shaxsga yo'naltirilgan hamda rivojlanishini ta'minlaydigan innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanishni o'z ichiga oladi.

Maktabgacha guruhlarda ta'lim-tarbiya jarayoni statsionar davolash-profilaktika muassasasining tibbiyot xodimlari bilan birgalikda ishlab chiqilgan individual ta'lim yo'nalishi asosida bolalarning individual xususiyatlarini hisobga olgan holda tashkil etiladi.

Ta'lim-tarbiya jarayoni doirasida frontal, kichik guruh va yakka tartibdagi mashg'ulotlar shakllari bolalarning ishtiroki, ularning o'zaro individual va kattalar bilan birgalikdagi faoliyatini o'z ichiga oladi. Bunda mashg'ulotlarning frontal, kichik guruh, individual shakllari "Ilk qadam" Davlat o'quv dasturi asosida tasdiqlangan kun tartibi va mashg'ulotlar jadvaliga muvofiq olib boriladi.

Maktabgacha guruhlarida bolalarni o'qitish va tarbiyalash quyidagi tamoyillar asosida amalga oshiriladi:

bolaning huquqlari, individual xususiyatlar va rivojlanish salohiyatini hisobga olish;

ta'lim faoliyatida bolaning rivojlanish sohalarining o'zaro bog'liqligi;

bolaning salomatligini asrash va mustahkamlash, uning ehtiyojlari, harakatga bo'lgan ehtiyojini qondirish;

bolaning ijodiy qobiliyatlarini qo'llab-quvvatlash;

o'yin orqali o'qitish va rivojlantirish;

bolaning rivojlanishi va ijtimoiylashuvi uchun qulay muhit yaratish;
bola uchun xavfsiz muhitni ta'minlash;
oila bilan hamkorlik;
milliy madaniy an'analarga, bag'rikenglikka hurmat ruhida tarbiyalash;
ijtimoiy moslashtirish;

maxsus ta'lim metodologiyasidan foydalanish, ta'lim jarayonini tashkil etishga tabaqalashtirilgan yondashuv.

Maktabgacha hospital guruhlaridagi mashg'ulotlar davomiyligi statsionar davolash-profilaktika muassasasining tibbiyot xodimlari bilan birgalikda pedagoglar tomonidan bolalarning individual va yosh xususiyatlarini hisobga olgan holda belgilanadi, bunda haftalik o'quv yuklamasi va mashg'ulotlar soni belgilangan eng ko'p miqdordan oshib ketishiga yo'l qo'yilmaydi.

Maktabgacha guruhlarda bolalar bilan metodik ishlar va ta'lim-tarbiya jarayonining tashkil etilishi, hujjatlar yuritilishini nazorat qilish maktabgacha ta'lim va tarbiyani tashkil etish bo'yicha direktor o'rinbosari (metodist) tomonidan amalga oshiriladi. Maktabgacha guruhlarda ta'lim va tarbiya "Davlat tili haqida"gi Qonunga muvofiq davlat tilida va boshqa tillarda olib boriladi.

Mehrli maktabda umumiy o'rta ta'lim jarayonini tashkil etish. Davolanayotganlar uchun Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligi tomonidan tasdiqlangan namunaviy tayanch o'quv rejasi va ta'lim dasturlariga muvofiq alohida ishlab chiqilgan o'quv rejasi asosida 1-11-sinflar hajmida umumiy o'rta ta'lim beriladi. Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligi har yili 1-iyulga qadar Mehrli maktab uchun alohida tasdiqlangan o'quv rejasi va o'quv dasturlarini ishlab chiqadi. Davolanayotganlar tibbiyot muassasalarida bo'lib turgan vaqtda davolovchi shifokor xulosasiga ko'ra ota-onalar yoki ularning o'rnini bosuvchi shaxslar (keyingi o'rinlarda – ota-onalar) roziligi bilan umumiy o'rta ta'limga jalb qilinadi. Bunda o'quvchilar davolanishga kelgan kundan boshlab uch kun mobaynida davolovchi shifokorning umumiy o'rta ta'limga jalb etish bo'yicha xulosasi beriladi.

Davolovchi shifokorning ijobiy xulosasi va ota-onalarning yozma roziligi Mehrli maktabga taqdim etiladi. Zaruriyatga ko'ra davolovchi shifokor xulosasi bilan

o`quvchi uchun tashkil etilgan dars jarayonlari vaqtinchalik to`xtatilishi ham mumkin. Davolanayotganlarni o`qitish muddati davolovchi shifokorlarning tibbiy ko`rsatmalariga muvofiq ota-onalar roziligi bilan belgilanadi.

Davolanayotganlar uchun dars mashg`ulotlari davolovchi shifokor xulosasiga ko`ra guruhlarda (sinf) yoki markazda yotgan, harakatlanish va insonlar bilan muloqot qilish tavsiya etilmagan davolanayotganlar uchun individual tarzda olib boriladi. Davolanayotganlar tibbiyot muassasalariga kelgan kundan boshlab davolanish muddatiga ko`ra Mehrli maktabga qabul qilinadi. Bunda o`quvchi doimiy yashash manzilida ta`lim olayotgan asosiy maktabning o`quvchilar safidan chiqarilmaydi. Davolanish muddati tugaganidan so`ng o`quvchilar tibbiyot muassasalaridan chiqarilgan kundan boshlab Mehrli maktabdan chiqariladi. Buning uchun shifokorning davolanish muddati yakunlanganligini tasdiqlovchi xulosasi asos bo`ladi. Mehrli maktab tomonidan davolanayotganlarga davolanish muddati davomida umumiy o`rta ta`lim dasturlari asosida tegishli fanlar bo`yicha o`zlashtirish natijalari ko`rsatilgan ma`lumotnoma beriladi. Ushbu hujjat davolanayotganlarning doimiy tarzda ta`lim olayotgan asosiy maktabida o`qishni davom ettirishi uchun asos bo`ladi.

Davolanayotganlarning yakuniy davlat attestatsiyasini o`tkazish tibbiyot muassasalarida davolanish vaqtiga to`g`ri kelganda yakuniy davlat attestatsiyasi Mehrli maktab tomonidan, filiallarda esa asosiy maktab tomonidan davolanish muddati tugagandan so`ng tashkil etiladi. Bunda bitiruvchi sinf o`quvchilariga (9 va 11-sinflar) davlat namunasidagi hujjat (shahodatnoma) Mehrli maktab tomonidan berilgan yakuniy davlat attestatsiyasi natijalari va o`zlashtirish tabeli asosida o`quvchining doimiy tarzda ta`lim olayotgan asosiy maktabi tomonidan beriladi.

Davolanayotganlarning ta`lim olish, ixtiyoriy ravishda turli to`garaklarga qatnashish, davolanish va dam olishni asosli ravishda uyg`unlashtirishni ta`minlaydigan kun tartibi bolalarning tibbiyot muassasalarida bo`lishi muddatini hisobga olgan holda tuziladi. Markazlarda dars mashg`ulotining davomiyligi 30 daqiqa bo`ladi. Bolalarning salomatlik holatiga ko`ra dars mashg`ulotlari qisqartirilishi mumkin. Bunda bir kunlik dars mashg`ulotlari 1-4 sinflarda 3 soatdan, 5-11 sinflarda 4 soatdan oshmasligi lozim. O`quv haftasi davomiyligi 5 kunlik asosida olib boriladi.

Markazda davolanayotganlar uchun turli to'garaklar, qiziqishlariga ko'ra seksiyalar va bolalarning intellektual hamda ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishga mo'ljallangan studiyalar tashkil etilishi mumkin. Davolanayotganlarni psixologik jihatdan qo'llab-quvvatlash, ularning maxsus kasbiy tayyorgarlik ko'nikmalarini shakllantirish hamda rivojlanishiga to'sqinlik qilayotgan omillarni aniqlash, shuningdek, ularga turli ko'rinishdagi psixologik yordam berish maqsadida professional psixologik yordam ko'rsatish xonasi tashkil etiladi [12].

Tibbiyot muassasalari statsionarlarida uzoq muddatli davolanayotgan bolalar bilan ishlashda pedagogik faoliyatni individuallashtirish yo'llari

Ixtisoslashtirilgan ta'lim muassasalarida o'qitish umumiy o'rta ta'lim o'quv rejalari va ta'lim dasturlari asosida olib boriladi. Ixtisoslashtirilgan ta'lim muassasasi umumiy o'rta ta'lim davlat standartlariga muvofiq 1-11-sinflar hajmida o'quvchilarga majburiy umumiy o'rta ta'lim beruvchi sog'lomlashtirish ta'lim muassasasi hisoblanadi. Davolanish, sog'lomlashtirish va ta'lim olishga muhtoj bolalar ixtisoslashtirilgan ta'lim muassasalarining 1-11-sinflariga Qoraqalpog'iston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligi, viloyat maktabgacha va maktab ta'limi boshqarmalari va Toshkent shahar maktabgacha va maktab ta'limi bosh boshqarmasi yo'llanmalari asosida psixologik-tibbiy-pedagogik komissiya xulosasiga ko'ra, shuningdek, ota-onalar yoki ularning o'rnini bosuvchi shaxslarning roziligi bilan qabul qilinadi [11].

Bolalarni qabul qilish o'quv yili boshlangungacha amalga oshiriladi va ixtisoslashtirilgan ta'lim muassasasi direktorining buyrug'i bilan rasmiylashtiriladi. Ixtisoslashtirilgan ta'lim muassasasida bolalarning bo'lishi muddati tibbiy ko'rsatmalarga muvofiq va psixologik-tibbiy-pedagogik komissiya xulosasiga ko'ra ota-onalar yoki ularning o'rnini bosuvchi shaxslar roziligi bilan lekin 3 yildan ko'p bo'lmagan muddatga belgilanadi. Ixtisoslashtirilgan ta'lim muassasasida bo'lishi muddati tugagan bolalarning muassasada bo'lish muddati qayta uzaytirilmaydi.

Ixtisoslashtirilgan ta'lim muassasalarida sil va nafas olish organlarining surunkali kasalliklari rivojlanishi xavfi mavjud guruhdagi bolalar uchun sinflar va tarbiyalanuvchilar guruhi to'ldirilishi kamida 25 nafarni, skolioz bilan kasallangan

bolalar uchun sinflar va tarbiyalanuvchilar guruhi to'ldirilishi esa – kamida 20 nafarni tashkil qiladi.

O'quv yilining boshlanishi, darslar va ta'tillarning davomiyligi, shuningdek, yakuniy davlat attestatsiyasini o'tkazish va ta'lim olganligi to'g'risida davlat namunasidagi hujjatlarni berish tartibi qonunchilik hujjatlariga muvofiq belgilanadi.

Ta'lim olish, ixtiyoriy ravishda ijtimoiy foydali mehnat bilan shug'ullanish, davolanish va dam olishni asosli ravishda uyg'unlashtirishni ta'minlaydigan kun tartibi bolalarning ixtisoslashtirilgan ta'lim muassasalarida bo'lishi muddatini hisobga olgan holda tuziladi. Darsning davomiyligi I sinfda birinchi yarim yillikda – 35 daqiqa, ikkinchi yarim yillikda va boshlang'ich ta'lim (maktab)ning II-IV sinflarida – 40 daqiqa, V va keyingi sinflarda – 45 daqiqa bo'ladi.

Bolalarning mehnat tarbiyasi ixtisoslashtirilgan ta'lim muassasasi pedagogik va tibbiyot xodimlarining tibbiy ko'rsatmalari hamda tavsiyalariga ko'ra ta'limni egallangan mehnat ko'nikmalari bilan uyg'unlashtirish asosida amalga oshiriladi.

Ixtisoslashtirilgan ta'lim muassasalarida o'quvchilar uchun turli to'garaklar, qiziqishlariga ko'ra klublar, seksiyalar (jumladan, shifokorlar tavsiyalariga ko'ra sport seksiyalari) va bolalarning intellektual hamda ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishga mo'ljallangan studiyalar tashkil etiladi. Ixtisoslashtirilgan ta'lim muassasasida ta'lim jarayonining psixologik ta'minotini muassasa shtatidagi psixolog amalga oshiradi.

Ixtisoslashtirilgan ta'lim muassasasida o'quvchilarni psixologik jihatdan qo'llab-quvvatlash, ularning maxsus kasbiy tayyorgarlik ko'nikmalarini shakllantirish hamda rivojlanishiga to'sqinlik qilayotgan omillarni aniqlash, shuningdek, ularga turli ko'rinishdagi psixologik yordam berish maqsadida professional psixologik yordam ko'rsatish xonalari tashkil etiladi.

Ixtisoslashtirilgan ta'lim muassasalarida davolash-sog'lomlashtirish jarayonini tashkil etish. Bolalarni sog'lomlashtirishga yo'naltirilgan davolash-sog'lomlashtirish, rehabilitatsiya, sanitariya-gigiyena va profilaktika chora-tadbirlari ixtisoslashtirilgan ta'lim muassasasining shtatdagi tibbiyot va pedagog xodimlari hamda ta'lim muassasasiga birlashtirilgan sog'liqni saqlash muassasasining tibbiyot xodimlari tomonidan amalga oshiriladi. Ixtisoslashtirilgan ta'lim muassasalari tomonidan

muassasaga qabul qilingan bolalarning 3 yil davomida to'liq sog'lomlashtirilishi ta'minlanadi.

Ixtisoslashtirilgan ta'lim muassasasi tibbiyot xodimlari kasallikning qaytalanishi holatlari (retsdivlari), hamroh kasalliklar profilaktikasiga va bolalar sog'lig'ini yaxshilashga qaratilgan davolash-sog'lomlashtirish va rehabilitatsiya chora-tadbirlarini amalga oshiradi. Tibbiyot xodimlari o'z ishlarida O'zbekiston Respublikasi Sog'liqni saqlash vazirligining tegishli normativ-huquqiy hujjatlariga amal qilishadi.

Davolash jismoniy tarbiya mashqlari davolash jismoniy tarbiya instruktori yoki tegishli tayyorgarlikka ega bo'lgan o'qituvchi tomonidan o'tkaziladi. Davolash kurslari bilan belgilangan tibbiy sog'lomlashtirish muolajalari har bir bola uchun mashg'ulotlar jadvali bilan muvofiqlashtirilgan holda individual ravishda rejalashtiriladi. Davolash davrida bolalar sog'lig'ini muhofaza qilish maqsadida tibbiyot xodimlari ishga layoqati past bolalarga hafta davomida qo'shimcha dam olish kunlari berish orqali ehtiyotkorona munosabatda bo'lish tartibiga amal qilishni, shuningdek, haftaning bir kunini ochiq havoda, jismoniy mashqlar, sport tadbirlari hamda sayr qilishga tavsiya etishi mumkin. Ixtisoslashtirilgan ta'lim muassasasida har bir bola uchun tibbiy karta yuritiladi, bolaning muassasada bo'lish muddati tugagach, ota-ona yoki ularning o'rnini bosuvchi shaxslarga undan ko'chirma beriladi.

Ixtisoslashtirilgan ta'lim muassasasida barcha tibbiy-sog'lomlashtirish va rehabilitatsiya chora-tadbirlarining to'g'ri tashkil etilishi hamda amalga oshirilishini nazorat qilish ixtisoslashtirilgan ta'lim muassasasi joylashgan hududdagi sog'liqni saqlash organlari tomonidan amalga oshiriladi. Sog'liqni saqlash organlari tomonidan ixtisoslashtirilgan ta'lim muassasasiga uning tibbiyot xodimlari shtatini to'ldirishda, tibbiyot xodimlari malakasini oshirishda, maslahat yordami ko'rsatish va davolash-sog'lomlashtirish ishlarining zamonaviy metodlarini joriy etishga malakali mutaxassislarni jalb etishda yordam ko'rsatiladi.

Nazorat va muhokama savollari:

1. Tibbiyot muassasalarida uzoq muddat davolanishga muhtoj bolalarni o'qitishning qanday asosiy ta'limiy omillari mavjud?

2. Tibbiyot muassasalari statsionarlarida uzoq muddatli davolanayotgan bolalar uchun qanday ta'limiy muhit komponentlari bor?

3. Tibbiyot muassasalarida uzoq muddat davolanayotgan bolalar qanday o'qitiladi?

4. Tibbiyot muassasalari statsionarlarida uzoq muddatli davolanayotgan bolalar bilan qanday ishlash mumkin?

Mustaqil ta'lim topshiriqlari:

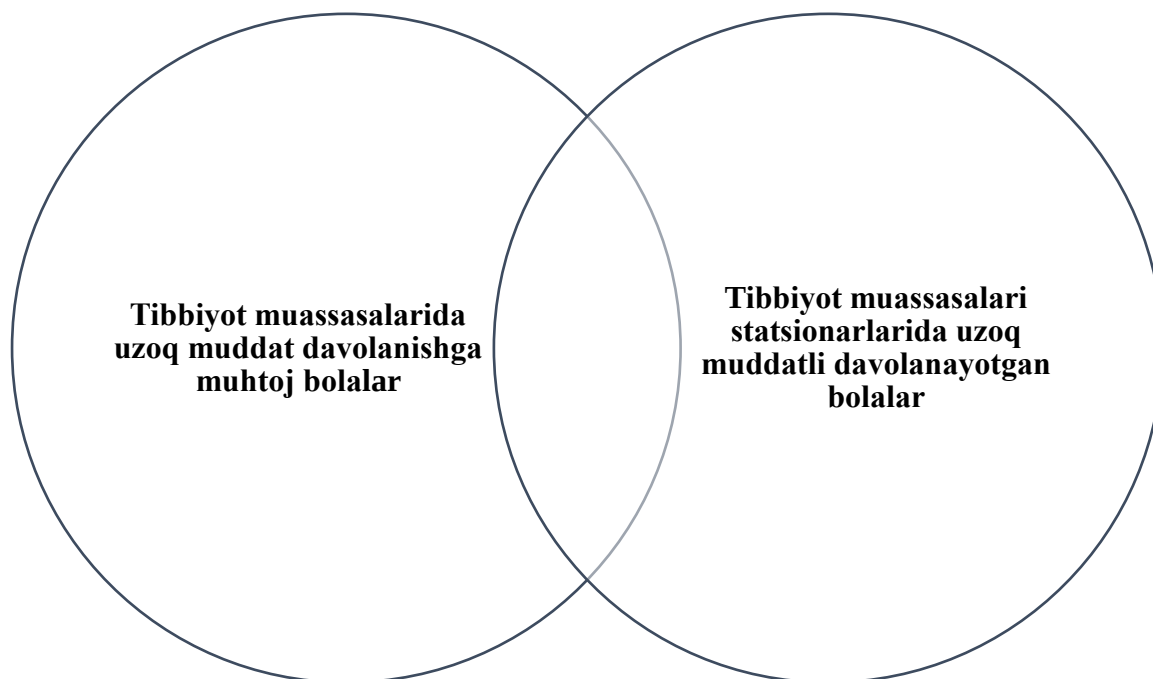
1. Mehrli maktabni "Toifalash jadvali" metodi asosida loyihalashtiring:

Mehrli maktab tushunchalari	Mehrli maktab tushunchalarining mazmuni
davolanayotganlar	
ta'lim va tarbiya xizmatlari	
asosiy maktab	

2. Mehrli maktab faoliyatining asosiy vazifalarini "Toifalash jadvali" metodi asosida loyihalashtiring:

Mehrli maktab faoliyati	Mehrli maktab faoliyatining asosiy vazifalari
maktabgacha ta'limni tashkil etish sohasida	
umumiy o'rta ta'limni tashkil etish sohasida	

4. Tibbiyot muassasalarida uzoq muddat davolanishga muhtoj bolalar bilan tibbiyot muassasalari statsionarlarida uzoq muddatli davolanayotgan bolalarni "Venna diagrammasi" metodi asosida loyihalashtiring:

§ 4.4. TIBBIYOT SHIFOXONALARIDA UZOQ MUDDATLI DAVOLANAYOTGAN BOLALARNING TA'LIM OLISH IMKONIYATLARINI PEDAGOGIK QO'LLAB-QUVVATLASH

Reja:

1. Tibbiyot shifoxonalarida uzoq muddatli davolanayotgan bolalarning ta'lim olish imkoniyatlarini pedagogik qo'llab-quvvatlash shakllari va usullari.
2. Gospital maktabdagi tutor kasbiy faoliyati xususiyatlari.
3. Tibbiyot muassasalarida uzoq muddatli davolanayotgan bolalarning otalarini bilan hamkorlik munosabatlarini o'rnatish va qo'llab quvvatlash.

Tayanch soʻz va iboralar: gospital pedagogika, gospital pedagogikaning asosiy yoʻnalishlari, tibbiyot muassasalarida uzoq muddat davolanishga muhtoj bolalar, tibbiyot muassasalari statsionarlarida uzoq muddatli davolanayotgan bolalar, shaxsga yoʻnaltirilgan yondashuv, kasallikdan yoki jarohatdan davolash vaqtida ta'lim, ma'lum shifoxonalarda tashkil etilgan gospital maktablar, gospital maktabdagi tutor kasbiy faoliyati.

Tibbiyot shifoxonalarida uzoq muddatli davolanayotgan bolalarning ta'lim olish imkoniyatlarini pedagogik qo'llab-quvvatlash shakllari va usullari

Tibbiyot shifoxonalarida uzoq muddatli davolanish jarayonida boʻlgan bolalar uchun ta'lim olish imkoniyatlarini yaratish, ularning ruhiy va ijtimoiy holatini yaxshilash, shuningdek, ta'limning uzluksizligini ta'minlash juda muhimdir. Uzoq muddatli davolanishda boʻlgan bolalar uchun ta'limni qo'llab-quvvatlash uchun pedagogik qamrov va usullar, sogʻliq holatini hisobga olgan holda maxsus tarzda tashkil etilishi zarur.

Tibbiy shifoxonalarda bolalar uchun ta'lim olish imkoniyatlari va pedagogik qo'llab-quvvatlash shakllari:

1. Shaxsga yoʻnaltirilgan yondashuv. Uzoq muddatli davolanishda boʻlgan bolalarning ta'lim jarayonini tashkil etishda eng muhim jihat bu shaxsga yoʻnaltirilgan yondashuvdir. Har bir bolaga uning sogʻliq holati va ehtiyojlariga qarab individual ta'lim rejalari tuziladi. Oʻqituvchilar, bolalar bilan ishlashda ularning fizik va ruhiy holatini hisobga olgan holda, darslarni moslashtiradilar. Agar bola jiddiy kasallikdan davolansa, oʻqituvchilar oʻz vaqtida qoʻllaniladigan darslar va materiallarni bolaga

moslashtiradilar. Shuningdek, kichik guruhlarda o`qish imkoniyati ham mavjud bo`lishi mumkin, bu bolalarga o`z sog`liq holatiga qarab darslarga qatnashishda yordam beradi.

2. *Masofaviy va onlayn ta'lim.* Agar bolalar shifoxonada uzoq vaqt bo`lsa, masofaviy ta'lim metodlari katta ahamiyat kasb etadi. Onlayn ta'lim resurslari yordamida bolalar ta'limni davom ettirishi mumkin, masalan, videodarslar, interaktiv ta'lim platformalari yoki masofaviy sinflar. O`quvchilar uchun maxsus onlayn kurslar va o`quv resurslari mavjud, bu orqali ular o`z darslarini masofaviy ravishda olib borishlari mumkin. Ba'zi shifoxonalar ta'limning masofaviy shaklini ta'minlash uchun maxsus platformalar yaratadilar, bu esa bola va o`qituvchi o`rtasidagi muloqotni saqlab qolishga yordam beradi.

3. *O`qituvchilarning tibbiy xodimlar bilan hamkorligi.* Uzoq muddatli davolanishda bo`lgan bolalarning sog`liq holati pedagogik yondashuvga katta ta'sir ko`rsatadi, shuning uchun o`qituvchilar tibbiyot xodimlari bilan doimiy hamkorlikda bo`lishlari kerak. Tibbiyot xodimlari bolalarning holatini baholashda yordam beradi va o`qituvchilarga ta'limni bolalarning jismoniy va psixologik holatiga moslashtirishda ko`maklashadilar. O`qituvchilar va tibbiyot mutaxassislari o`rtasidagi o`zaro aloqalar ta'lim jarayonida bolalarning shaxsiy ehtiyojlariga qarab o`quv materiallarini optimallashtirishga yordam beradi. Bolalar kasallik yoki jarohat tufayli ruhiy jihatdan noqulay holatga tushishlari mumkin, shuning uchun o`qituvchilar psixologlar bilan hamkorlikda psixologik qo`llab-quvvatlashni ta'minlashadi.

4. *Sog`liqni saqlash va ta'limni integratsiya qilish.* Tibbiy va ta'lim tizimlarining integratsiyasi bolalarning ta'limga to`liq kirishishini ta'minlashga yordam beradi. Sog`liqni saqlash muassasalarida ta'lim tizimiga maxsus pedagogik qo`llab-quvvatlash shakllari kiritilishi zarur. Kasallikdan davolanish jarayonida bolalar ta'limni davom ettirishlari uchun sog`liqni saqlash muassasalarida maxsus o`qituvchilar va pedagoglar bilan birgalikda ishlashadi. Bu yondashuv o`quvchilarga sog`liq holatidan qat'iy nazar ta'lim olish imkonini beradi.

5. *Pedagogik va psixologik qo`llab-quvvatlash.* Kasallik tufayli davolanishda bo`lgan bolalar ko`pincha psixologik qo`llab-quvvatlashga muhtoj bo`lishadi.

Pedagoglar, bolalar bilan ishlashda, nafaqat ta'limni taqdim etish, balki ularning ruhiy va ijtimoiy holatini yaxshilashni ham hisobga olishlari kerak. O'qituvchilar bolalar bilan psixologik mashg'ulotlar o'tkazib, ularni ruhiy holatini yaxshilashga yordam berishlari mumkin. Bu, bolalarning o'ziga bo'lgan ishonchini oshirish va ularni ijtimoiy jihatdan qo'llab-quvvatlashga xizmat qiladi.

6. *Ijtimoiy va ijodiy faoliyat.* Bolalarning sog'liq holati yaxshilanishi bilan, ularga turli ijodiy faoliyatlar orqali ta'limni boyitish mumkin. Ijodiy faoliyat bolalar uchun qiziqarli va foydali bo'lib, ularning rivojlanishiga katta hissa qo'shadi. Musiqa, san'at yoki drama kabi faoliyatlar, bolalarga davolanish jarayonida o'zlarini ifoda etish imkoniyatini beradi va ularni psixologik qo'llab-quvvatlaydi.

7. *Sog'liqni saqlash muassasasida o'quv joylarini yaratish.* Shifoxonalarda maxsus hospital maktablari yoki o'quv maydonchalarini tashkil etish, bolalarga o'qish imkoniyatini yaratadi. Bu yerda o'qituvchilar darslarni o'quvchilarning sog'liq holatiga moslashtirilgan tarzda o'tkazadilar. Hospitalda tashkil etilgan o'quv maydonchalari bolalarga ta'limni davom ettirish, o'zini ijtimoiy muhitda his qilish va sog'lig'iga mos ravishda o'qish imkonini beradi.

Uzoq muddatli davolanishda bo'lgan bolalar uchun ta'lim olish imkoniyatlarini yaratish, ularning sog'liq holatidan qat'iy nazar ta'limni davom ettirishga yordam beruvchi pedagogik qo'llab-quvvatlashni ta'minlashni talab qiladi. Pedagoglar bolalarning sog'liq holatini hisobga olib, shaxsiylashtirilgan ta'lim yondashuvini qo'llashadi, masofaviy ta'limni tashkil etadilar va psixologik yordamni ham ko'rsatadilar. Sog'liqni saqlash va ta'lim tizimlarining integratsiyasi, o'qituvchilar va tibbiyot xodimlari o'rtasidagi hamkorlik, shuningdek, ijodiy faoliyatlar bolalar uchun samarali va mazmunli ta'limni ta'minlashga yordam beradi.

Davolash-profilaktika muassasalarida statsionar sharoitda uzoq muddat davolanishga muhtoj bolalarga umumiy o'rta ta'lim berish tartibi to'g'risidagi nizomga ko'ra, davolash-profilaktika muassasalari qoshidagi umumiy o'rta ta'lim maktablari davlat ta'lim standartlari hamda ular asosida ishlab chiqilgan maxsus ta'lim (aqli zaif va ruhiy rivojlanishda orqada qolgan bolalar uchun) talablariga muvofiq har bir shaxsning ta'lim va tarbiya olishdagi konstitutsiyaviy huquqini ro'yobga chiqarish,

ularning umumiy o`rta ta'lim olishini va bilish imkoniyatlariga muvofiq tarbiyalash maqsadida tashkil etiladi.

Davolash-profilaktika muassasalari qoshidagi umumiy o`rta ta'lim maktablarida ta'lim olish bepul amalga oshiriladi. Davolash-profilaktika muassasalari qoshidagi umumiy o`rta ta'lim maktablarining asosiy vazifalari quyidagilardan iborat:

o`quvchilar tomonidan muntazam bilim olinishini ta'minlash, ularning bilim olish ehtiyojini qondirish;

o`quvchilarda milliy hamda umumbashariy qadriyatlarni uyg`unlashtirish asosida yuksak ma'naviy-axloqiy fazilatlarni tarbiyalash, ularning ta'lim-tarbiya olishlari uchun shart-sharoit yaratib berish;

o`quvchilarning umumiy o`rta ta'limning davlat ta'lim standartlari hamda ular asosida ishlab chiqilgan (aqli zaif va ruxiy rivojlanishda orqada qolgan bolalar uchun) maxsus ta'lim talablariga muvofiq bilim olishlarini ta'minlash;

ta'lim berish jarayonida o`quvchilarning sog`lig`ini himoyalovchi dars jadvaliga rioya etilishini ta'minlash.

Davolash-profilaktika muassasalari qoshidagi umumiy o`rta ta'lim maktablar tibbiy ko`rsatmalarga ko`ra, davolash-profilaktika muassasalarida statsionar sharoitda 30 kun va undan ortiq davr mobaynida davolanayotgan maktab yoshidagi bolalar uchun tashkil etiladi.

O`quvchilar Qoraqalpog`iston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligi, Toshkent shahar maktabgacha va maktab ta'limi bosh boshqarmasi va viloyatlar xalq ta'limi boshqarmalari tegishliligi bo'yicha Qoraqalpog`iston Respublikasi Sog`liqni saqlash vazirligi, Toshkent shahar sog`liqni saqlash bosh boshqarmasi va viloyatlar sog`liqni saqlash boshqarmalarining buyrug`i bilan davolash-profilaktika muassasalari yaqinidagi umumiy o`rta ta'lim maktablariga birlashtiriladi va davolash-profilaktika muassasalari qoshida o`rnatilgan tartibda umumiy o`rta ta'lim maktablari tashkil etiladi.

Davolash-profilaktika muassasalari qoshidagi umumiy o`rta ta'lim maktablari ixtisoslashuviga muvofiq quyidagi turlarga bo`linadi:

I - sil kasalligi va uning shakllariga chalingan bolalar uchun davolash-profilaktika muassasalari qoshidagi umumiy o`rta ta'lim maktablari;

II - tayanch tizimi kasalliklari va ularning asoratlari chalingan bolalar uchun davolash-profilaktika muassasalari qoshidagi umumiy o`rta ta'lim maktablari;

III - ruhiy asab kasalliklariga chalingan bolalar uchun davolash-profilaktika muassasalari qoshidagi umumiy o`rta ta'lim maktablari.

Davolash-profilaktika muassasalari qoshidagi umumiy o`rta ta'lim maktablarida umumiy o`rta ta'lim boshlang`ich ta'lim (I-IV sinflar) hamda umumiy o`rta ta'lim (I-XI sinflar) bosqichlaridan iborat bo`lib, kunduzgi ta'lim shaklida amalga oshiriladi. O`quvchilarga davlat ta'lim standartlari va talablariga mos umumiy o`rta ta'lim beriladi. Ta'lim-tarbiya jarayoni umumiy o`rta ta'limning davlat standartiga muvofiq holda belgilanadi.

Maxsus ta'lim O`zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligi tomonidan belgilangan tartibda, o`quv rejalari va dasturlari asosida, maxsus korreksion tuzatish uslublaridan foydalanilgan holda olib boriladi.

O`quvchini davolash-profilaktika muassasasiga davolash uchun qabul qilinganligi, uni davolash-profilaktika muassasasi qoshidagi umumiy o`rta ta'lim maktabiga qabul qilish uchun asos hisoblanadi.

O`quvchilarni davolash-profilaktika muassasalari qoshidagi umumiy o`rta ta'lim maktablariga qabul qilish hamda ularga ta'lim berish belgilangan tartibda vaqtinchalik tashkil etiladi.

30 kun va undan ortiq davr mobaynida davolanadigan o`quvchi yoshidagi bemorlar davolash-profilaktika muassasasi qoshidagi umumiy o`rta ta'lim maktabiga qabul qilinayotganda o`zi ta'lim olayotgan umumiy o`rta ta'lim maktabining rahbariyati tomonidan imzolangan va muhr bilan tasdiqlangan yozma ma'lumotnoma taqdim qiladi.

O`quvchi davolash-profilaktika muassasasiga qabul qilingandan boshlab bir kun muddatda yoshi va umumiy o`rta ta'lim maktabi tomonidan taqdim etilgan ma'lumotnomaga muvofiq sinfga biriktiriladi va davolanishga qadar ta'lim olgan umumiy o`rta ta'lim maktabi rahbariyatiga davolash-profilaktika muassasasi qoshidagi

umumiy o`rta ta'lim maktabi mudiri tomonidan imzolangan va muxr bilan tasdiqlangan yozma ma'lumotnoma yuboriladi.

Davolash-profilaktika muassasasi qoshidagi umumiy o`rta ta'lim maktabida sinflardagi o`quvchilar soni 10-20 nafarni tashkil etadi. Sinfidagi o`quvchilar soni yetarli bo`lmagan hollarda, boshlang`ich sinflarda o`quvchilar (1-3-sinf, 2-4-sinf, 1-4-sinf) komplekt sinflarga birlashtiriladi, yuqori sinflarda o`quvchi sonidan qat'iy nazar sinflar ochishga ruxsat etiladi [43].

Dars soatining davomiyligi 40 daqiqadan iborat bo`ladi.

Davolash-profilaktika muassasalari qoshidagi umumiy o`rta ta'lim maktablarining o`quv rejasi umumiy o`rta ta'lim maktablari tayanch o`quv rejasi asosida ishlab chiqiladi va davolash-profilaktika muassasasi joylashgan tuman (shahar) xalq ta'limi bo`limi hamda davolash-profilaktika muassasasining yuqori turuvchi organi tomonidan tasdiqlanadi.

Jismoniy rivojlanishida nuqsoni bo`lgan o`quvchilarga ta'lim berish umumiy o`rta ta'lim maktablarining o`quv dasturlari, psixik rivojlanishida nuqsoni bo`lgan o`quvchilarga ta'lim berish esa aqli zaif bolalar uchun ixtisoslashtirilgan ta'lim muassasalari o`quv dasturlari asosida tashkil etiladi.

O`quvchilarni zarur darsliklar, o`quv-metodik qo`llanmalar hamda sinf jurnallari bilan ta'minlash maqsadida davolash-profilaktika muassasasi hududiy joylashuviga ko`ra tuman (shahar) xalq ta'limi bo`limiga buyurtma beradi.

Buyurtmaga asosan tuman (shahar) xalq ta'limi bo`limi o`quvchilarni bepul ravishda darsliklar, o`quv-metodik qo`llanmalar hamda sinf jurnallari bilan ta'minlaydi.

Og`ir va avj oluvchi kasalliklarga chalingan, shuningdek og`ir jarrohlik amaliyotini boshidan kechirgan o`quvchi davolovchi shifokor tavsiyasiga ko`ra, ota-onalar yoki ularning o`rnini bosuvchi shaxslar (keyingi o`rinlarda ota-onalar deb ataladi) bilan kelishgan holda sog`lig`ini himoyalovchi rejimga o`tkazilishi, ayrim fanlar bo`yicha dars mashg`ulotlaridan ozod etilishi yoki darslar soatlarining davomiyligi qisqartirilishi mumkin.

Davolash-profilaktika muassasalari qoshidagi umumiy o`rta ta'lim maktablarida olib borilgan darslar o`qituvchi tomonidan belgilangan tartibda yuritiladigan sinf jurnalida qayd etib boriladi.

O`quvchi davolanib, davolash-profilaktika muassasasidan chiqarilayotganda, o`quvchi ta'lim olgan umumiy o`rta ta'lim o`rta maktabiga taqdim etish uchun, uning ota-onasiga davolash-profilaktika muassasasi qoshidagi umumiy o`rta ta'lim maktabi mudiri tomonidan imzolangan va tegishli biriktirilgan umumiy o`rta ta'lim maktabi muhri bilan tasdiqlangan, sinf jurnalidan ko`chirilgan baholar qaydnomasi (ma'lumotnomasi) beriladi.

Davolash-profilaktika muassasalari joylashgan hududdagi tuman (shahar) xalq ta'limi bo`limlari davolash-profilaktika muassasalari qoshidagi umumiy o`rta ta'lim maktablari faoliyati va ulardagi ta'lim jarayonini sifatli tashkil etilishiga bevosita mas'uldirlar [43].

Gospital maktabdagi tutor kasbiy faoliyati xususiyatlari

Tutorning o`ziga xos xususiyati shundaki, u qo`llab-quvvatlovchi pedagogika bilan shug`ullanadi, bolaning individual ta'lim dasturini kuzatib boradi. Tutor bolalarning xohish-istaklarini, intilishlarini, ehtiyojlarini, zaif va kuchli pozitsiyalarini kuzatib boradi, bolaning o`zi bilmagan potentsialni ochishga yordam beradi.

Mahalliy akademik maktabda tyutorlik mavzusining nufuzli tadqiqotchilaridan biri T.M.Kovaleva bo`lib, u mintaqalararo tyutorlik assotsiatsiyasini boshqaradi. Uning ta'kidlashicha, tutorning pozitsiyasi subyektivlik doirasida tegishli muhitda paydo bo`ladi, bu ta'lim faoliyati bosqichlarining o`zgaruvchanligi, tuzilmagan va ortiqcha bo`lishi bilan tavsiflanadi, ya'ni bolaning materialni o`zlashtirish metodlarini tanlaydi. Shunday qilib, o`quv jarayonini individuallashtirishni ta'minlanadigan muhitda tutorlik qilish mumkin.

Og`ir kasallik bilan bir qatorda, bolada o`ziga ishonchsizlik, kelajakda barqarorlik yo`qligini anglash keladi, shuning uchun tutorlik hamrohligida individuallashtirish jarayoni bolaga o`z hayotining qadr-qimmatini tushunishga, tashabbus ko`rsatishga yordam beradi.

Ammo, yuqorida aytib o'tilganidek, nafaqat bola, balki uning oila a'zolari bilan ham hospital o'qituvchisi ishlaydi. Shuning uchun tutorlar bolalarning ota-onalari bilan muloqot o'rnatadi: "bolalarning ota-onalari bilan doimiy fikr-mulohazalar bizga ta'limning asosiy maqsadiga erishish uchun dasturda vaqtni to'g'ri taqsimlash va o'qituvchi bilan muloqotda bolaning namoyon bo'lish usullariga e'tibor berishga yordam beradi. Ota-onalar o'z sharhlarida bolaning o'qituvchi bilan mashg'ulotlari ularga ijtimoiy dam olish uchun vaqt berishini, bolaning faoliyatga jalb qilinishini ta'kidladilar. Biz ba'zi ota-onalar dars paytida tabassum qilishlarini, hatto minimal darajada xursand bo'lishlarini payqay boshladik, progressiv kasallikka chalingan bola uchun ta'lim yo'nalishini shakllatirish bolalar holati va xatti-harakatlarining o'zgarishiga moslashuvchan va tezkor javob berishini tushunish muhimdir. Bunday ta'lim quvonch keltirishi va uning barcha ishtirokchilari uchun qulay, do'stona muhit yaratishi kerak".

Bolalar shifoxonalarida uzoq muddatli davolanayotgan bolalarning ta'limga intilishlarini tutor qo'llab-quvvatlaydi, "UchimZnayem" loyihasi doirasida ularning oilalariga yordam berish bilan birga flagman amaliyoti nafaqat loyihaning 44 mintaqaviy saytlarida tizimni shakllantirish, balki progressiv kasalliklarga chalingan bolalarni o'qitish modeliga aylandi.

Uzoq muddatli kasal bolalarni qo'llab-quvvatlash sifatida tutor tibbiyot xodimlari, ota-onalar, uy maktablari va boshqa tashkilotlar bilan sinergetik bog'liq bo'lib, ularning birgalikdagi faoliyati bolaning hayoti farovonligi muhitini yaratishga qaratilgan. "UchimZnayem" maktabining shifoxona o'qituvchilari har bir o'quvchining huquqlarini hurmat qiladigan xavfsiz va baxtli muhitni ta'minlaydilar [54].

Gospital maktabdagi tutor kasbiy faoliyati xususiyatlari quyidagilardan iborat:

1. Tutorlar, asosan, o'quvchilarga akademik yordam ko'rsatish, ularning bilimlarini oshirish va o'quv jarayoniga faol ishtirok etishini ta'minlashga qaratilgan.
2. Har bir o'quvchining ehtiyojlari va qobiliyatlari turlicha bo'lgani uchun tutorlar individual yondashuvni qo'llaydilar. Ular o'quvchilarga shaxsiy yordam ko'rsatadi, ularning kuchli va zaif tomonlarini aniqlaydi.

3. Tutorlar o`quvchilarga murakkab mavzularni tushuntirib berish, savollarni yechishda yordam berish, va o`quvchilarning ta'limida ko`maklashishadi. Ular o`quvchilarga maxsus metodikalar va strategiyalarni o`rgatishi mumkin.

4. Tutorlar o`quvchilarga joriy o`quv rejalari va mashg`ulotlar bo'yicha maslahatlar berishadi. Bular o`quvchilarning o`quv jarayonidagi muvaffaqiyatlarini oshirishga yordam beradi.

5. Tutorlar o`zlarining bilim va ko`nikmalarini doimiy ravishda yangilashlari va rivojlantirishlari kerak. Ular o`qitish metodikalaridagi yangiliklarga moslashish uchun o`zini doimo takomillashtirishga intilishadi.

6. Tutorlar o`quvchilarining ota-onalari va maktab o`qituvchilari bilan yaqin hamkorlikda ishlaydi. Bu orqali o`quvchilarni yanada yaxshiroq qo`llab-quvvatlash imkoniyatini yaratadi.

7. Ba'zi holatlarda tutorlar o`quvchilarga nafaqat bilim, balki psixologik yordam ko`rsatishadi, chunki ularning o`qishdagi muvaffaqiyatlari ko`pincha ruhiy holatiga bog`liq.

8. Tutorlar o`quvchilarga o`z maqsadlariga erishish uchun motivatsiya berishadi, ularning o`quv faoliyatini samarali ravishda boshqarishadi.

9. Tutorlar o`quvchilarning natijalarini kuzatib borishadi, ularning o`quv yutuqlarini baholashadi va o`quv jarayonini samarali boshqarish uchun tegishli hujjatlar tayyorlashadi.

Gospital maktabda tutorlik faoliyati o`quvchilarga akademik yordamini taqdim etishdan tashqari, ular uchun psixologik va motivatsion yordam ham ko`rsatadi, bu esa o`quvchilarning umumiy rivojlanishiga yordam beradi.

Tibbiyot muassasalarida uzoq muddatli davolanayotgan bolalarning ota-onalarini bilan hamkorlik munosabatlarini o`rnatish va qo`llab quvvatlash

O`quvchilar, ota-onalar yoki ota-onalar o`rnini bosuvchi shaxslar, pedagogik, tibbiyot xodimlari va boshqa xodimlar ixtisoslashtirilgan ta'lim muassasasining ta'lim jarayoni ishtirokchilari hisoblanadi. O`quvchilar bepul umumiy o`rta ta'lim olish, tibbiy xizmatdan foydalanish hamda ixtisoslashtirilgan sog`lomlashtirish ta'lim muassasalari uchun belgilangan normalar asosida bepul oziq-ovqat bilan ta'minlanish, qiziqishlariga qarab turli to`garaklar, klublar, seksiyalarga (jumladan, vrach tavsiyasi

bilan sport seksiyalariga), bolalarning intellektual va ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratilgan studiyalarga qatnash huquqiga ega.

O'quvchilar ixtisoslashtirilgan ta'lim muassasasining ustavi va ichki tartibiga, shuningdek, sanitariya normalari va qoidalariga amal qilishlari shart. Ixtisoslashtirilgan ta'lim muassasasi o'quvchilarining boshqa huquq va majburiyatlari qonunchilik hujjatlari va ixtisoslashtirilgan ta'lim muassasasining ustavi bilan belgilanadi. Tegishli kasbiy ma'lumotga, tayyorgarlikka hamda yuksak axloqiy sifatlarga ega shaxslar ixtisoslashtirilgan ta'lim muassasalarida pedagogik va tibbiy faoliyat bilan shug'ullanish huquqiga egadir. Ota-onalar yoki ularning o'rnini bosuvchi shaxslar bolalarning qonuniy huquq va manfaatlarini himoya qilish, ixtisoslashtirilgan ta'lim muassasasining ta'lim-tarbiyaviy faoliyati, bolaga ko'rsatilayotgan tibbiy va ijtimoiy yordam darajasi bilan tanishish huquqiga ega [11].

Mehrli maktab ta'lim jarayoni ishtirokchilari va ularning huquqlari. Davolanayotganlar, ota-onalar, pedagogik, tibbiy va boshqa xodimlar ta'lim va tarbiya jarayoni ishtirokchilari hisoblanadi. Davolanayotganlar bepul maktabgacha va umumiy o'rta ta'lim olish, qiziqishlariga qarab turli to'garaklar, seksiyalarga, bolalarning intellektual va ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratilgan studiyalarga qatnash huquqiga ega. Ota-onalar bolalarning qonuniy huquq va manfaatlarini himoya qilish, Mehrli maktab tomonidan tashkil etilgan ta'lim-tarbiyaviy faoliyat bilan tanishish huquqiga ega. Tegishli pedagogik ma'lumotga, tayyorgarlikka hamda yuksak axloqiy sifatlarga ega shaxslar Mehrli maktabda pedagogik faoliyat bilan shug'ullanish huquqiga egadir [12].

Uyda yakka tartibda ta'limni tashkil etishda ota-onalarning huquqlari quyidagilardan iborat:

farzandining huquqlari va qonuniy manfaatlarini himoya qilish;

dars mashg'ulotlarining o'z vaqtida o'tkazilishini nazorat qilish;

o'qituvchining ruxsati bilan dars mashg'ulotlarida qatnashish;

farzandining ta'lim-tarbiya olishi uchun zarur hollarda o'qituvchi, psixolog, defektolog va boshqalardan maslahat olish;

farzandiga ta'lim berayotgan o'qituvchi faoliyatidan qoniqmagan taqdirda, uni boshqa o'qituvchi bilan almashtirish to'g'risida maktab rahbariyatiga murojaat etish; dars jadvalini tuzish, o'quv dasturlarini belgilash bo'yicha takliflar berish.

Ota-onalar qonunchilik hujjatlariga muvofiq boshqa huquqlarga ham ega bo'lishi mumkin.

Uyda yakka tartibda ta'limni tashkil etishda ota-onalarning majburiyatlari quyidagilardan iborat:

farzandining ta'lim olishga bo'lgan qiziqishini qo'llab-quvvatlash;

shifokor tavsiyalari va farzandining kun tartibi to'g'risida o'qituvchini o'z vaqtida xabardor qilish;

dars mashg'ulotlarining olib borilishi uchun zarur shart-sharoit yaratish;

o'quvchining sog'lig'i to'g'risida maktab rahbariyatini o'z vaqtida xabardor qilish;

o'qituvchi dars mashg'ulotlariga kelmay qo'ygan taqdirda, bu haqda maktab rahbariyatini xabardor qilish;

farzandi tomonidan uy vazifalarining bajarilishini ta'minlash.

Ota-onalar zimmasiga qonunchilik hujjatlariga muvofiq boshqa majburiyatlar ham yuklatilishi mumkin [13].

Tibbiyot muassasalarida uzoq muddatli davolanish jarayonida bo'lgan bolalarning ota-onalari bilan hamkorlik munosabatlarini o'rnatish va qo'llab-quvvatlash, bolalarning sog'lig'ini yaxshilashda muhim ahamiyatga ega. Bu jarayonni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun quyidagi asosiy xususiyatlarga e'tibor qaratish zarur:

1. Bolalar uchun davolash jarayoni ko'pincha uzoq va murakkab bo'ladi, shuning uchun ota-onalar bilan mustahkam ishonchli aloqalar o'rnatish juda muhimdir. Tibbiy xodimlar ota-onalar bilan muntazam ravishda muloqotda bo'lishi, ularning savollariga javob berishlari va ularga to'g'ri ma'lumotlar yetkazishlari kerak.

2. Ota-onalar uzoq muddatli davolash davrida ko'pincha stress, qayg'u va noaniqlikdan aziyat chekishadi. Shuning uchun ularga psixologik yordam ko'rsatish va

ruhiy qo'llab-quvvatlash zarur. Ota-onalar o'z his-tuyg'ularini erkin ifoda etishlari uchun xavfsiz va qo'llab-quvvatlovchi muhit yaratish kerak.

3. Tibbiy muassasa ota-onalarga bolalarning davolash jarayoni va kerakli tibbiy yordam haqida aniq va tushunarli ma'lumotlar taqdim etishi kerak. Shu bilan birga, ota-onalarga davolash jarayoni bilan bog'liq muammolarni hal qilishda yordam beradigan resurslar (masalan, qo'llanmalar, o'quv materiallari, maxsus treninglar) taqdim etilishi muhimdir.

4. Ota-onalar uchun o'zaro tajriba almashish va bir-birini qo'llab-quvvatlash imkoniyatlarini yaratish kerak. O'quv seminarlari, psixologik konsultatsiyalar va qo'llab-quvvatlash guruhlari ota-onalar uchun foydali bo'lishi mumkin.

5. Ota-onalar davolash jarayoniga faol ishtirok etishlari kerak, chunki ular bolalarining ruhiy va jismoniy holatini yaxshiroq tushunishadi. Tibbiy xodimlar ota-onalar bilan birgalikda bolalarning davolanish rejasini muhokama qilishlari, ular bilan birgalikda zarur tibbiy qarorlar qabul qilishlari zarur.

6. Ota-onalar uchun maxsus treninglar tashkil etish, ularni bolalarni parvarish qilish va tibbiy yordam ko'rsatish bo'yicha bilim va ko'nikmalar bilan ta'minlash muhimdir. Treninglar orqali ota-onalar bolalarining holatini yaxshilash uchun zarur bo'lgan ko'nikmalarni rivojlantirishlari mumkin.

7. Har bir bola va uning ota-onasining ehtiyojlari turlicha bo'lishi mumkin, shuning uchun tibbiy xodimlar har bir oila uchun individual yondashuvni qo'llashlari zarur. Bu, davolash jarayonini yanada samarali qilishga yordam beradi.

8. Ota-onalarga tibbiy ma'lumotlar aniq, tushunarli va oddiy tilda taqdim etilishi kerak. Bu bolalarning davolanish jarayonida ota-onalar o'zlariga kerakli yordamni va qo'llab-quvvatlashni topishlariga yordam beradi.

9. Davolash jarayonida bolalar o'z oilasi bilan ko'proq vaqt o'tkazishlari kerak. Shuning uchun oila a'zolarining o'zaro hamkorlikda ishlashi, ularning bolaga qo'llab-quvvatlovchi rol o'ynashi muhimdir.

10. Davolash jarayonining har bir bosqichida ota-onalar bilan natijalarni baholash, tahlil qilish va zarur bo'lganda tibbiy rejani o'zgartirish muhimdir. Bu jarayon ota-onalarni yanada ishonchli qilishga yordam beradi.

Ota-onalar bilan samarali hamkorlik o`rnatish va ularni davolash jarayoniga jalb qilish, bolalarning salomatligini yaxshilash va davolash jarayonining muvaffaqiyatli bo`lishiga olib keladi.

Nazorat va muhokama savollari:

1. Tibbiyot shifoxonalarida uzoq muddatli davolanayotgan bolalarning ta'lim olish imkoniyatlarini qanday pedagogik qo`llab-quvvatlash shakllari va usullari mavjud?
2. Gospital maktabdagi tutor kasbiy faoliyati qanday izohlaysiz?
3. Tibbiyot muassasalarida uzoq muddatli davolanayotgan bolalarning ota-onalarini bilan hamkorlik munosabatlari qanday o`rnatiladi?

Mustaqil ta'lim topshiriqlari:

1. Tibbiy shifoxonalarda bolalar uchun ta'lim olish imkoniyatlari va pedagogik qo`llab-quvvatlash shakllarini "Toifalash jadvali" metodi asosida loyihalashtiring:

Pedagogik qo`llab-quvvatlash shakllari	Pedagogik qo`llab-quvvatlash shakllarining mazmuni
Shaxsga yo`naltirilgan yondashuv	
Masofaviy va onlayn ta'lim	
O`qituvchilarning tibbiy xodimlar bilan hamkorligi	
Sog`liqni saqlash va ta'limni integratsiya qilish	
Pedagogik va psixologik qo`llab-quvvatlash	
Ijtimoiy va ijodiy faoliyat	
Sog`liqni saqlash muassasasida o`quv joylarini yaratish	

2. Davolash-profilaktika muassasalari qoshidagi umumiy o`rta ta'lim maktablari ixtisoslashuviga ko`ra turlarini "Toifalash jadvali" metodi asosida loyihalashtiring:

I - sil kasalligi va uning shakllariga chalingan bolalar	II - tayanch tizimi kasalliklari va ularning asoratlariga chalingan bolalar	III - ruhiy asab kasalliklariga chalingan bolalar

3. Uyda yakka tartibda ta'limni tashkil etishda ota-onalarning huquqlari bo`yicha kichik esse yozing.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Ta'lim to'g'risida. O'zbekiston Respublikasi Qonuni. 2020 yil 23-sentyabr.
2. Nogironligi bo'lgan shaxslarni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-5270-son Farmoni. 2017-yil 1-dekabr.
3. Xalq ta'limi tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi to'g'risida. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-5712-son Farmoni. 2019-yil 29-aprel.
4. 2017-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasini Yoshlarni qo'llab-quvvatlash va aholi salomatligini mustahkamlash yili"da amalga oshirishga oid davlat dasturi to'g'risida. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-6155-son Farmoni. 2021-yil 3-fevral.
5. 2022-2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-60-son Farmoni. 2022-yil 28-yanvar.
6. Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ta'lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-4860-son Qarori. 2020-yil 13-oktabr.
7. 2020-2025 yillarda xalq ta'limi tizimida inklyuziv ta'limni rivojlantirish Konsepsiyasi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-4860-son Qarori. 2020 yil 13 oktabr.
8. Umumiy o'rta ta'lim to'g'risidagi nizomni tasdiqlash haqida. "ktrnhjy hesirs. [140-son 15.03.2017. Umumiy o'rta ta'lim to'g'risidagi nizomni tasdiqlash haqida \(lex.uz\).](#)
9. Umumiy turdagi davlat va nodavlat maktabgacha ta'lim tashkilotlari to'g'risida Nizom. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019 yil 13 maydagi 391-son Qarori.
10. Reabilitatsiya markaziga ega bo'lgan davlat ixtisoslashtirilgan ko'p tarmoqli maktabgacha ta'lim tashkilotlari faoliyatini takomillashtirishga qaratilgan O'zbekiston Respublikasi hukumatining ayrim qarorlariga o'zgartirish va qo'shimchalar kiritish

to'g'risida. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining [510](#)-son Qarori. 2021 yil 11 avgust.

11. Sanatoriy turidagi ixtisoslashtirilgan davlat ta'lim muassasalari to'g'risida Nizom. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 638-son Qarori. 2021 yil 12 oktabr.

12. Gematologiya, onkologiya, klinik immunologiya, boshqa statsionar va uzoq muddatli ambulator davolanishda bo'lgan bolalar uchun maktabgacha ta'lim va tarbiya hamda umumiy o'rta ta'lim berish tizimini joriy qilish chora-tadbirlari to'g'risida. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 234-son Qarori. 2022 yil 5-may.

13. Jismoniy yoki psixik rivojlanishida nuqsoni bo'lgan hamda uzoq vaqt davolanishga muhtoj bolalarning uyda yakka tartibda ta'lim olishlarini tashkil etish tartibi to'g'risidagi nizomni tasdiqlash haqida. O'zbekiston Respublikasi xalq ta'limi vazirligi O'zbekiston Respublikasi Sog'liqni saqlash vazirligining 15-mh-son, 30-son Qarori. 2015-yil 10-iyun.

14. BMTning "Inson huquqlari to'g'risida" Deklaratsiya.

15. Nogironlar huquqlari to'g'risida Konvensiya.

16. Bolalar huquqlari to'g'risida Konvensiya.

17. Ta'lim barcha uchun Umumjahon deklaratsiyasi.

18. Salamanka bayonoti.

19.8-Mavzu: Tibbiyot muassasalari statsionarlarida uzoq muddatli davolanayotgan bolalar uchun ta'lim muhitini yaratish. [8-Mavzu: Tibbiyot muassasalari statsionarlarida uzoq muddatli davolanayotgan bolalar uchun ta'lim muhitini yaratish \(fayllar.org\).](#)

20. Alohida ehtiyojlari bo'lgan o'quvchilarni psixologik qo'llab-quvvatlash usullari. Metodik tavsiya. – Toshkent, 2022. 29-b.

21. Antropologiya.

[https://uz.wikipedia.org/wiki/Antropologiya#:~:text=Antropologiya%20%E2%80%94%20\(antropo%20va%E2%80%A6,%20Dtafovut%2C%20o%CA%BBzgaruvchanlik%20haqidagi%20fan.](https://uz.wikipedia.org/wiki/Antropologiya#:~:text=Antropologiya%20%E2%80%94%20(antropo%20va%E2%80%A6,%20Dtafovut%2C%20o%CA%BBzgaruvchanlik%20haqidagi%20fan.)

22. Antropologiya nima? Manba: <https://sinaps.uz/bilasizmi/18314/>

23. Christy White. Таълим усулларининг таснифи ва ыисыача тавсифи. [Ta'lim usullarining tasnifi va qisqacha tavsifi - Jamiyat - 2024 \(istanbulbear.org\)](http://istanbulbear.org).

24. Differentsiallashtirilgan ko'rsatma nima? O'qituvchilar uchun umumiy ko'rinish. Elektron resourse: [Differentsiallashtirilgan ko'rsatma nima? O'qituvchilar uchun umumiy ko'rinish \(cria.school\)](http://cria.school).

25. Fayzullayev, A. Z. (2022). INKLYUZIV TA'LIM TIZIMIDA PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK YORDAMNI TASHKILLASHTIRISH AHAMIYATI. *INTERNATIONAL CONFERENCES*, 1(4), 18–22. Retrieved from <https://researchedu.org/index.php/cf/article/view/271>.

26. Halimova O.M. RUHIY RIVOJLANISHI SUSTLASHGAN BOLALARNI TAFAKKUR VA NUTQ XUSUSIYATLARI // Экономика и социум. 2023. №2 (105). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/ruhiy-rivojlanishi-sustlashgan-bolalarni-tafakkur-va-nutq-xususiyatlari>. (дата обращения: 01.02.2024).

27. Ibraimov Xolboy Ibragimovich O'ZBEKISTONDA INKLYUZIV TA'LIMNI AMALGA OSHIRISHDAGI MUHIM VAZIFALAR // SAI. 2023. №Special Issue 12. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/o-zbekistonda-inklyuziv-ta-limni-amalga-oshirishdagi-muhim-vazifalar-1>. (дата обращения: 30.01.2024).

28. Maktabgacha ta'lim tashkilotidagi inklyuziv guruhlarda qanday ta'lim berilishi aniqlashtirildi. [Maktabgacha ta'lim tashkilotidagi inklyuziv guruhlarda qanday ta'lim berilishi aniqlashtirildi \(kun.uz\)](http://kun.uz).

29. Mamanabiyeva M.A. Inklyuziv ta'limni qo'llab-quvvatlash yo'llari // Новости образования: исследованиев XXI веке. No5(100), часть1. декабрь, 2022 г. [Просмотр «INKLYUZIV TA'LIMNI QO'LLAB-QUVVATLASH YO'LLARI» \(nauchniyimpuls.ru\)](http://nauchniyimpuls.ru).

30. Mehrli maktab. [O nas \(mehrli.maktab.uz\)](http://mehrli.maktab.uz).

31. Muzaffarova X.N., Tangirova D. “Inklyuzv ta'lim” fani bo'yicha o'quv metodik qo'llanma. – Jizzax, 2011. – 65 b.

32. NOU nr. 18. Rett til læring. Kunnskapsdepartementet, Oslo, 2009.

33. Normatov Azizbek Muhammatrizoyevich. O'qituvchi va talabaning hamkorligini hamda ta'lim samaradorligini oshirishda ta'limdagi qiyinchiliklarni

bartaraf etish. [b06fdc_fa32dcd7d19e4c28aed60d1a85240c12.pdf?index=true](https://cyberleninka.ru/article/n/gospital-maktab-o-quvchilarini-ona-tili-va-adabiyot-faniga-bo-lgan-qiziqishlarini-oshirish) (yandex.ru).

34. N. Hakimova GOSPITAL MAKTAB O`QUVCHILARINI ONA TILI VA ADABIYOT FANIGA BO`LGAN QIZIQISHLARINI OSHIRISH // SAI. 2022. №B8. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/gospital-maktab-o-quvchilarini-ona-tili-va-adabiyot-faniga-bo-lgan-qiziqishlarini-oshirish>. (дата обращения: 01.02.2024).

35. Oblqosimov M. SINERGETIKA TUSHUNCHALARI VA USULLARINI QO`LLASHNING METODOLOGIK MUAMMOLARI // Экономика и социум. 2024. №1 (116). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/sinergetika-tushunchalari-va-usullarini-qo-llashning-metodologik-muammolari> (дата обращения: 16.09.2024).

36. Psixologik va pedagogik yordam - bu Individual yordam: ta'rifi va xususiyatlari. [Psixologik va pedagogik yordam - bu Individual yordam: ta'rifi va xususiyatlari - O'rta ta'lim va maktablar 2024 \(vogueindustry.com\)](https://vogueindustry.com).

37. Royal Hospital School - Школа в Англии для русских детей. Royal Hospital School - Школа в Англии для русских детей | Maryadi - Зарубежное образование | Дзен

38. Sultonmurod Niyozov INKLYUZIV JAMIYATDA INKLYUZIV TA'LIMNING IJTIMOIIY AHAMIYATI // Academic research in educational sciences. 2023. №Periodical Collection 7. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/inklyuziv-jamiyatda-inklyuziv-ta-limning-ijtimoiy-ahamiyati>. (дата обращения: 31.01.2024).

39. Tabaqalashtirilgan ta'lim. Elektron resourse: [Tabaqalashtirilgan ta'lim - Vikipediya \(wikipedia.org\)](https://ru.wikipedia.org/wiki/Tabaqalashtirilgan_ta%27lim).

40. Ta'limning universal dizayni nima? Inklyuziv ta'limga o'tish shartlari. Elektron resourse: [Ta'limning universal dizayni nima? Inklyuziv ta'limga o'tish shartlari – Telegraph](https://t.me/ta_limning_universal_dizayni_nima).

41. Xamidova M.U. Maxsus pedagogika. – T.: «Fan va texnologiya», 2018, 164-b.

42. Shomaxmudova R.Sh. Maxsus va inklyuziv ta'lim: xalqaro va milliy tajribalar. Uslubiy qo`lanma. – Toshkent 2011. – 208 b. 183-184-6.

43. Uzoq muddat davolanishga muhtoj bolalarga ta'lim berish qanday tashkil etiladi? [Uzoq muddat davolanishga muhtoj bolalarga ta'lim berish qanday tashkil etiladi? \(kun.uz\).](#)

44. Zamin fondi. [Zamin fondi - Vikipediya.](#)

45. Адамян Елена Игорьевна ОПЫТ ГОСПИТАЛЬНЫХ ШКОЛ ВЕЛИКОБРИТАНИИ И США: ЦЕЛИ ОБУЧЕНИЯ, ВОСПИТАНИЯ И СОЗДАВАЕМАЯ ИНФРАСТРУКТУРА // Проблемы современного образования. 2022. №2. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/opyt-gospitalnyh-shkol-velikobritanii-i-ssha-tseli-obucheniya-vospitaniya-i-sozdavaemaya-infrastruktura> (дата обращения: 02.02.2024).

46. Ахметова Д. З., Челнокова Т. А. Инклюзивная педагогика.

47. Болалар учун инклюзив таълим қандай ташкил этилади. https://www.norma.uz/uz/qonunchilikda_yangi/bolalar_uchun_inklyuziv_talim_qanday_tashkil_etiladi?ysclid=LRZ01HH6IL475224085.

48. Будаева Н.А. Разработка и оформление индивидуального образовательного маршрута. Методическое пособие. – Усть-Кут, 2015. – 27 с.

49. Госпитальная педагогика. [Госпитальная педагогика — Циклопедия \(cyclowiki.org\).](#)

50. Госпитальная педагогика – современное направление в педагогической науке. [00_Soderzhanie_1.qxd \(caringschool.ru\).](#) Лечебная педагогика: основные понятия и принципы ([nauchniestati.ru](#)).

51. Госпитальная педагогика: исследование преподавателей и магистрантов Института образования в проекте «УчимЗнаем». [Госпитальная педагогика: исследование преподавателей и магистрантов Института образования в проекте «УчимЗнаем» — Новости — Магистерская программа «Доказательное развитие образования» — Национальный исследовательский университет «Высшая школа экономики» \(hse.ru\).](#)

52. Дюков, В.М. Теоретические и методологические основы инклюзивного образования [Текст] / В.М. Дюков, Л.А. Бойдик // Международный журнал экспериментального образования. – 2012. – № 12. – С. 172–173.

53. Ибраимов Х., Куронов М. Умумий педагогика. Дарслик. – Т.: Саххоф, 2023. – 416 б. – Б. 27.
54. Иван Юрьевич Долуев, Андрей Александрович Большаков. ОСОБЕННОСТИ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ТЮТОРА В ГОСПИТАЛЬНОЙ ШКОЛЕ // Педагогические исследования. 2021. Вып. 3. С. 58–79. [58-79.pdf \(aguped.ru\)](#).
55. Инклюзия [Электронный ресурс] / URL : <http://ru.wikipedia.org/wiki>.
56. Инклюзив таълим – тенг муносабатни таъминлайди. Электрон ресурс: [Инклюзив таълим – тенг муносабатни таъминлайди \(uz24.uz\)](#).
57. Инклюзив ривожланиш концепцияси // “Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar” ilmiy elektron jurnali. № 3, may-iyun, 2020 yil. Электрон ресурс: [19_Sagdullayev.pdf \(tsue.uz\)](#).
58. Коджаспирова, Г.М. Педагогическая антропология [Текст] / Г.М. Коджаспирова. – М.: Гардарики, 2005. – 287 с.
59. «Направления и технологии психолого-педагогического сопровождения детей с ОВЗ в условиях образовательной организации». [«Направления и технологии психолого-педагогического сопровождения детей с ОВЗ в условиях образовательной организации» \(multiurok.ru\)](#).
60. Ногиронлик. Электрон ресурс: [Ногиронлик - Бу нима? - Онлайн Тиббий Энциклопедия MedLife.Uz](#).
61. Ногиронлик моделларининг тўқнашуви ёхуд атамалар – янги ғоялар элчиси. Электрон ресурс: <https://exussrinvalids.files.wordpress.com/2016/12>.
62. Организация режима урока в инклюзивном классе. [Организация режима урока в инклюзивном классе \(1sept.ru\)](#).
63. Основные понятия технологии дифференцированного обучения, его принципы и приемы. [основные понятия технологии дифференцированного обучения, его принципы и приемы. | Материал: | Образовательная социальная сеть \(nsportal.ru\)](#).
64. ОТМларга киришдаги имтиёзлар – 2022.

65. Пальтова А.Е. Сравнение возможностей дифференцированного и инклюзивного образования на примере обучения слабовидящих. [СРАВНЕНИЕ ВОЗМОЖНОСТЕЙ ДИФФЕРЕНЦИРОВАННОГО И ИНКЛЮЗИВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ НА ПРИМЕРЕ \(present5.com\)](#).

66. Природа научных категорий. Электронный ресурс: [Читать онлайн «Философия науки. Учебное пособие», Ирина Петровна Никитина – Литрес, страница 2 \(litres.ru\)](#).

67. Проектирование урока в условиях инклюзивного образования. [проектирование урока в условиях инклюзивного образования | Методическая разработка: | Образовательная социальная сеть \(nsportal.ru\)](#).

68. Рабочая программа коррекционной работы для детей с задержкой психического развития. [рабочая программа коррекционной работы для детей с задержкой психического развития | Рабочая программа: | Образовательная социальная сет \(nsportal.ru\)](#).

69. РЕТРОСПЕКТИВНЫЙ АНАЛИЗ СТАНОВЛЕНИЯ И РАЗВИТИЯ ЛЕЧЕБНОЙ ПЕДАГОГИКИ ЗА РУБЕЖОМ. [РЕТРОСПЕКТИВНЫЙ АНАЛИЗ СТАНОВЛЕНИЯ И РАЗВИТИЯ ЛЕЧЕБНОЙ ПЕДАГОГИКИ ЗА РУБЕЖОМ | Евразийский Союз Ученых - публикация научных статей в ежемесячном научном журнале \(euroasia-science.ru\)](#).

70. Руслан Арысланбаевич Арзиев СИНЕРГЕТИК ТАЪЛИМ ПАРАДИГМАЛАРИНИНГ МАЗМУНИ ВА МОҲИЯТИ // Academic research in educational sciences. 2022. №NUU Conference 2. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/sinergetik-talim-paradigmalarining-mazmuni-va-mo-iyati> (дата обращения: 16.09.2024).

71. Создано государственное образовательное учреждение «Меҳрли мактаб». [Создано государственное образовательное учреждение «Меҳрли мактаб» \(kun.uz\)](#).

72. Тизим, тизимли таҳлил ва тизимли ёндашувнинг мазмун-моҳияти. – 842 b.

<https://staff.tiame.uz/storage/users/269/books/DNDYvlsSx4aq6im7COBpCzeFPDgMiPalggmRGg94.pdf>.

73. Технология психолого-педагогического сопровождения детей с особыми потребностями в образовательных учреждениях. Таржимаси.

74. Фалсафа қомусий луғат. – Тошкент: Шарқ, 2004. – 492 б. – Б. 193.

75. Халимон М.Н. Индивидуальный образовательный маршрут. [индивидуальный образовательный маршрут | Учебно-методический материал: | Образовательная социальная сеть \(nsportal.ru\)](#).

76. Участие родителей, семьи и сообщества в инклюзивном образовании. Технический путеводитель. ЮНИСЕФ, 2014. https://www.unicef.org/eca/sites/unicef.org.eca/files/Booklet%2013%20-%20Russian%20Version_0.pdf.

77. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 80 дан ортиқ сўз ва сўз бирикмаси. К. – Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси. – 479 б. – Б. 332.

78. Ўзбекистон Россия билан госпиталь педагогикани ривожлантириш бўйича шартнома имзолади. [Ўзбекистон Россия билан госпиталь педагогикани ривожлантириш бўйича шартнома имзолади - Sputnik Ўзбекистон, 19.04.2023 \(sputniknews.uz\)](#).

ILOVALAR

1. Inklyuziv ta'limning asosiy maqsadi nima?

- a) faqat o`qish va yozishni o`rgatish;
- b) har bir bolaga o`z ehtiyojlariga mos ta'lim olish imkoniyatini yaratish;
- c) faoliyatda faqat maxsus ehtiyojlari bo`lgan bolalar ishtirok etish;
- d) har bir bolaga ko`p bilim berish.

2. Inklyuziv ta'limda kimlar ishtirok etadi?

- a) faqat salomatligi yaxshi bo`lgan bolalar;
- b) maxsus ehtiyojlari bo`lgan bolalar va barcha bolalar;
- c) faqat maxsus ehtiyojlari bo`lgan bolalar;
- d) faqat o`qituvchilar.

3. Inklyuziv ta'limda qaysi metod eng samarali hisoblanadi?

- a) an'anaviy darsliklardan foydalanish;
- b) guruh ishlari va shaxsiy yondashuv;
- c) tezkor testlar o`tkazish;
- d) o`quvchilarni faqat darsliklarga qaratish.

4. Inklyuziv ta'limda qanday yondashuv samarali bo`ladi?

- a) individual yondashuv;
- b) faqat guruh yondashuvi;
- c) umumiy ta'lim;
- d) xavfsiz muhitda o`qitish.

5. Maxsus ehtiyojlari bo`lgan o`quvchilarga qanday yordam berish kerak?

- a) ularga alohida ta'lim dasturlarini ishlab chiqish;
- b) o`quv dasturini o`zgartirishning hojati yo`q;
- c) faoliyatlarni faqat kuzatish;
- d) ularni o`qitishdan voz kechish.

6. Maxsus ehtiyojlari bo`lgan bolalar uchun o`qituvchilar qanday malakaga ega bo`lishi kerak?

- a) o`quv metodlarini o`zgartirish bo`yicha bilim;
- b) faqat darsliklarni bilish;

- c) psixologik yordamni boshqarish bo'yicha bilim;
- d) shaxsiy yondashuvdan foydalanmaslik.

7. Hospital pedagogikasining asosiy vazifasi nima?

- a) kasal bolalarni ta'limdan chetlashtirish;
- b) bolalarning davolanish jarayonini samarali tashkil etish;
- c) shifokorlarni o'qitish;
- d) kasal bolalarni faqat dam olishga yo'naltirish.

8. Hospital pedagogikasining maqsadi nima?

- a) kasal bolalarni faqat darsliklar bilan ta'minlash;
- b) bolalarga tibbiy yordam ko'rsatish;
- c) kasal bolalarga ta'lim va o'qishni davom ettirishni ta'minlash;
- d) davolanishni o'qituvchilarga topshirish.

9. Kasalxonada ta'limni tashkil etishda qaysi omil eng muhimdir?

- a) o'qituvchilar va shifokorlarning hamkorligi;
- b) faqat o'quvchilarni o'qitish;
- c) tibbiy yordamning yo'qligi;
- d) yordamchi materiallarning yetishmasligi.

10. Kasalxonada bolalarni ta'lim olishga qanday jalb qilish mumkin?

- a) ularni faqat darsliklarga yo'naltirish;
- b) ruhiy qo'llab-quvvatlash va motivatsiya berish;
- c) ularga hech qanday yordam ko'rsatmaslik;
- d) ularni faqat dam olishga qo'yish.

11. Hospital pedagogikasida ota-onalar bilan qanday hamkorlik o'rnatiladi?

- a) faqat o'quvchilarni kasalxonada qoldirish;
- b) ota-onalarga bolalarining davolanish jarayonida yordam berish;
- c) ota-onalarni o'qitishdan chetlashtirish;
- d) ota-onalar bilan aloqani butunlay to'xtatish.

12. Hospital pedagogikasida shifokorlar bilan qanday hamkorlik zarur?

- a) o'qituvchilarning shifokorlar bilan aloqasi bo'lmasligi kerak;
- b) shifokorlar bolalar uchun faqat tibbiy yordam ko'rsatishi kerak;

- c) o`qituvchilar va shifokorlar o`rtasida muntazam aloqalar bo`lishi zarur;
- d) o`qituvchilar va shifokorlar o`rtasida aloqaning hojati yo`q.

13. Maxsus ehtiyojlari bo`lgan bolalar uchun ta'limning asosiy prinsiplaridan biri nima?

- a) ta'lim faqat individual tarzda bo`lishi kerak;
- b) ta'limni faqat guruhlariga ajratish kerak;
- c) ta'limning barcha bolalarga mos bo`lishi kerak;
- d) ta'limni faqat salomatligi yaxshi bolalar olish kerak.

Muharrir:	Sh. Muxitdinov
Texnik Muharrir:	Sh. Muxitdinov
Dizayner:	U.Badriddinov
Sahifalovchi:	B.Maxmarov

Nashr lits № 25316

Bosmaxonaga berildi: 06.10.2025. Bosishga ruxsat etildi: 10.10.2025.

Bichimi 60x84 1/16 Offset qog'ozi. Timer New Roman garniturası.

Shartli bosma tabog'i 16,8 Nashr bosma tabog'i 16,8

Adadi 100 nusxada. Buyurtma № 01-13

"SARVARPRINT MCHJ nashiryoti.

Toshkent shahar, Bunyodkor shoh ko'chasi 27 A-uy